el-MUHÂSİBÎ

1

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

er-ri'aye Kalb Hayatı

2. BASKI

27.06.2006
İstanbul

el-muhasibi

er-ri'aye Kalb Hayatı

1

"Hayvaniyetten çık, cismâniyeti bırak,
kalb ve ruhun derece-i hayatına gir.
Tevehhüm ettiğin geniş dünyadan daha geniş bir daire-i
hayat, bir âlem-i nûr bulursun. İşte o âlemin anahtarı,
ma'rifetullah** ve **vahdaniyet** sırlarını ifade eden **lâ ilâhe
***illallah** kelime-i kudsiyesiyle kalbi söyletmek, ruhu*
işletmektir." gerçeğini anlayan kalb-i selim sahiplerine...

el-muhasibi

er-ri'aye Kalb Hayatı

1

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

2005

Kalb Hayatı - 1

ISBN: 975-278-037-7

Yayın Numarası: 302

Bulgurlu Mah. Bağlar Cad. No:5 34696

Tel : 0 (216) 522 11 88

Faks: 0 (216) 522 11 99

Üsküdar/İstanbul

www.isikyayinlari.com

BASKI: ÇAĞLAYAN A.Ş.

Sarnıç Yolu No: 7

Tel: 0 (232) 252 20 97/98

Gaziemir/İzmir

Copyright©
Bu eserin tüm yayın hakları
Işık Ltd. Şti.ne aittir.

Baskı Tarihi
Şubat 2005

İÇİNDEKİLER

MÜELLİFİN GİRİŞİ

Birinci Bölüm

RİYÂ

ÖZGEÇMİŞ

1962 doğumlu olan Abdulhakim Yüce, 1986'da **Ankara Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İki yıl boyunca, alanında araştırma yapmak gayesiyle görev almayıp, özel dersler aldı ve ilmî araştırmalar yaptı. 1988 yılında **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nde doktora çalışmalarına ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik görevine başladı. Başkanlığın görevlendirmesiyle, Almanya'nın Köln ve Fransa'nın Paris şehirlerinde belli sürelerle görev yaptı.

1992'de, **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nin *Tasavvuf Anabilim Dalı*'na, asistan olarak atandı. Aynı yıl, **Razî'nin Mefatîhu'l Gayb Adlı Tefsiri'nin İşârî Yönü** (Razî'nin Tefsirinde Tasavvuf adıyla basıldı) adlı tezini bitirerek, alanında doktor oldu. 1993 yılında **Yüzüncü Yıl Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalına Yar. Doç. Dr. olarak atandı. 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu. Halen bu görevine devam etmektedir. Değişik dergilerde yayınlanmış bilimsel makalelerinin yanı sıra şu kitapları yayınlanmıştır:

1. Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf, İzmir, 1996.
2. Gece İbadeti, İzmir, 1999.
3. Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı, İst. 2001.
4. Tasavvuf ve Bid'at, İst. 2001.

ÖN SÖZ

Bir ilmi en güzel ve doğru şekilde öğrenmek için, o ilim hakkında erbabınca yazılmış eserleri tetkik etmek en isabetli yoldur. Şüphesiz tasavvuf için de bu böyledir. Tasavvufa ait, özellikle erken dönem eserlerin büyük bir kısmının Arapça veya Farsça olması, günümüz insanlarının, onlardan yeterince yararlanmasına engel teşkil etmektedir. Yanlış anlaşılmaların önüne geçebilmek için, tasavvuf klasiklerinin Türkçe'ye kazandırılması bir zarûret haline gelmiş bulunuyor.

Bu düşünceyle olsa gerek, değerli ilim adamlarımız tarafından, Kuşeyrî'nin Risâle'si, Gazalî'nin *İhya*'sı, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcub*'u, Kelâbâzî'nin *Taarruf*'u, Nesefî'nin *İnsan-ı Kâmil*'i, Necmüddin Kübra'nın üç risâlesi, İbn Haldun'un *Şifaü's-Sâil*'i, Serrac'ın *Luma*'ı, Sühreverdî'nin *Avârif*'i, İmam Rabbanî ve Cüneyd-i Bağdadî gibi zatların *Mektubât*'ları vb. tasavvuf klasikleri, Türkçe'ye tercüme edilmişlerdir. Diğerlerinin de zamanla tercüme edileceklerine inanmaktayız.

Bu çorbada bir tuzumuzun olması düşüncesiyle biz de Muhâsibî'nin er-Ri'aye'sini tercüme etmeye karar verdik. Daha sonra Türkiye'de tasavvuf sahasında çalışan akademisyenlerle yapılan bir toplantıda, toplantı başkanı Prof. Dr. Mustafa Tahralı Bey, birkaç tasavvuf klasiğinin tercümesini yapan Prof. Dr. Süleyman Uludağ Bey'den, Ebû Talib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'u ile *er-Ri'aye*'den birini tercüme etmesinin arzulandığını söyleyince, hem *er-Ri'aye*'nin tercümesini bitirmek üzere olduğumuzu söyledik, hem de bu işe girişmekle isabet ettiğimizi anladık.

Araştırmalarımız neticesinde bu eserin ilk defa başka bir dile tercüme edildiği kanaatine vardık. Çünkü tahkik ve neşredilmekle birlikte, herhangi bir dile tercüme edildiğine dair bir bilgiye rastlayamadık.

Tercümenin yanı sıra, eserin baş kısmına müellifin kısa bir hâl tercemesini ekleyip eserlerinden de söz etmeye çalıştık.

Eserin orijinal adı *er-Ri'aye li Hukûkillah* şeklindedir. Bütünüyle kalp kaynaklı meselelerden söz ettiği için, *Kalp Hayatı* adıyla yayınlamayı uygun gördük. Yaptığımız işin öneminin bilinci içinde, tercümede metne bağlı kalarak, elimizden gelen titizliği göstermeye gayret ettik. Ancak, çok başarılı olduğumuz iddiasında değiliz. Yanlışlarımızın ikaz edilmesi, tashihine yardımcı olacağı için, teşekkürle karşılanacaktır.

er-Ri'aye'yi Türkçe'ye çevirme niyetimi kendilerine aktardığımda çok sevinen ve her görüşmemizde sorarak teşvikte bulunan hocam Prof. Dr. Osman Türer Bey'e teşekkür borçluyum.

Cenâb-ı Hak'tan, çalışmanın, İslâm kültürünün temel parçalarından biri olan tasavvufun doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmasını diliyoruz. Kusur bizden, afv ve muvaffakiyet O'ndandır.

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

MUHÂSİBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ (165/781-243/857)

GİRİŞ

MUHÂSİBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Hayatı

Muhâsibî'nin tam adı, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Basrî'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar, 165/781 tarihinde Basra'da dünyaya geldiğini kaydetmişlerdir.[1]

Çocukluğunu Basra'da geçiren Muhâsibî, ortamın fikrî ve kültürel birikiminden bir süre yararlandıktan sonra, devrin en önemli ilim merkezi olan Bağdat'a göçmüştür. Zengin bir ailenin çocuğu olduğunu, babasının bıraktığı külliyetli mirası, babasının kaderî fikirlerinden ötürü terk edip almamasından öğreniyoruz.[2] Daha sonra fakir bir hayat geçirmesine neden olan Muhâsibî'nin bu tavrı, onun zühd ve verâ'ının en güzel işaretidir. O, babasından miras bile olsa, şüpheli olanı kabul etmemiştir. Bu olaydan, ilim ehli bir ailede büyüdüğünü anlamak da mümkündür. Çünkü babası, kaderî fikirleri kabullenip savunacak derecede bilgili bir şahıstır.

Muhâsibî'nin, gençliğinde zâhirî ilimleri tahsil ettiğini ve bu ilimlerde ileri seviyelere çıktığını, tabakât kitaplarının, onun hakkındaki şu ifadelerinden anlıyoruz: Zâhirî ilimlerle bâtınî ilimleri cem'den,[3] tasavvuf, hadîs ve kelâmda imam[4], bilhassa hadîste fevkalâde mahir,[5] bir kimseydi. Bu seviyede âlim ve daha sonra değineceğimiz ve otuza yakını günümüze kadar

---

[1] İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*, I, 112; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, X, 297; Attar, Tezkiretu'l-Evliya, 128; H. ez-Ziriklî, el-A'lam, II, 153. Ö. R. Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 174.

[2] Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 77; es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 274; İbn Hallikan, *Vefeyat*, I, 112.

[3] İbnu'l-Esir, *el-Lübab*, III, 171; es-Sübkî, ag., II, 275.

[4] el-Münavî, *Kevakip*, I, 218.

[5] es-Sübkî, *ag.*, II, 275; el-Askalanî, *Tehzip*, II, 136.

ulaşan, iki yüzü aşkın eserine rağmen Muhâsibî'den çok söz edilmemiştir. Nitekim hayâtı hakkında bilinenler, yani tarih ve tabakât kitaplarına geçen malûmat, birkaç paragrafı geçmemektedir. Bunun nedenini, müellifimizin yaşadığı ortamda arayanlar olmuştur. Çünkü Muhâsibî, biri Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği ve Ehlü'l-hadîs olarak bilinen düşünce, diğeri de, Vasıl b. Ata'nın temellerini attığı Mu'tezile olmak üzere, zıt iki fikir cereyanının hükümferma olduğu bir ortamda yaşadı. Bu dönemde Mu'tezile, devlet desteği görmekte ve fikirlerini zora başvurarak yaymaktaydı. Muhâsibî, hadisçilere yakın ve onlarla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Ancak, Ahmed b. Hanbel onun kelâmî meselelere dalıp, bu konuda birtakım düşünceler ileri sürmesinden hoşlanmamıştı. Gerekçe de, Muhâsibî'nin Mu'tezile'ye reddiyye yazarken, onların fikirlerine uzun uzadıya yer vermesi, böylece bid'atçı fikirlerin ümmet arasında yayılması, şeklinde açıklanıyordu. Nitekim, Ahmed İbn Hanbel'le aralarına soğukluğun girmesinin ve inziva hayâtı yaşamasının nedenlerinden birinin bu olduğu, kaydedilmektedir.[6]

Ancak Muhâsibî'nin, tabir yerinde ise, kenarda kalmasının nedeni sadece bu olmamalıdır. Onun yaşadığı asır, hadîslerin rivayet, hıfz, yazma, toplama ve tasnifiyle uğraşılan ve bu iş için meşakkatli yolculuklar yapılan; aynı zamanda bid'at ve uydurma hadîs tehlikesine karşı, şahısların ve sözlerinin çok ince tenkitlerden geçtiği bir dönemdir. Bu muhaddis ve râvîler, kendi metotlarından ayrılan ve fıkıh olsun, vaaz olsun veya kelâm olsun, hadîs dışındaki bütün ilimleri ve metotları şiddetle tenkit ederek bid'at damgasını vurmaktaydılar. Sünnetin korunması gayesiyle, nasların zâhirine önem veriliyor, hangi sebeple olursa olsun, değerlendirmeler hoş karşılanmıyordu. Kısacası ilim, araştırma

[6] es-Sübkî, *ag.* II, 39.

ve iyice anlama (fıkıh) değil; hadîs, onun senedi ve metninden ibaretti. Hadîs üzerinde fikir yürütmek, onun sınırlarını aşar. Ehl-i hadîs, bir âlimin herhangi bir konuda araştırma ve içtihada dayalı bir şey söylediğini veya bir kelâmcının, Allah'ın sıfatlarından birinde bir görüş serdettiğini ya da bir nasihatçının nefsin hallerinden birini şerh ve izah ettiğini gördüklerinde, hamiyet ve öfkeleri kabarıyor, yaptığına kızıyor ve kendilerince tenkide medar saydıkları bir vasfını hedefleyerek onu lekelemeye çalışıyorlardı. Cerh ve ta'dil kitaplarında bu tür olaylar az değildir.[7]

Selefî bakış açısı olarak meşhur olan bu yaklaşımı Muhâsibî aşmak isteyince, şimşekleri üzerine çekti. Çünkü o, nefsin halleri, tezkiyesi ve ayıplarının açıklanması konusunda, çok erken devirlerde söz söyleme ve kitap telif etmeye başlamıştı. Bu konuların, sadece nasların zâhirini değil, tefekkürü bile aşarak, çok ince bir iç gözleme ve daha sonraki dönemlerde çokça sözü edildiği gibi, ilhama ihtiyacı bulunmaktadır. Bu türden bir yaklaşımın selefî bakış açısıyla hoş karşılanmasını beklememek gerekir. Nitekim bu gün bile benzer sıkıntılar yaşanmaktadır.

Diğer taraftan Muhâsibî, "Her zahidin zühdü, mârifeti, mârifeti aklı, aklı da imanının kuvveti ölçüsündedir."[8] der ve kalp, akıl ve amel bütünlüğünü vurgulardı. Tasavvufî tavrına rağmen, aklî yaklaşımı terk etmemiş, hatta aklın kullanılmasını savunmuş ve özellikle Mu'tezile ile olan tartışmalarında, onların akılcı metodunu kullanmıştır. Bu da hadisçilerin tepkisine neden olan hususlardan biridir.

Bu konuda Ebû Zur'e şunları söyler: "Ahmed ve başkaları, tıpkı helâl ve haram konularında şer'î delil olmaksızın sırf içtihatla söz söylemeyi kabul etmedikleri gibi, sûfîlerden havatır

---

[7] Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 74.
[8] el-Muhâsibî, *Risaletu'l-Müsterşidîn*, 54.

ve vesveseler üzerinde konuşanları da, bu konudaki sözleri şer'î bir delile dayanmayıp mücerred görüş ve zevkten kaynaklandığı için, yermişlerdir."[9]

İbn Kesir ise şu değerlendirmeyi yapar: "Ahmed b. Hanbel'in Muhâsibî vb. ile görüşmeyi hoş karşılamaması, onların sözlerinde bir nevi nimetlerden uzak durma ve şeriatın istemediği çetin riyazet kaideleri, zorluklar ve hakkında hiçbir emir bulunmayan dakik ve zirve seviyedeki muhâsebenin varlığıdır. İşte bu yüzdendir ki, Ebû Zur'a er-Razî, Muhâsibî'nin er-Ri'aye'sine vâkıf olunca, bu bid'attır, demiş, kitabı getiren adama da, "Sana düşen Malik, Sevrî, Evza'î ve Leys'in kabul ettiklerini kabul etmektir." diye tembih etmiştir."[10]

İmam Ahmed b. Hanbel ve hadisçilerin bu tavrından olsa gerek, Muhâsibî 243/857 yılında Bağdat'ta vefat ettiğinde cenazesine, beklenenden çok az kimse katılmıştı.[11]

Muhâsibî'nin düşünce süreci ile Gazalî'nin düşünce süreci benzer çizgiler taşır; ikisi de tam bir kelâm tahsili aldı, dönemlerinin felsefî ve dinî meseleleri konusunda çok iyi teçhiz edilmişlerdi. Kısmen olayların baskısı, ama daha çok kendi iç ahlâkî zorlamaları sonucu, varıp karar kıldıkları netice aynı oldu: Tasavvuf.

---

[9] Ebû Zur'a er-Razî, *Camiu'l-İlim ve'l-Hikem*, 223.

[10] İbn Kesir, *el-Bidaye*, X, 330.

[11] İbn Hallikan, *Vefeyat*, II, 53; Sülemî, *Tabakat*, 56. Ahmed b. Hanbel'le Muhâsibî arasındaki soğukluğu değerlendiren ve cenazesine sadece dört kişinin katıldığına dair rivayetin şüpheli olduğunu söyleyen Sübkî, görüşünü şöyle dile getiriyor: "Bana göre bu kabil şeyler her bölge ve her devirde âlimler arasında, arkadaşında gördüğü bir hatayı tashih etme gayesiyle ve bir ictihat eseri olarak, vuku bulabilir. Fakat Hatib-i Bağdadî ve başkalarının naklettikleri, Muhâsibî kelâm ilminin bazı meselelerinde konuşmuş da bu yüzden Ahmed b. Hanbel onu terk etmiş; Muhâsibî de, halkın imama bağlı olduğunu bildiği için, Bağdat'taki bir evde saklanmış ve orada ölmüş, namazını da sadece dört kişi kıldırmış, şeklindeki sözlerin sahih ve olmuş olması ihtimalden uzaktır. Hafız Zehebî de el-Mizan'da [II, 199] buna işaret etmiş ve "Münkati', aslının olması zor bir hikâyedir." demiştir." es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 39.

Muhâsibî'nin, Gazalî'nin Münkiz'ine bir prototip oluşturmuş olan Vesâyâ adlı eseri, kısmen de olsa, hayatının seyrini değiştiren fikrî olayları konu edinir. Onu etkileyen en önemli şey, ümmetin, her biri kurtuluşun kendi tekellerinde olduğunu iddia eden çok sayıdaki fırka ve alt fırkalara bölünmüş olmasıydı. Hayatının büyük bölümünü bu fırkalar arasında sıratı müstakimi aramakla geçirdi. Hakikati bilme ve yaşama iddiasındaki her türlü insanla görüştü, fakat hiçbirinden tatmin olamadı. Birçokları, dünyevî makamlar ve menfaatlerle bu işi yapıyorlardı.

Muhâsibî şöyle diyor: "Ben derinliğine tefekkür edip, uzun uzun düşünerek, hidayete ulaştıracak bilgi aradım. Daha sonra Allah'ın Kitabı, Resûlü'nün sünneti ve mü'minlerin icma'ından anladım ki, haris olmak insanı körleştirir ve böylece onu hak yolu aramaktan engeller, neticede de batıla düşürür."[12] Bu düşünce onu, kendisine Muhâsibî adını vermeye neden olan muhâsebe yapmaya ve riyâzetle birlikte ahlâkî dönüşüme sevk etti. Gördü ki, hak ve kurtuluşa götüren yol Allah korkusundan (havf), O'nun emirlerine tâbi olmaktan, O'na tam ihlâsla ibadet etmekten ve Resûlü'nün sünnetine tâbi olmaktan geçer.[13]

Muhâsibî'nin Kelâm İlmindeki Yeri

Muhâsibî'nin hayatını anlatan yazarların ihmal etmediği bir ifade de bir usûl adamı olduğu şeklindedir.[14] Bağdadî, buradaki usûl ifadesinin usûlu'd-din olduğunu belirtir.[15] Usûlu'd-dinden kastedilen ise, günümüz kelâm ilmidir. Daha önce de

---

[12] el-Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, 14.
[13] Taşköprüzade, *Mevzuatu'l-Ulûm*, II, 844.
[14] İbn Hallikan, *Vefayat*, I, 158
[15] el-Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, VIII, 211.

belirttiğimiz gibi, Ahmed b. Hanbel, Muhâsibî'yi, kelâm ilmiyle ilgilenmesinden, özellikle de Mu'tezile'ye cevap verirken eserlerine önce onların fikirlerini yazıp sonra da bu fikirleri çürütme yoluna gitmesinden ötürü tenkit etmiştir. İbn Hanbel'e göre Muhâsibî, onların fikirlerini eserlerine almakla, yaygınlaşmasına neden olmaktaydı. "Çünkü." diyor İbn Hanbel, "Onların yanlış fikirlerini okuyan kimse, bu fikri çürüten cevabı okumayabilir veya okusa da anlamayabilir. Böylece yanlış fikir kafasına yerleşmiş olur."[16]

Daha sonra gelecek olan Gazalî, eserlerinden çokça etkilendiği Muhâsibî'yi destekleyecek ve şöyle diyecektir: "Yanlış da olsa bir fikri inceleyip kaydetmeden çürütmek mümkün değildir."[17]

Siyasî ve dinî farklılaşmaların İslâm toplumunun bütünlüğünü tehdit ettiği andan itibaren, onun birliğini koruma fikri, kendini orta yol ya da Hz. Peygamber'in İslâm'ı anlama ve yaşama tarzını esas alma anlamında, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak adlandırmıştır. Gerçekte bu kavram, vahye ilk muhatap olanların, inanç, ibadet, hukuk ve ahlak gibi bütün alanlarda İslâm'ı bir bütün olarak sonraki nesillere aktarma yolunun temel alınmasını ifade ediyordu.[18]

Düşünce ekolleri içerisinde geleneğe daha fazla önem veren ve bu yönüyle öne çıkan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattir. İnancın aklî esaslarını ortaya koyma, geleneğin dilini bilgi düzleminde tanımlama ve düşünce düzleminde temellendirme onuru daha ziyade bu ekole aittir. İşte Sıfatiye şeklinde adlandırılan ve Muhâsibî, İbn Küllâb (240/853) ve Kalânîsî (255/869)'den müteşekkil grup, bu düşüncenin öncülüğünü yapmışlardır. Eş'arî'nin Sün-

---

[16] *ag.* VIII, 114.
[17] Gazalî, *el-Münkiz*, 165. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte.)
[18] eş-Şatıbî, *el-Muvafakât*, II, 258.

nîliğe geçişine ışık tutan çizgi bu üç şahsın belirlemiş olduğu çizgidir. Bunlar seleften olmakla birlikte, kelâm ilmiyle uğraşmış ve selef mektebinin akîdelerini, kelâmdan elde edilen delillerle savunmuşlardır. Eş'arî'nin hocasıyla fikir ayrılığına düşüp onlara katılmasıyla, onların görüşlerini kelâm metoduyla açıklamasına büyük destek olmuştur.[19]

Muhâsibî, Mahiyetu'l-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân adlı eserlerinde, akıl, Kur'ân ve Allah'ın sıfatları, eşyanın yaratılışı gibi kelâmî konuları incelemektedir. Onun tasavvufî tavrına ve itikadî konular dahil bazı meselelerde aklın yetersizliğini belirtmesine rağmen, aklî yaklaşımı terk etmemesi, hatta yerine göre aklın kullanılmasını savunması; özellikle Mu'tezile ile tartışmalarında onların yöntemlerini kullanması, Ehl-i hadîs'in tepkisine neden olmuştur.

Kısacası Muhâsibî'nin eserleri incelenince onun Ehl-i hadîs ile Mu'tezile arasında orta yolda bulunduğu, Ehl-i Sünnet ekolünün oluşmasına öncülük eden kişilerden olduğu anlaşılmaktadır.[20]

Muhâsibî'nin Hadîs İlmindeki Yeri

Zâhirî ilimle, bâtınî ilmi cem'eden, tasavvuf, kelâm ve fıkıhta imam, bilhassa hadîste fevkalâde mahir olan Muhâsibî, kendi nefsinde sadûk, makbul bir râvî olarak kabul edilir.[21]

Muhâsibî, Bağdat gibi, devrin ilim ve irfan merkezinde neşet ettiği için, geniş bir mürşid ve müderris kitlesinden yararlanma imkânı bulmuştur. Hocaları arasında şu isimler zikredilmektedir: "Abdullah b. Bekr, Ebû Bekir b. Ebi Şeybe, Ebû

---

19 Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 65.

20 Geniş bilgi için bk. A. Mahmud, *Üstazu's-Sairîn*, 101-102; N. Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, 71 vd.

21 İbnü'l-Esir, *el-Lübab*, III, 171; el-Askalanî, *Tehzib*, II, 136; A. J. Arberry, *Sofism*, 51.

Davud et-Tayalisî, Haccac b. Hammad, Halef b. Hişam, Haşim b. Kasım, İshak b. İsa, Muaviye b. Ömer, Osman b. Ebi Şeybe, Ömer b. Talha, Şureyh b. Yunus, Veki b. Cerrah, Yakup b. İbrahim ve başkaları. Kendisinden ise, Ahmed b. Hasan, Ahmed b. Kasım, Cüneyd-i Bağdadî, Ahmed b. Mesruk, İsmail b. İshak, Hüseyin b. Hayran ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.[22]

Hadîste imam olmasına rağmen Kütüb-i Sitte'de rivayeti yoktur. Bunda bilhassa kendisini hadîs rivayetine hasretmemesinin yanında, muasırlarından gördüğü muhalefetin tesiri olduğu düşünülebilir. Bu sebeplerden ötürü, eserlerinde zikrettiği ve çoğu Kütüb-ü Sitte'nin bir kısmında farklı senetlerle yer alan hadîslerin, bu kitaplardaki senetlerine adı girmemiş olmalıdır.

Eserlerinde hadîslerle bolca istişhadda bulunan Muhâsibî, haliyle bir hadîsçi gibi hareket etmemişti. O cemiyetin derin denizler halini alan ve içinde çok insanın boğulduğu, az insanın kurtulduğu ihtilaflarını müşahede etmiş, insanların dünyalıklara, riyâya, kibre vb. kötü ahlâklara gark olmuş durumlarını tahlil ederek tedavi yollarını aramıştı.[23] Bu sebeple O'nun için hadîsin muhtevası önemliydi. Filhakika bu bütün zahid ve sûfîler için ortak bir tutumdur.

Bu açıdan Muhâsibî'nin hadîs rivayetlerini incelediğimizde genellikle hadîsleri senetsiz olarak zikrettiğini görürüz. Bu büyük ölçüde yazış gayesinden kaynaklanan bir durumdur. Hadîs sevkinde kullandığı eda sigaları bu durumu gösterecek mahiyettedir. Fakat bu tespit O'nun hadîsleri hep senetsiz rivayet ettiği anlamına gelmemelidir. Özellikle ilk dönemle-

---

[22] bkz. el-Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, 279, 285, 299, 395, 396; *er-Ri'aye*, 57, 58; *el-Mekasib*, 42; ez-Zehebî, *Mizan*, I, 430; İbnü'l-Esir, *Lübab*, III, 171; es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 276; el-Askalanî, *Tehzib*, II, 135.

[23] el-Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, (Muhakkik mukaddimesi), 26.

rinde yazdığı eserlerde, meselâ Fehmu'l-Kur'ân'da hadîsleri genellikle senetli vermiştir. Ancak Muhâsibî, daha ziyade sahabi râvîleri zikretmekle yetinir. Bazen de senedi vermemekle birlikle, ittisal ve inkita'ına işaret eder.[24]

Muhâsibî nadir de olsa, senet tenkitleri yapar.[25] Kısacası senet konusunda Muhâsibî işin ehli biri olarak karşımıza çıkar.

Muhâsibî'nin rivayet ettiği hadîslerin çok az bir kısmı, lafzen, meşhur kitaplarda bulunan hadîslerle uyuşmamaktadır. Bu durum, er-rivaye bi'l-mânânın caiz olması prensibiyle açıklanabilir. Çünkü Muhâsibî'nin dönemi henüz tasnif dönemidir. Tasnif döneminden sonra er-rivaye bi'l-mânâya ihtiyaç kalmamıştır. Bazen rivayet farklılıklarına da işaret etmiştir.[26]

Muhâsibî'nin ulaşılabilen eserlerinde kullanmış olduğu merfu 497 hadîsin sıhhat ve zaaf durumunu tesbit etmek kolay değildir. Çoğu senetsizdir ve kendisi Kütüb-ü Sitte'nin müelliflerinin hepsinden önce yaşamıştır. Dolayısıyla bu hadîslerin meşhur hadîs kitaplarındaki senetlere göre tashih ve tazyifi yerine, bir asıllarının olup olmadığına göre değerlendirilmesi daha uygun olur kanaatindeyiz.

Bu prensibe göre hareket edilirse, tesbit edilen 497 hadîsin 426 tanesinin asılları mevcuttur. Geriye kalan 71 hadîsin bakılabilen hadîs musannafatında bir asılları bulunmamıştır. Ancak aslı bulunmayan bu hadîslerin tamamına yakınının şahidlerinin olduğunu belirtmeliyiz. Bu durumda, bunların görmediğimiz veya bize ulaşmayan bir asıllarının olması uzak bir ihtimal değildir.[27] er-Ri'aye'de aslı bulunmayan 31 hadîs vardır. Telif ettiği ilk eser olan Fehmu'l-Kur'ân'da ise bir tane aslı bulunmayan hadîs vardır.

---

[24] bk. *er-Ri'aye*, 315.
[25] bk. *er-Ri'aye*, 270.
[26] bk. *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'ân*, 472; Adabu'n-Nüfûs, 81.
[27] krş. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 66.

Burada şunu düşünmek mümkündür: Muhâsibî, ehl-i hadîs muhitinde bulunurken onların yanında mütedavil olan hadîsleri kullanmıştır.[28] Zamanla onların muhitinden ayrılıp zahid ve sûfîlerin çevresine dahil olunca, bu sefer onların yanında yaygın olan, dikkatlerini, meraklarını teksif ettikleri muhtevadaki hadîsleri kullanır olmuştur. Gerçekten de aslı bulunmayan söz konusu hadîslerin ilgili oldukları mevzular da bizi böyle düşündürecek mahiyettedir. Bu hadîslerin hemen hepsi zühd, dünya, kibir, riyâ, ihlas havf-recâ, zikir, adâp vb. ahlâk-ı hasene veya seyyi'e ile ilgilidir.

Bu tür hadîsleri kullanmasında terğib, terhîp ve ahlâkla ilgili hadîsler konusunda hadîs âlimlerinin mütesahil tutumları da rol oynamış olmalıdır. Şurası bir vakıadır ki, muhaddisler mezkûr konulardaki hadîslerde, ahkâm hadîslerinde gösterdikleri titizliği göstermeyip bu konularda zayıf hadîsleri kullanmakta beis görmemişlerdir.[29] Abdurrahman b. Mehdi ve Ahmed b. Hanbel'in sözlü beyanlarının yanında[30] Abdullah b. el-Mübarek'in Kitabu'z-Zühd'de, Buharî'nin el-Edebu'l-Müfred'de kullandığı hadîsler bunun açık delilleridir. Muhâsibî de bu espriye uygun hareket etmiş olmalıdır.[31]

Muhâsibî ve Dış Tesirler

Tasavvufu bir nevi mistisizm olarak gören ve mistisizmi insanlığın malı, ortak tavrı, her dinin özü ve muharrik gücü[32] şeklinde tavsif eden müsteşrikler, İslâm'la ilgili, özellikle tasavvufu

---

[28] Belli çevrelerde meşhur olan hadislerin varlığı için bk. es-Suyûtî, *Tedrîb*, II, 1-73.

[29] bk. İbn Ebi Hatim, *ec-Cerh ve Ta'dil*, I, 10, 41, II, 30-31; Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 363; Ahmed Naim, Tecrid (*Mukaddime*), I, 340; et-Tehânevî, *Kavâid fi 'Ulûmi'l-Hadîs*, 92.

[30] es-Sahâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 267; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 298.

[31] bk. İ. Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 10.

[32] Arberry, *Sufism*, 11; Underhill, *Mysticism*, 9; Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, 1.

konu edindikleri çalışmalarında bütün gayretlerini, bu müessesenin İslâm dışı etkilere borçlu olduğunu kabul ettirmek için harcamışlardır. Bu insanlardan şunun veya bunun insaflı veya objektif olduğunu söylemek, mutlak bir hakikati ifadeden çok, bir nispet ve derecelendirme gösterecektir. Onlardan hiçbirinin tamamen objektif ve art niyetten uzak olduğunu söyleyebilmek, üzülerek belirtelim ki, mümkün olmuyor. İnsanlığın ilim ve tefekkür tarihi bakımından derin bir üzüntü olarak karşımızda duran bu olgu, ne yazık ki, bir gerçektir.[33]

Bu düşüncenin doğru olmadığının en büyük delillerinden birisi de Muhâsibî ve eserleridir. Derin bir tefekkür ve araştırma ürünü olan eserlerinde dış tesirin izini bulmak mümkün değildir. Bu eserler tamamıyla, Kur'ân ve hadîsin oluşturduğu genel kültürün ürünleridir. Batılı ilim adamlarının yeterince ilgilerini çekmemesinin nedeni de bu olmalıdır. Nitekim Nicholson, üçü tasavvufla ilgili olmak üzere, İslâm dini ve Müslümanlar hakkında yazmış olduğu dört[34] kitabında, Muhâsibî'den bir defa bile söz etmemiştir. Ancak, İslâm Kültürü adlı eserinde kısa bir paragrafla söz edip geçmektedir.

Diğer yazarların da genel tavrı bu şekildedir. Etraflı bir inceleme yapmadan Muhâsibî'den çok kısa birkaç cümle ile söz eder ve konuyu şöyle bağlarlar: "Muhâsibî Hıristiyanlıktan etkilenmiştir." Bu iddialarına delil olarak da, onun bazı eserlerinde, Hz. İsa'nın bazı sözlerini ve İsrailoğulları'ndan bir iki hikâyeyi aktarmasını gösterirler.

Oysa âyet ve hadîslerde bu tür aktarmalar olduğu gibi, birçok İslâm âlimi de benzeri söz ve hikâyeler aktarmışlardır. Meselâ, Ahmed b. Hanbel, ez-Zühd adlı eserinde, Hz. İsa'dan

---

[33] M. Turhan, Kültür Değişimleri, 10; H. Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 11; Y. N. Öztürk, *K. ve H. Göre Tasavvuf*, 41.

[34] Bu eserlerin adları şöyledir: *İslâm Sûfîleri; İslâm Tasavvufu Üzerinde Araştırmalar; Tasavvufta Şahsiyet Fikri; Arap Edebiyat Tarihi.*

öğütler; Hz. İsa'dan hikmetler ve Hz. İsa'nın zühdü adı altında üç fasıl ayırmıştır. Ama hiç kimse onun Hıristiyanlıktan etkilendiğini iddia etmemektedir.

Muhâsibî'nin hikmet kavramını kullanması da bu etkilenmeye delil gösterilemez. Çünkü Kur'ân[35] ve hadîste[36] hikmet kavramı kullanılmış; müfessir ve şarihler bunun üzerinde genişçe durmuşlar ve neticede hikmetin, Allah'ın inâyetiyle oluşan dinî bilgi ve mârifet olduğunu söylemişlerdir.

Öyle ise Muhâsibî'nin, Hıristiyanlıktan etkilendiği iddiası isbatlanması güç ve delilden yoksun bulunmaktadır.

[35] bk. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ân*, hikmet maddesi.
[36] bk. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Hadis*, hikmet maddesi.

ESERLERİ

Muhâsibî, İslâmî konularda yoğun bir telif döneminin başladığı asırda yaşamıştır. Hayatını anlatırken kısaca değindiğimiz gibi, bazı saiklerden ötürü, biraz kenarda durması, onu çok eser vermeye sevk eden sebeplerden biri olmalıdır. Yetmiş beş seneyi aşkın ömrünü verimli bir şekilde değerlendiren müellifimiz, hepsinin adı ve muhtevası bilinmese bile, iki yüz civarında esere imza atmıştır. Hadîs, kelâm ve tasavvufta imam, fıkıhta ise önemli bir yere sahip olan Muhâsibî, en çok tasavvuf konusunda yazmış ve bu arada kelâm ve hadîsle ilgili birçok konuya da temas ederek eserler vermiştir.[37]

Biz gelecek satırlarda, kaynaklarda adı geçen ve dünyanın değişik kütüphanelerinde el yazması şeklinde bulunan veya tahkik edilerek basılan ve onun imzasını taşıyan eserlerinden, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, muhtevalarına bakarak kısaca tanıtmak istiyoruz.

a. er-Ri'aye li Hukûkillah:

Muhâsibî'nin, tercümesini yapmaya çalıştığımız bu eseri, 550 sayfayla en hacimli eseridir. İlk defa Margaret Smith tarafından 15 sayfalık mukaddime eklenerek neşredilen (Londra, 1940) eser, daha sonra tahkik edilerek Abdulhalim Mahmud ve Taha Abdulbaki Surûr tarafından yayınlandı (Kahire, 1958). Üçüncü defa Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tekrar tahkik edilerek basılmıştır (Kahire, 1970). Ancak Margaret Smith ve Abdulhalim Mahmud ile Abdulbaki Surûr'un daha önce yaptıkları neşirden söz etmemesi manidardır. Biz tercümemizde bu son neşri kullandık.

---

[37] Taşköprüzade, *Mevzuat*, I, 781; Attar, *Tezkire*, 303; eş-Şa'ranî, et-*Tabakat*, I, 64; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 206; Bağdadî, *Tarihu'l-Bağdad*, VIII, 211; Şehristanî, *Milel*, I, 40.

Hadîslerin kaynağı dipnotlarda verilmiştir, ancak, tertibi bizim alışageldiğimiz şekilde olmadığı için, hadîslerin kaynağını verirken, yeniden gözden geçirdik.

er-Ri'aye, tamamıyla bir tasavvuf ve ahlâk felsefesidir. Dokuz bölümden oluşan eserin giriş mahiyetindeki birinci bölümü, Allah hakkını kavram olarak açıkladıktan sonra, nelerin Allah hakkına dahil olduğunu, âyet ve hadîslerin ışığında sıralar.

Eserin en uzun olan (147 sayfa) birinci bölümü riyâya ayrılmıştır. Riyâ, çeşitleri, gizli olanı açık olanı, kibir ve ucubla karışık olanı, ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı, en küçüğü ve en büyüğünün özellikleri, riyâdan ötürü nafileleri terk etme, topluluk arasında ve yalnızken riyânın durumu, anne babaya karşı riyâ ve benzeri konular, derinlemesine ele alınmaktadır.

İkinci bölüm, arkadaş ve dostlarla görüşme, bu görüşmeler sırasında başa gelen manevî tehlikeler, nefsin onlarla uygun olmayan şeylere dalması, nefsin özellikleri ve kandırma yolları gibi meseleler ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm de yine nefse, özelliklerine ve rağbet ettiği şeylerin izahına ayrılmıştır.

Dördüncü bölüm ucba ayrılmış. Amel, yanlış düşünce, ilim, dünya malı ve makamları, soy sop ve sayı çokluğuyla yapılan ucub, geniş bir şekilde tahlil edilmektedir.

Beşinci bölüm kibri ele almaktadır. Çeşitleri, ortaya çıkış yerleri, riyâdan ileri geleni, dünya malı ve makamları, ilim, soy sop, amelden kaynaklananı, kibri yok etmenin yolu, bid'at ehli ve kâfirlere karşı kibir vb. konular bu bölümde ele alınmaktadır.

Altıncı bölümde ise, aldanma konusu işlenmektedir. Diğer aldanmaların da sebebi ve neticesi olduğundan, başta Allah ile aldanma konusu ele alınmıştır. Daha sonra recâ ile aldanmanın farkı, ilim, amel, hadîs ve Kur'ân ezberleme, değişik fırkalarla

tartışma, verâ', uzlet, gazve, hac, gece ibadeti, takvâ, ihlâs vb. konularla aldanma meselesi, değişik temsillerle izah edilmektedir.

Yedinci bölüm haset konusunu ele alır. Hasedin özellikleri, haram ve mübah olanı, düşmanlık ve kinden ileri gelen çeşidi, neticede düşmanlık ve kine neden olan türü, hasede sebep olan genel konular, hasedi nefyetme yolu, hasedin bir zulüm olup olmadığı konuları incelenmektedir.

Son bölüm olan müridlerin te'dibi bölümü ise, ahlâken kendini bir yere kadar düzeltmiş, Allah hakkına riâyet etmede titizlik kazanmış kişilerin, bu durumlarını koruyabilmeleri için dikkat etmeleri gereken hususları konu edinir.

b. Diğer Eserleri:

1. Adâbu'n-Nüfûs: Takriben 113 sayfa olan bu eserde, nefis ve nefsin ahlâkî durumları tahlil edilmekte, nefsin te'dip ve terbiyesi için gerekli tasavvufî eğitime işaret edilmektedir. Mârifet, tevessül, dil ve kalple yapılan ameller, ahlâkî özellikler, tevbe, niyet, murâkebe, yakîn, kibir, gaflet, irâde, sıdk, hevâ, riyâ, sabır.. gibi konulara değinilmektedir. Basılmıştır. (Beyrut, 1988)

2. Faslun min Kitabi'l-Azama: Yaklaşık beş varaktan oluşan bu eser, baştan sona kelâmî konulardan söz etmektedir. Yer, gök ve içindekilerin yaratılışı, düzeni, insanın yapısı, Allah'ın varlığı ve birliğinin delilleri ve sıfatları gibi konuları inceler. Yazma, Carullah, nu. 1101.

3. Fehmu's-Salât: Salât (namaz) kavramının anlamı, namazın şartları, adâbı, erkanı, Allah'ın divanına durma, huşû', tazarru', havf, reca, kalbi dünyevî endişelerden temizleme ve Allah'ın büyüklüğünü düşünme, abdest ve şartları ve namazın dışındaki adâb.. gibi konuları inceler. Yazma, Carullah, nu. 1101.

4. el-Kast ve'r-Rucû' İlellah: 110 sayfa civarında olan bu eser, Allah'a yöneliş, O'na sığınma, tevbe, nefis muhâsebesi, verâ', zühd, takvâ, hikmet, muhabbet, hayâ.. gibi konuları inceler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Kahire, 1980).

5. Mahiyetu'l-Akl ve Mânâhu ve İhtilafi'n-Nasi fihi: Allah'tan akıl (el-Aklu minellah), aklın mahiyet, sınırı, Arapça'da kullanılışı, ğariza-i aklın mahiyeti, tefekkür, aklın Allah'ı bilme durumu.. gibi konulardan söz eder. Önce Ahmet Ateş tarafından tahkik edilmeden neşredilmiştir. (Leydın, 1968). Daha sonra Hüseyin el-Kuvvetli tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Beyrut, 1971).

6. el-Mekâsib ve'l-Verâ' ve'ş-Şübühât: Her türlü rızkın ve gücün Allah'a ait olduğu, tevekkül, rızık elde etmek için çalışmak, kesbin meşru şekli, verâ' ve mahiyeti, selefin yeme ve içmede tavrı gibi konuları işler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Kahire, 1969).

7. el-Mesâil fi A'mali'l-Kulûb ve'l-Cevarih: Zühd, ameli gizli yapmak, şöhret, nafile ibadetler, ğına, vesvese, fakr, şükür, samt, nefis, gaflet, unutkanlık, kibir, haset, aldatma, riyâ, şeytan, evrad, kalp amelleri gibi konuları inceler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Kahire 1969).

8. Kitabu'l-İlm: Bu risâlede genel hatlarıyla ilim ve çeşitlerinden söz edilmektedir. Mukaddime ve fihristlerle birlikte 159 sayfadır. Muhammed el-Abid Mezalî tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Tunus, 1975).

9. Risâletu'l-Müsterşidîn: Sünnete uymanın gerekliliği, niyet, takvâ, nefis muhâsebesi, rızâ, kötü zan, haset, kibir, kalbi bozan şeyler, sıdk, sabır, kanaat, zühd, üns, rızâ vb. konuları inceler. Abdulfettah Ebû Gudde tarafından tahkik edilerek

basılmıştır. (Halep, 1964). Faruk Beşer tarafından Selefî Tasavvuf adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (İstanbul 1990). Ancak baskısı çok düzensizdir.

10. **Şerhu'l-Ma'rife ve Bezlü'n-Nasiha:** Ameli mârifetle yapmak, kimseye vaatte bulunmamak, yalandan sakınmak, lânet etmemek, kimseyi küfür ve şirkle suçlamamak, zâhir bâtın hiçbir mâsiyete yönelmemek, insanların elindekine göz dikmemek, tevazu sahibi olmak gibi konuları inceler. Yazma, Şehit Ali Paşa, (nu: 1345/9).

11. **el-Vesaya (en-Nesaih):** Takvânın delilleri, dinin fesada uğraması, hevânın galip gelmesi, malın en büyük fesad sebebi olduğu, kanaat, tevazu, helâl ve mahiyeti, iktisad, cimrilik, uzlet, şeytanın tuzakları, amelle kibir, kalp ve organların görevleri, aklın şerefi.. gibi konuları ele alır. Daha önce H. Ritter tarafından (Roma, 1935), sonra da Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Kahire, 1965).

12. **Kitabu't-Tevehhüm:** Bu eser, ölüm sekerâtı, kabir azabı, ahiret hayatındaki ceza veya mükâfat, Cennet nimetleri, Cehennem azabı vb. durumların göz önüne getirilmesini ve ona göre hayata yön verilmesini işler. Önce A. J. Arberry tarafından (Kahire 1937), daha sonra André Roman tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Paris, 1978). Abdülaziz Hatip tarafından Ahiret Perdesini Aralarken adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (İstanbul 1995).

13. **Bed'u men Enabe İlellah:** Nefs-i emmâre, onun terbiyesi, nefsin hileleri, tevbe edenlerin makamları gibi konuları işler. H. Ritter tarafından basılmıştır. (Roma 1935).

14. **Fehmu'l-Kur'ân ve Mânâhu:** er-Ri'ayeden sonra en hacimli eserdir. İki yüz elli sayfa civarındadır. Tamamıyla kelâmî konuları inceler. Kur'ân'ın anlaşılması, üstünlükleri, Kur'ân fıkhı, Allah'ın sıfatları, isimleri, İlâhî irâde, beda, nesh,

Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı, değişik fırkaların görüşleri ve yanlışlıkları gibi konuları etraflıca ele alır. Önce Ahmet Ateş tarafından (Leydın, 1968), daha sonra Hüseyin el-Kuvvetli tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Beyrut, 1971).

15. **Adâbu'n-Nufûs:** Adından da anlaşılacağı gibi, nefsin mahiyeti ve onu te'dip etmek için uygulanacak metoddan söz eden yüz sayfa civarında bir eserdir. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Beyrut, 1988).

16. **el-Hubbu Lillahi Tâ'âla ve Meratibu Ehlihi:** el-Vesaya ile bir arada H. Ritter tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Roma, 1935).

17. **el-Halvetu ve't-Tevekkülü fi'l-İbadeti ve Derecâti'l-Abidîn:** A. Abdulhalife tarafından tahkik edilerek basılmıştır. (Beyrut, 1954).

18. **Vahdu't-Nizam ve Vahdaniyyetu'l-Lah:** 63 sayfa olan bu risâle kelâmla ilgili konuları ele alır. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından Müslümanların inançlarıyla ilgili üç risâle adı altında tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire, 1977).

Konuyu kapatmadan önce, Muhâsibî'nin kitaplarını telif ederken takip ettiği metoda da, birkaç cümle ile değinmek istiyoruz. Muhâsibî'nin eserlerinin çoğu bize, ders muhavereleri halinde, umumiyetle, ismi belirtilmemiş bir talebesinin "***Dedim ki:***" sözü ile başlayan sorular sorması ve Muhâsibî'nin hoca sıfatıyla "Dedi ki:" ile başlayan cevaplar vermesi şeklinde intikal etmiştir. ***er-Ri'aye***'de de metod bu şekildedir.

Ebû Nuaym bu konuda şöyle bir bilgi aktarır: "Cüneyd şöyle dedi: "Haris el-Muhâsibî bizim eve gelir ve "Kalk beraber sahraya çıkalım." derdi. Ben de ona, "Beni nefsimden emin olduğum bu uzlet halimden ayırıp, afet ve şehvetlerle karşılaşacağım yollara mı çıkaracaksın?" derdim. O da, "Sen benimle

gel, korkulacak bir şey yok." derdi. Beraber çıkardık, sanki yollar bomboştu, hoş olmayan hiçbir şey görmezdik. Onun oturduğu yere vardığımızda bana derdi ki, "Şimdi sorularını sor!" "Aklıma, soracak bir şey gelmiyor." deyince, "Nefsine doğan şeylerden sor." derdi. O zaman sorular peşpeşe gelmeye başlardı. Hepsine anında cevap verirdi. Sonra da evine geçer onları kitap haline getirirdi."[38]

Bu metod, er-Ri'aye için de uygulanmış olmalıdır. Çünkü tamamı soru ve cevaplardan oluşmaktadır. Fakat soru soranın kim olduğunu tesbit etme şansına sahip olamadık. Ancak Cüneyd veya o çapta biri olmalıdır, zira sorular, bilen birinin ağzından çıktığını gösterecek şekilde seviyelidir. Soru soranın, cevap veren şahıs, yani Muhâsibî olması da ihtimal dahilindedir.

Muhâsibî ve er-Ri'aye Üzerinde Yapılan Çalışmalar

A. Batıda Yapılan Çalışmalar.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Batılı ilim adamları, Muhâsibî'ye pek eğilmemişler ve eserlerinde ona yeterince yer vermemişlerdir. Batıda ilk defa L. Masignon ilmî bir yaklaşımla Muhâsibî'ye eğilmiş ve ***La Passıon de Hallaj*** (Paris, 1975) adlı eserinin birçok yerinde ondan sözetmiştir. Daha sonra kaleme aldığı Essai Sur les Origines... (Paris, 1954) adlı eserinde Muhâsibî'ye özel bir bölüm ayırmıştır. Masignon'dan sonra batıda Muhâsibî üzerine yapılan araştırmalardan görebildiğimiz veya haberdar olduklarımızı şöyle sıralayabiliriz:

---

[38]. Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 78.

1. Margaret Smith, ***An Early Mystic of Baghdad***, (Londra, 1935). Yazar bu eserinde, Muhâsibî'nin hayatını, fikirlerini, eserlerini ve eserlerinin yazmalarının bulunduğu kütüphaneleri incelemektedir. Bu çalışma Batılı araştırmacıların Muhâsibî hakkındaki düşüncelerine müsbet yönden etkili olmuştur. Ayrıca yazar, W. Gibb Armağanı içerisinde ***er-Ri'aye***'yi neşretmiştir (Fasikül 8, s.19-343, Londra, 1940).

2. Helmot Ritter, Muhâsibî'nin, ***Bed'u Men Enabe İleyhi***, (Roma 1935) ***el-Vesaya*** (Roma, 1935) ve ***el-Hubbu Lillahi Te'âlâ*** (Roma, 1935) adlı eserlerini neşretmiştir.

3. A. J. Arberry, müellifimizin, ***Kitabu't-Tevehhüm*** adlı eserini tahkik ederek neşretmiştir (Kahire, 1937). André Roman bu eseri ikinci defa tahkikli bir şekilde neşretmiştir (Paris 1978).

4. Kermit Schoonver, ***al-Muhâsibî and his al-Ri'aya***, (Müslim World, sayı, 39, s.26-36, Haziran, 1949). Yazar bu makalesinde, doktora tezinde Muhâsibî'nin bir risâlesini özetlediğini ve onda Yunan veya Hind tesirine rastlamadığını ifade etmektedir.

5. J. Van Ess, ***Die Gedankenwelt des Harit al-Muhâsibî***, adıyla bir çalışma yapmıştır (Bonn, 1961).

6. R. Arnaldez, ***al-Muhâsibî***, The Encyclopaedia of Islam. (Leiden-New York, 1993). Ansiklopedinin bu maddesinde Muhâsibî'nin hayâtı ve eserleri hakkında çok kısa bir şekilde bilgi verilmiştir.

B. İslâm Âleminde Yapılan Çalışmalar

a. Arapça Yapılan Çalışmalar

Arap aleminde de Muhâsibî üzerine yeterince çalışıldığı söylenemez. Nitekim bazı eserleri henüz bulunmazken, tespit edilenlerin bir kısmı henüz neşredilmemiştir. Hayatı, fikirleri ve eserleri üzerinde yapılan ilk kapsamlı çalışma, Abdulhalim Mahmud'un, ***al-Mohasibi Un Mystique Musulman Religieux et Moraliste*** (Paris, 1940) adlı doktora tezidir. Daha sonra ***Üstazü's-Sairîn el-Haris b. Esed el-Muhâsibî*** (Kahire, 1992) adıyla bir eser kaleme alan A. Mahmud, bu eserin doktora tezi ile irtibâtından söz etmemiştir. Abdulhalim Mahmud, ***Mevsu'atu'l-Turasi'l-İnsaniyye*** içinde (c. IV, s. 761-784) er-Ri'aye'yi tanıtmıştır.

Tabakât, tarih ve klasik tasavvuf kitaplarında Muhâsibî'nin hayâtı, eserleri ve fikirleriyle ilgili verilen bilgileri hesaba katmazsak, yukarıda verdiğimiz eserlerinin tahkik ve neşri dışında, Arap âleminde yapılan başka bir çalışmadan haberdâr olamadık.

b. Türkçe Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde Muhâsibî üzerinde yeterince çalışıldığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, yapılan çalışmaların daha değişik ve muhtevalı olduklarını söylemek isabetsiz olmasa gerek. Haberdâr olduklarımızı şöyle sıralayabiliriz:

1. Hüseyin Aydın, ***Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi***. Doktora çalışması. Yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Girişte kısaca Muhâsibî'nin hayatından söz edilmiştir. (Ankara, 1976).

2. Abdullah Aydınlı, ***Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs***. Yazarın doktora çalışması olan eserin üçüncü bölümü, ***Söylenenlerin Işığı Altında el-Muhâsibî***, adını taşımakta ve müellifimizin hadisçiliği ele alınmaktadır (İstanbul, 1986).

3. Emrullah İşler, ***Muhâsibî ve Fehmu'l-Kur'ân'ı***, (Ankara, 1979). Yüksek lisans tezi olan bu çalışmada, Muhâsibî'nin hayâtı, kısaca, anlatıldıktan sonra, tefsir ilmi açısından Fehmu'l-Kur'ân tahlil edilmektedir.

4. Şahin Filiz, ***Muhâsibî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri***. Basılmamış yüksek lisans tezi (Konya, 1990). Yazar ayrıca, ***Muhâsibî ve Bazı Tasavvufî Problemler*** adıyla bir makâle kaleme almıştır. (S.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı, 4; s.181-187. Konya, 1991).

5. Nadim Macit, ***Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu***. Yazar bu eserinde, Kâlânîsî ve İbn Kullâb ile birlikte Muhâsibî'nin, Ehl-i Sünnet ekolünün doğuşunu hazırlayan kişiler olduklarını, kısaca bazı kelâmî konulardaki fikirlerinden örnekler vererek, açıklıyor. (Erzurum, 1995).

Muhâsibî'nin Tesirleri

Muhâsibî'nin birçok eserinin günümüze ulaşmış olması, onun asrından itibaren büyük tesirler bırakan, kabul gören ve sevilen bir kimse olduğunu gösterir.

Tasavvuf klasikleri olarak meşhur olan eserlerin hemen tamamında Muhâsibî'nin tesiri açık bir şekilde görülmektedir. Kuşeyrî ve Hucvirî gibi eserlerinde tasavvuf ricalini de inceleyen müellifler, bu bölümlerde Muhâsibî'ye yer ayırdıkları gibi, tasavvufla ilgili konuları incelerken de ondan sık sık söz eder ve alıntılar yaparlar.

Meselâ, Serrac (378/988), vera', sûfîlerin ilme uyma konusundaki âdâbı, sema', sıdk, ihlas, kerem ve itibar; Kelâbâzî (380-/990), Allah'ın kelâm sıfatı, şükür, vera' ve mücahede; Kuşeyrî (465/1072), vera', tevekkül, sıdk, fütüvvet, huluk, muhabbet ve sema'; Hucvirî (470/1077), fakr, rızâ, hal, keramet, gaybet-

huzur, iman, muhabbet ve sohbet adâbı; Sühreverdi (632/1234), kendini tanıma, verâ' ve rızâ konularını işlerken Muhâsibî'den alıntılar yapmışlardır.

Üzerinde Muhâsibî'nin etkisinin en bariz bir şekilde görüldüğü kişi ise Gazalî (505/1111)'dir. Meselâ, Zahid el-Kevserî, Muhâsibî'nin Gazalî üzerinde etkisinin büyük olduğunu ve er-Ri'aye'sini tamamıyla İhya içine yerleştirdiğini söyler.[39]

Münavî de şunları söyler: "Et-Temimî anlatıyor: Muhâsibî, fıkıhta, tasavvufta, hadîste, kelâmda ve daha başka hususlarda Müslümanların imamıydı. Sayıları iki yüze varan derli toplu ve faydalı eseri vardır. er-Ri'aye adlı eseri, bu konuda sayıları çok olan yazarlar için temel teşkil etmiştir. *İhya*'da şöyle denilmektedir: Muhâsibî, muamelât ilminde ümmetin en hayırlısı idi. Nefsin ayıplarını, emellerini, afetlerini ve ibadetlerin hakikatlerini araştırmada o, herkese öncülük etmiştir."[40]

Daha önce de belirtildiği gibi Gazalî, Muhâsibî ile Ahmed b. Hanbel arasında cereyan eden tartışmayı el-Münkiz adlı eserine almış ve Muhâsibî'nin haklılığını gösteren cümleler serdetmiştir.[41] Muhâsibî hakkında doktora çalışması yapan Abdulhalim Mahmud daha da ileri giderek, kendisinden çok sonra gelmesine rağmen Gazalî'nin onun bir talebesi gibi kendisinden etkilendiğini ifade eder.[42]

---

[39] bk. Abdülfettah Ebû Gudde'nin *Risaletu'l-Müsterşidîne* yazdığı önsöz, 12.
[40] el-Münavî, *Kevakib*, I, 218.
[41] Gazalî, *el-Münkiz*, 165. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte.)
[42] A. Mahmud, *Üstazü's-Sairîn*, 52.

Seyyidu't-Taife olarak bilinen Cüneyd-i Bağdadî (297/-909)' nin âdeta Muhâsibî'nin elinde şekillendiği ve meşhur Bağdat Tasavvuf Ekolü'nün en önemli şahıslarından, hatta kurucularından[43] sayıldığı hesaba katılınca, onun genel tasavvuf anlayışına ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz.

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

[43] "Bağdat Medresesi'nin en büyük temsilcisi -söylediğimiz gibi- kurucusu Muhâsibî'dir. Bağdat Medresesi'nden yararlanan sûfîler, Muhâsibî'yle veya talebeleriyle sohbet etmişler, doğrudan veya dolaylı kendisinden tarikat almışlardır. Bunların başında Cüneyd, Ebû Hamza, Ebu'l-Hüseyn en-Nurî, Ahmed b. Mesruk ve Seri es-Sakatî gelir. Bu medresenin nazariyeleri, tasavvufun şu konuları etrafında dönmektedir: 1. Kelâmî ve tasavvufî anlamıyla tevhid ve buna bağlı marifet, ilahî aşk, fenâ ve bekâ kavramları, 2. Nefis ve afetleri, vecd, aşk, dünya ve ahirette Allah'ı müşahede gibi sûfî makam ve haller ..." Afifî, *Servetu'r-Ruhiyye*, 94.

MÜELLİFİN GİRİŞİ

Bütün sözlerden, istek ve heveslerden önce, Allah'a hamd ederim. Çünkü, Allah'ın hamdı ve zikriyle başlamayan her mühim iş, bereketsiz, neticesiz ve havada kalmaya mahkûmdur. Hz. Peygamber'den de bu şekilde rivayet edilmiştir. Hamd, evvel ve kadîm olan ve daha sonra yok olmayacak Allah'a mahsustur. Bu sıfat O'ndan başka hiç kimsenin hakkı olmadığı gibi, O'ndan başka hiç kimseye de yakışmaz. Çünkü O var ve bir idi; O'nunla beraber hiçbir şey de yoktu. Sonra hiçbir aslî madde olmaksızın eşyayı yaratmaya başladı. Çünkü O'nunla beraber kadim hiçbir şey yoktu. Dilediği gibi eşyayı yarattı; inşa ve takdir etti. Mahlûkatın idaresinde hiçbir ortağı bulunmamaktadır. O'nun dışında her şey, O'nun kulu ve mülküdür. Bizi, kendi fazlı, nimeti ve sayısız kerem ve cömertliğiyle yarattı. Lâyık olduğu, zatının keremi ve celâlinin izzetine yakışır bir şekilde, O'na hamd olsun. O'ndan hidayet ve yardım diler, O'na dayanırız.

Peygamberi olan Hz. Muhammed'e ve âline salât ve selâm olsun.

Ben, sorularına cevap vermeden önce seni, güzelce dinlemeye teşvik etmek istiyorum. Allah'ın hakkına riâyet etme ve onu yerine getirme konusunda vereceğim cevaplara iyice kulak ver! Umulur ki, Allah seni yararlanmaya muvaffak eder. Nitekim Allah kitabında, "Kim, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu şekilde dinlerse bu kendisi için bir öğüt, yani uyarıcı olur." diye haber vermektedir. Allah bir kulu için bir şey takdir etmişse, o öyle olur ve haber verdiği gibi ona ulaşır. Allah şöyle buyuruyor: *"Muhakkak ki bunda, kalbi olan (tefsirde: aklı olan denilmiştir) yahut şâhid olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır."* (Kaf, 50/37). Mücahid "Kalbiyle şâhid olmak."

kişinin kendi nefsiyle konuşup düşünceye dalmaması ve konuşulan şeyin farkında olması, mânâsına geldiğini söyler.

Öyle ise, Allah'ın kitabını, ahkâmından bir hükmü, bir ilmi veya öğüdü dinleyen kişi, kendi nefsiyle, duyduğu şeyin dışında, başka bir şeyle konuşmazsa, dinlediği şeye kalbini şahid kılmış olur. Allah bununla, dinleyene bir öğüt vermeyi dilemektedir. Çünkü Allah böyle buyuruyor, öyle ise doğrudur. Bununla (güzel dinleme) mü'minleri vasıflandırarak onlara şunu emrediyor: ***"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar akl-ı selîm sahipleridir."*** (Zümer, 39/18). ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin."*** (A'raf, 7/204). Her ne kadar bu âyetler, namazda veya hutbe dinlerken takınılması gerekli tavır hakkında nazil olmuş ise de, her hayırlı sözü dinleyenin takınacağı tavır ve edeptir. Allah, Nahle (bir rivayette Ukaz)'de Hz. Peygamber'i dinleyen mü'min cinleri de bununla nitelemektedir: ***"Ona geldiklerinde (birbirlerine): "Susun (dinleyin)." dediler."*** (Ahkaf, 46/29). Konuşmayı terk edip, zihni oraya teksif ederek kitabını dinlemeyi emretmektedir. Tâ ki, kulları iyice anlasın.

Bunun aksi olan davranışları ise tenkit etmektedir: ***"Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zâlimlerin "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz." dediklerini gayet iyi biliyoruz."*** (İsra, 17/47). Böylece, kalp huzuruyla, yüce kelâmını dinlemek için susanı övmüş ve kullarına, gereğine uygun anlamaları için, bunu bir terbiye olarak emretmiştir.

Vehb b. Münebbih'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Organların hareketsizliği, gözlerin kapalı olması, can kulağı ve kalp huzuruyla dinlemek ve söyleneni tatbik etmeye az-

metmek, dinlemenin adabındandır." Bu Allah'ın hoşuna gidecek bir dinleme tarzıdır. Organlar, neticede kalbi de uğraştıracak ve dinlemekten alıkoyacak herhangi bir şeyle uğraşmayacak, gördüğü şeylerle kalp oyalanmasın diye gözler yumulacak, zihin konuşulana teksif edilerek nefisle konuşulmayacak, konuşulanları tatbik etmek için anlamaya gayret edilecektir. Çünkü Allah'ın mü'minleri onunla terbiye ettiği ilk şey, ondan bir şeyler dinleme istek ve gayretini ortaya koymaları, sonra niyet ve kalp huzuruyla dinlemeleri ve anladıklarıyla amel etmeleridir.

Hikmetli söz sahiplerinden birisi şunu demiştir: "Güzel konuşmayı öğrendiğin gibi güzel dinlemeyi de öğren! Nitekim konuşan sözünü bitirinceye kadar ona söz hakkı vermek, cevap vermede aceleci olmamak, konuşana yüzüyle yönelip ona bakmak, onu anlamak için can kulağıyla dinlemek ve anladığını ortaya koyacak bir tavır sergilemek, dinlemenin âdâbındandır."

el-Ğulâbî, Sufyan b. Uyeyne'yi, "İlmin başı güzel dinlemedir. Sonra anlama, sonra hıfzetme, sonra onunla amel etme ve sonra da onu yayma gelir." derken duyduğunu bize aktarmaktadır.

Bütün bu söylediklerimizi, hikmetli söz söyleyenlerden bir zat şu darb-ı meselle dile getirmektedir: Tohum eken, tohumunu getirir ve ondan bir avuç alıp saçar. O tohumun bir kısmı yol üstüne düşer, onu hemen kuşlar kapışırlar. Bir kısmı, üzerinde çok az toprak bulunan bir kayanın üstüne denk gelir. Birazcık nemlenir, kök salar. Kökler sert kayaya varıp geçecek yer bulamayınca kuruyuverir. Bir kısmı, güzel fakat dikenli bir toprağa düşer bitip boy verince dikenler etrafını sarar ve boğarlar, işe yaramaz hale gelir. Bir kısmı da ne yol, ne kaya, ne de dikenli olan bir toprağa isabet eder. Boy atar ve yararlı hale gelir.

Bu misâlde tohum eken, hikmetli söz söyleyene; tohum, hikmetli, doğru söze; yola düşen tohum, dinlemek istemediği halde dinleyen ve neticede de şeytanın kalbine attığı düşüncelerle dinlediğini unutana; kayalığa düşen tohum güzelce dinleyen, fakat onu uygulayacak gayreti taşımayan bir kalbe havale eden ve anladığını ifsad edene, dikenli toprağa düşen tohum, söze kulak verip onu uygulamaya niyetli, fakat kötü duygu ve isteklerin itirazı karşısında boğulan ve dinlediklerini ifşa edip niyetlendiği şeyi yerine getirmeyene; ne yola ne kayalığa ne de dikenli toprağa düşüp, güzel bir toprağa düşen tohum ise, sözü dinleyip onu uygulamaya niyet eden, anlayan, yeri gelince uygulamak için sabırlı olup, kötü duygulardan uzaklaşan adama benzetilmiştir.

Ebû Abdullah şöyle der: "Söylenen bu darb-ı mesel, Allah'ın sevdiği ve kullarını kendisi ile terbiye ettiği anlamdan ayrılmamıştır. Çünkü O, kullarını dinleme, susma, itaate niyet ve bunun üzerine sabır, gerektiğinde duyduğunu uygulamak ve hem şehvetlerden, hem de itaatten alıkoyacak ve ifsad edecek şeylerden kaçınmak ve organlarla onu yerine getirmek üzere edeplendirmiştir."

Sana vereceğim cevapları, yukarıda anlatıldığı şekliyle dinle! Eğer bu şekilde dinlersen, Allah, sana vereceğim cevaplardan yararlanabilme imkânı verir. Çünkü kul, Allah'ın hoşuna gidecek şekilde dinlerse, Allah sevdiği şekilde anlamayı bahşeder. Çünkü O, dinleyicinin dinlediği şeyi gayet iyi bilir, irâde ve ilgisinden haberdardır, organlarını da görmektedir. Allah'ın kendisini anlamak istemeyeni ayıpladığını ve onların bu tavrını bildiğini şöyle derken duymadın mı? ***"Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini ve kendi aralarında fısıldaşmalarını... çok iyi biliriz."*** (İsrâ, 17/47).

Öyle ise, Allah azze ve celle seni görmektedir, gayret ve isteklerini bilmektedir. Kalbini, sana vereceğim cevaplar ve yazacaklarıma bakarken ve cevaplarımı dinlerken, Allah'ın hoşuna gidecek şeyler konusunda sağlam tut ki; O'nun izni, yardımı, lütfu ve dilemesiyle, O'na hakkıyla itaat etmeye imkân bulabilesin.

Allah Hakkına Riâyet Etme ve Yerine Getirme

Haris şöyle dedi: "Senin, Allah hakkı ve ona uyma konusunda sorduğun şeye gelince; doğrusu sen asrımız insanlarının tümünün yerine getirmeyip zâyi ettiği öyle önemli bir şey sordun ki, Allah onu korumak için peygamberlerini ve sevdiği insanları görevlendirmiştir. Çünkü onlar, O'nun emrine uymuş ve vasiyetini korumuşlardır.

Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın torunlarından Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den şu hadîs rivayet edilmiştir; "Onlar, başkalarının korktuğu şeylerden korkmayıp, emniyet içinde yaşadıkları büyük bir varlığa sahiptirler. Başkalarının ancak ümit edebildikleri fakat kavuşamadıkları şeyleri elde etmişlerdir. Veçhini onlara göstereceğini va'dettiği hak meclisindedirler. Ru'yet ve rızâsına nâil ederek onları, ikrâmın son noktasına ulaştırmıştır. Ondan daha yüksek hiçbir makam, ikram ve gayenin bulunmadığı o hak meclisinde onlara "Emrime itaat eden, vasiyetimi koruyan ve gıyâbımda Benden korkan kullarım, ziyaretçilerim ve mahlûkat arasından seçtiğim kişiler! Sizlere merhaba!" der.[44] Çünkü onlara emânet edilen ve Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği her şeyi koruyup yerine getirdiler. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz emrinize verilenden mes'ulsünüz."[45]

---

[44] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, X, 422.
[45] *el-Buhârî*, Cum'a, 11, Cenâiz, 32; *Müslim*, İmaret, 20; *Ebû Dâvûd*, İmaret, 1; *et-Tirmizî*, Cihâd, 37; *Müsned*, II, 5, 55.

Öyle ise kullara düşen şey, gerek kendilerinin ve gerekse sorumluluklarını yüklendikleri kimselerin hakkı olarak, Allah'ın gerekli kıldığı görevleri yerine getirmektir. Devlet reisi halkından mes'uldür. İster toplumun genelini ilgilendirsin, isterse bir ferdi ilgilendirsin, kendisine düşen görevleri yerine getirmek mecburiyetindedir. Hz. Ömer'in "Allah'ın, Fırat nehri kenarında kaybolan bir oğlağın hesabını benden sormasından korkuyorum!" dediğini hiç duymadın mı? Allah, gerek sadece kendilerini ilgilendirsin, gerekse karşılıklı haklar doğursun, kulların yüklediği her vecibenin korunmasını ve ona uyulmasını emretmiştir. İşte bu, kullara yüklenen ve uygulanması gereken Allah hakkıdır.

Allah, kendilerine emredilmediği halde, sonradan ortaya çıkardıkları ve hakkıyla yerine getirmedikleri ruhbanlıktan ötürü İsrailoğulları'ndan bir grubu tenkit ederek şöyle buyurmuştur: ***"... icat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık. Yalnız Allah'ın rızâsını kazanmak için (onu kendileri icat ettiler) fakat ona gereği gibi de uymadılar."*** (Hadid, 57/27) Âyette geçen "mâ" harfinin anlamında ihtilâf edilmiştir. Mücâhid; "Onlara bunu, ancak Allah rızâsını arasınlar diye emrettik." mânâsına geldiğini söylemiştir. Ebû Ümâme ve başkaları, "Onlara bunu emretmemiştik, Ancak Allah rızâsını kazanmak için kendileri ortaya çıkardılar. Allah bunu terk ettikleri için onları tenkit etmiştir." demişlerdir. Çoğu âlimlerin benimsediği ikinci açıklama doğruya daha yakındır. Nitekim Cenâb-ı Hak âyetin devamında, ***"...fakat ona gereği gibi uymadılar."*** buyurmuştur.

Allah, kendilerine emredilmeyen ve gerekli de olmayan bir husustan ötürü onları tenkit ediyorsa; yerine getirilmesi emredilen ve terkinden ötürü gazap ve ceza gereken bir şeyi terk edenin hâli nice olur? Ki, emredileni yerine getirmek, dünya ve ahirette her hayrın anahtarıdır. Buna takvâ denilir ki; sahipleri için Cennet hazırlanmış ve bununla âhiret emniyeti

gerçekleşecektir. Amellerinin kabul va'di verilmiş, Allah'ın velîleri diye isimlendirilmişler, korku ve üzüntü gününde bütün varlıkları sarsacak geçici dehşetin dışında, kendilerinden korku ve üzüntü kaldırılmış, dünyada zafere ve ibadetleri bihakkın yerine getirmeleri için yardıma mazhar olmuş, kendilerine, herkese ağır gelen sıkıntılardan kolayca kurtulma imkânı ve hiç ummadıkları yerden rızık verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: ***"Kim Allah'tan korkarsa (Allah) bir çıkış (yolu) yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır."***(Talak, 65/2-3). ***"Rabbinizden bir bağışa ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, takvâ sahipleri için hazırlanmış bulunan Cennete koşun."*** (Âl-i İmran, 3/133).

Takvâ sahipleri dışında hiç kimseye bir yer görebiliyor musun?!

Takvâ ve Mâhiyeti

Allah'ın, sahipleri için Cenneti hazırladığı takvâ şudur: Şirk ve ondan aşağı, Allah'ın nehyettiği her günahtan veya Allah'ın emrettiği herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmemekten sakınmaktır. Yüce Mevlâ şöyle ferman ediyor: ***"Sizden önce kitap verilenlere de, size de "Allah'tan korkun." diye tavsiye ettik."*** (Nisa, 4/131). Bu, Allah'ın hem öncekilere hem de sonrakilere vasiyetidir. Ayrıca şöyle buyuruyor: ***"İyi bil ki, Allah'ın velîlerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."*** (Yunus,10/62).

Hadîs-i şerîfte ise şunlar rivayet ediliyor: "Kıyâmet günü bir münâdî seslenir: "Ey Allah'ın kulları! Bugün size korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz." Bütün insanlar başlarını kaldırarak, "Biz Allah'ın kullarıyız." derler. Münâdî "Âyetlerimize inanıp Müslüman olanlar." ifadesini ekleyince, kâfirler başlarını eğerler, tevhid ehlinin başı kaldırılmış olarak kalır. Sonra Münâdî "İman edip takvâ sahibi olanlar." kaydını ekler. O

zaman kibirliler de başlarını eğerler, muttakiler kalır." Kerim olan Allah, vaad ettiği gibi, onlardaki korku ve üzüntüyü gidermiştir. Çünkü O, kerem sahiplerinin en keremlisidir. Dostlarını terk etmediği gibi, tehlike anında onları düşmanlarına da teslim etmez. Çünkü O; ***"Muttakiler güvenilir bir makamdadırlar."*** (Duhân, 44/51) buyurmuştur. Çünkü takvânın aslı, Allah'tan korkma ve çekinmedir. Ayrıca şöyle buyurmuştur: ***"Rabb'inin makamından (insanların hesap vermek üzere durdukları yerden) korkan kimseye iki Cennet vardır."*** (Rahman, 55/46). ***"Ama kim Rabbi'nin makamından korkar ve nefsi kötü heveslerden men ederse, (onun için) gidilecek yer Cennettir."*** (Nâziât, 79/40-41). Böylece, her şeyi bilen Allah, havfın takvâdan önce geldiğini de bildirmiş olur.

Araplar, birbirlerine bir şeyden sakınmayı emrettiklerinde, şöyle dedikleri konusunda söz birliği etmişlerdir: Vahşî hayvandan sakın, (yıkılmak üzere olan) duvardan sakın, kuyudan sakın... Yani "Dikkat et ve sakındırdığım şeyden sakın." demektir.

Allah için ittikânın, O'ndan çekinmenin aslı O'ndan korkmak (havf) olunca, onlara korktukları azâbın yerine emniyet vaad ederek şöyle ferman ediyor: ***"Takvâ sahipleri güvenilir bir makamdadır."*** (Duhân, 44/51). ***"Oraya esenlik ve güven içinde giriniz"*** (Hicr, 15/46). ***"O halde ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü güvenle gelen mi?"*** (Fussilet, 41/40).

Konuyla ilgili şu haber aktarılmıştır: "Allah, kıyâmet günü, 'İzzet ve Celâlime yemin ederim ki, bugün herhangi bir kulum için iki emniyeti bir araya getirmeyeceğim. Kim dünyada benden korkmuşsa bugün emniyette olacak, kim de dünyada benden emin yaşadıysa, bu gün onu korkutacağım' buyurmuştur."[46] Bu sözden sonra, Allah hakkındaki düşüncen nedir?

---

[46] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 51; Heysemî, *Mecme'uz-Zevaid*, X, 308.

O gün senin kalbin, bunlardan sadece birisi olacaktır. Ya dünyada iken Allah için korkan bir kalptir ki, bugün O'ndan duyduklarından ötürü sevinçten uçmaktadır. Sabra karşı gördüğü sevaplar, kendisine hulûl eden emniyetten ve rızâ ve emniyetle, kıyâmet ehlinin gözü önünde, Allah'tan duyduğu özel iltifattan ötürü, bunu gıpta ve sevinçle dile getirmektedir. Ya da, dünyada gaflet, aldanmışlık ve emniyet içinde bir kalptir ki, bugün korku ve dehşet içindedir. Gaflet ve aldanmışlığının cezasını görünce büyük bir pişmanlık duymaktadır. Allah'ın gazâbına uğradığı ve O'nun, kat kat artan azabından kurtulamayacağı gerçeği içine yerleşmiştir. Ve Allah'ın, kıyamet ehlinin gözü önünde, şekâvet ve hüsranla kuşatılmış bir düşmanlıkla seslenmesi, ona yöneliktir, ona seslenir.

Sakınmanın (Hazer) Anlamı

Hâris el-Muhâsibî dedi ki: "Kardeşim! Seni ve nefsimi; yüzlerin öne eğildiği, seslerin kısıldığı, zâlimlerin alçaldığı, kibir ve üstünlük taslayanların horlandığı, öncekilerle sonrakilerin zillet, meskenet ve âlemlerin Rabbi'ne boyun eğerek teslim olduğu yerden (makam) sakındırıyorum.

Onları, heybette ve hükmüne iştirakte ikincisi olmayan, tek ve gerçek üstünlük sahibi Allah, oraya toplamıştır. Onları, uzun bir bekleyişten sonra, hükmünü vermek için ayırıp, kendi nefsine şu yemini ederek toplamıştır: "Dünya hayâtında, kendisine emir ve nehiylerde bulunduğum hiçbir kulumu, gizli veya açık, yaptığı her işinden sorguya çekmeden bırakmayacağım."

Dikkat et ve hangi bedenle Allah'ın huzuruna çıkacağına, sorgu esnâsında, doğru olmaları şartıyla, hangi cevapları vereceğine bak! Çünkü O'nu ancak doğru olanlar doğrular ve ancak yalancı olanlar yalanlar.

Allah'ın Huzuruna Çıkmak İçin Kul Hangi Hazırlıkla İşe Başlar?

Senin, bu yer (makam) için yapacağın ilk hazırlık, gizli ve açık olarak, Allah'tan çekinme, yâni takvâ olsun. Tâ ki, muttakîlere va'dedilen emniyet, gıpta ve sevincin yerini bulması ânında, kalbi, o makamda, onların kalbiyle beraber emniyette bulunsun.

Allah, onlara ahirette verdiklerinin yanı sıra, onları dünyada da terk etmemiştir. Öyle ki; kalplerini nurlandırmış, nefislerini izzetli kılmış, bununla onları bütün mahlûkattan müstağni kılmış ve onlara, kendine ibadet etme nimetini bahşetmiş, O'ndan korkmalarına rağmen her zaman O'na hüsnüzan beslemelerini ve O'na ümitle hemdem olmalarını sağlamıştır. Sonra O'na ve Cennetine büyük bir istek ve arzu taşıma seviyesine yükselmişlerdir. Böylece onları güçlükten, kendisine olan itaat ve bu itaatin doğurduğu sevinçten ötürü, nimet bolluğuna geçirmiştir. Dünyanın az varlığıyla yüksek bir kanaat mertebesine çıkmışlardır. Bu kanaat içinde güzel bir hayat geçirmelerini ve yardımlara mazhar olmalarını sağlamıştır. İşte bunlar, Allah'ın onlara va'dettiğidir. Onun için şöyle buyurmuştur: ***"Allah, takvâ sahipleri ve iyilik yapanlarla beraberdir."***(Nahl, 16/128)

Allah'ın, yardım ve desteğiyle yanında bulunduğu kişi, zulüm ve terk edilmişliğe (hizlan) uğrar mı? Dolayısıyla onlar, yaratıkların en izzetlileri, kalpleri en aydınlık, manevî zenginliğe en çok sahip olanları ve en iyi şekilde yaşayanlarıdırlar. Onlar, başkalarının sevindiği şeye üzülür, üzüldükleri şeye ise sevinirler. Başkalarının kaçtığı şeyi ister, gaflet ve aldanma ehlinin rağbet ettiği şeyden ise kaçarlar. Çünkü onların Allah'la ünsiyetleri O'na münacâtlarının tam olması içindir. Sırlarını O'na tevdi ederler, ihtiyaç anında O'na ko-

şarlar. O'nu bir koruyucu ve sığınak olarak seçmişlerdir. Mahlûkata değil, O'na güvenirler. Kendilerini ondan koparacak her şeyden ilgiyi keserler. İnsanlar, yaratıklarla içli-dışlı oldukları zaman, onlar mahlûkattan kaçar, O'na sığınırlar. İşte, takvânın getirdiği budur. Çünkü o, amelin esası ve itaatin aslıdır. Takvâ, abidlerin ilk uğrağı ve aynı zamanda en yücesidir. Çünkü nafileler ondan sonradır. Onsuz hiçbir nafile kabul olmadığı halde, ilimsiz amel edenlerin bütünü onu kaybetmişlerdir. Hâlbuki; şanı yüce Allah, kitabının birçok âyetinde onu emretmektedir. Takvâ ve onu yerine getirenler çok büyük bir değer elde etmişlerdir. Hem Hz. Peygamber, hem de O'ndan sonra günümüze kadar gelen âlimler takvâ konusunda uyarılarda bulunmuş ve onun değerini yüceltmişlerdir.

Allah'ın kitabında emrettiği şeyin tefsirine gelince: Süneyd b. Davud, Haccac'dan, o Ebû Ca'fer'den, o er-Rebi'den, o da Ebu'l-Aliye'den bize, ***"İyilik ve takvâda yardımlaşınız."*** (Maide, 5/2) âyeti konusunda şunu rivayet etmektedir: "Birr, size emredilen, takvâ ise size yasaklanan şeyleri ihtiva eder."

Velid b. Şuca',. Damre b. Recâb. Ebû Seleme'den, o da Yunus b. Ubeyd'den rivayet etmiştir ki; Hasan şöyle dedi: "Abidler Allah'a, nehyedildikleri şeyi terk etmekten daha faziletli bir ibadet yapmamışlardır."

Velid, Ömer b. Hafs b. Sabit el-Ansari'den, o Süfyan-ı Sevri'den, o da bir adamdan rivayet etmiştir ki, Hasan: ***"Allah, takvâ sahipleri ve iyilik yapanlarla beraberdir."*** (Nahl, 16/128) âyeti hakkında şöyle dedi: "Seni nehyettiği hususlarda Allah'tan kork! Sana gerekli kıldığı şeyleri ise güzelce yerine getir!"

Suneyd b. Davud, Haccac'tan, o da Cüreyc'den rivayet etmiştir ki, Mücahid ***"Onlara, önünüzdeki ve arkanızdaki olaylardan sakınınız ki; esirgenesiniz, dendiği zaman, (yüz çevirirler)."***

(Yasin, 36/45) âyetinin tefsiri sadedinde şunu söyledi: "Günahlardan (sakının), çünkü günahların terkiyle rahmet gerekli olur"

Ebû Nasr, Haccac'dan, o da Mansur'dan, o da İbrahim veya Mücahid'in ***"Rabbinin makamından korkan için iki Cennet vardır."*** (Rahman, 55/46) âyeti hakkında şunu dediğini bize aktarmıştır: "Kul, günah işlemek ister veya ona yeltenir, sonra Rabbi'nden korkar ve günahı terk eder ."

Suneyd, Haccac'dan o da İbn Cüreyc'den, Mücahid'in, ***"...ve göğüslerin gizlediği.."*** (Mü'min, 40/19) âyeti hakkında "Nefsin konuştukları şeyler." dediğini bize rivayet etmektedir.

Ubeydullah b. Musa; Hişam b. Urve'nin, zannederim babasından, şu bilgiyi aktardığını bize rivayet etmektedir: "Hz. Ebû Bekir halife seçilince, Allah'a hamd ve senadan sonra "Ey insanlar! En hayırlınız olmadığım halde beni seçtiniz. Ancak, Kur'ân nazil oldu. Hz. Peygamber bir sünnet bıraktı, öğretildik ve öğrendik. Akıllıların en akıllısının takvâlı kişi, ahmakların en ahmağının ise facir kişi olduğunu biliniz. Yanımda, kuvvetlilerinizin en kuvvetlisi, kendisinden Hak alınıncaya kadar en zayıf, en zayıfınız ise, hakkını alıncaya kadar en güçlü olanınızdır. Ey insanlar! Ben benden öncekine uymaktayım, bid'atçı değilim. Güzel olanı yapınca bana yardım edin, saptığım zaman ise beni düzeltin!" dedi.

Takvânın İzâhı

Dedim ki;

"Takvâ nedir?"

Dedi ki;

"Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyden sakınmaktır."

Dedim ki;

"Neden sakınmaktır?"

Dedi ki:

"Allah Teâlâ'dan sakınmaktır."

Dedim ki;

"Peki hangi konuda O'ndan sakınmaktır?"

Dedi ki;

"İki konuda: Emrettiklerini kaybedip yerine getirmemek, gizli ve aşikâr haram kılıp nehyettiği şeylere ise abanmak. Bunu, iki haslet toplar: Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek, nehyettiklerini de terk etmek.

Ayrıca, bir fitne çıkınca Talk b. Hubeyb'in "O'ndan takvâ ile sakının." dediği; Bekr b. Abdullah el-Muzeni'nin de, "Bize takvâyı izah et!" sözü üzerine, "Takvâ, Allah'tan bir nur üzere, O'ndan sevap ümit ederek, O'na itaatla amel etmendir." şeklinde cevap verdiği, rivayet edilmektedir.

Takvâ, Allah'tan gelen bir nur ile O'nun sevabını ümit ederek O'na itaat etmendir.

Takvâ, Allah'tan gelen bir nur ile azabının korkusundan O'na isyan etmeyi terk etmendir.

Takvânın organlardaki hakikatı, hakkı yerine getirmek ve günahları terk etmektir. Vicdandaki hakikatı ise, farzlarda, ihlâsla Allah'ın irâdesini hakim kılmak; Allah'ın, kullarını teşvik ettiği, ancak, onlara acıdığından ötürü farz kılmadığı namaz ve oruç gibi nafile ve benzeri bütün amellerde ise ağlamak ve hüzünle amel etmektir. Kulların, teşvik edildiği ibadetler, ancak takvâ ve irâdeyi O'na has kılmakla kabul olur. Verâ' da takvâdandır. Çünkü kul Allah'tan ittika edince verâ'a kavuşur.

Verâ'ın Anlamı

Dedim ki;

"Verâ' nedir?"

Dedi ki:

"Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyden uzak durmaktır. Hz. Ömer'in "Hırsızdan uzak durun, onu gözetlemeyin." sözü, "Onu yüklerinizin başından kovun, hırsızlık yapıncaya kadar onu gözetlemeyin." mânâsına gelir. Araplar da, "Deveden uzak dur!" mânâsına "verâ'a" sözünü kullanırlar.

Takvâ, abidlerin ilk mertebesidir. Onunla, bir üst mertebeyi idrak eder ve onunla amellerini tezkiye ederler. Çünkü Allah, onunla rızâsı istenilmeyen hiçbir ameli kabul etmez. Allah'a yemin ederim ki, takvâ sahiplerinin çoğu takvâ ile yetinmemiş, kalp ve bedenle çok gayret sarf ederek bu uğurda can ve mallarını harcamışlardır. Allah sana merhamet etsin! Sen onlara nazaran nerede olduğuna dikkat et!.

Korkarım, asrımız abidlerinin tümü, bu konuda aldanmış olsunlar. Nefsinde zelil, büründüğü elbisesi içinde dünyayı terk etmiş görünüp, ama değersiz dünyanın yularından tutan; ne kadar namaz kılan, oruç tutan, hacca giden, gazvelere iştirak eden, gözü yaşlı insan vardır. Bunlar, Allah için kalpten gelmeyen bir doğrulukla, dünyadan el-etek çektiklerini ve zahid olduklarını, abidlere karşı göstermelik ibadetlerle ortaya koymak isterler. Onların ihlâslı oldukları zannedilir. Ancak, gözleriyle, Allah'ın hoşlanmadığı şeylere bakar, sinirlendiği veya birileriyle samimiyet kurduğu zaman da, diliyle kötü söz söyler ve gıybette bulunur. Diğer organlarıyla da benzeri kötülükler işlerler.

Kulun Nefsinde Aldanmışlığının Ölçüsü

Dedim ki;

"Zâhirî amelleriyle aldanmış kişi bu aldanmışlığını ve aldanmışlığının ölçüsünü, dünya hayâtındaki sülûkü sırasında, nasıl bilecek?"

Dedi ki;

"Söz konusu abid ve nasik kişi nefsine dönüp, zühd ve ibadet içinde geçirdiği günlerini göz önüne getirir. Acaba içinde, organlarını Allah'ın hoşlanmayıp nehyettiği şeylerden alıkoyduğu ve kendine farz kıldığı şeyleri yerine getirdiği, üzerinde güneşin doğup batan, bir günü olmuş mudur? Bunu yaparsa her organı itiraz eder. Acaba sabahtan akşama dilini tuttuğu, dolayısıyla Allah'ın hoşuna gitmeyen bir söz söylemediği, Rabb'i tarafından söylemesi gerekli sözü ihmal etmediği bir günü olmuş mu? Bırak cehalet döneminde, korkarım seyirdeki dönemde bile, böyle bir gün bulamaz. Bu durum, göz, kulak, ayak vs. organları için de söz konusudur.

Sâlik, sülûk döneminde organlarını, Allah'ın yasaklarından koruduğu böyle bir gün bulsa bile, sonra nefsine dönüp şunu hatırlasın: Acaba o dönemde, taşıdığı şeylerden ötürü, Allah'ın muttalî olmasını istemediğinden, kalbini gözettiği bir gün biliyor mu? Aklının hevâsına bekçilik yaptığı, Allah'ın hoşuna gitmeyen riyâ gibi duygulardan hiçbirinin kalbine gelmediği, hevâ ve hevesinin veya diğer iç düşmanlarının bütün dürtülerinden emin olduğu, böylece ihlâsla geçirdiği ve gafletle değil, şuurlu bir şekilde kalbini gözettiği bir gün... Korkarım böyle bir gün bulamayacaktır. Korkarım, saydığımız ve Allah'ın hoşuna gitmeyen hususlardan korunmuş bir gün bulsa bile, ucb, kibir, haset, düşmanının başına gelene sevinmek, sû-i zan ve benzeri duygulardan arınmış bir gün bulamaz. Çünkü, günümüz abidlerinin bütünü aldanmışlar-

dır. Kendimizi, dünyayı terk eden nasiklerden sayıyoruz ama, belki de Allah katında günahkâr fasıklardanız. Böyle olmadığımızı nasıl garanti edebiliriz ki, üzerimizden bir gün geçmez ki, daha önce işlediğimiz günahlara, kibir, haset, düşmanın başına gelene sevinme, sû-i zan, ucb, riyâ vb. gerek zâhirî organlarımız, gerekse vicdanımızla işlediğimiz ve daha önce olmayan yeni bir günah işlememiş olalım. Ömrümüzün her gününde dış organlarımız ve kalbimizle, eski günahlarımıza eklediğimiz yeni günahlar işleriz.

Öyle ise, şu iki mertebeden birinde bulunmaktayız: Ya Allah katında affedilen ve günahlarından geçilenlerdeniz. Dolayısıyla her gün, gece ve gündüz yenilendiği gibi, yeni günahlar işleriz. Bu iş, hesap günü Allah'ın huzurunda, birçok soru ve anlatılamaz meşakkatlerle geçen "makam"da durma süresince devam eder. Ya da düşmanlık edilen ve gazaplananlardanız. Dolayısıyla her gün azabımızı artırıp katlayan ve bizi zillet ve aşağılık bir mertebeye sürükleyen yeni günahlar işleriz. Günahlarımızın her biri ya sorgumuzu veya azabımızı artırır. Çünkü bülûğ çağına erdiğimizde işlediğimiz ilk günahla azaba müstahak olmuşuz. Sonra, Allah'ın affetmesi müstesna, işlediğimiz her günah, azabın katlanarak artması demektir. Affedilmiş olsak bile, bülûğ çağına erdiğimizde işlediğimiz ilk günah, Allah'ın huzuruna hesap vermek üzere durmamızı gerektirecektir. Bu günahtan ve daha sonra işlediğimiz her günahtan sorguya çekileceğiz.

Hâris şöyle devam etti: "Kardeşim! Takvâ aklından çıkmasın. Çünkü o sermayendir. Bundan sonra yapacağın nafileler ise kârındır. Sermayesini tamamlamadığı halde kârla uğraşan tüccar, akıllı ve maharetli sayılmaz."

Kulun Bilmesi ve Düşünmesi Gereken İlk Şey

Dedim ki;

"Bana, yapmam gereken ilk emrettiğin şey nedir?"

Dedi ki;

"Her şeyden önce efendisi olan bir kul olduğunu, ondan ittika etmeden kurtuluşun olamayacağını ve takvâdan sonra da helâkın söz konusu olmayacağını bilmendir. Niçin yaratıldığını düşün ve hatırla!. Bu fani dünyaya niçin gönderildin? Boş yere yaratılmadığını ve terk edilmeyeceğini bil! Yaratılıp bu dünyaya imtihan olmak için gönderildin. Efendine itaat veya isyân edip etmeyeceğini sınamak, bunun neticesinde de, buradan ya ebedî azap ya da ebedî nimet yurduna nakledilmen için...

Efendi sahibi bir kul olduğunu, niçin yaratıldığını, nelerle karşılaşacağını ve neticede ebedî azap veya ebedî nimet yurdundan birine döneceğini bilmen, senin ilk başlaman gereken iştir. Çünkü, nefsini ıslah etmen için bundan başka hiçbir çıkar yol bulunmamaktadır. Onun için anlaman gereken ilk şey, efendisi olan ve ibadet etmesi gereken biri olduğunu bilmendir. Bunu bilince, kulun Rabb'ine ve Efendi'sine itaat etmeden başka bir yolla kurtulamayacağını anlarsın. Rabb'inin ve Efendi'nin itaatine götüren yolun ise, ilim olduğunu, sonra sebep, illet ve yerine uygun bir şekilde emir ve nehiyleriyle amel etmek geldiğini bilirsin. Bunları da ancak, Rabb'inin kitabında ve Peygamber'inin sünnetinde bulabilirsin. Çünkü, taat kurtuluş yoludur. İlim ise bu yola götüren rehberdir. Taatın aslı verâ', verâ'nın aslı takvâ, takvânın aslı, nefsi hapsetmek, nefsi hapsetmenin aslı da havf ve recâdır. Nefsi hapsetmeye götüren rehber, Allah'ın kullarına, kalp ve organlarıyla, amel etme mecburiyetini getirdiği şeyi bilmektir. Nitekim dünya ehli de, önceki tecrübelerden, ilimlerden ve satılan ve satın alınan şeylerin özelliklerinden haberdar olmadan, bir işe ve ticarî teşebbüse girişmezler.

Kulun İşlerinde Kendini Hesaba Çekmesi

Dedim ki;

"Muhasebe nedir?"

Dedi ki;

"Muhasebe, Allah'ın hoşlanmadığı şeyi, sevdiği şeylerden ayırarak dikkatli ve tedbirli davranmaktır. Birisi gelecekte yapacağımız, diğeri de daha önce yaptığımız işleri ilgilendiren, iki tür muhâsebe vardır.

Gelecekte işleyeceğimiz amellerimizin muhasebesini yapmaya, hem âyetler, hem hadîs-i şerifler, hem de âlimlerin icma'ı delâlet etmektedir Âyetlerden şu misâller verilebilir: ***"Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."*** (Al-i İmran, 3/130). Yani emrettiği şeyleri yerine getirerek ve nehyettiklerinden kaçınarak, Allah'tan korkun! Tefsirciler, birçok âyetin tefsirinde bu izahları yapmışlardır. ***"O'ndan sakının ve bilin ki, Allah bağışlayandır, halimdir."*** (Bakara, 2/230), ***"Doğrusu insanı Biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz."*** (Kaf, 50/16). Bu, Allah'ın bizi kendisinden sakındırması, zikrine tenbihatta bulunması ve kalbimizdekine muttali olduğunu göstermesidir. ***"Ey inananlar Allah yolunda (savaşa) çıktığınızda iyi anlayın."*** (Nisa, 4/94), ***"Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekâtlar."*** (Rum, 30/39) ***"Nefsini, sabah-akşam, rızâsını isteyerek Rabblerine yalvaranlarla beraber tut."*** (Kehf, 18/28). Doğruların vicdanını anlatma sadedinde de: ***"Biz size sırf Allah rızâsı için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz."*** denilmiştir. ***"Biz bu kitabı sana hak ile indirdik; öyle ise sen de dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a kulluk et."*** (Zümer, 39/2). Tefsirinde, "İçine hiçbir şüphenin katılmadığı şey." denilmiştir. ***"Allah'ın rızâsını kazanmak ve ruhlarındaki (iman)ı kökleştirmek için mallarını harcayanlar..."*** (Bakara, 2/265) Hasan, "Onlardan birisi bir sa-

daka vermek istediğinde, dikkat ve tedbirle durumu incelerdi. Şayet Allah için verdiği kanaatine varırsa verirdi. Allah, kendisini ilgilendiren her hususta dikkatli olana merhamet etsin!" demiştir. Kul, düşünmeden bir iş yapmaz. Faydalı ise yerine getirir, değilse geciktirir.

Selmân-ı Fârisî, Sa'd'a şu vasiyette bulunmuştur: "Bir işe karar vereceğin veya bir hüküm vereceğin zaman Allah'tan kork!" Hasan, "Sahâbe-i Kirâm fakih idi. Düşünüp taşınmadan bir işin yapılamayacağını biliyorlardı. Onun için teenni ile hareket ederlerdi." demiştir. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed de, "Mü'min teenni ile hareket eden ve Allah için vereceği kararda dikkatli olan kişidir. Gece (gözü kapalı) odun toplayan kişi gibi değildir." şeklinde izahatta bulunmuştur.

Bu konuda birçok âyet vardır. Allah, söz konusu âyetlerde, kulların, gerek kalp, gerekse diğer organlarla yaptıkları amellerde, ihlâsla hareket ettiklerini izah etmektedir.

Konuyla alâkalı şu hadîsleri zikredebiliriz:

"Ameller niyetlere göredir. Herkese kendi niyet ettiği vardır."[47] Bu hadîsi Hz. Ömer rivâyet etmiştir. İbn-i Mes'ud "Kim ne için hicret ederse onun kazancı odur." demiştir. "Kim sadece bir ip niyet edip savaşa çıkarsa ona o vardır."[48] Hadîsi Hz. Peygamber'den Ubade b. Sâmit rivayet etmiştir. Ona bir adam, kendisine vasiyette ve ikazda bulunmasını isteyince: "Bir iş yapmak istediğin zaman neticesini iyice düşün!. Şayet neticesi iyi olacaksa yerine getir, şayet zarar olacaksa yapmaktan kaçın!" diye cevap verdi."[49] Bunu da Tavus rivayet etmiştir.

---

[47] *el-Buhârî*, Bed'ü'l-Vahy, 1; *Müslim*, İmare, 155; *Ebû Dâvûd*, Talak, 11; *Nesei*, Tahâret, 59; *İbn Mâce*, Zühd, 56.

[48] Nesei, Cihâd, 23; *Darimî*, Cihâd, 23; *Müsned*, V, 315.

[49] İbn Mübarek, *ez-Zühd* 14; Yakın anlamıyla *Ebû Dâvûd*'ta da bulunuyor, Edep, 4.

Lokman, "Mü'min, yapacağı işin neticesini gözetleyerek, pişmanlıktan emin olur." Hikmetli söz söyleyenlerden birisi ise şöyle diyor: "Şayet sen, aklın, hevâ-i nefse galip olmasını istiyorsan, neticelerini tahmin edinceye dek, arzularını yerine getirmekte acele etme. Çünkü, arzulanan şeyi yapma neticesinde meydana gelen pişmanlığın kalpteki etkisi, arzunun kalpte kalmasından daha fazladır." demiştir.

Şeddâd b. Evs, Hz. Peygamber'den "Akıllı kişi, nefsini hesaba çekip, ölüm sonrası için çalışan kişidir."[50] hadîsini rivayet etmiştir. "Dane nefsehu." ifadesi, nefsini hesaba çekti mânâsınadır. Arapça'da "muhasebe" mânâsına gelir. Kur'ân-ı Kerim'in ***"Din gününü yalanlıyorlar."*** (Mütaffifîn, 83/11) âyetindeki din günü "muhasebe günü" mânâsına; ***"Biz mi cezalandırılacağız?"*** (Saffat, 37/53) âyetindeki "medinûn" ifadesi ise, "Hesaba çekilen" mânâsına gelmektedir.

Araplar "Yaptığın gibi muamele görürsün." derler. Yani o şekilde hesaba çekilirsin. Ayrıca bir hadîs-i şerifte şunlar var: "İyilik yok olmaz, günah unutulmaz, Allah uyumaz, dilediğin gibi ol, yaptığın gibi muamele görürsün."[51] Yani o şekilde hesaba çekilirsin. Hz. Ömer bir sözünde, "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, tartıya konulmadan önce nefsinizi tartın ve büyük hesaba hazırlanın." derken, Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta da, "Zorlu günün hesabından önce, henüz genişlikte iken, kendini hesaba çek!" şeklinde yazar.

Hz. Ömer, Hz. Ka'b'a, "Allah'ın kitabında bizi nasıl buluyorsun?" diye sorunca, Hz. Ka'b, "Göklerin Rabb'ı karşısında yeryüzü tanrılarına yazıklar olsun." şeklinde cevap verir. Hz. Ömer, kamçısıyla dokunarak, "Nefsini hesaba çeken müstesna." deyince, Hz. Ka'b, "Vallahi ya mü'minlerin emiri,

---

[50] *et-Tirmizî*, III, 35; İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 56.
[51] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 405.

Tevrat'ta bu söylediğim sözle, senin söylediğin ifade arasında bir tek harf olmadan peş peşe gelmektedirler." diye cevap verir. Bunu bize Yakub b. İbrahim, babasının Zührî'den, onun da Salim b. Abdullah'tan, Hz. Ömer'in Hz. Ka'b'a böyle sorduğunu bize aktarmaktadır. Bu konuda birçok hadîs vardır.

İşte bu, amellerin geleceğiyle ilgili muhasebedir. Kendisine zarar veren şeyi, fayda verenden ayırmak için, ayak kaymasına karşı tedbirli olmak demektir. Böylece, zarar veren şeyi bilinçli bir şekilde terk eder, faydalıyı da bilinçli bir şekilde yapar. Kim acelecilikten kaçınır, bir iş yapmadan tedbirini alır, ilmi rehber edinirse, amel etmeden önce faydalıyı zararlıdan ayırma imkânına sahip olur.

İkinci tür muhasebe ise, geçmişte yapılan işlerin muhasebesidir. Kitap, sünnet ve ümmetin âlimleri bu konuda söz söylemişlerdir.

Konuyla ilgili âyetlerden birinde, Allah şöyle buyuruyor: ***"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes yarına ne hazırladığına baksın."*** (Haşr, 59/18). Katade ve İbn Cüreyc: "Yarından murat kıyamet günüdür." demişlerdir. Bu âyette "Gönderdiğiniz." değil de "Geçen." ifadesi kullanılmıştır. Âlimler, "Geçen günahlara tevbe edilebilsin diye, geçmişte yapılan amellere bakmak." şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bir diğer âyet: ***"Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz."*** (Nur, 24/31). Allah, kullarına, geçmiş amellerini düşünmelerini, günah olanlarından pişmanlık duyup O'na tevbe etmelerini emretmektedir. Hz. Peygamber, "Ben günde yüz defa Allah'a tevbe ve istiğfar ediyorum"[52] buyurmuştur. Başka bir âyette: ***"Takvâya eren-***

[52] *Müslim*, Zikir, 41; *Ebû Dâvûd*, Vitir, 26; *İbn Mâce*, Edep, 57; *Darimî*, Rikak, 15; *Müsned*, II, 45.

lere, şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler." buyurulmaktadır. (A'raf, 7/201). Mücahid, "Şeytanın vesvesesi, gazaplanmak, anlamına gelir." demiştir. Abdullah b. Kesir, "Müşrikler, mü'minler gibi basiretli ve gerçeği görücü olmadıkları gibi, imanları da onları koruyamamaktadır." derken, Mücahid, "Onların, şeytanlardan olan dostları, onları günaha sürükler." der.

Kesir b. Hişam, Ca'fer b. Meymun'dan, Hz. Ömer'in, gece olunca, ayaklarını kamçılayarak, kendi nefsine, "Bu gün Allah için,ne yaptın!" diye sorduğunu, bize haber vermektedir.

"Kişi, iş ortağını hesaba çektiğinden daha dikkat ve titizlikle nefsini hesaba çekmeden, takvâ ehlinden sayılmaz." diyor, Meymun b. Mihran. Bu söz, geçmiş amellerin muhasebesine işaret etmektedir. Çünkü iki iş ortağı, işin başında değil, hesap-kitap çıkarılacak bir iş yapıldıktan sonra, hesaplaşırlar.

Ebû Dâvûd et-Tayalisî, Abdülaziz el-Macişun'dan, o da Hişam b. Urve'den, Hz. Âişe'nin, babası Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğinde iken kendisine, "Bu günkü insanlar arasında Ömer'den daha çok sevdiğim kimse yoktur." dedi. Sonra "Ne dedim?" diye sordu. Ben de dediğini tekrar edince, "Hayır, Ömer'den daha izzetli kimse yoktur." şeklinde sözünü değiştirdiğini, haber vermektedir. Hz. Ebû Bekir'in, söylediği kelimeyi nasıl da düşünüp değiştirdiğine dikkat et!

Namazda bir kuşun dikkatini dağıtması üzerine, dikkatinin dağılmasıyla kaybettiği manevî kazancın yerini tutar ümidiyle pişmanlık duyup, bahçesini Allah yolunda sadaka olarak veren Ebû Talha'nın hareketi de, diğer bir örnektir.

Abdullah b. Selam, odun yüklenmiş geliyordu. "Ya Eba Yusuf, senin çocukların ve torunların senin yerine bu işi yapabilirlerdi!" diyenlere: "Kalbimi denemek istedim. Acaba bu iş

hoşuna gidiyor mu, gitmiyor mu?" şeklinde cevap verdi. Bahçesiyle uğraşırken cuma namazını kaçıran ve Hz. Osman'a gelip bu bahçeyi Allah için sadaka olarak veren adamın hareket tarzı da, konumuza örnek teşkil eder.

Muhtar b. Fulful, Hasna'dan, geçmiş ve gelecek amellerin muhasebesi sadedinde şunu rivayet eder: "Mü'min, nefsine hakim olup, onu Allah için hesaba çeker. Çünkü, dünyada nefsini hesaba çeken kişinin kıyamette hesabı kolay, nefis muhasebesi yapmayanın hesabı ise şiddetli olur." Sonra muhasebeyi tefsir eder: "Mü'minin karşısına aniden, hoşuna giden bir şey çıkar. Mü'min: "Doğrusu sen çok hoşuma gittin. Üstelik sana ihtiyacım da var. Fakat, hayır. Aramızda engeller var." der. İşte bu, gelecek amellerin muhasebesidir. Mü'min, aniden bir iş yapar. Sonra nefsine dönerek: "Bununla ne yapmak istiyorsun? Doğrusu bu işi yaparken bir özrüm yoktu. Ve inşaallah, bir daha da yapmayacağım." der. Bu da geçmiş amellerle ilgili muhasebedir."

Diğer işlerde de durum böyledir. Birisi bir işe girişmek istese, önce kendi kendine bu işi düşünüp, ölçer biçer, kafasında taslak oluşturur, neticesini gözönüne getirir, "Bitirdiğinde durum ne olacak?" sorusuna cevap vermeye çalışır... Bütün bu durumlar istediği bir şekilde kafasında şekillendikten sonra, işe girişir.

İş bittikten sonra, yaptığı bir hata, unuttuğu bir şey olup da yanlış veya eksik yapmış olabilir endişesi içini kaplar. Döner bakar, bir eksik görünce hemen tamamlar ve bozulan tarafını düzeltir.

İşte, Allah işçilerinin, işlerinden önce tedbirli olmaları, zihinlerinde yapacakları ameli şekillendirmeleri, amel bittikten sonra nasıl bir şekil alacağını düşünmeleri, evleviyetle gerekmektedir. Zaten, ölüm gelmeden bütün amelleri bitirmek mümkün de değildir. Hasan'dan, Allah'ın mü'minin ameli için

ölümden başka bir son koymadığı, rivayet edilmiştir. ***"Sana yakîn gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et."*** (Hicr, 15/99) âyetindeki "yakîn", "ölüm" mânâsınadır.

Ömer b. Abdülaziz'e, "Bize biraz zaman ayırsanız." Denilince "Boş zaman bitti. Ancak Allah'ın huzuruna çıkılınca, boş zaman olur!" karşılığını verdi. Dünya işi ile ilgilenenlerin durumu da böyledir. Onların boş zamanı, işlerini bitirmelerinden sonradır. İşlerini sağlamca yapan, onları ücretle tutan iş sahibine arz etmeden önce, onu tekrar gözden geçirirler ki, iş sahibinin istediği ve hoşuna gittiği gibi olsun. Allah'ın işçileri de işin başında tedbirlerini alırlar, bitirdikten sonra da gözden geçirirler ki, bunu Yaratıcı'larına arz edince nasıl olur? diye düşünürler. Razı olur mu? Emrettiği gibi tamamlamışlar mı?

Aralarında ne kadar fark vardır! Bir yaratık bir diğer yaratığı, dünyanın, az, fanî, bin bir dertle elde edilebilen, elde edenin de birçok sıkıntı, üzüntü, ani felâket, hastalık veya ölümle burun buruna geldiği mala mukabil kiralamaktadır. Üstelik, verilen bütün işi yerine getirinceye kadar hesap verdikleri bir dünya malıdır bu.

Sadıkların kendisine çalıştığı kişiye gelince, O, büyük bir Melik'tir. Yaptıklarına mukabil ise, bitmeyen, sıkıntısı ve üzüntüsü olmayan, işçileri rahatsızlanmayan, yaşamları ölümle bitmeyen ve onun için hesaba çekilmeyecekleri büyük bir karşılık va'detmiştir.

Nasıl oluyor, dünya işiyle uğraşanlara, az, üzüntü ve rahatsızlıklarla bulanık, üstelik ölümle neticelenen; sonra arkasından, çetin bir günde, işlerinden, kazançlarını nasıl elde ettiklerinden, nasıl harcayıp nerede muhafaza ettiklerinden ve bütün bu işler esnasında, Rab'lerine ibadetlerinin nasıl olduğundan sorgulanacakları çetin bir sorgulama gelen, az bir dünya malı için, işe başlamadan önce tedbir almak ve neticesinin

nasıl olacağını düşünmek hafif geliyor da; mü'minlere, büyük bir sevap, emniyetli nimet, ölümsüz bir yaşantı, kerim olan Melik'in rızâsı mukabilinde, rızkları ve ömürleri azalmadığı ve kendileri için takdir edilen şey değişmediği halde, yapacakları amellerden önce, tedbir almak ve neticesini düşünmek, ağır geliyor?

Hayret doğrusu! Eğer hevâ-yı nefse uyma, Yüce Mevlâ'nın her şeyi gördüğünü unutma ve her şeyin birbirinden ayrıldığı kıyamet günü hakkında inanç zayıflığı yoksa, çok hayret edilecek bir durumdur?

Bera b. Azib'ten rivayet edilen hadîse göre, Allah, bu korkunç günden sakındırmak için, Yüce Kitabı'nı şu âyetle bitirmiştir: ***"Şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir."*** (Bakara, 2/281). Her ne kadar, Kur'ân'ın en son nazil olan âyetinin hangisi olduğunda ihtilaf edilmişse de, bu âyetten almamız gereken çok mühim dersler vardır.

Hasan, Sabit el-Bunanî'den, hastalığının şiddetlendiği bir anda, kendisine vasiyette bulunmasını isteyince, ***"Şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir."*** (Bakara, 2/281) âyetinde geçen günü tavsiye ediyorum dedi. Bunun üzerine Hasan, "Bu, Allah'ın kitabından bir âyettir. Ama, sanki bu âna kadar duymamış gibiydim." deyip, içinde bulunduğu gaflet ve unutkanlıktan ötürü, istircada bulunarak ***"Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz."*** (Bakara, 2/156) dedi.

Bir hadîsi kudside rivayet edildiğine göre, Allah Hz. Musa'ya, "Ya Musa! Kitap, senin döneceğin yeri sana açıklıyor." buyurdu. Şayet kalın bir gaflet perdesi ve şiddetli bir kalp katı-

lığından değilse, bu gerçek karşısında gözler nasıl uyuyabiliyor ve halk, yaşama lezzetini nasıl tadâbiliyor? Sadıkların endişesi bundan ötürüdür. Çünkü kitap, döneceğimiz yeri bize izah ederek, ***"Şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz."*** (Bakara, 2/281). ***"Rabb'in hakkı için, biz onların hepsine yaptıkları şeylerden, mutlaka soracağız."*** (Hicr, 15/92-93) demektedir.

Gaflet, ahiret amelimizle aramıza perde olmuş, kalp kasveti, Allah'ın tehditlerine rağmen bizi donuklaştırmış, günah ve isyân pası, Allah'ın sevap, ceza, emir ve ahkâmına karşı, basiretimizi perdelemiştir. Evet, durum budur. Çünkü kalbimizi, ahiret düşüncesinden alıkoyarak âtıl bırakmışız. Neticede, dünya düşüncesi galebe çalmış, nefsimize hiç eğilmediğimizden onu bize unutturmuştur. Nitekim âyette ***"Allah'ı unuttuklarından ötürü Allah da onlara nefislerini unutturdu."*** (Haşr, 59/19) denilmektedir. Müfessirler, bu âyeti, "Nefislerini ele alıp onu hesaba çekmeyi unutturdu." şeklinde tefsir etmişlerdir.

İlk musibet, kalbi, ahireti zikredip düşünmekten alıkoymaktır. Bundan sehiv, sonra nisyân, sonra gaflet, arkasından, Allah'ın emirlerini yerine getirmeme, daha sonra da günah işlemekten ileri gelen kalp pası ve katılığı gelir ki, bu son ikisiyle âhiret düşüncesi perdelenir. Kötülük üzerine kötülük getiren amellerden, Allah'a sığınırız.

Allah için olan amelleri hakkıyla yerine getirme ve insanların güçlülük ve zayıflıkları nispetinde, bu amelleri yerine getirmeleri noktasında oluşan ihtilaf hakkında, sorduğun sorulara cevap vermeden önce, sana bu ön bilgileri verdim ki, gönlün, cevabı tam anlamada inşiraha kavuşsun, kalbin incelsin, anlatılanları yerine getirme noktasında, haşyet vaki olsun ve söz konusu amellere istekli olmana sebebiyet versin.

Şimdi, Allah için olan amelleri hakkıyla yerine getirme ve insanların, güçlülük ve zayıflıkları nispetinde, bu amelleri yerine getirme noktasında oluşan ihtilaf hakkında, sorduğun sorulara cevap veriyorum. Böylece kendi seviyeni görmüş olur ve inşallah ona göre amel edersin.

Takvâ İstemede ve Allah İçin Amellere Uymada İnsanların Derece Farkı

Dedim ki;

"Uymak (riâyet) nedir?

Dedi ki;

"Bil ki, bu konuda insanlar, üç seviyeye ayrılırlar. Bu seviyelerin dördüncüsü yoktur.

Bir kısmı, iyilik üzere neş'et etmiş, nefsin hevâ ve hevesine meyil ve arzusu bulunmamaktadır. Ancak, Peygamberlerle Sıddıkların bile kaçınamadıkları, bilmeden yapılan zelle türü günahlar istisnadır. Bunlar (böyle bir ayak sürçmesinden) sonra, tertemiz, şehvetin arız olmadığı, zevklerin onu harama götürüp de arkasından günah işletemediği, günah paslarıyla kasvetin galebe çalamadığı, bir kalbe dönerler.

Böyle birisine, Allah hakkına riâyet etmek gayet kolay, sıkıntısı hafif, nefsin engelleri az ve zayıftır. Çünkü kalbi temizdir. Allah ona yönelmiş, sevmiş ve onu dost edinmiştir.. Dost, dosta küsüp terk etmez, seven sevdiğini tehlikeye teslim etmez.

Hadîs-i şerifte "Hevâ-yı nefse meyletmeyen genç, Rabbinin hoşuna gider."[53] buyrulmuştur. Yani Allah'ı sevindirir ve katında değeri büyük olur. Çünkü "taaccüp" iki mânâya gelir:

---

[53] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 118.

Birincisi: İtaatin çapı nispetinde sevmek, günaha cüret nispetinde de nefret etmek.

İkincisi: Bir şeyi, olduğundan daha çok görmek. Çünkü çokluk, hayrete düşürür. Eşyayı gerçeğiyle bilmeyen cahil, onu görünce gözünde büyütür. Allah, böyle şeyden münezzehtir. Her ne kadar bazıları "Benim hoşuma gitti, onlarsa alay ediyorlar." şeklinde okumuşlarsa da, bu, bilinmeyen bir şeyi çok görme mânâsına gelmemektedir. Dolayısıyla, "Hevâ-yı nefse meyli olmayan genç Allah'ın hoşuna gider." sözünün mânâsı, "Allah onu sever, ondan razıdır ve yanında yüksek bir mevkiye sahiptir." şeklindedir.

Şureyh'ten rivayet edilen bir hadîste ise, "Allah'ın ibadeti ve sevgisiyle büyüyen gence yetmiş sıddık sevabı vardır."[54] Denilmektedir.

Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir: "Allah, 'Ey gençliğini benim için harcayan, şehvetini benim için terk eden genç! Sen yanımda bazı meleklerim gibisin' demektedir."[55] Bundan daha temiz kalpli kim olabilir? Veya bulûğ çağına vardıktan bu yana günah işlemeyen, Allah'a itaat ve ibadetle gelişen, O'nun hakkına uymayı adet haline getiren kişiden, yardım ve desteğe kim öncelikli olarak hak kazanabilir? Öyle ise, bu işi kendine adet edinen, bunun zıddına asla yanaşmayan kişiye, Allah hakkına riâyet etmek kolay ve güçlüğü azdır. Allah yolunda çalışması ise uzun sürelidir.

İkinci kısım ise, hevâ-yı nefsine uyduktan sonra tövbe eden, cehaletinden dönüp Allah'a yönelen, zamanında işlediği günahlarına pişman olan kimsedir. Allah o kişiye, hiçbir farzı terk etmeme ve geçmişte işlediği hiçbir günaha tekrar dönmeme azim ve gayretini bahşeder. Bu arada nefis, günahtaki

---

[54] *a.g.* a.y.

[55] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, V, 237.

geçici zevki göz önüne getirerek onu alışkanlıklarına devam etmeye ikna etmek için mücadele eder. O, nefsini gemlemek için de mücadele eder, günahtan doğacak azapla korkutur. Düşmanı onu, yapmadığı, dolayısıyla lezzetini kaçırdığı günahlara davet eder. O da, günahtaki çirkinliği hatırlatır, Allah'ın onu, hoşa gitmeyen şeylerden çekip, Allah'ın rızasına kavuşturacak şeylere yöneltmesinden ötürü, büyük lütufta bulunduğunu hatırlatır... Bu mücadele sürüp giderken Allah onu tasdik ederek, yardımına koşar, nefsinin değerini düşürecek şehvetlerden alıkoyar. Bu yardım, Allah'a itaat etmeyi kolaylaştıracak ana kadar sürer. Nitekim Allah bunu vaad etmiştir: ***"Bizim uğrumuzda cihad edenleri Biz, elbette yollarımıza iletiriz."*** (Ankebut, 29/69) ***"Hidayet bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini artırmış ve onlara korunmalarını vermiştir."*** (Muhammed, 47/17) ***"Ama kendilerine öğütlenenleri yapsalardı, elbette kendileri için daha iyi ve daha sağlam olurdu. O zaman elbette kendilerine katımızdan mükâfat verirdik."*** (Nisa, 4/66-67)

Allah bu insanları doğru yola iletmeyi, gerçeği apaçık göstermeyi vaad etmiştir. Çünkü O, kerem sahibidir. Kendisinden uzaklaşanlara bile yaklaşırken, O'na yaklaşmak isteyenlere karşı durumunu sen düşün artık? O'nu sevmek istemeyenleri bile severken, O'nu sevenlere karşı durumu nasıl olur?

Bir diğer hadîste Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın şöyle ferman ettiğini haber veriyor: "Ey Âdemoğlu! Sen bana dört parmak yaklaşırsan, ben sana bir karış yaklaşırım. Sen bir karış yaklaşırsan, ben bir zira' yaklaşırım. Sen bir zira' yaklaşırsan, ben bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirsen sana koşar adım gelirim."[56]

---

[56] *el-Buhârî*, Tevhid, 15; *Müslim*, Zikir, 30, 31; *et-Tirmizî*, Da'âvat, 131; *İbn Mâce*, Edep, 58.

Ancak, bu güzel yardım, isteğe anında karşılık verme, destek ve direkt olarak hidayete erdirme, günahtan koruma ve himayesine almakla olur. Çok geçmeden Allah, tevbe eden kişiye yardımıyla yönelir, onu nefsine galip getirir, zayıf yanlarını güçlendirir, şehvetini öldürür. Böylece akıl, hevâ-yı nefse baskın çıkar, ilim cehalete galip gelir. Kalbini, Allah korkusu ve üzüntü kaplar. Dünya ile uzun süre oyalanıp sevindiğinden, üzüntüsü de çok olur. Yaptığı günahları her hatırlayışında kalbi titrer, üzüntü ve sıkıntı basar. Zikirden gafil olduğu anda, tefekkürü de unutur. O sırada nefis yine mücadeleye başlar. Salih kişilerin gaflet ve unutkanlık anlarında kaçınamadıkları bazı ayak sürçmelerine meyleder. Sonra, günah, kir ve pasından tertemiz bir kalple Allah'a döner. Çünkü normal âdetinden uzaklaşmıştır. Hemen, emniyette olmadığından ve iyilikte ısrar etmediğinden, ciddi bir korkuya kapılır. Gaflet ve ihmale dûçar olmadığı için de, ümit içindedir. Bu insan günaha, Allah'ın rahmetine kaçışla cevap veren, azaptan emin oluncaya kadar Allah'a yönelen kişidir.

Hz. Peygamber: "Kul bir günah işler, bu günahı onu Cennete götürür!" buyurunca, "Bu nasıl olur?" dediler. O, "Günah işleyip, tevbe ederek ve günahtan kaçarak, gözlerini Allah'ın dergâhına diker. Neticede Cennete girer."[57] şeklinde cevap verdi.

Said b. Cübeyr, "En abid kişi kimdir?" sorusuna: "Günah işleyip, bu günahı her hatırlayışında daha çok ibadet eden kimsedir." cevabını verdi.

Hz. Peygamber'den şu hadîs de rivayet edilmiştir: *"En seçkininiz, değişik fitnelerle karşılaşıp tevbe edendir."*[58] Hz. Peygamber, ümmetinin en seçkinlerinin bile ayak sürçmelerinden koru-

---

[57] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, I, 199.
[58] el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 468.

namadıklarını ve Allah'a ait bilgilerinin onları bundan alıkoymadığını haber vermektedir. Ta ki, bunlar tevbe ve inabeyle Allah'a yönelsinler.

Üçüncü grup ise, günahında ısrarlı, isyân ve nisyânına devam eden, hevâ-yı nefsi galip gelmiş ve korkunun zayıf düşürdüğü kimselerdir. Bununla birlikte Allah tarafından, ölümden sonra tekrar diriltileceğini ikrar eder. Günahı, bu düşüncesini perdelemez. Dirildikten sonra sorguya çekileceğini de ikrar eder. Sevap ve günahlarının onu, ebedî Cennet veya Cehennem'e götüreceğini, Allah'ın dilediği kişilerin dışında kalanların ebedî Cehennem'de kalacaklarını da ikrar eder.

Bu, kalpten iman ettiğinin ikrarıdır. Bu imanla, inkârı uzaklaştırmış ve Rabbini doğrulamıştır. Kalbi kaplayan günah pası, zikretmeye engel olmaktadır. Ancak bir kıvılcım var, onunla ahiret inancını korumaktadır. Fakat kalbin katılığından ve peş peşe gelen gaflet perdelerinden, bu inanç yer edinmemektedir. Kalbi dünya işiyle meşgul olduğundan, Allah korkusunu hatırlayamamakta, düşünmeye vakit bulamamakta ve zikrin tadını tadamamaktadır.

Zikre nasıl yer olsun ki, dünyanın bin-bir türlü meşgalesi, orda yer edinmek için müsaade istemekte ve gaflet hep galip gelmektedir? Bu insan, gaflette ısrara sebep olan bağları koparmaya muhtaçtır. Böylece günahlarından, Allah'a tevbe eder ve kendinden önceki iki arkadaşı olan, hevâ-yı nefse meyletmeden büyüyen ve tevbe ile Yaratıcısına yönelen kişilere katılır.

Günahta Israrı Terk ettirip Tevbeye Yönelten Şey

Dedim ki;

"Kişiyi tevbeye ve günahta ısrardan alıkoymaya sevk eden şey nedir?"

Dedi ki:

"Kalbin ısrarına mâni olan, hata ve günahlardan alıkoyan şey havf ve recâdır. Çünkü Allah, kalbin meylettiği ve nefsin arzuladığı şeylerden nehyetmiş. Ancak bu nehyedilen şeyler insan fıtratına uygun, hoşa giden ve yapıldığında zevk veren hususlardır. Hz. Peygamber de *"Cehennem nefsin hoşuna giden şeylerle kuşatılmıştır."*[59] buyurmuştur. "Yapanı Cehennem'e götüren ameller, nefsin arzuladığı amellerdir." şeklinde haberler de bize kadar ulaşmıştır. İbn Mes'ud bu hadîs-i şerifin izahında, "Kim perdeyi kaldırırsa arkasındaki şeyle yüz yüze gelir. Yani, nefsin isteklerini yerine getiren, Cehennem'e düşer. Kim, kendisiyle Cehennem arasına perde ve engel olan şeyleri yapmazsa Cehennem'e girmez. Cehennem'in perdesini kaldırmayan, Allah'ın rahmetiyle Cennete girer. Nitekim O da şöyle buyuruyor: ***"Rabb'inin makamına varmaktan korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak Cennettir."*** (Naziat, 79/40-41).

Hz. Peygamber'in şu hadîsi de bu mânâdadır: *"Allah Cehennem'i yarattıktan sonra Hz. Cebrail'i, gidip bakması için gönderdi. Hz. Cebrail bakıp döndükten sonra, "Senin azametine yemin ederim, Cehennem'in bu durumunu duyup oraya girecek hiç kimse olmaz!" dedi. Sonra, nefsin hoşuna giden şeylerle kuşattı ve Hz. Cebrail'e "Git bak!" dedi. Dönüşte Hz. Cebrail "İzzetine yemin ederim, korkarım ki, bu haliyle Cehennem'e girmeyecek hiç kimse kalmaz." dedi. Sonra Allah Cenneti yarattı. Hz. Cebrail'i bakması için gönderdi. Hz. Cebrail "Cenneti duyan herkes oraya girmek ister."* diye yemin etti. Allah onu hoşa gitmeyecek şeylerle kuşattıktan sonra tekrar Hz. Cebrail'e "Git bak!" dedi. Hz. Cebrail, "İzzet ve Celâline yemin ederim ki, oraya hiç kimse giremez diye korkuyorum." şeklinde cevap verdi."[60]

---

59 *Müslim*, Cennet, 1; *Ebû Dâvûd*, Cennet, 22; *et-Tirmizî*, Cennet, 21; *Neseî*, İman, 3.
60 *et-Tirmizî*, Cennet, 21; *Neseî*, İman, 3; *Müsned*, II, 33, 332, 333.

Öyle ise kim nefsin hoşuna giden, kalbinin meylettiği, Allah'ın hoşlanmadığı şeyleri terk ederse, kendisiyle Cehennem arasına bir perde germiş ve Cennete girerken Allah'ın himayesini kazanmış olur. Allah'ın yapılmasını emrettiği amellerin büyük bir kısmı kalbi bıktırır, organları yorar ve ona ağır gelir. Bu konuda Allah şöyle buyuruyor: ***"Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür."*** (Bakara, 2/216) ***"Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz."*** (Nisa, 4/19).

Hz. Peygamber de, "Cennet nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır."[61] buyuruyor. Cenneti kuşatan şeylerin nefsin hoşuna gitmeyen fiiller olduğunu haber verdikten sonra, kim, Allah'ın emrini yerine getirinceye kadar, nefsini, hoşa gitmeyen bu işleri yapmaya zorlarsa, Cennete girer müjdesini veriyor.

Abdullah b. Mes'ud, "Kim perdeyi aralarsa, gerisinde bulunanı elde eder. Yani kim, Allah yolunda zorluklara katlanırsa Cennete girer." demiştir.

Kerîm ve Alîm olan Allah, varlıkları ve onlara en yararlı olan şeyleri bilir. Kulunu yaratmadan önce, yaradılışına uyan hususları sevecek, uymayanları ise sevmeyecek bir tabiatta yaratması ve bu zıt hususların da kul tarafından bilinmesi durumunda, şehevî duygularının harekete geçeceğini ve nefsinin mücadele edeceğini de bilir. Özellikle, ömrünü, şehevî duyguların tatmini için harcayan kimse, acı veren ağır bir ceza konulup onunla tehdit edilmeden, bu yaptıklarından vazgeçmez. İyilikleri yapması için de mükâfat ve nimetler konulup va'dedilmelidir ki, onu celbetsin. Allah, insan tabiatını bildiği için, iki durumu da yaratmıştır. Bununla dostlarını yüceltmiş, düşmanlarını da alçaltmıştır. Allah, zayıf ve cahil olan kulun

---

[61] *Müslim*, Cennet, 1; *Ebû Dâvûd*, Cennet, 22; *et-Tirmizî*, Cennet, 21; *Neseî*, İman, 3.

gözünden azap kaybolduğunda ve bu ikisinin pratikte gösterilmeyip sadece bir bilgi olarak zikredilmesi durumunda, tehdit etme veya verilecek güzel mükâfatlarla ümitlendirme olmadan kalbi, şehevî şeyleri terk etme ve zor şeyleri yapmada müsamaha göstermeyeceğini de bilir. Bundan ötürü Allah kullarını, hem korkutmuş ve tehdit etmiş, hem de vaatlerde bulunarak ümitlendirmiştir ki, havf ve recâ sınırını yakalayabilsinler.

Bu gerçeği anlayıp O'ndan korkanlar hakkında ***"Rabb'inin makamına varmaktan korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak Cennettir."*** (Naziat, 79/40-41) buyurarak, Rabb'inden korkanların nefsini kötülüklerden alıkoyacağını haber vermektedir. Ayrıca ***"Onlar Rabb'lerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir."*** (Ra'd, 13/21) ***"Onlar, yalnız başına olduklarında Rabb'lerinden korkarlar."*** (Enbiya, 21/49) buyurarak, gözle görülmezse bile, azaptan korktuklarını bize bildirmektedir.

Hem azap ve korku, hem sevap ve ümit, ikisi de Allah'tandır. Böyle olunca, cezaya çarpılmamak ve mükâfat almak için boyun eğer ve ona ibadet ederler. İyiliğe rağbet edip kötülükten kaçarak, zillet içinde O'na boyun eğerler. Dünya ehli de böyledir. Kişi korktuğuna boyun eğer ki affetsin. Bir şeyler umduğunda da boyun eğer ki ümit ettiğini elde etsin ve sevgisini kazansın. Allah da dostlarını ***"Gerçekten onlar hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve onlar bize derin saygı duyarlardı."*** (Enbiya, 21/90) şeklinde anlatır. Hasan, "Bu sürekli bir korkudur." derken, Mücahid, "Kalpte olan ezikliktir. Çünkü, görmedikleri sevabı elde etmeyi umunca, kendini, nefsin hoşuna gitmeyecek şeyleri yapmaya zorlar." mânâsına geldiğini söyler. Cenâb-ı Hak Kitab'ında onları şöyle anlatır: ***"İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar."*** (Bakara, 2/218). ***"... artık her kim, Rabbi'ne kavuşmayı umuyorsa, iyi iş***

yapsın ve Rabbi'ne ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın." (Kehf, 18/110). ***"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki, Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir."*** (Ankebut, 29/5). Ecel, sevap anlamında tefsir edilmiştir. Kullar korkunca, günahtan çekinir ve uzaklaşırlar. ***"İşte bu, makamımdan korkan ve tehditten sakınan kimselere aittir."*** (İbrahim, 14/14) ***"Rabb'inin makamına varmaktan korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak Cennettir."*** (Naziat, 79/40-41). ***"Onlar Rabb'lerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir."*** (Ra'd, 13/21).

Allah'ın Tehdidinden Korkmaya Götüren Şey

Dedim ki:

"Havf ve recâya ne ile varılır"

Dedi ki:

"Mükâfat ve cezanın büyüklüğünü yeterince bilmekle."

Dedim ki:

"Mükâfat ve cezanın büyüklüğü yeterince nasıl bilinecek?"

Dedi ki:

"Azabın şiddetinden korkmak ve büyük sevaplara teşvik etmekle."

Dedim ki:

"Korkuya nasıl ulaşılır?"

Dedi ki:

"Bu akıbeti düşünmekle mümkün olur. Çünkü Allah, kulun gözünden, onu korkutan veya ümitlendiren şey kaybolunca, ancak tefekkür ve hatırlatma ile korkacağını veya ümitleneceğini bilmektedir. Zira gayb, gözle görülmez. Ancak gerçek bir inanç çerçevesinde kalp gözüyle görülür. Kul, gaflet perdesi ve dünya meşgalesiyle ahireti göremez hale gelince, ne korkar ne de

ümitvar olur. Ancak, sıradan kişilerin hissettiği kadar bir korku ve ümit duygusu taşıyabilir. Ama bu, Allah'ın hoşuna gitmeyen fiillerden gelen ve hemen verilen lezzetleri bulandıran bir korku olmadığı gibi; nefsinin hoşuna gitmeyen işleri, Allah'ın dilediği şekilde yapmaya kendini zorlayacak bir ümit de değildir. Sözü edilen tarzda bir korku ve ümit, ancak, Allah'ın fazlı ve keremiyle, Allah'ın kıyamet günündeki dehşetli kızgınlığını hatırlatma ve düşündürme ile mümkün olur.

Cenâb-ı Hak, dostlarının bu şekilde olduğunu bildirmektedir: ***"Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır."*** (Ra'd, 13/3) ***"Ayakta dururken, otururken, yanları üzere yatarken Allah'ı ananlar (şöyle dua ederler:) Rabbımız! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tespih ederiz. Bizi Cehennem azabından koru. Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki, biz, "Rabbimize iman edin!" diye seslenen bir davetçiyi işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı ört, ruhumuzu iyilerle beraber al; ey Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla va'dettiklerini de ikram et ve kıyamet gününde bizi perişan etme; şüphesiz Sen, va'dinden caymazsın!"*** (Âl-i İmran, 3/191-194).

Hz. Peygamber, gecenin geç saatlerinde bu âyetleri okudu ve *"Bu âyetleri okuduktan sonra sakalına elini süren fakat onları düşünmeyene yazıklar olsun!" deyip geceyi ağlayarak namaz kılmakla geçirdi. Kendisine bu işin sebebi sorulunca: "Bana nazil olan bu âyetlerde Allah, şunu haber veriyor: Allah'ın kulları bu âyetleri düşününce, Cehennem'e girme düşüncesi onlara çok ağır geldi, ondan korktular. Sonra Cehennem ateşine girme ve hesap günü aşağılık bir dereceye düşme tehlikesinden onları kurtarsın diye, Allah'a yalvarmaya başladılar. Çünkü, ancak O'nun lütfuyla bu aşağılık durumdan kurtulabileceklerini ümit edince, O'na tazarruyla yalvarıp, bu günün azabından kurtarmasını dilediler."*[62] cevabını verdi.

[62] el-İrakî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar*, IV, 117.

Öyle ise havf, azabın büyüklüğünü bilmekle; söz konusu bilginin yüksek bir seviyeye çıkması korkutma (tehvif) ile; korkutma, ahiret ve hesabı düşünmekle; düşünme, zikirle, zikir ise gafletten uyandırma ile meydana gelir. Çünkü Allah, nefsimizi korkutmamız için, bizi azabıyla korkutmaktadır. Nefsimize ümit vermemiz için de bizi ümitlendirmektedir. Nefsini korkutmak kişiye, Allah tarafından verilen bir nimettir. Havf, kişinin bir heyecanı olup ona sahip bir duygu haline gelmedikçe, korkutmadan meydana gelmiş olur. Allah, emrettiği şekilde korkanın kalbinde, kendisi için bir heyecan meydana getirir. Allah, bir fazilette bulunmak istediği zaman, tekellüfsüz bir şekilde havfı, mü'min kulun kalbine hissettirir. Allah, havfı bu şekliyle kalbine hissettirmezse kul, kendini zorlayarak korkutmaya çalışmalıdır. Yapmaması durumunda mazur sayılmaz. Çünkü O, âhireti düşünmeyi emretmiştir. Bu da havf ve recâyı gerektirir. Ayrıca, bunu düşünmesi ve ümitle korkuyu hissetmesi için, onu tehdit etmektedir.

Israrlı Olan Kişinin Israrından Vazgeçmesi

Günahta ısrarlı olan kul, kendisini ısrarından vazgeçirip tevbeye sevk edecek şeye ulaşmak istediğinde, âhireti, ölümün saldırısını, Allah hakkının büyüklüğünü, emre boyun eğme gereğini ve emirlerini yerine getirmeyip nehiylerini yaptığını düşünerek, nefsini korkutmak ve neticede korkmak için, kendine yardım etmelidir.

Dedim ki:

"Söz konusu şeyleri düşünmek kalbime ağır gelmektedir. Sebebi nedir?"

Dedi ki:

"Tefekkür, üç sebepten ötürü kalbe ağır gelir. Bazı kişilerde bu üç sebep bir arada, bazılarında ikisi, bazılarında bir sebep bulunur.

Birincisi: Zikirle ahireti düşünmekten ötürü, dünyaya fazla önem vermeyen kalbin rahatının kaçması. Çünkü ahireti düşününce, aklını, dünyayı ve dünya işlerini düşünmekten alıkoyar. Böylece rahatı kaçar.

İkincisi: Ahireti düşünmek nefse acı verir. Hesabı ve mizanı, lehine ve aleyhine olan durumları düşündüğünde kederlenir. Çünkü tevhid ehli olan kişi bunları düşündüğü zaman, inandığından ötürü, keder ve üzüntüsü artar. Onun için ahireti düşünmek, nefse ağır gelir. Zira keder ve üzüntüye maruz bırakan şey elbette nefse ağır gelir.

Üçüncüsü: Nefis ve düşman, müridin ahireti düşünmek istemesi durumunda, onun bu düşüncesiyle, kendisini, Rabb'in-den uzaklaştıracak bütün zevklerden alıkoyacak ve yapması gerekenleri yerine getirmek için, her zorluğu yükleyecek, bir korku istediğini bilmektedirler.

Onun için nefis, kendisinden, dünya hayâtındaki lezzetleri terk etmesinin ve hoşuna gitmeyen işleri yapmasının isteneceğini bilince, ahireti düşünmek ona ağır gelmektedir. Düşmanın oyunlarını boşa çıkaran, delillerini çürüten ve isteklerine zıt olan şeylerin isteneceğini bilmektedir. İşte bu üç sebepten ötürü müridlere, ahireti düşünmek ağır gelmektedir.

Kalbe Ahiret Düşüncesini Hafifleten Şeyler

Dedim ki:

"Ahireti düşünmeyi hafifleten şey nedir?"

Dedi ki:

"İnayettir"

Dedim ki:

"İnayeti sağlayan nedir?"

Dedi ki:

"Tefekkür edenin, tefekkürüyle elde ettiği dünya ve ahiret menfaatinin ve düşünme neticesinde gafletin gördüğü zararın büyüklüğü nispetinde bu inayet sağlanır."

Dedim ki:

"Tefekkürle elde edeceği menfaatin büyüklüğünü düşünürken, yukarıda sayılan üç sebep kulun karşısına çıkıp tefekkürü ağırlaştırırsa, onları ne ile defedecek?"

Dedi ki:

"Kul ahireti düşünmek istediğinde söz konusu engellerle karşılaşırsa, her bir engele mukabil şiddetli ahiret azapları olduğundan, nefsini tenkit edip azarlayarak şöyle demelidir: "Nazarın, dünyadan alıkonduğu için sıkıldın mı? Ebedî kalacağın Cehennem hapsinde halin ne olacak? Öyle ise ebedî hapisten kurtulmak için dünyadaki şu azıcık ağırlığı taşı? Ahirette kazanman ve kurtulmana mukabil, aklını dünyaya bakmaktan alıkoymak mı seni sıkıyor? Öyle ise, seni yüzüstü ebedî Cehennem'e götürecek günahtan alıkoyan tefekkürden sıkılma! Cehennem'deki sonsuz hapisten kork ve sonsuz kurtuluş için geçici olan bu azıcık şeyi yüklen! Azabı düşünmek seni sıkıyorsa, ya içine girmek seni ne hale getirir? Hâlbuki, düşünmek içine girmekten çok basittir. Öyle ise azabı hatırlamaya katlan ki, ebedî olarak içine girmeyesin!

Dünya lezzetlerini acılaştırır düşüncesiyle, seni Allah'ın azabından kurtaracak şeyleri düşünmekten kaçmana gelince; ahiret lezzetleri sana acılaşınca ve güzelliklerden mahrum kalınca halin ne olur? Hâlbuki, Allah'a inandıktan sonra, dünyada O'na itaat etmedikçe, ahiret nimetlerine kavuşamazsın.

Dünyayı itaat nimetiyle geçirmek ve ahiret nimetlerini kazanmak, dünya lezzetlerinin bulanıp acılaşmasının bir karşılığıdır. Şayet düşünürsen, dünya lezzetlerinin bir nimet olmadıklarını, aksine, sonu gelmeyen bir kalp meşgalesi, beraberinde hiçbir rahatlık olmayan bir hırs ve bitmez bir üzüntü olduğunu anlarsın. İtaat nuru ve nimeti, Allah'a isyanla sökülüp atılınca, kalbi saran zulmet bu işle beraber gelir. Öyle ise, zillet ve üzüntü dünya lezzetlerinde, izzet, zenginlik ve nimet ise, bu lezzetleri Rabb'e itaate dönüştürmektedir. Çünkü Allah için bir lezzeti terk etmek, müridin yanında en lezzetli ve Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyi işlemekten çok daha fazla kalbe yerleşen bir şeydir. Çünkü kul, az bir süre aldığı lezzetten sonra uzun bir süre pişmanlık duyar. Hâlbuki, bu lezzeti Allah için terk ettikten sonra, bunu, O'nun rızâsını dilediği için terk ettiğini her hatırlayışında, gerçekten Allah'ın rızâsına nail olduğuna büyük bir ümitle inanır. Bu inanç ona öyle bir sevinç ve lezzet verir ki, tesiri ölüme kadar sürer.

Dedim ki:

"Anlattıklarını nasıl düşüneceğimi bilemiyorum. Bunun yolu nedir?"

Dedi ki:

"Akla değil, Allah'a tevekkülle birlikte, gayret ve akıllıca bir istek bir araya gelince, tefekkürün kapıları açılır. Allah, himmet ve gayretin topladığı yerleri seven ve o türlü yerlere kulak kabartıp dinleyenleri şöyle anlatmaktadır: ***"Muhakkak ki,***

bunda, kalbi olan yahut şahid olarak (zihnini toplayarak dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır." (Kaf, 50/38). Tefsirler, bunun "Gaip olmayıp hazır bulunmak." mânâsına geldiğini söylerler. Çünkü himmetin bir kısmı, dünya işlerine ayrılınca akıl, ahiret işlerini düşünüp anlayamaz. Himmet bütünüyle, ahiret işlerine yönelince, akıl da devreye girer ve Allah'ın hoşlandığı şeyleri düşünmekten uzaklaşamaz. Ebu'l-Ali'ye, "Tefekkür kapısını açacak şey nedir?" diye sorulunca, "Himmetin toplanmasıdır. Çünkü kul himmetini toplayınca düşünür, düşününce nazar eder, nazar edince de kalp gözüyle görür." cevabını vermiştir.

Himmet ve Gayreti Teksif Etme Yolu

Dedim ki:

"Himmet nasıl teksif edilir?"

Dedi ki:

"İki yolla. Birincisi: Düşünmek istediği şeyin dışında organları hiçbir şeyle meşgul etmemektir. Çünkü gözle bakmak, kulakla dinlemek ve elle dokunmak kalbe tesir eder ve onu meşgul eder. Ancak, ne dediğini iyice anlamak için seninle konuşan zatı dinlemek, Kur'ân-ı Kerim ve diğer dinî kitapları anlama gayesiyle incelemek vb. düşünmek istenilen şeye yardımcı olan meşgaleler istisnadır. Allah, kendisini dinleyip anlamaya çalışanları şöyle anlatıyor: ***"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar."*** (Zümer, 39/18).

İbn Mes'ud, "Muhatapların seni görecekleri bir pozisyonda onlara hitap et." demiştir. Bir şeye, ancak ibret almak için bakmalısın. Bu gaye olmadan, organlarını hiçbir dünya işi ile meşgul etme. Tefekküre dalmak istediğin zaman, ister yalnız ol, ister birilerini dinleme durumunda ol, bütün organlarının

dünya ile irtibâtını kes. Aksi takdirde sana tefekkür kapıları kapanır. ***"Biz onların seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zalimlerin: "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!" dediklerini gayet iyi biliyoruz."*** (İsra, 17/47) âyeti, bu konuya işaret ettiği gibi, cinlerin mü'min olanlarının şu âyetlerde belirtilen tavrı da bir örnektir: ***"Bir zamanlar, cinlerden bir grubu, Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde (birbirlerine) "Susun, (dinleyin)." dediler. (Okuma) bitirilince de uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler."*** (Ahkaf, 46/29) Allah, kendi Resûlü'nden Kitabı'nı dinlemekten alıkoyacak meşgalelere engel oldukları için bu cinleri övmüştür. Bir diğer âyette: ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun!"*** (A'raf, 7/204) buyurarak, Kur'ân'ı anlayabilmek için onu dinlerken, konuşmanın terk edilmesini emretmektedir.

İbn Mes'ud'un oğlu Hamza şöyle diyor: "Gözle gördüğü şey, kalbini meşgul etmeyene, kulağıyla duyduğu şeyle de Allah zikrini unutmayana müjdeler olsun!" Kul, tefekkürden alıkoymasın diye, organlarını meşguliyetten geri çekince, akıl tamamıyla devreye girer ve ondan sonra karşısına çıkan şeyler ona engel olmaz.

İkincisi: Kalbi, asıl düşünmesi gereken şeyin dışında, dünya işlerinden herhangi bir mesele ile meşgul olmaktan alıkoymaktır. Hz. Peygamber konuyla alâkalı şöyle buyuruyor: "Her vadide, insanoğlunun kalbinden bir parça vardır. Kalbinin her parçasına ayrı ayrı uyan kişinin, hangi vadide ölüp gideceği Allah'ın umurunda değil!"[63] ***"Şahid olarak (zihnini toplayarak, dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır."*** (Kaf, 50/37) âyeti de, sadece duyduğuna kulak vermesi mânâsına gelmektedir.

---

[63] el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 6876.

Kul, dış organlarını zâhirî işlerle uğraşmaktan, içini fuzûlî işleri düşünmekten alıkoyup, kalbini de sadece düşünmesi gereken şeye yöneltince, bütün himmeti toplanmış ve kalp huzuru sağlanmış olur. Dünya işleriyle uğraşanın durumu da böyledir. Bir iş veya hesap yapmak istediğinde gözü, kulağı, kalbiyle kendini işe verir ki, eksik bir nokta bırakmadan işini en mükemmel şekilde ve hesabını en doğru şekilde, yanlışa mahal vermeden yapabilsin. Çünkü kul düşünme anında, organlarını ve kalbini dünya işleriyle uğraşmaktan alıkoyunca gayreti toplanır.

Bütün himmet ve gayretini topladıktan sonra, akla değil, Allah'a itimat ederek düşünmeye başlayınca, Allah'ın vergisiyle ona geniş ufuklar açılır. Çünkü kul, himmetini topladıktan sonra, bazen kendine güvenerek aklına dayanır. İşte o zaman nefis ve şeytan düşmanları hemen işe parmak karıştırır ve vesvese verirler. Bu vesveseyle uğraşırken tefekkür kapıları kapanır. Himmetini topladığı halde, aklına dayanan kişiye tefekkür kapılarının açılmayacağı endişesini taşımaktayız. Hz. Süleyman'dan aktarılan bir tavır buna örnektir: Hz. Süleyman, "Bu gece yüz hanımımla ailevî münasebette bulunacağım, hepsi hamile kalacak ve birer erkek evlât doğuracaklar. Hepsi de Allah yolunda savaşan birer atlı mücahid olacaklar." dedi. Fakat, "İnşallah." demedi. Dediğini yaptı ama, bir tek hanımı hamile kaldı. O da eksik vücutlu bir çocuk dünyaya getirdi. Hz. Peygamber, "Eğer 'inşallah' demiş olsaydı, dediği gerçekleşirdi." buyurdu.[64]

Cehennem azabının dehşetinden ötürü nefsini korkutarak ahireti düşünen kişide gerçek mânâda ve önüne geçemeyeceği bir korku oluşur. Tıpkı dolu bir tencereyi kaynatmak için biriktirilen büyük miktarda yakacağa benzemektedir. Ateşe odunlar atıldıkça alevler büyür ve kaynama devam eder. Kulun

---

[64] *el-Buhârî*, Cihâd, 23, Nikâh, 119; *Müsned*, II, 229.

durumu da böyledir. Allah'ın, kendi üzerindeki hakkını ve bunu yerine getirmediğini bilip, ahiretin dehşetli hallerini ve hesabın çetinliğini düşünerek, korkutma devam ettikçe, gerçek korku (havf) meydana gelir.

Bu korku oluşunca kalp, günah üzerinde olan ısrarını terk eder, nefis günahtan çekinir, pişmanlık duyar, tevbe eder ve haşyet içinde Allah'a döner. Altında güçlü ateş yanan dolu tencere de böyledir. Ateş gürleştikçe tencere içinden bazı şeyleri dışarı atar. Aynen bunun gibi, Allah'ın kendisini tehdit ettiği şeylerle nefsini korkutmaya devam eden kimsenin korkusu dalgalanır, böylece, ısrarla tâbi olduğu şehvet ateşini söndürür. Günahları kökünden söküp atar. Çünkü akıbetinden korkar. Özellikle Kur'ân okuyup, orada geçen dehşetli kıyamet sahnelerini, zikredilen tehdit ve va'dedilen nimetleri düşündükçe havf, dalga dalga onu sarar. Kur'ân okuyarak yapılan bu tefekkür en faydalı tefekkürdür.

Günahta Israrlı Olanların Dereceleri

Dedim ki:

"Günahta ısrarlı olanların hepsi bu konuda eşit midir?"

Dedi ki:

"Hayır. Günahta ısrarlı olanların değişik dereceleri vardır. Bir kısmının günahı çok, dertleri büyük, ahireti unutturan gaflet perdesi çok kalındır. Bunlar, Allah'ın korkuttuğu hususları düşününce, gaflet perdesinin kalınlığı ve kalp kasvetinden ötürü, çabucak korku hali ortaya çıkmaz. Bir kısmının günahı azdır. Gafleti, ona ahiretini unutturmamıştır. Bir kısmı da, günahkâr olmakla birlikte, bazı günahlarından tevbe etmiş, bazılarına da devam etmektedir. Bunların hepsi, korku istemede eşittirler.

Dedim ki:

"Bunlar arasındaki farkı izah eder misin?"

Dedi ki:

"Günahı çok, gafleti büyük, kalbinin katılığı fazla, olan kişi havf mertebesine ulaşmak istediği zaman, düşman (nefis-şeytan) değişik oyunlarla yolunu keser. Hastalığı müzminleştiğinden, ilaçlar ona hemen tesir edemez. Dünyevî hastalıklar da böyledir. Uzun müddet tedavisi ihmal edilen hastalıklara, ilaç çok yavaş tesir eder. Aynen bunun gibi, kalp hastalıkları uzun süre ihmal edilen kişiye, korkutma çok yavaş tesir eder. Bundan yararlanan nefis ve şeytan düşmanları engeller çıkarırlar. Uzun bir mücadele gerektiğinden ötürü, onu tembellik ve bıkkınlığa sürükleyerek düşünceden alıkoymak isterler. "Bu senin işin değil, kalbi bu kadar katılaşan birisi, havf makamına çıkamaz. Hem sen nefsinin esirisin artık!" derler. O da tefekkürü terk eder, gerçekten yapamayacağına inanır.

Ancak akıllı ve dirayetli olanlar, nefis ve şeytana dönerek, sert bir çıkışla: "Benim günahım ve başıma gelen belâlar, bu zorluk ve sıkıntılardan çok daha büyüktür. Allah'ın lütfuyla olmazsa hiç kimse azaptan kurtulamaz." der. Böylece bıkkınlık ve tembelliği gider, nefsini korkutmak üzere tefekküre devam eder. Daha sonra nefsine şunları söyler: "Bu, benim gibilerin makamıdır. Çünkü Allah, kullarından kendine isyân edenleri, gaflet ve sarhoşluktan uyandırmak için korkutur. Günah ve gafleti çok olanları korkuyla tehdit eder. Ancak benim hastalığım çok eskidi ve müzminleşti. Kalbim kaskatı kesildi. Gafletim, zulmet halini aldı. Şayet uzun süre manevî tedaviye devam edersem, Allah'ın izniyle havf makamına çıkarım."

Günahta ısrarlı olan zat, nefsini korkutarak tefekküre devam ederse, nefsi tevbeye boyun eğer.

Günahlarının bir kısmına tevbe edip bir kısmına devam eden kişi de böyledir. Devam ettiği günahların sayısı kalbini sarar, gaflet uzar, âdetini devam ettirir ve neticede, işlediği bu günahlardan sonra tevbe edip korku halini istemesi çok zorlaşır. Bu tevbeye boyun eğinceye (bütün günahlardan pişman olup bir daha onlara dönmemeye azmedinceye) kadar, tefekküre devam etmek zorundadır. O zaman onları korkutmaya muvaffak olur.

Dedim ki:

"Günahlarını tek tek bilmediği halde, bütününden pişman olması yeterli midir?"

Dedi ki:

"Hayır, çünkü birçok günahlar var ki, hevâ-yı nefs onları gizler, unutkanlık perdesi onları kapatır. Nefis ve şeytan düşmanları bu durumdan yararlanırlar. Kişi bazı günahlarından tevbe edip bu noktada düşmanlarına galip gelince, düşmanları diğer günahlarını gizleyerek, "Senin hiçbir günahın kalmadı." derler. Hâlbuki, geçmişte işlediği birçok günahı vardır. Günah olduğunu zannetmediği ileri-geri konuşmalar, hata saymadığı işler, nefsin çıkarı işin içine girdiğinden, zulüm saymadığı haksızlıklar türünden daha birçok günahı varken, bütün günahlardan tevbe ettiğini düşünür. Hâlbuki bilmeden, yukarıda sayılan birçok günaha, ısrarla devam etmektedir. Çünkü korku anında, Allah'a tam itaat halindedir. Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyi yapacak güç ve kuvveti bulunmamaktadır. Dolayısıyla o anda bütün günahlarını hatırlayamaz. Akıllı ve uyanık birisi ise, geçmiş ömründe işlediği birçok günahı olduğunu bilir. Ama kalın gaflet perdesi, haram söz, bozuk inanç cinsinden birçok günahı görmesine engel olur. Hâlbuki, aynı şeyi başkasında görünce hayret ve dehşetle irkilir."

Dedim ki:

"Bu durum ne ile bilinir?"

Dedi ki:

"Geçmişte günah işlediği anları hatırına getirerek ancak söz konusu günahı hatırlayabilir. O anda ne durumda olduğunu hatırlar. Yerine getirmediği bir vacip, işlediği bir günah var mı diye geçmiş ömrünü saat saat, gün gün gözden geçirir. Kızdığı anlarını, sevinçli olduğu zamanları, kalbinden geçen şeyleri, organlarıyla irtikap ettiği suçları düşünür. Sevdiklerini, nefret ettiklerini, kazandığını ve bunu nerde harcadığını veya biriktirdiğini, alacaklılara haklarını verip vermediğini; verdiyse haksızlık yapıp yapmadığını, kendi alacağı olan bir şeyi nasıl aldığını... teker teker gözden geçirmelidir. Kalp ve kafasından geçen şeyleri, ne söyleyip ne dinlediğini, nerelerde dolaştığını, elleriyle yaptığı işleri, başkalarının mal ve namuslarına karşı tavrını, anne-baba ve akrabalarının haklarına riâyet edip etmediğini, Allah'ın huzuruna tertemiz çıkmak isteyen bir mü'minin titizliği ve kendisinden kısas alınmak üzere hesaba çekilen bir kişinin dikkatiyle kendini hesaba çekmelidir. O güne kadarki bütün ömrünü, her gün için nasıl sabahlayıp nasıl akşamladığını gözden geçirmelidir. Hatta iyilik yaparken bile, kalbinde ne niyet taşıdığını hatırlamalıdır. Onu bu iyiliği yapmaya sevk eden sebep neydi? Gerek dinî gerekse dünyevî konularda haset ve benzer duygular taşıyor muydu?

İşte böyle hareket ederse kaybedip yerine getirmediği birçok Allah hakkını hatırlar. Her hatırlayışta kalbine ciddi bir pişmanlık dolar. Geri kalan ömründe, benzeri hataları tekrarlamamak için, kendisinde bir azim, güç ve kuvvet oluşur. Her bir günahı hatırlayışında pişmanlık ve üzüntüsü artar. Allah'ın ona hiddet ve kırgınlıkla baktığından korkar. Nefsine, bir daha affedilmeyeceği, hüsnükabul görmeyeceği, merhamet edilmeyeceği endişesini fısıldar. Arkasından, bir daha günah işlememeye azmederek korkunun yanına ümidi yerleştirir. Böylece ümitsizliğe düşmeye engel olur. Nefsine, "Şayet ebediyen affe-

dilmeyecek olsaydı kalbine korku girmez, tevbeye yanaşmazdı. Korku ve ümidin bir arada oluşması, kapının hâlâ açık olduğunu gösteriyor." der.

Hatırlanan ve yerine getirilmeyen Allah hakları ve işlenen günahların sayısı arttıkça görülecek ki, organların kötülükten koruduğu, akşamlayıncaya kadar dilini koruyup, Allah'ın hoşnutluğuna sebep olan hiçbir şeyi söylemediği, aynı şekilde kulağı, gözü ve ayaklarıyla bir kötülük yapmadığı hiçbir gün bulunmamaktadır. Aynı şekilde, kalbin; riyâ, kibir, ucub, haset ve benzeri duygulardan arınarak, ihlâsla Allah yolunda ibadetle geçirdiği bir gün dahi bulamayacaktır. Bütün bu yapılanlara bakınca, yaptığı iyiliklerin de boşa gittiğini ve Allah'ın gözünden düştüğünü düşünür. Böylece ümitsizlik aklını sarhoş eder. Çünkü, Allah'a itaatkâr olduğunu zannediyordu. Geçmiş günlerini ve duygularını kontrol edince, dinini mahvettiğini ve üstelik bunun farkında olmadığını görür. Tıpkı, servetini bir sandığa koyup kilitleyen, sandık soyulduğu halde bundan haberi olmayıp rahat yaşayan ve sandığı açtığında malın olmadığını gören, neticede kalbi kırılıp fakir olduğunu anlayan, zenginin durumuna benzemektedir.

İşte, nefsini ve geçmiş günlerini gözden geçirip mânen çok fakir olduğunu yakînen gören kişi, çaresiz, büyük kerem sahibi olan Allah'ın zikrine sığınır. Kendisinden çok daha günahkâr ve gaflette yüzen kişilere karşı Allah'ın muamelesini düşünür. Bir an önce rahatlamak ve Allah'ın huzuruna temiz çıkmak için, hatırladığı günahlarından temizlenmeye çalışınca, kalbine korku dolduğunu ve Allah'ın kerem ve cömertlik kapılarının açıldığını hisseder. İşte o zaman ümitle dolar. Allah'ın gerçek bir dostu olduğunu, o anda dostluğuna hükmedildiğini, Allah'a kavuşmadan önce temizlenip mânen süslenmesinin arzulandığını hisseder. Bu aşamada, Allah ona, hatırladığı her günahtan tevbe etme, yerine getirmediği her vecibeye sarılma, kendilerine haksızlık ve

zulmettiği kişilere boyun eğerek özür dileme yoluna gitme, neticede kalb-i selimle Allah'ın huzuruna çıkma azmini verir. Günahlara tekrar dönmeme, bütün mükellefiyetleri yerine getirme, namaz, oruç ve sıla-i rahim gibi kazası gerekenleri kaza ve telafi etme azmini de verir. Çünkü ilimle uğraşan birçok kişi daha önce, ya cünüplüğün verdiği tembellik veya sarhoşluktan ötürü kılmadığı, şartları veya abdesti tam olmadan kıldığı birçok namazının olduğunu bilmemektedir. İlme daldığından bunları düşünmemektedir bile.

Kul, bütün bunları öğrenip Allah hakkını, tastamam yerine getirmeye azmedince, nefis ve şeytan düşmanları, bu yüksek mertebeye aklı ve çabasıyla ulaştığını, bundan sonra mağlup olmayacağını fısıldayarak, Allah'a tevekkül etmesine mâni olmaya çalışırlar. Nitekim "İnşallah." deyip istisnada bulunmayan Hz. Süleyman olayı, Huneyn Gazvesinde çokluklarına güvenip "Kimse bizi mağlup edemez." diyen ashabın durumu ve Allah'ın bu iki olayda da muhatapları tenkit etmesi, konumuza örnek teşkil etmektedir. Huneyn günü, dünya yüzünde kendilerinden daha hayırlı ve Allah'a ibadet eden bir topluluk olmamasına rağmen, Allah'ın kızgınlığını üzerlerine çekmiş ve ***"...hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmişti."*** (Tevbe, 9/25) tenkidine muhatap olmuşlardı. Böylece onlara yardım edenin ve düşmanlarını mağlup edenin Allah olduğu ve Hz. Peygambere bir ikram olarak yardıma mazhar oldukları bildirilmiştir. Bu konuda birçok örnek vardır.

Eğer akıllı bir kul ise, o anda nefsinin ne kadar zayıf, Allah'ın ne kadar güçlü olduğunu düşünerek hakkını eda etmek için kendisinden yardım dilenir. Korkulu bir kalple "Allah'ım! Sen hatırlatmasaydın ben unutmuştum, güç vermeseydin zayıf düşmüştüm, sabır vermeseydin bana bıkkınlık gelmişti." diyerek, O'na sığınmalıdır. Bu şekliyle Allah'a yalvarması, yardım dilemede ciddi olduğunu gösterir.

Böylece azmeder, bütün ümidini O'na bağlar. İşte o zaman Allah'ı yakın, merhametli, fazilette bulunan ve duasını kabul eden olarak bulur.

Onun için Allah, ibadete devama azmedilmesini ve kendisine dönülmesini emretmektedir: ***"Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven."*** (Âl-i İmrân, 3/159). Salih kulu Hz. Şuayb'ı, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk etmeye ve hoşuna gidenleri yapmaya niyet edip, O'ndan yardım isteyerek O'na dayanma isteğiyle nitelemiştir: ***"(Şuayb) dedi ki: Size yasak ettiğim şeylerde, aksine yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim."*** (Hud, 11/ 88)

İşte bu makamda nefis ve şeytan tekrar devreye girer, bu yaptıklarını başarılması çok güç, ulaşılması imkânsız mertebeler olarak gösterir ve nefsine bağlamak isterler: "Sen kendi arzun, aklın, dirayetin, ihlâsın, ilmin, manevî gücün ve ciddiyetinle bu makama ulaştın." diyerek, Allah'ın nimetini unutturmak ve nefsini okşayarak övmek isterler. Eğer gaflete düşer, düşmanlarına uyar ve kendini beğenirse, nefse itimat eder. İbn Abbas'dan rivayet edilen ve Hz. Süleyman'ın, şahsındaki bazı güzelliklerin hoşuna gitmesiyle günaha düştüğünü ifade eden sözler de buna bir örnektir. inşallah ilerde bunu genişçe açıklayacağız.

Allah onu gafletinden uyandırdığında, bunun Allah'ın bir lütfu olduğunu ve nefsin herhangi bir müdahalesi olmadığını bilmelidir. Çünkü, nefis korkutularak, mecbur tutularak ve zorlanarak bu işler yapılmıştır. Üstelik bunlar nefsin hoşuna gitmeyen şeylerdir. Hoşuna gitmeyen ve zorla yaptırılan hususlar nasıl kendisine mal edilebilir? Kendisini helâk eden nefsin arzularıdır. Nefsi arzularının aksine yönlendiren ise, onu yaratan Allah'tır. Öyle ise, O'na şükretmeli, O'na güvenmeli,

O'nu övmeli ve O'na hüsnüzan beslemelidir. Çünkü iyilik, fazilet ve kalp rahatlığı O'ndan gelmiştir. Nefis ise, ümitsizlik vermiştir. Öyle ise, tenkit edilmeli, horlanmalı ve ona güvenilmemelidir. Kul, nefsin daha önce yaptıklarını görünce övülmeye lâyık olmadığını, bunları kendisine hatırlatıp gösteren Allah'ın ise övülmeye lâyık olduğunu anlamıştır. Çünkü Allah, ona geçmiş ömründe yapmış olduğu günahlarına karşı koyma, kendini beğenmişlik duygusunu atma imkânı vermiştir.

Bütün bunları düşününce, gerçek tevbeye muvaffak olur. Allah'a döner, korkar ve bunların nefsinden değil, Allah'tan olduğunu itiraf eder. O zaman da "Şükrederseniz artırırım." (İbrahim, 11/7) yani itaat etme gücünüzü artırırım, âyetinin mânâsına mazhar olur.

Nefsi Tanımada Kalbin Dikkat Edeceği Hususlar

Dedim ki:

"Bundan sonra, kalbin dikkat edeceği hususlar nelerdir?"

Dedi ki:

"Ömrün geri kalan kısmında da, Allah tarafından imtihan edileceğini; düşmanın ölmediğini, eski fıtratının değişmediğini, bütün güzellik ve oyunları ile dünyanın da değişmediğini bilmelidir."

Dedim ki:

"Neye dikkat etmelidir?"

Dedi ki:

"Azmini yerine getirip bozmamaya, sözüne sadık kalmaya dikkat etmelidir."

Dedim ki:

"Azmini kıracak şeylerin neler olduğunu söyleyin ki, onları bilip dikkat etsin"

Dedi ki:

"Altı noktaya dikkat edip çekinmelidir. Bunlar azmi kıran ve vefasızlığa sebep olan şeylerdir. Bunları terk ederse sözünde durur.

Birincisi: Terk etmeye azmettiği herhangi bir günahı tekrar işlememeye dikkat etmelidir. Aksi takdirde, bir gaflet anında nefis galebe çalar, arzular coşar ve neticede günahı işler. Çünkü kul, nefsinin hoşuna giden bir şeyi, Allah rızâsı için terk eder. Ama daha sonra o işe karşı olan isteği onu geri çevirir. Vehb'in, "Arzuları galip gelmeyen ve istekleri onu geri çevirmeyene müjdeler olsun." sözünü duymadın mı?

İkincisi: Tevbe ettiği zaman, nefis ve hevânın gizlediği herhangi bir günahı olabilir. Daha sonra bunu fark edip hatırladığında, pişmanlık duymalı ve ona dönmemeye azmetmelidir. Böylece nefsin eski âdetine dönmesine, gaflet zamanındaki aldığı lezzetleri hatırlatmasına mâni olmuş olur. Çünkü nefis, isteklerini öne sürmek için hep fırsat kollamaktadır. Dikkatli olan bu noktayı göz önünde bulundurur.

Üçüncüsü: Bazen, geçmişte hiç işlemediği bir günah karşısına çıkabilir. Çünkü nefse bazı arzuların kapıları kapatılınca, bunların yerine, sığınıp rahatlayabileceği başka kapılar açmak ister.

Dördüncüsü: Daha önce uymadığı ve yerine getirmediği ama sonra yerine getirme azmini gösterdiği Allah hakkına, gelecekte de riâyet etmeye dikkat etmelidir. Yorgunluk, dünya rahatı, daha önce halk nazarında yüksek olan değerinin sarsılması gibi şeyler ona engel olmamalıdır.

Kişinin değeri, ya daha önce dikkat etmediği halde sonradan helâl rızk elde etmeye çalışmasından, ya iyiliği emir ve kötülükten menetmeye başlamasından ya da çevresindekilerin hevâ-yı nefsine uygun gelmeyen ibadetleri yapmasından sarsılabilir. Bu noktaya da dikkat etmelidir.

Beşincisi: Geçmiş ömründe yapmadığı, nefis ve hevânın yapmaktan hoşlanmadıkları için de gizli tuttukları ve tevbe anında hatırlamadığı bir Allah hakkı olabilir. Nefsin eski haline dönmesine sebep olabilecek bu Allah hakkı ortaya çıkana kadar, çok dikkatli olmalıdır.

Altıncısı: Daha önce olmadığı halde aile geçimi ve benzeri vecibelerle kişi imtihan edilebilir. Bunlara da dikkat etmeyip sorumluluğunu yerine getirmezse, Allah'ın gazabına müstahak olur.

İşte bu altı şeye itina gösterirse uyanır, uyanıklık hatırlamayı gerektirir, hatırlama tedbir almayı doğurur, tedbir araştırmaya sevk eder, araştırma da Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeyleri ortaya çıkarır. Korkuyla hasıl olan bu ayırım kişiyi, verdiği söze sadık kalmaya götürür."

Dikkatli Olmanın Geleceğe Faydası

Dedim ki:

"İtina ve özen göstermek kişinin geleceğine de tesir eder mi?"

Dedi ki:

"Evet"

Dedim ki:

"Peki buna delil nedir?"

Dedi ki:

"Delil şudur: İnsan, genellikle gece uyuduğunda ancak sabah namazına yakın, bazen daha sonra uyanabilmektedir. Fakat dünyayla ilgili bir işi ortaya çıkınca, onu kaçırmayıp yerine getirmek endişesiyle erkenden yatar. Ancak erken uyuyamadığı gibi gece vakitsiz bir şekilde birçok defa uyanır. Çünkü kalbi o işe gösterdiği önem ve dikkatle dolmuştur.

İşte, dünya işi için gösterilen bu önem ve dikkat, kişi uyuduğu, dolayısıyla aklı devre dışı kaldığı halde, onu sık sık uyandırıyorsa, uyanık olup aklı başında olduğu halde ahiret işi için neden uyandırmasın? Oysa bu iki iş arasında ne büyük fark vardır! Birisi, fanî, az, dert ve hastalıkla dolu, ölümle son bulan, ölümden sonra tadından eser kalmadığı halde, bekletilip hakkında sorguya çekilen, daha sonra da affa veya azaba götüren bir şeydir. Bütün bunlara rağmen, ancak takdir edilen kadarına ulaşabilmektedir.

Diğeri ise, fanî olmayan çok büyük bir şeyin peşindedir. Üstelik sıkıntı, hastalık, hüzün, zorluk vb. hiçbir tatsızlık sebebi olmadan, ölümle, hesap ve kitapla yüz yüze gelmeden, Allah'ın komşuluğuna sebep olan rızâsını kazandıktan sonra daha da dargınlığına mahal kalmayan bir istektir bu. Allah bununla da yetinmeyip onu, rü'yetullah gibi birçok nimetle de nimetlendirir ve kendisine yaklaştırarak "mukarrebbîn"den sayar. Nitekim O şöyle buyuruyor: ***"Takvâ sahipleri Cennetlerde ve ırmakların kenarlarında, güçlü, yüce Allah'ın huzurunda hak meclislerindedirler."*** (Kamer, 54/54-55). Bu ne yüce meclistir! Bunlar ne şanlı ziyaret edilen ve ziyaret eden, bakılan ve bakan, karşılayan ve karşılananlardır! Allah'a bakarak nimetler içinde yüzmektedirler. Dünya işiyle bu iş arasında ne kadar da fark vardır! Öyle ise dikkat ve önem, ahiret işiyle uğraşanın geleceğine de tesir eder.

Tedbirli Olunacak Yerler

Dedim ki:

"Nerede tedbirli olmalıdır?"

Dedi ki:

"Nefis ve şeytan düşmanları onu bir iş yapmaya çağırdıklarında söz konusu işin, Allah'ın hoşuna gidip gitmeyeceğini düşünmelidir. Böyle yapınca, bir imtihan unsuru çıkıp nefisle mü-

cadele etmek zorunda kalması durumunda, yukarıda geçen altı hususstan hiçbiri ona gizli kalmaz. Allah için yapmamaya azmettiği herhangi bir günahı işlemeye yeltenirse, nefsini, Allah tarafından, sözünde durmayan hain olarak nitelendirilir, endişesiyle korkutur. Allah onu, sözünde duran sıddıklardan saysın diye, günah işlememeye teşvik eder. Durum nefsine ağır gelirse, ahirette karşılaşacağı şeyleri hatırlatarak onu korkutur. Sözünde durmayan bir yalancı, tevbe etmeyen, azmini yerine getirmeyen, neticede Allah'ın gazap ve kızgınlığını üzerin çeken kişi durumuna düşeceğini hatırlatır. Çünkü mahşer günü, Allah'ın huzurunda hakkında böyle bir hükmü verilebilir. Ahirette karşılaşacağı azabın acısı, dünyada hemen kavuşabileceği zevklerin tatlılığına galip gelinceye kadar bunları hatırlatmaya devam eder. Nitekim dünya işleri için de durum böyledir. Meselâ kişiye yemeklerin en güzeli takdim edilir. Ancak herhangi bir sebepten ötürü zararlı olduğu söylenince, hemen geri çekilir. Nefis yemeye zorlayınca, yeme zevkinden sonra çekilecek acı ve sancıları hatırlatır. Böylece, sonradan gelen acı, peşin olan lezzete galip gelir ve nefis de vazgeçer. Ancak kader açısından bakıldığında, yemesi mukadderse yiyecek, değilse yemeyecektir.

Bir günahla karşılaşıp ahiretteki kötü sonucu hatırlayan kişi için, söz konusu günahtan doğacak zevk ve lezzetlerin haydi haydi acılaşması gerekmektedir. Çünkü büyük zarar getiren, devamlı olan, gücünün kaldıramayacağı ve sabredemeyeceği bir akıbetten korkmaktadır. Dolayısıyla, nefsini korkutmazsa ancak Allah'ın affetmesiyle ondan kurtulabilir. Hâlbuki, bazen dikkat etmezse de dünyevî sıkıntılardan kurtulur. Ama âhiretle ilgili konularda kurtuluş yoktur.

Şayet bir iki günlük sıkıntı, en güzel yemeğin tadını kaçırıyorsa, Allah'tan ve cemâline bakmaktan utanmanın yanı sıra, ebedî bir hayat boyu çekilecek azap, elbette günahtaki geçici lezzeti kaçırmalıdır.

Nefsin arzu ve isteklerinin gizlediği, dolayısıyla tevbe anında hatırlayamadığı bir günahın farkına varırsa, hemen terk etmeye azmetmeli ve farkına vardırdığı için de Allah'a hamd etmelidir. Daha önce hiç yapmadığı bir günahla karşılaşırsa, ömrünün sonunda akıbetinin şekavetle son bulabileceğini ve bu neticeyi geciktirmenin de imkânsız olduğunu hatırlatıp, nefsini korkutmalıdır. Daha önce ihmal edip sonradan tevbe ederek yapmaya başladığı bir Allah hakkı söz konusu olunca, tekrar eski hale dönüp o hakkı terk etme ve neticede sözünden dönüp, adının Allah yanında hain ve dönek olarak çıkma tehlikesiyle nefsini korkutmalıdır. Dolayısıyla Allah rızâsını kazanmak için nefsini o ibadeti yapmaya zorlamalı ve Allah yanında adını vefakâr, sözüne sadık olarak yazdırma yoluna gitmelidir. Çünkü Allah, söz verip cayanları, yalancı ve dönek olarak nitelendirmektedir: ***"Onlardan kim de, "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (ve zekât) vereceğiz ve elbette biz salihlerden olacağız!" diye Allah'a and içtiler. (Fakat, Allah lütfundan onlara (zenginlik) verince onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler."*** (Tevbe, 9/75-76). Mücahid, bu sözü söyleyenlerin iki kişi olduklarını, halkın karşısına çıkıp bu sözü söylediklerini, fakat daha sonra sözlerinde durmadıklarını söylerken; Mâbed b. Sabit ***"Allah onların sırlarını da fısıltılarını da biliyordu."*** (Tevbe, 9/78) âyetini delil göstererek, bu sözü kendi kendilerine söylediklerini aktarmaktadır. Cenâb-ı Hak devamında, ***"Nihayet Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak soktu."*** (Tevbe, 9/77) buyurmaktadır. Verdikleri sözde durmadıkları için Allah onları dönek ve yalancı olarak nitelendirdi ve ölünceye kadar kalplerine nifak sokarak onlara öyle bir ceza verdi ki, ebedî olarak kurtulamadıkları gibi, tevbe de edemediler.

Bazen de kul sözünde durmaz ama, Allah ona yardım etmek isterse ona herhangi bir ceza vermez. Çünkü o dilediğine ceza ve dilediğine mükâfat verme yetkisine sahiptir. Ama kul, Allah cezalandırır düşüncesiyle nefsini korkutmalıdır. Daha önce verdiği sözü bozsa bile hemen nefsine baskı yapıp onu geri çevirmeli ve Allah'ın yanında adını sözünde duranlar arasında yazdırmalıdır. ***"Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi sözünü yerine getirdi."*** (Ahzab, 33/23) Sebeb-i nüzûl olarak iki olay anlatılmıştır. Birisi, Enes b. Malik'in rivayet ettiğidir: Amcası Enes b. Nadr Bedir Savaşı'na katılmamıştı. Kendi kendine "Hz. Peygamber'in katıldığı ilk savaşa katılamadım. Eğer Allah'ın Resûlü tekrar Kureyş müşrikleriyle karşılaşırsa neler yapacağımı, Allah gösterecek!" dedi. Uhud Savaşı'na katılan Müslümanlar geri çekilince, Sa'd b. Muaz'la karşılaştı. Ona "Ya Sa'd! Nereye! Doğrusu Uhud tepesinin gerisinden bana Cennet kokuları gelmektedir." diyerek müşrik saflarına daldı. Kılıç, mızrak ve ok darbelerinden seksen küsur yara aldı ve şehit oldu. Onu ancak bacısı parmak uçlarından tanıyabildi. İşte bu olay üzerine ***"Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi sözünü yerine getirdi."*** (Ahzab, 33/23) âyeti nazil oldu. Yani verdiği söz üzere öldü. ***"Kimi de beklemektedir."*** yani sözüne sadıktır. Bu söz üzerine öleceği günü beklemektedir.

Hz. Peygamber, şehit olup yüzükoyun yatan Mus'ab b. Umeyr'i görünce yukarıdaki âyeti okudu. Mücahit'ten gelen rivayette Hz. Talha'nın, Hz. Peygamber'in vefatında aynı âyeti okuduğu haber verilmektedir.

Kişi bu âyeti göz önünde tutarak nefsine korku vermelidir. Şayet nefis yine de tembellik gösterip Allah hakkına riâyet etmezse, ahiretteki hezimetleri, Allah'ın rızâsını, oradaki üzüntü ve sıkıntılardan uzak zevk ve sevinci, Allah'ın civarın-

da geçecek sonsuz güzellikleri ve rü'yetullahı hatırlatıp ümit vererek o ibadeti yaptırma yoluna gitmelidir. İşte o zaman bu sevapların tatlılığı o iyiliği yapma açlığına galip gelecek ve onu yerine getirmeyi nefse hafifletecektir. Dünya işlerinde de durum böyledir. İşçi, tüccar vb. dünya işleriyle uğraşanlar, karşılığında bir ücret, bir kâr alma garanti veya ümitleri olmazsa, hiçbir iş kendilerine kolay gelmez. Alacağı, ücretten ötürü duvar ustasının lezzeti iş yapıp yorulmada, rahatsızlığı ise iş yapmayıp boş kalmasındadır. İş yapmak yorucu ve elem vericidir. Fakat, ücretin Tat ve lezzeti o işi ona sevinçle yaptırmaktadır. Ücret az ve işveren geciktirse bile, eğer eksiksiz ödese, her ne kadar ücretin azlığı biraz tembellik verebilecekse de, geç de olsa eksiksiz olacağı düşüncesi ona işi kolaylaştırır. Diğer taraftan ücret çok olur, işveren emniyetsiz ise, her ne kadar işverenin emniyetsizliği bir tembellik verse de ücretin çokluğu işi kolaylaştırır. Ama hem ücret çok hem de işveren güvenli ise, hiçbir ağırlık hissetmeyeceği gibi, aşk ve şevk ile işi görür. Ve Allah'tan daha emniyetli kimse olmadığı gibi Cennet'ten daha çok hiçbir ücret bulunamaz.

Dünya tüccarı da böyledir. Elde edeceği kârın taç ve lezzeti için, soğuk, sıcak demeden, hırsızları, yırtıcı hayvanları düşünmeden, büyük zorluklarla uzun yollar aşar. Allah yolunda çalışan işçi ve iş yapan tüccar, bitmez-tükenmez, hiçbir haksızlığa uğramaz, bire en az on bazen bin kat kârın verildiği iş ve ticareti düşününce, her türlü amel ve itaat ona hafif gelmelidir. Ahiret tüccar ve işçisi, dünya tüccar ve işçisi gibi kazanmaz. Çünkü onlar ancak dünyalık bir şeyler kazanıyorlar. Ama Allah diğerleri için, para-pul cinsinden şeylere razı olmaz. Onlara kazanç olarak, Cennet'te yakuttan ve zümrütten, üstelik bozulmaz köşkler verir. Toprağı misk ve amberdendir. Ayrıca orda hiçbir üzüntü ve sıkıntı da yoktur. Kalpleri sürekli sevinç ve neşe içindedir.

Kul, nefsin arzularına karşı koyup onunla mücadele ederek elde edeceği zevki ve ardından rü'yetullahla nimetlendirilme mertebesini düşünüp Allah'ın ondan razı olacağını ve ona bu şekliyle muamele edeceğini de ümit edince, Allah hakkını yerine getirme kendisine çok hafif gelmeye başlar.

Daha önce olmadığı halde ömrünün sonlarında yapması gereken bir vecibe ortaya çıktığında, bu vecibe nefsine ağır gelirse, söz konusu vecibenin ömrün sonlarına bırakılması, Allah'ın rızâsını kazanıp saadetle ahirete intikale sebebiyet verebileceğini hatırlatarak, nefsini teşvik etmelidir. Buna rağmen nefsi karşı koymak isterse, bunun son fırsat olduğunu, yapmaması durumunda Cehennemlik olarak son nefesini verebileceği gerçeğiyle onu korkutmalıdır. Mutarrıf'ın, "İyiliği yaptığın sırada sana ağır gelir. Ama bitirdikten sonra zorluğu gider sevinci kalır. Allah'ın yanındaki karşılığını gördüğün zaman ise ne çok sevineceksin!" şeklinde sözünü duymadın mı? Yerine getirdiğinde rızâsını ve vereceği sevabı, yerine getirmediğinde ise kızgınlık ve cezasını hatırlamak o vecibeyi yapma işini oldukça hafifletmektedir.

Kul tevbesiyle yukarıda sayılan altı husustan temizlenince, tevbesi kabul olmuş demektir. Gelecek ömründe Allah hakkına uymada toyluk göstermeyenle, daha önce rahat bir şekilde günahlarına tevbe eden, zorlayarak nefsini korkutmaya ihtiyaç duymayan, tevbe sırasında hiçbir günahı kendisine gizli kalmayan, bu arada unutma ihtimali olan günahlarının Allah tarafından sayılmayacağından da emin olmayan kişi eşit olmuş olur. Allah'ın, tevbe etmek için kendilerinden imtihan ve zorluğu kaldırarak büyük lütuflarda bulunduğu, Firavun sihirbazları, Hz. Muhammed'in ashabı ve benzerlerinde olduğu gibi. Çünkü Allah, apaçık delilleriyle akıllarını hayrete düşürmüş, yardım ve lütuflarını onlara yöneltmişti. Ancak her ne kadar kolayca tevbe ettilerse de, akılları mârifetullaha uyandı, eriştikleri sevabı anladılar. Yerine getirmeleri gereken

Allah hakkı ve vecibelerin büyüklüğünü de idrak ettiler. Bu mârifete rağmen, onları Allah'tan koparacak her şeyi kökünden söküp ortadan kaldırma imkânına sahip olamadılar. Onun için akıllarıyla Allah'a yöneldiler ve bütün güçleriyle O'na dönüp O'na itimat ettiler.

Evet, zorluk çekmeden ve günahları gizli kalmadan tevbe edenle kendisinde günaha meyil ve teveccüh olmayan kişi eşittir. Çünkü o da Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylerden arınmıştır. İki grubun da, geri kalmış ömürlerinde Allah hakkına güzelce uymaları gerekir.

Allah Hakkını Sebep ve Vakitleriyle Bilme

Bütün insanların, sebepleri, vakitleri, illetleri, Allah'ın bunları irâde etmesi ve hangi hususlarda olduklarıyla, Allah hakkını bilmeleri gerekir. Hangilerini öncelikle yapmaları gerektiğini de bilmelidirler. Allah'ın tehir ettiğini öne getirmeden, öne getirdiğini ise geciktirmeden yapmalıdırlar. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e yaptığı vasiyette "Bil ki! Allah'ın gündüz vaktinde yapılması gereken ve gece kabul etmediği hakları olduğu gibi, gece yapılması gereken ve gündüz kabul etmediği hakları da vardır." demiştir.

Vakit, haccın hac mevsiminde, namazın kendi vaktinde eda edilmesi demektir.

Sebep, hac için yol emniyetinin olması gibi hususlar demektir. Çünkü Allah, hakkının eda edilmesini kullarına gerekli kılmıştır. Dolayısıyla emir edadan öncedir. Emrin önce olması kula, vakit geldiğinde Allah hakkını nasıl yerine getireceğinin bildirilmesi demektir. Bir kısmının bir tek vakti varken bir kısmının iki vakti bulunmaktadır. Çokları iki türlü yerine getirebilmektedir: Birisi, kişinin serbest olduğu geniş bir vakittir. Dilerse hemen yapar dilerse geciktirir. Öğle ve ikindi namazla-

rını son vakitlerine kadar geciktirebilme gibi. Diğeri ise farz olduğunda hemen vaktinde yerine getirmektir. Aksi takdirde kaçırılmış olur.

İrâde, Allah'a halis bir niyetle haklarını yerine getirmektir. Onları gerekli kılan husus, öncelikle Kitap ve Sünnet'ten delil getirerek ve onları yapmadan önce tedbirini alıp hangisinin daha önemli olduğunu ve hangisinin vaktinin geldiğini, hangisinin gelmediğini ve hangisinin ikinci sırada gelip tehir edilmesi gerektiğini bilmektir.

Nelerle ilgili olduğu meselesine gelince, bu haklar, hem kalp hem de dış organlarla ilgilidir.

Acaba Allah hangilerine öncelik vermiştir? Allah öncelikle kendi hakkına, bütün ilişkilerinde, sıkıntı, sevgi ve nefretlerinde; her hayır ve şerrin başlangıcı olan değişik duygularında kalpleriyle riâyet etsinler, sonra da kulak, göz, dil, el ve ayaklarıyla, yemeiçme, yürüme, kısacası yapma veya terk etme şeklindeki bütün davranışlarında uysunlar diye, insanları kul edinmiştir.

Öyle ise kula düşen şey Allah'ın başladığıyla işe başlamaktır. Önce kalbiyle O'nun haklarını gözetmelidir. Çünkü kişiye ilk önce tesir eden ve diğer organlara da yön veren kalptir. Onun için kişinin kalbi, Allah hakkına riâyet noktasında durmalıdır ki, O'nun emrettiklerine uysun ve O'na kulluk görevini yerine getirsin. Bu da üç inançla olur: 1. İman edip küfürden uzaklaşma, 2. Sünnete inanıp bid'attan uzaklaşma, 3. İbadete inanıp, Allah'ın hoşuna gitmeyen bütün kalbî ve bedenî düşünce ve fiillerden kaçınma.

Dış organlarda uyulacak Allah haklarının toplamı ise şudur: Allah'ın emrettiği hâl ve hareketleri yerine getirmek, yasakladıklarından kaçınmak, sonra da kalbe gelip hayır ve şerre davet eden her duyguda (hatarat) O'nun hakkını gözetmektir.

Kalbî Hatarât Anında Allah Hakkına Riâyet

Dedim ki:

"Kalbe hatarâtın gelmesi esnasında, Allah hakkına nasıl uyulacaktır? Bu hatırlar nelerdir?"

Dedi ki:

"Hatırın oluşması esnasında ilim ve tedbirle Allah hakkı gözetilir. Çünkü hatarât, her hayır ve şerre götüren kalbî isteklerdir"

Dedim ki:

"Hatırlar nereden başlar ve hangi şekilde gelirler? Bir tek şekilleri mi var, yoksa birden fazla şekle mi sahiptirler"

Dedi ki:

"Ya nefsin hevâsından ya Allah uyardıktan sonra o kuldan veya düşmandan meydana gelirler. Bu hatırlar üç çeşittir:

1. Rahman olan Allah'tan bir uyarma şeklinde olur. Hz. Peygamber, birçok kişiden rivayet edilen bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: "Allah kime hayır dilerse kalbine, kendisine nasihat edecek bir ikaz edici verir."[65] Nevvas b. Sem'an da Hz. Peygamber'den, *"Her mü'minin kalbinde olup ona nasihat eden meleke, gidilen yolun altında ve üstünde bulunan işaretlere benzer. Üst kısımda olan işaretler onu uyarır."*[66] şeklindeki darb-ı meseli rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'in bu sözlerinden, Allah'ın kullarını ikaz ettiğini ve bunu da akıllarına ihtarda bulunarak yaptığını öğreniyoruz. Bazen direkt olarak insan zihnine hatırlar gelir. Bazen de görevli bir melek vasıtasıyla bu hatırlar verilir ve kalp uyarılır. İbn Mes'ud'dan rivayet edilen hadîs-i şerifte Hz. Peygamber insanın biri melekten diğeri de şeytandan gelen iki lümmeye[67] duçar olduğunu açıklamaktadır.

---

[65] el-İrakî, *el-Muğnî,* IV, 329.
[66] İbn Mübarek, *ez-Zühd,* 503.
[67] et-Tirmizî, *Tefsiru Sûre,* 2.

2. Nefsin emir ve teşvikiyle olur. Allah'ın Peygamberi İsrâil'in (Hz. Yakub) diliyle aktarılan şu âyet konumuza bir delildir: ***"Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi (teşvik etti)."*** (Yusuf, 12/18). Hz. Adem'in çocuklarının olayında: ***"Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü."*** (Maide, 5/30) denilirken, Hz. Yusuf'un dilinden de ***"Doğrusu nefis kötülüğü emredicidir."*** (Yûsuf, 12/53) ifadesi aktarılmaktadır.

3. Şeytanın kötüyü süsleyip güzel göstermesi, vesvese vermesi ve dürtmesi ile olur. Bundan ötürü Allah, Hz. Peygamber'e böyle bir durumda kendisine sığınmasını emrederek, ***"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü o, işiten ve bilendir."*** (A'raf, 7/200) buyurmuştur. Ayrıca şu âyetler de birer delildir: ***"İnsanların kalbine vesvese sokan şeytanın şerrinden Sana sığınırım."*** (Nas, 114/5). ***"Derken şeytan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi."*** (A'raf, 7/20), ***"Fakat (inatları yüzünden) kalpleri iyice katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını cazip gösterdi."*** (En'am, 6/43).

Öyle ise kula düşen, havâtırın hangi cinsten olduğunu anlamaya yetecek bir ilimle tedbir almasıdır. Bu konuda Kitap ve Sünnet'i kendine rehber olarak seçmelidir. Ancak akılla da tedbirini almazsa faydalı ve zararlıyı ayıramaz. Bir bilge, "Eğer aklın hevâ-yı nefse galip gelmesini istersen, neticesini düşünmeden hoşa giden her işi yapma!" demiştir.

Tedbirli Olup Fiil Anında Nefsi Gemleme

Dedim ki:

"Tedbir (tesebbüt) nasıl olur?"

Dedi ki:

"İşe girişmeden nefsi gemlemek, aceleciliği terk etmek ve sabırlı olmakla olur"

Dedi ki:

"Nefis aceleciliğe yönelirse nasıl gemlenir?"

Dedi ki:

"Allah'ın gözetimi altında olduğunu hatırlatarak, yanlışlık yapması durumunda cezaya çarptırılacağı gerçeğiyle nefsi korkutmalıdır. Şayet yola gelmezse ona şöyle hitap etmelidir: "Allah seni görüyor, öyle ise acele etme, sakin ol! Çünkü yarın bu fiilinden hesaba çekileceksin." Bununla beraber, güçsüzlüğünü giderip hevâ-yı nefsine galip gelmesi için Allah'tan yardım dilemelidir. Çünkü yaptığı işten ötürü yarın hesaba çekilmek kendisine ağır gelen kişi, dünyada bir işe girişmeden tedbirini alır. Zira yarın bu fiilinden ötürü Allah'ın yardımını almamaktan korkar.

Akıl, ilim ve tedbirle, kalbe gelen havatırın hangisinin faydalı, hangisinin zararlı olduğuna bakmalıdır. Aksi takdirde şeytanın dürtülerinden, Allah'tan geldiğini zannedebileceği nefsin teşviklerinden veya nefisten geldiğini zannederek iyiliğe götürecek Rahmanî bir duygudan yüz çevirme tehlikesinden kurtulamaz. Bu, karanlık ve yağmurlu bir gecede çukur ve hendeklerle dolu bir yolda yürüyen kişiye benzer. Feneri yoksa, gözlerinin faydası olmaz. Gözleri görmüyorsa, fenerin faydası olmaz. Ayağını koyacağı yeri görmüyorsa, dikkat edemeyeceği için ne fenerin ne de gözlerin faydası olur. Bakışlarını göğe çevirip önüne bakmazsa, her ne kadar gözleri sağlam ve feneri güçlü olsa da gözü görmeyen ve feneri olmayan kişi gibidir. Önüne baksa bile feneri yoksa gözleri yok sayılır. Bu misâlde sağlam göz, akıl; fener, ilim; dikkatle bakmak, akılla tedbir alma ve Kitap'la Sünnet'in ışığından faydalanmaya işarettir. Sakınmak isteyen kişi için bu tedbirlerden sonra fazla durmaya gerek yoktur. Bu durumda hatırda en ufak bir isyân görüldü mü, ne olduğu hemen anlaşılır. Çünkü her yönüyle tedbir alınmıştır. Net olarak anlaşılmayan ve tanınmayan bir hatır ortaya çıkınca acele etmeyip onu tanıma

yoluna gitmelidir. Onu tanımadan kesinlikle kabul edip yapmamalıdır. Bu uzun bir zaman alsa bile... Neticede Allah'ın bu işten razı olup olmadığına bakmak mecburiyetindedir. Bundan başka da bir yol yoktur.

Allah Hakkına Riâyet Edenlerin Özellikleri

Allah hakkına riâyet edenler farklı mertebelere sahiptirler. Herkes manevî gücüne uygun bir mertebede yer alır.

Bu mertebenin ilki, ki Allah hakkına riâyette en güçlülerin yer aldığı mertebedir, Allah'ın bütün haklarına inandıktan sonra her duygu ve düşüncede bu haklara riâyet etmektir. Kalbine doğan her hatır için Kitap ve Sünnet'ten delil ister. Sadece vicdanın sesi ile kabul etmez. Onu terk edip de bir şey elde ederim ümidiyle kalbi fikir meydanlarında dolaştırmasına müsaade etmez. Ancak bir delille Allah'ın ona bunu emrettiğini veya bu konuda serbest olduğunu ya da sebep, zaman, illet ve irâdesiyle buna izin verdiğini bilmesi durumunda, söz konusu duyguyu bekletmez..

Bazen, sünnete çağırıyor diye bir hatırı kabul eder, hâlbuki o bid'attır. İbadete davet ettiğini zanneder, oysa günahtır; iyiliğe davet ettiğini düşünür oysa kötülüktür. İbadeti terk ettirerek ihlâsa, kibirle insanlardan uzaklaştırmaya, ucub ve kendini beğenmişlikle ibadetlerinin kabul edileceğine inanmaya; hasetle iyilikte yarışmaya, Müslümanların din ve dünyalarında belâlara duçar olmalarını isteyip, mal ve canlarını helâl kılarak Allah için gazaplanmaya çağıran duygular gibi. Veya Allah'ı tenzih etmek için Kaderiyye, teşbihi nefyetmek için Cehmiyye, Cehmiyyeyi reddetmek için Müşebbihe, ahiretteki azabı kabullenmek için Mu'tezile, Allah adına gazaplanıp kılıcı kullanmayı öne çıkarmak için Hariciyye, kaderi büyütüp imanı eksiklikten tenzih etmek için Mürciye fikrine götüren duygu ve düşünceler gibi.

Bazen bir duygu bütünüyle bid'attır ama sünnet zannedilir. Bid'at ehlinin bid'atlarını sünnet zannetmeleri bunun örneğidir. Ehl-i Sünnet'in durumu da böyledir. Düşman gaflet anında, hissettirmeden onları bid'ata çağırma fırsatını hiç kaçırmaz. Eğer böyle olmasaydı, ibadetlerinde ve diğer işlerinde sünnete uyan kimselerin hiçbir bid'ata düşmemeleri gerekiyordu. Çünkü düşman onu zühd, rızâ ve tevekkülünde bile bid'ata çağırır. Böylece zühd, rızâ, tevekkül ve benzeri konularda önder olanların yoluna uymayıp bid'ata düşerler. Üstelik bu yaptıklarının sünnet olduğuna inanırlar. Bazılarının, malı telef etmeyi, anne-baba hakkına uymamayı, ev halkının iaşelerini kazanmayı terk etmeyi, azıksız olarak yolculuğa çıkmayı, Müslümanların başına bir belâ geldiğinde bununla sevinmeyi, tedavi olup ilaç kullanmayı haram saymayı, "Keşke günahlar olmasaydı." şeklindeki temenniyi terk etmeyi, farz ve sünnetleri terk ederek, güya, Allah'la uğraşmayı, halkın kalbinde geçenlere muttali olma derecesinde gaybî ilimle kalbi aydınlatıp basiret sahibi olma iddiasını zühd saymaları gibi. Bütün bu işlerde delilleri Hz. Peygamber'den rivayet edilen, *"Mü'min Allah'ın nuruyla bakar."*[68] ve benzeri hadîslerdir.

Zikredilen her grup, Kitap, Sünnet ve kıyastan deliller getirmektedir. Ancak bu delillerin açıklanması konuyu uzatır. Biz hepsinden sakındırmak istiyoruz. Böylece Kitap ve Sünnet ilmiyle tedbirini alan âlim, onları tanır. Kişinin kalbini, amelle ibadet etmenin dışında, Kaderiyye, Cehimiyye, Mu'tezile, Rafiziyye ve benzeri düşüncelere sevk eden her duygu böyledir. Kul ancak Allah'ın bu konudaki emir veya iznini belirten bir ilim sayesinde bu tür düşüncelerle, Allah'ın sevdiği ve Sünnet'e dayalı işleri ayırabilir. Kalbine gelen menfi bir hatırı veya kalbine perde olan düşünceyi ancak, Allah tarafından, sebepleri, illetleri ve vakitleriyle nehyedildiğini ve zemmedildiğini belirten bir ilimle nefyedip giderebilir.

---

[68] *el-Tirmizî, Tefsiru Sûre*, 19, 16.

Bazen kul, kalbine gelen hayırlı bir hatırı, kötü bir hatırdır düşüncesiyle reddeder. Bazen onu sünnete çağırır, kul onun, düşman tarafından süslenen bir bid'at çağrısı olduğunu zanneder. Bid'atçının kalbine sünnete götürücü bir hatır gelince onu bid'ate davet eden bir hatır zannetmesi bu düşüncemizin delilidir. Düşman, Allah yoluna girmiş olan kişiyi, iyiye ve kötüye götüren hatarâtı reddetmesi için serbest bırakmaz. Allah böylelerinin mazeretlerini kabul etmeyerek tenkit etmiş ve ***"(Bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayâtında çabaları boşa giden kimselerdir."*** (Kehf, 18/104), ***"Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?"*** (Fatır, 35/8) buyurmuştur.

Hz. Huzeyfe, Allah yolunda ve O'nun rızâsı için savaşıp öldürüldüğü halde hakka ulaşmayı başaramayan kişinin durumu sorulunca, "Şu kadar kâfiri öldürse bile Cehennem'i boylayacaktır. Ancak Allah rızâsı için savaşıp gerçeği bulabilenler, O'nun yolunda sayılırlar." cevabını vermiştir.[69]

Gerçeği ve iyiyi bulamayan ile iyi hatırları, kötü hatırdırlar düşüncesiyle reddeden kişi aynıdır. Bu ayrımı ancak Kur'ân ve Sünnet ilmiyle yapabilir. Söz konusu ilimle bir duygunun Allah tarafından sevilen kalbî bir hatır olduğunu anlayınca onu kabullenir ve o doğrultuda hareket eder. Ama bunun aksine söz konusu duygunun Allah tarafından sevilmeyen veya Kur'ân, Sünnet ya da ümmetin icmaı ile kötülenen bir hatır olduğunu anlayınca onu reddeder ve kalbinin kapılarını ona kapatır.

Bu iki durumdan biri kesinlik kazanmazsa tedbirli ve dikkatli olmalıdır. Bunu değişik yollarla araştırmalı yerine göre daha büyük âlimlere sormalıdır. Bu yolu takip etmezse bilme-

[69] *el-Buhârî*, İlim, 45; *Müslim*, İmaret, 50; *el-Tirmizî*, Fedailu'l-Cihâd, 16.

yerek dalâlete düşebilir. O zaman da kötüyü, iyi; iyiyi de kötü zannedebilir. Bütün bu tehlikeler atlatıldıktan sonra bile kişi tam emniyette olamaz.

Yukarıda anlatıldığı şekilde hareket etse kalbinde ve dış organlarında Allah'ın hakkına uymuş olur. Kalbine doğan her duyguyu hemen diline döküp söylemez. Kulağına çarpan her sesi hemen dinlemeye koyulmaz vs.

Nitekim, İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre bir gün Hz. Peygamber yolda giderken bir çobanın çaldığı çalgı sesi kulağına gelince, hemen parmaklarını kulaklarına sokarak oradan uzaklaşmış, kendisine sesin artık ulaşmadığı haber verilince parmaklarını çekmiştir. Böylece Allah'ın hoşlanmadığı bir sesi duymamaya gayret etmiştir.[70]

Göz, el, ayak ve benzeri organların bütünü için aynı ölçüler geçerlidir. Gözün, ani olarak bakmanın dışında, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeye bakmaması gerektiği gibi, elin tutmaması, ayağın da o yolda yürümemesi icap etmektedir. Söz konusu işin caiz olduğu ortaya çıkıncaya kadar...

Önce Hangi Farzlardan Başlanmalı

Dedim ki:

"Kalbime gelen ve inanmam gereken ya da dış organlarımla yapmam icap eden hususlarda tedbirli olduktan sonra, geriye korkutulacak hangi şeyler kalmaktadır? Bunun dışında yapmam gereken bir şey kalıyor mu?"

Dedi ki:

"Evet, Allah kimisi açık kimisi de üstü kapalı birçok farzlar emretmiştir. Kapalı olanlar sünnetin açıklamalarına muhtaçtırlar. Bazı farzlar gecikebilecek belli bir vakte bağlıdır. Özürsüz

---

[70] *Müsned*, II, 8, 38

olarak o vakit geçinceye kadar söz konusu farz yerine getirilmezse Allah'a isyân edilmiş olur. Bazı farzların iki vakti bulunur. İlk vaktinde yapılırsa daha faziletlidir. Ama ikinci vakitte de yapılırsa günaha girilmiş olmaz. Cenâb-ı Hak, farz kılınan şeye haram bir yolla ulaşılmasını caiz görmediği gibi, nafilenin farza tercih edilmesini de caiz görmez. Sana ve diğer mü'minlere düşen şey her farzı ilk vaktinde yapmak, daha sonra yapabilecek bir şeyi onun önüne geçirmemek ve o farzı terk edip kurbiyet için nafileye sarılmamaktır.

Dedim ki:

"Bütün bunları nasıl yapacağımı, birkaç farzın vakti birden girince önce hangisini yapmam gerektiğini ve hangisinin vaktinin geçebileceğini, hangisinin geçmeyeceğini bana izah et."

Dedi ki:

"İki farz birden gerekli olunca, Kur'ân ve Sünnet'te öncelik hangisine verilmişse ondan başlamalısın. Meselâ, hem annenin hem de babanın ihtiyacı ortaya çıkınca önce annenin ihtiyacını yerine getir. Bu misâli, sözü fazla uzatmak istemediğim için verdim. Diğerlerini buna kıyas et. Kişi annenin isteğini önce yerine getirmelidir. Çünkü anneye iyilik yapmak Hz. Peygamber'in sünnetinde ve ümmetin icmaında babaya iyilik yapmaya takdim edilmiştir. Anne-babası olmayanın akrabalarının bir ihtiyacı olup da hepsine el uzatamıyorsa, en yakın akrabadan başlamalıdır.

Konuyla alâkalı hadîs-i şerifte Hz. Peygamber, "Kime iyilik edeyim ya Resûlallah?" şeklinde soru soran sahabeye üç defa "Annene, annene, annene." deyip dördüncüsünde "Babana iyilik et. Daha sonra da sırasıyla akrabalarına." buyurması

bunun delilidir.[71] Yakın akrabalar arasında da en muhtaç olana iyilik etmelidir. Ama hepsine iyilik yapmaya gücün yetiyorsa o zaman önceliği istediğine verebilirsin.

Meselâ birisi, "Çıkmış olduğum yolculuktan sağ salim evime dönersem, eve vardığım ilk günden itibaren bir ay oruç tutmayı adıyorum." dese ve Ramazan'ın ilk günü evine sağ salim ulaşsa, Ramazan orucunu tutması ve adağı tehir etmesi vacip olur. Bayram günü de eve varsa yine o gün tutmayıp tehir etmesi gerekir. Çünkü bayram günü sünnete uyup iftar etmesi evlâdır.

Kişi hacca gidebilecek mal varlığı elde ettiği halde geride bakmakla yükümlü olduğu anne-baba ve aile efradına yetecek mal bırakmıyor ve kendileri de geçimlerini sağlayamıyorlarsa, onların bakımını hacca tercih etmelidir. Sünnet ve icma-i ümmet bunu gerekli kılmaktadır.

Bir yer ve zamanda birisiyle buluşma sözü veren kimsenin verdiği saat cuma namazına veya herhangi bir farz namazın son vaktine denk geliyorsa, o sözünü yerine getirmeyip cuma veya vakit namazını kılar. Bu durumda verdiği sözünden caymış olmaz. Çünkü normal şartlarda Müslümanlar, söz konusu etmeseler bile namazın terki konusunda sözleşemezler. Bu kalben gerekli bir husustur.

Yine meselâ cuma namazının veya herhangi bir vakit namazının son vaktinde çocuklar, yapılmaması durumunda kendilerini çok zor durumda bırakmayacak bir istekte bulunurlarsa, sadece şefkat duygularının coşmasıyla onlara el uzatıp namazı terk edemez. Namazı tercih etmelidir. Sabah namazı için güneşin doğması, ikindi namazı için batması gibi... Her farz ibadet için durum böyledir. Ancak çocuklar ve benzerlerinin ciddi bir tehlike ile karşılaşmaları durumunda bazı farzlar terk

---

[71] *el-Buhârî*, Edep, 2; *Müslim*, Birr, 1; *Ebû Dâvûd*, Edeb, 160; *et-Tirmizî*, Birr, 1

edilebileceği konusu ihtilaflıdır. Nitekim Hz. Peygamber "Yaratıcıya isyân etme konusunda hiçbir varlığa itaat edilmez."[72] buyurmuştur.

Maddî durumu hacca gitmeye yeten kimse, alacaklılar tarafından, borcunu ödemesi için sıkıştırılıyorsa veya hacca gitmesi durumunda anne-babasını veya akrabalarını rahatsız edeceklerse, hacca gitmeyip borcunu ödemesi gerekir. Ayrıca satacak malı mülkü varsa onu satar ve hacca gider. Geride kalanlar için de Allah'a hakkıyla tevekkül eder. Böyle bir hareket tarzı, bakmakla yükümlü olduğu kişileri tehlikeye atmak değil, öncelikli olan bir vacibi diğer bir vacibe tercih etmektir. Çünkü Allah, hakları hak sahiplerine verilmesini emretmiştir. Hz. Peygamber de, "Ödeme imkânı olanın borcunu geciktirmesi zulümdür."[73] demiştir. Alacaklı istiyorsa, kişi anne-babasının, kendi borcunu ödemesine engel olmaya çalışmaları durumunda, onların sözüne uymaz. Yukarıda sayılan durumların dışında herhangi bir sebepten ötürü, bakmakla yükümlü olanları zor durumda bırakıp hacca giden şahıs yanlış yapmış olur. Çünkü Allah'ın tehir ettiğini, öne almıştır. Oysa ki Allah'ın emrine muhalefet etmekle O'na kurbiyet sağlanamaz.

Kişi, vakti girmiş bir vacibi, henüz vakti girmemiş bir vacipten önce yapmalıdır. Meselâ hacca gitmek isteyene anne-babası hacca ulaşabileceği son vakte kadar yanlarında kalmalarını isterlerse veya cuma ve diğer namazların son vakitlerine kadar ihtiyaçlarını gidermesini isterlerse, onların sözünü dinler. Yakın akrabanın cenaze namazını kılma durumu da hasıl olsa, yine haccı ve namazı son vaktine kadar geciktirir.

Yine meselâ, biri saati belli, diğeri de saati belli olmayan iki buluşma sözü verilmişse, saati belli olana öncelik verilmelidir.

---

[72] *Müslim*, İmare, 39; *Ebû Dâvûd*, Cihâd, 78; Neseî, Bey'at, 34; *İbn Mâce*, Cihâd, 40.
[73] *el-Buhârî*, İstikraz, 12; *Müslim*, Müsakat, 33; *Ebû Dâvûd*, Büyû', 68; *Neseî*, Büyû', 100;

İhmal, uyku veya unutma gibi bir sebepten ötürü namazı kaçıran kişi, ondan sonraki namaz vakti girdiğinde, eğer zaman daralmamışsa, kaçırdığı namazı önce kaza etmeli sonra o vaktin namazını kılmalıdır. Ama vakti yeni giren namazı kılınca kazaya kalanı kılamama tehlikesinin olması durumundaki hareket tarzı, ihtilaf konusudur. Ancak birincisinden başlaması gerektiği daha kuvvetli bir görüştür.

Vermiş olduğu bir sözü unutup ikinci bir söz verdikten sonra ilkini hatırlarsa, verdiği ilk söze öncelik tanır. Çünkü Allah emrettiği farzları sıraya koymuştur. Öğleden önce sabah namazını, ikindiden önce de öğle namazını yerleştirmiştir. Birçok farzlar böyledir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e şu vasiyette bulunmuştur: "Allah'a gece yapılacak ibadetler vardır. Onları gündüz kabul etmez. Gündüz yapılması gereken ibadetleri de gece kabul etmez."[74] Böylece Allah'ın öne aldığını öne, tehir ettiğini de tehir etmesini vasiyet etmiştir.

Bir farzı yerine getirirken, derecesi biraz daha düşük diğer bir farz araya girerse, yapmakta olduğunu bitirmelidir. Meselâ cuma namazına veya son vaktine girmiş sabah namazına başladıktan sonra, yakın akrabasının cenaze namazına çağırılsa veya hacda olduğu sırada hemen geri gelmesi için bir mektup alsa, haccını yarıda kesmeyip tamamlamalıdır.

Bazen bir vacibi yerine getirmek için bir günah aracı yapılabiliyor. Meselâ, aile efradına yiyecek temin etmek için haram veya şüpheli yollara girmek; hanımına veya çocuklarına zulmetti diye anne-babaya küsmek bu kabildendir. Bu hareketleriyle güya aile efradının hakkını korumak istemektedir. Tavrını şöyle tevil edebilir: "Hanımım elimde esir gibidir. Anne-babama saygı duymasını tavsiye etmişim. Hâlbuki hanımıma zulmediliyor." Veya tam aksine, anne-babasını razı etmek için

[74] İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, I 264.

hanımına baskı yapar. Bunları yapması uygun değil. Aksi halde bir vacibi, bir günah vasıtasıyla yapmış olur. Dolayısıyla Allah onu kabul etmez ve hoşuna gitmez.

Hanımının gönlünü alması için çocuğunu dövmesi, İslâm'ın prensiplerini, döverek, söverek benimsetmeye çalışması, anne-babasına saygı göstermek için akrabalarıyla ilişkilerini kesmesi, kendisine necaset bulaşır ve namazına zarar gelir korkusuyla, annesine, hanımına veya hizmetçisine kötü söz söyleyip dövmesi ve bütün bunları Allah için kızmak diye nitelendirmesi yanlıştır.

Bir farza başladıktan sonra, daha öncelikli bir farz ortaya çıkarsa ilk başladığını keser diğerini yapmaya başlar. Meselâ ilk vaktinde veya orta vakitte farz bir namaza başladıktan sonra kılmadığı bir kazası olduğunu hatırlarsa, namazı keser, kazayı kılar sonra o vaktin namazını kılar. Bazıları daha sonra da kılabilir demişler. Ama bu görüşe uyma! Çünkü bunu, fasid olmuş hacca benzetmişlerdir. Fasid olmuş hac tamamlanır, gelecek sene tekrar edilir. Fakat hacda ihram gerekli olduğu için gelecek seneye bırakılıyor. Namaz için böyle bir şart yoktur. Anne-babası yanlarında kalmasını istediklerine seferberlik ilan edilse savaşa katılması gerekir. İlk vaktinde namaza başlasa ve gözü önünde bir adam öldürülmeye veya bir kadına tecavüze kalkışılırsa, gücü yetmesi ve namaz vaktinin çıkmaması şartıyla, olaya müdahale etmek üzere namazını bozar. Vaktin çıkma korkusu varsa bozup bozmamada ihtilaf edilmiştir.

Nezir orucuna niyetlendikten sonra o günün bayram olduğunu öğrense orucunu bozar. Kadın, nezir orucuna niyetlense veya farz namaza başlasa ve o esnada hayız olsa orucunu veya namazını bozar.

Bazı kişiler nafileleri yerine getirip takvâlı olmak için bir kısım farzları, vacipleri veya helâl malı, helâl olamaz düşüncesiyle, terk eder. Sanatkârlığı, ticareti, miras malını

terk eder. Aile efradını aç ve çıplak bırakır. Onlar da ona kızar ve küserler. Hâlbuki, helâl mal elde etmeye gücü yetmektedir. Kesin bilgisi olmamasına rağmen malına haram karışmıştır zannıyla veya yola çıktığında geride bıraktığı aile efradının başına bir şey gelir de ona küserler korkusuyla, hacca gitmez.

Böylece şeytandan gelen bir vesvese yüzünden farzı terk eder. Emredileni yerine getirme zannıyla farzı terk eder. Büyük bir titizlikle uzun müddet içinde abdest alır. Ama abdestle uğraşırken bazen namazın vakti çıkar veya mekruh vakit girer, bazen de cemaati kaçırır. İstibra veya boy abdestiyle de böyle uzun boylu uğraşır ve bu tavrın gerekliliğine inanır. Bazı şahıslar da iftitah tekbirlerini tekrarlar dururlar. Bazıları namaza başladıktan sonra, herhangi bir yerinde keser baştan alırlar. Bu uğraş içinde iken namazı ya kaçırır veya da mekruh vakte kaydırır.

Farzların Yerine Getirilmesinde Hangisine Öncelik Verilmeli?

Bazen, Kitap veya Sünnet'te yapılması gereken bir husus ortaya çıkar. Ancak bir sebepten ötürü onu terk etme gereği bulunmaktadır. Buna rağmen o vacibi yerine getirerek, terk etmeyi gerektiren sebebi görmezlikten gelir. Meselâ akrabası bir evi gasbetmiştir. Ev sahibinin izni olmadan, güya akraba hakkını gözetmek için o eve girer. Ya da gasbedilen o eve düğün yemeğine davet edilmiştir. Ev sahibinden izinsiz olarak düğün yemeğine gider. Veya İslâm'ın yasaklamış olduğu durumların bulunduğu düğün yemeğine katılır. Bununla gayesi, Müslüman kardeşinin hakkına riâyet etmektir. Hatta "Ben bir bâtıl için hakkı terk edemem, evlâ olanı yaptım." diyerek davranışını tevil eder. Hâlbuki, hakkı hak bir yolla yapmalıydı. Bâtıl bir yolla yapmak caiz değildir.

Bazen, bir farzı eda etmeye öyle bir engel çıkar ki, ancak özür sayılması durumunda o haliyle söz konusu farz yerine getirilebilir. Meselâ, sürekli küçük abdestin akması, burnun kanaması veya ishal olunması... Tam bir abdestle namaz kılacağım diye bu özürlerle namazı kılmayıp kaçırırsa yanlış yapmış olur. Çünkü söz konusu özürlerle, her farz namaz için abdesti tazeleyip kılabileceğine dair icma vardır. Nitekim Hz. Peygamber müstahade (özürlü) olan kadına bu şekilde hareket etmesini emretmiştir. Hz. Ömer yaralandığında böyle davranmıştı. Kanı aktığı halde namaz kılıyordu. Zeyd b. Sabit, küçük abdesti sürekli aktığı halde abdest alıp namaz kılardı.

Yine meselâ, baş ağrısı ve benzeri bir hastalıktan ötürü secdeye eğilemediği için namazı terk edip iyileşmeyi veya hastalığın hafiflemesini beklemek uygun değildir. Çünkü, nasıl imkân buluyorsa o haliyle kılmak gerektiği hususunda icma vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in ayağı incindiğinde, ayrıca vefatına yakın hastalığında, oturarak namaz kılmış, Hz. Ebû Bekir de yanında durmuştur.[75]

Bazen kişi bir farzı yerine getirmek için, daha öncelikli bir şeyi terk eder. Seferde veya hastalıkta oruç tutmak gibi.. Oruçlu olduğundan ötürü ancak oturarak veya yaslanarak namazı kılabilir. Hâlbuki oruç tutmazsa ayakta namaz kılabilecektir. Seferde veya hastalıkta oruç tuttuğundan ötürü sıkıntıya düşer ve ne konuştuğunu bilemez bir hale gelir.

Bazen kul yapılması gereken bir farzı, dünyevî menfaatine aracı yapar. Üstelik cahilliğinden böyle davrandığı halde, kulluk görevini daha iyi bir şekilde yerine getirdiğini zanneder. Meselâ zekâtını, bakmakla yükümlü olduğu bir fakire veya

---

[75] *el-Buhârî*, Ezân, 51, 82; *Müslim*, Salat, 77, 81; *Ebû Dâvûd*, Salat, 68; *Neseî*, İmamet, 40; *el-Muvatta*, Cum'a, 16

hizmetçisine, işçisine, çocuğunun süt annesine, hanımının hizmetçisine vb. yaptığı işin ücreti yerine geçecek şekilde vermesi gibi. Hâlbuki bunlara kendi malından vermesi gerekmektedir. Güya onlara iyilik yapmak için zekât verir. Oysa onlardan öncelikli olan bir fakire vermesi gerekir. Bazen de, dilinden kurtulmak istediği veya teşekkür beklediği birisine verir. Oysa Allah, ***"..Onlar ki, temizlenerek mallarını hayra verirler. O'nun katında hiç kimsenin mükâfat verilecek bir nimeti yoktur. Ancak en yüce Rabbi için iş yapanların işi müstesna."*** (Leyl, 92/18-19) ve ***"Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar kat kat artıranlardır."*** (Rum, 30/39) buyurmaktadır.

Diğer bir misâl de, ölümünden sonra geride bırakacağı malından fakirlere, yolda kalmışlara vb. muhtaç kişilere verilmesini vasiyet eden kimsenin vasiyetini yerine getirirken, özellikle bakmakla yükümlü olduğu, dilinden korktuğu, teşekkür veya karşılık beklediği kimseleri seçerek, daha öncelikli olanları hesaba katmaz. Böylece vasiyet edenin vasiyetini, onun istediği şekilde yerine getirmeyip öleni kandırmış ve işi kendi faydasına uygun yönlendirmiş olur.

Yine meselâ, yapması gereken bir işi, yararı kendine yönelik olduğu için fazlasıyla yapar. Bu arada yapması gereken diğer bazı işleri de aksatır. Dünyalık bir menfaatten ötürü bazen, yapması gereken işi çarçabuk yapar. Meselâ, ailesinin geçimini temin için çalışır ve günler, aylar hatta senelerce yetecek gıda biriktirir. Bir akrabası, komşusu veya yolda kalmış kişi ihtiyacını söylese, ailesine bakmakla yükümlü olduğunu söyler ve muhtaca el uzatmaz. Ya da ailesinin rızkını sağlamak için çalışmasının öncelikli bir farz olduğunu bahane ederek, akrabasının cenazesine katılmaya bile vakit ayırmaz. Ve Hz. Peygamber'in, *"Önce bakmakla yükümlü*

olduklarından başla."[76] hadîsini kendine delil olarak gösterir. Kendilerine yetecek imkanları olmasına rağmen yine onlar için çalışmayı bir farz olarak iddia eder. Oysa, diğer muhtaçlara cimriliğinden el uzatmamış, cenazeye de tembelliğinden katılmamıştır. Ya da cahil ve işleri karıştıran biridir. Bununla birlikte, aile efradı için çalışmanın gerekliliğinde de ihtilaf vardır.

Bir kısım insanlar da nafile bir işi yapmak için vacibi terk eder. Oysa tam aksine nafileyi terk etme pahasına vacip yapılmalıdır. Meselâ, hadîs ilmini tahsil etmek için ailesinin rızkını yollarda harcar, onları aç bırakır, perişan eder. Ya da anne-babasının ihtiyacı olduğu ve izin vermedikleri halde ilim tahsili için, onları öylece bırakır ve gider. Veya uzaklaşması gereken kişilerle, meselâ, gıybet ve benzeri hususlardan ötürü onu günaha sokacak kimselerle arkadaş olup hadîs ilmini tahsile gider. Veya ailesini perişan bırakarak ya da anne-babasının rızâsını almadan nafile hacca veya gazveye gider. Ya da anne-babasının rızâsı olmadığı halde hiç uyumadan zikreder. Ya da üzerinde hakkı olanları fakir bırakarak mücahitlere, hacca gidenlere, eşe-dosta malını harcar. Bütün bunları, elindeki mal sadece harcadığı kadar olduğu halde yapsa, Allah'ın koyduğu bir vacibi terk etmiş ve vacip olmayan bir yolda harcamış olur. Üzerinde, yaptığı haksızlıktan ötürü vermesi gereken bir borcu olduğu ve alacaklılar sıkışık olup istedikleri halde, borcunu vermeyip parasını hadîs ilmini tahsil ve benzeri nafileler için kullanması da bunun gibidir.

---

[76] *el-Buhârî*, Zekât, 18; *et-Tirmizî*, Zekât, 38; *Neseî*, Zekât, 51; *Darimî*, Zekât, 21, Sahavî, *Makasidu'l-Hasene*, 7.

Yaptığı Ameli İfsad Edecek Yollarla Nafile İbadete Yönelmek

Kişi bazen, caiz olmayan bir yolla nafile ibadete yönelir, Allah'a yaklaşmak ister. Elindeki yetkiyi kullanarak, zorbalık, hıyanet, rüşvet, faizli alış-veriş ve diğer yasaklanan alış-verişler, resim yaparak veya altın-gümüşten kap-kaçak yaparak güya sanat icra etmek, haram oyun aletleri yapmak, silah ve siyah renkli giysiler satmak, erkeklere ipek satmak ve benzeri işler ve satışlardan elde ettiği para ile ailesinin geçimini sağlamak, hacca gitmek, gazveye çıkmak, dostlara ikramda bulunmak, konunun misallerini teşkil ederler. Bununla nafile ibadeti kasteder. "Ben bununla Allah rızâsı için, küçük çocuklara, akrabalara bakmaktayım." diyerek, güya kendini haklı çıkarır. Oysa, sayılan işlerin bir kısmında Allah'a isyân etmekte, bir kısmında ise, en azından kerahet vardır. Bunlardan bir kısmını diğerine tercih etmiştir. Ebu'd-Derda' haram yoldan mal kazanıp haram yolda harcayana, yetimi soyup dul kadını giydirmeye benzetmiştir..

Zalim idareciye gelip helâl olmayan hususlarda ona itaat etmek, yalanlarını tasdik etmek ve onunla oturup kalkmakla zulmüne mâni olduğunu, alacaklıların hakkını aldığını, fakirlere yardım sağladığını, idarî görev alarak adaletle hükmettiğini, zulme uğrayana yardım ettiğini söyleyerek bununla sevap kazandığını zanneder. Neticede söz konusu kötü işlere bulaşır, niyeti halis bile olsa yanlışlık yapar ve cahilâne hareket etmiş olur. Onu Allah'tan uzaklaştıran şeylerle Allah'a yaklaşmaya çalışır. Şayet bu davranışlarından gayesi dünyalık mal elde etmek ise sadece yalan ve yanlış toplamış olur. Elinde devlet arazisi bulunduğundan ötürü sultana gelerek vaaz eden ve yağcılık yapanın durumu böyle olduğu gibi, yetkililerin yanında sözü geçtiğinden veya zengin olduğundan ötürü

bid'at ehli kişiye yaklaşmak ve bununla zulme mâni olmak, zayıfa yardım etmek ya da fakirlere para bulup vermek gayesini gütmek de bundan farklı değildir.

Kişi bazen, Allah için din kardeşlerini sever. Ama haksız yere onların nefret ettiğinden nefret eder, ilişki kestiklerinden ilişkisini keser, düşmanlık yaptıklarına düşman olur, gıybet ettiklerinin gıybetini yapar vs. Bunu yapmakla Allah için sevmenin hakkını verdiğini hayal eder. Oysa, farkında olmadan Allah'a isyân etmektedir.

Bazen sıcak soğuk demeden nafile oruç tutar, sıkıntıya düşer. Neticede anne-babasına, hanımına, çocuklarına veya hizmetçilerine caiz olmayan sözleri söyler ve davranışlarda bulunur. Hâlbuki oruç tutmadığı zaman böyle bir şey yapmamaktadır. Aynı zamanda bu oruç, elde etmesi gerekli olan geçimliği elde etmesine de engel olmaktadır. Âlimler geçimi sağlamak için çalışmanın vücûbu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Günümüzde kurralardan nafilelerin peşine düşüp vacibi terk eden bir grup oluşmuştur.

Yemeği çok azaltıp aç kalmak da böyledir. Kendi kanaatince zahitlik yapmaktadır. Bu iş onu, cevaz verilmeyecek derecede sıkıntıya düşürür ve zayıflatır. Neticede geçimini sağlamaktan ve Allah tarafından bir farz olarak değil, mendup olarak yüklenen daha öncelikli ibadetleri yapmaktan onu alıkoyar. Ya da bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlamayı terk ederek onları aç ve çıplak bırakır. Çalışabildiği halde, cahilliğinden gelen bir yanlışlıkla bununla mütevekkil olmayı amaçlar. Evlâ olanı terk etmekle fazilet elde etmek ister. Söz konusu davranışlarından ötürü anne-babası ona kızar ama o aldırmaz. Hâlbuki onların rızâsı ve gözetilmeleri onu, yaptığı işten daha fazla Allah'a yaklaştırır.

Vacibi Terk etmeden Nafilelerde Korkulacak Hususlar

Dedim ki:

"Vacibi terk etmeden, nafileler konusunda korkacağım hususlar ve yapacağım hatalar olur mu?"

Dedi ki:

"Evet. Ancak nafilelerdeki yanlışlıkla günaha girmezsin. Fakat aldanır ve ayıplanırsın."

Dedim ki:

"Bu konuları yeterince bilmiyorum, izah eder misiniz?"

Dedi ki:

"Gerçekten bazen mürid nafile olan iyiliklerde de aldanır. Düşman ve nefis daha faziletliden bir alt kademedeki iyiliğe sürüklerler. Bu arada nefis de payını almış ve dinlenmiş olur. Bazen de aralarında yarışan iki iyilikten birini seçerken aldatır. Meselâ biri diğerinden faziletli olan iki durum aynı zamanda ortaya çıkarlar. Düşman ve nefis daha aşağı olana sevk ederler. Biri hasta diğeri de sıhhatli olan ve eşit seviyede sevilen iki din kardeşini ziyaret etmek gibi. Sıhhatli olanı ziyaret eder. Hasta olana gitmez. Hâlbuki hasta ziyareti daha faziletlidir. Çünkü hem ziyarettir hem de hasta görmeye gitmedir. Kendi başına işini görebilen kardeşine yardım edip muhtaç olana yardım etmemek din konusunda biri diğerinden daha çok faydalı olan iki kişiden az faydalı olanı ziyaret etmek de böyledir. Düşman, çekemediğinden ötürü daha faydalısına engel olur. Nefis de alacağı lezzete mâni olur ve onu daha ağır işe koşar düşüncesiyle fazileti çok olandan alıkoyar. Çeşitli yemeklerden ötürü zengin din kardeşlerine dua etmek de bunun gibidir. Bu davranışıyla iyilik yapmak, sevap alıp, fakir din kardeşlerine sıla-ı rahimde bulunmak istemektedir. Hâlbuki, bunu fakirlere yapması daha uygundur.

Biri fakir diğeri zengin iki cenaze olunca, zenginin cenazesine katılmayı tercih etmek de aynı yola çıkar. İbadet vasıtasıyla menfaatini gördüğü birini mükâfatlandırmak ister ve bunun daha faziletli olduğunu düşünür. Veya böyle yapmakla o tür insanların dilinden kurtulmak ister. Ya da bir taktik gereği bunu yapar. Söz konusu davranışın kendisi için evlâ olduğunu zanneder. Hâlbuki, Allah tercih edilmeye daha lâyıktır. Fakir olan şahıs evine daha yakın ise veya dinî açıdan daha üstün ise ya da cenazesine katılan kimse yoksa onu tercih etmelidir. Bazen fakirin daha faziletli olduğunu bildiği halde nefsine uyar, zenginin cenazesine katılır ve evlâ olanı terk eder. Hâlbuki evlâ olanı yapma sözünü vermişti.

Zaman olur sohbet eden iki ayrı şahısla karşılaşır. Biri diğerinden dinî açıdan daha faydalı şeyler söylemektedir. Dolayısıyla onu dinlemek daha uygun iken, az faydalı olan diğerini dinlemeye gider. Hâlbuki evlâ olan fayda ve selâmeti seçmektir.

Daha önce dinlediği bir hadîs-i şerifi, değişik yön ve isnatlarıyla tekrar dinlemek isterken bir cenazeye katılma, hastayı ziyaret etme, hasta, zayıf, muhtaç veya yabancı olan bir Müslümana yardımcı olma gibi bir durum ortaya çıkar; o, hadîs-i şerifi dinlemeyi tercih eder ve bunun daha faziletli olduğunu düşünür. Hâlbuki diğer sayılan hususlardan birini yapmak daha çok sevap getirir. Zaten ilim tahsil etmek ve hadîs dinlemekten gaye bu işleri yerine getirmektir. Bunları yapmadıktan sonra bu ilmi nerede kullanacaktır? Bilmediği veya bir-iki defa dinlemiş olduğu hadîs ona fazladan bir bilgi verecek ve bazı kötü huylarını terk edecek ya da bir iyilik yapmaya sevk edecekse o zaman onu dinlemeğe gitsin. Çünkü böyle bir ilim tahsil etmek daha faziletlidir.

Bazen de bunun tersine, bilmediği ve ihtiyacı olan bir hadîs-i şerif söz konusu olur; bu hadîs ya yerine getirilmesi gereken bir farzdan, ya kaçınılması gereken bir haramdan, ya

bir sünnetten veya gelecekte yararlanacağı bir iyilikten söz eder. Bu arada dostlarıyla sohbet edip, mescitte oturma veya yakında ziyaret ettiği için ziyaret etmemesi kötü karşılanmayacak bir akraba ziyareti söz konusu olur, o da hadîs dinlemeyi terk eder sayılan işleri yapmaya giderek, "Bildiklerimizle amel edelim." der. Bu arada, "Hadîs dinlemenin de eski tatlılığı kalmadı." diye ekler. Bu davranış şekli yanlıştır. Farzı, haramı ve sünneti öğreneceği hadîs-i şerifi dinlemeye gitmesi evlâdır.

Biri güzel mânâların olduğu, birtakım insanların konuştuğu yer, diğeri de duyguların sükûnet bulduğu, eğlenilecek bir şeyin olmadığı, okuduklarını daha iyi düşünebildiği yer olmak üzere iki yerde namaz kılma imkânı ortaya çıkar. Nefis ve şeytan onu ilk yerde namaz kılmaya sevk eder. O da, nerde ise yanlışlıklar yapma pahasına, orada namaz kılar ve buranın daha faziletli olduğunu düşünür veya nefsi onu etkiler.

Oruç Konusunda Karşılaşılan Afetler

Kişi bazen nafile oruç tutmayı, bir nevi alışkanlık haline getirdiğinden vücûdu, diğer ibadet ve iyilikleri yapmaya engel olacak şekilde güçten düşmez. Nefis ve şeytan, oruç tutmamasının daha faziletli olduğunu, çünkü daha çok güç kazanıp yardıma muhtaç olanlara yardımcı olabileceğini, daha çok namaz kılabileceğini ve geçimi için daha iyi çalışabileceğini fısıldarlar. Bunun üzerine, ancak, güçlü-kuvvetli bir şahsın oruç karşısında çektiği zorluk kadar zorlandığı halde orucunu bozar. Belki de oruç tutmadığı zaman daha çok güçten düşer.

Bazen de bunun aksine nafile oruç tutar. Ölçüyü kaçırdığından zayıflar, güçten düşer. Öyle ki, cenazelere katılamaz, ilim tahsil edemez, hasta ziyaret edemez ve hatta camiye namaza gidemez bir hale düşer. Kısacası, gündüz oruçlu iken âdeta hiç-

bir iyilik yapamaz duruma gelir. O zaman oruç tutmaması evlâdır. Ancak her işi yapamayıp bir kısmını yapabiliyorsa oruç tutması evlâdır. Çünkü normal şartlarda oruçlu kişi biraz güç kaybeder. Nitekim oruçlu olmayan bazı şahıslar da her işe koşamamaktadırlar. Orucu bozmak, bu konuda bir aldanmadan ibarettir. Ancak, yapması gereken şey oruçtan faziletli ise ve oruçlu olmadığı zaman o işi terk etmiyorsa o zaman oruç tutmaz.

Bazen, biri kaçırılabilecek belli bir vakitte yapılabilen, diğeri de herhangi bir zamanda yapılabilecek iki faziletli iş ortaya çıkar. Nefis ve şeytan iki işi de yapmaktan hoşlanmadıklarından, vakti geçmeyecek olandan başlatmak isterler. Böylece ikincisi kaçırılmış olacaktır. Meselâ cenaze namazına katılmakla, ölüm döşeğinde olmayan hastayı ziyaret; kaçırılmaması gereken ilim meclisiyle, her zaman buluşulup değişik dinî konuları konuşma imkânı bulunabilen arkadaşların sohbet meclisi gibi... Birincileri terk edip ikincileri yapmak yanlıştır. Erkenden cumaya gitmekle, herhangi bir zamanda yapılabilecek arkadaş ziyareti veya cumadan sonra yapılabilecek hasta ziyareti de bunun gibidir. Ancak hasta ölüm döşeğinde ise veya cumadan sonra gitme imkânı yoksa o zaman hastayı ziyaret etmelidir. Ziyaret edilecek arkadaşı aynı zamanda akraba veya komşu ise ona öncelik vermelidir. Aksi takdirde cumaya erken gitme işini terk etmemelidir. Çünkü bu işin tesiri diğer cumaya kadar gider.

Veya sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescitte oturmak ve vakti geçmeyen arkadaş veya hasta ziyareti bir araya geldiğinde, ziyareti tercih edip vakti geçecek olan mescitte kalma işini terk etmesi de yanlıştır. Çünkü güneş doğduktan sonra da ziyaretini yapabilir. Ancak güneş doğduktan sonra yapması gereken daha önemli bir işi olur ve ziyarette bulunamayacaksa o zaman düşünsün, din açısından hasta ziyareti mi yoksa arkadaş ziyareti mi faydalıdır, kararını versin ve

ziyaretini güneş doğmadan yapsın. Çünkü bu durumda ikisinin vakti çakışmış oluyor. Dinî açıdan daha faydalı olanı tercih edecektir. Arkadaşı aynı zamanda akraba ise onu ziyarete gider. Hastayı ziyaret daha çok faydalı ise onu tercih eder veya ölüm döşeğinde ise yine onu tercih eder.

Faziletli İki Şeyden Birini Tercih Etme Yolu

Bazen kişi büyük bir sevabı ifsat eder. Nefis ve şeytan kişiyi, derecesi düşük bir sevabı yapmaya sevk ederler. Meselâ, nefis ve şeytan, namazda çok okumanın daha sevaplı olduğunu söyleyerek namaz kılanı hızlı okumaya sevk ederler. Böylece okuduklarını düşünüp anlayamaz bir duruma gelir. Çünkü nefis düşünmekten hoşlanmaz. Zira düşünüp anlama, Cehennem'i ve azabı hatırlatır, iştahını kaçırır. Dünyayı ve nefsin hoşuna giden şeyleri düşünmek daha çok işine gelir. Bu durumda az okuyup çok anlamak kalp inceliği ve korkusu için evlâdır.

Kişi dinç olduğu bir zamanda namaz kılarken nefis onu uyumaya davet eder."Yarın daha dinç bir şekilde kılarsın." der. O da yorgunluk hissetmediği halde namaz kılmayı bırakır. Oysa gece namaz kıldığı zamanlar, gündüz işine ve ibadetine mâni olacak herhangi bir yorgunluk hissetmemektedir. Gündüz işine mâni olacak bir yorgunluk meydana geliyorsa bakılır: Şayet gece ibadetinden efdal olan bir ibadete mâni oluyorsa, mâni olmayacak şekilde gece ibadetini azaltır. Ama fazileti düşük olan bir işe mâni oluyorsa, gece namazını terk edemez. Bir mecliste oturma da böyledir. Orada faydalanacağı şeyler bulunmasına rağmen, nefsi daha düşük bir işi hatırlar ve orayı terk edip kalkar.

Bazen kişi nafile oruç tutar. Bir dostuyla beraber yemek yiyip sevindirmek için orucunu bozar. Oysa dostu, kendisiyle beraber yemek yenmese de üzülmez. Zaten sofra da sadece

onun için hazırlanmamaktadır. Ama sofra sadece onun için hazırlandığından veya kendisiyle beraber yemek yenmediğinden ötürü üzülecek ve söz konusu şahıs da kırılmaması gereken bir dost ise, o zaman orucu bozar. Çünkü Bera b. Azib'in rivayet ettiği hadîste Hz. Peygamber, yeminlerin gereğinin yapılmasını emretmiştir.[77]

Zaman olur kişi namaz, oruç ve benzeri ibadetlerini riyâ ve yapmacıktan kurtulamıyor endişesiyle terk eder. Hâlbuki, Allahu Teâlâ bunların yapılmasını emretmektedir. Bu yanlıştır. Nefsiyle zor bile olsa mücadele etmelidir. Şayet bu endişesiyle hareket edip ibadetleri terk ederse riyâ korkusu girmediği hiçbir ibadet kalmaz. Zaten insanlar bu noktadan sorumlu tutulmamışlardır. Veya alenî yaptığı ibadeti gizli yapmak üzere terk eder. Hâlbuki, gizli yapılmak istenen birçok ibadetin nefsin aldatmasıyla yapılmadığı tecrübeyle sabittir. Ancak gerçekten söz konusu ibadeti gizli yapmaya Allah tarafından verilen üstün bir güce sahipse, o zaman gizli yapsın. Çünkü, gizlisi daha faziletli ve oturaklıdır.

Bazen de etraftakiler "mürаî" derler endişesiyle ibadeti terk eder. Meselâ, adam mescitte namaz kılarken diğerleri oturmaktadırlar veya o, zikirle uğraşırken diğerleri sohbet etmektedirler ya da o susmakta iken diğerleri caiz olmayan bir şeyle uğraşmaktadırlar. Veya yemek getirilmiştir. O oruçlu, diğerleri ise oruçlu değillerdir. Ya da uyuyan kişilerin yanında nafile namaz kılma aşkı ve şevki içindedir. İşte sayılan ibadetleri "mürаî" derler endişesiyle terk ederse yanlış yapmış ve büyük bir fazileti istememiş olur. Hatta terk etmek riyânın bir neticesidir. İbadetlerine devam etmeli ve diğerlerinin de kendisi hakkında, ihlâsla yapıyor şeklinde düşündükleri kanaatinde olmalıdır. Aksi takdirde sû-i zan beslemiş olur. Oturanlar sû-i

---

[77] *el-Buhârî*, Libas, 45; *Müslim*, İman, 9.

zanda bulunurlar da günah kazanırlar endişesiyle ibadetini terk eder. Böylece nefis onu aldatır ve dinlenmeye çekilir. Diğerleri hakkında da sû-i zanda bulunmuş olur.

Bazen imam arkasında veya yalnız başına farz namazı kılarken, imamın okuduğunu düşünmeyip ahiret işlerinden birini düşünür. Hâlbuki evlâ olanı terk etmiştir. Evlâ olan imamın veya kendisinin okuduğu şeyi düşünüp anlamaya çalışmasıdır. Amir b. Kays bu tür bir davranışı vesveseden saymıştır.

Zaman olur, çok dinç olduğu halde, nefis onu ibadetten alıkoymak için "Az ibadeti devamlı yapmak daha faziletlidir." der. Bu, dinlenmeye çekilmek için nefsin bir planıdır. Fırsatı ganimet bilip yapabildiği kadar ibadetini yapmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Allah sana bir hayır kapısı açtığı zaman fırsatı hiç kaçırma. Çünkü o kapının ne zaman kapanacağı bilinmez."*[78] buyurmaktadır. Ancak aşırı yorgunluk ve benzeri bir durumdan ötürü terk etmektense, devamlı ama az yapma niyetiyle hareket etmesi daha faziletli olur. Zaten hadîs-i şerifte de, *"Allah'ın en çok sevdiği ibadet az bile olsa devamlı olanıdır."*[79] denilmiştir. Hz. Davud da, *"Devam et, yarışı kazanırsın."* derken, başka bir hadîs-i şerifte Efendimiz, *"Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz."*[80] buyurmaktadır. Hz. Selman, "Yürürken gösteriş yapma. Allah'ın ibadetine nefsine nefret ettirme." demiştir. Bundan önceki bölümde verdiğimiz misâller gibi, Allah'ın rızâsını kazanayım derken yapılan birçok hata vardır.

Bazen adam, bir ibadetle uğraşıyorken mubah ama fuzûlî olan bir iş çıkar karşısına. Meselâ, Kur'ân okuyarak veya tespih çeker Allah'ı zikretmekte iken nefis dinlenmeye çe-

---

78 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 38; Ahmed, b. Hanbel, *ez-Zühd*, 394.

79 *el-Buhârî*, Libas, 43; *et-Tirmizî*, Edeb, 73;

80 *el-Buhârî*, İman, 32, Teheccüd, 52; *Müslim*, Müsafirîn, 215; *Ebû Dâvûd*, Tatavvu', 27; *et-Tirmizî*, Kible, 13.

kilmek için onu sohbete veya mâlâyânî ile uğraşmaya davet eder. O da zikri terk ederek fuzûlî işlerle uğraşır. Veya mescitte otururken ya da başkalarıyla beraber zikrederken güzel bir manzaraya bakmak veya güzel bir ses dinlemek için bu ibadetinden ayrılır. Bu konuda nefsin isteğini, Allah'a ibadete tercih etmiş olur. Namaz kılmakta iken, sohbetinden hoşlandığı ve onu dinlerken harama girmediği arkadaşını hatırlar, hemen namazı bırakarak nefsine aldanır ve onun sohbetini dinlemeye gider.

Bazen bir ibadete başlamışken veya başlama hazırlığı içinde iken, nefsi onu herhangi bir günahın tatlı atmosferine davet eder. Meselâ, diliyle zikreden veya öyle olması daha uygun olduğu için konuşmayan kişiyi, kızmış olduğu birinin gıybetini etmeye veya hoşuna giden bir şeyler konuşmaya davet eder. İbadeti bırakır günaha dalar. Ciddi veya şaka, yalan konuşmak veya birilerini alaya almak da bunun gibidir. Namaz veya zikirle uğraşıyorken caiz olmayan bir şeye bakmak da aynı şeydir. İbadeti bırakır günaha dalar veya ikisini karıştırır.

Bazen ahireti düşünmekte iken bir günah işleme niyeti, isteği veya düşüncesi içine doğar. O da onu düşünmeye başlar. Böylece kalbini saran ahiret düşüncesi yerini günah düşüncesine bırakır (Yukarıdan beri sayılan ibadetler nafile ibadetlerdir). Bazen farz bir ibadetle meşgul iken onu bırakır günaha veya mubaha dalarak, biri farzı bırakma diğeri günaha girme olmak üzere, iki defa isyân etmiş olur.

İşte bu sayılanlar kulun kötü davranışlarıdır. Kendisini düşünen, Rabbi'nin Kitabı'na, Peygamberi'nin sünnetine uyan kulun bütün gayreti, duygu ve hareketlerinden hangisinin Allah rızâsına uygun, hangisinin aykırı olduğunu ayırmak için nefis muhasebesidir.

Allah'ın Emrettiği İşlerden İkisi Beraber Ortaya Çıktığında Takınılacak Tavır

Dedim ki:

"Şimdiye kadar sayılan durumların nedenini, daha iyi anlayabilmen için, kısaca açıklar mısınız?"

Dedi ki:

"Allah'ın emrettiği veya mendup olan bir husus belirince Allah'ın sevdiği ve emrettiği şekilde yerine getirinceye kadar büyük gayret göstermelidir. Vacip olan iki şey bir arada olunca, vaciplik derecesi fazla olanı tercih etmelidir. Birinin sınırlı bir zamanı varsa ona öncelik vermelidir. Böylece Allah'ın takdim ettiğini takdim etmiş olur. Bir farzı işlerken, ondan aşağı derecede diğer bir farz ortaya çıkarsa, yapmakta olduğunu bırakıp diğerine geçmesin. Çünkü Allah'ın emrettiği bir ibadete başladığı halde terk etmesi günahtır. Ama, bir farzı yaparken ondan daha öncelikli diğer bir farz ortaya çıksa eskisini bırakıp yenisine başlamalıdır. Aksi takdirde isyankâr olur. Bu konuda müstakil bir bölüm yazmıştım. Daha önce anlattıklarımız sebebiyle farzı nafile için terk etmeyeceği gibi, nafileler arasında da en faziletli olanı tercih etmelidir.

Dedim ki:

"İki durumdan hangisinin daha öncelikli ve faziletli olduğunu bilmezse nasıl hareket eder?"

Dedi ki:

"Kalbine hangisi daha hafif gelirse onu yapar. Ama hafiflik hevâ-i nefisten ileri geliyorsa, nefse ağır olandan başlar. Çünkü nefse hafif gelenden başlarsa, onu Allah rızâsı için değil, nefsi memnun etmek için yapma tehlikesi vardır. Ama kalbe hafif gelse ve bu şekilde davranması daha selâmetli ise, kalp kendisine hafif olana daha istekli olacağından, onu yapar. Çünkü işti-

yakla Allah'a ibadet etmek, istemeyerek ve zorlanarak yapmaktan evlâdır. Zira isteksizce yapılan ibadet bıktırabileceği gibi, ibadet dışı şeylerle uğraşma tehlikesi de söz konusudur. Ama selâmeti az olan kalbi az coşturabilir.

Hafif olanı seçerken kalbe mi, nefse mi uyduğunu kestiremiyorsa o zaman ağır olanı yapması bana daha güzel görünüyor. Çünkü hafifi niye seçtiğini bilmemektedir. Dolayısıyla nefsin isteğine uyulmasından korkulur. Çünkü tecrübeler bunu gösterdiği gibi, nefsin dünyevî arzulara uyanı hafif gördüğü, ahirete ait hususları da ağır gördüğü bilinmektedir. Allah da şöyle buyuruyor: ***"..Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz."*** (Nisa, 4/19) ***"Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür."*** (Âl-i İmran, 2/216). Bundan ötürü hayrın zorda olduğunu tercih ediyor; hafifte olabileceğinden endişe ediyoruz. Aksi takdirde Allah, "Sevdiğiniz şeyde hayır vardır, sevmediğiniz şeyde kötülük vardır." derdi. Ama nefsimizi ve fıtratımızda bize galip olanı bildiğinden, böyle dememektedir. Şüphesiz O bizden daha iyi bilmektedir.

Bundan ötürü, Rabbimizin bizi sakındırdığı gibi, biz de amel edenlerin kolay olandan kaçınmasını tercih ediyoruz.

İkisi kolaylık ve zorluk açısından fark edilmeyecek şekilde aynı iseler ve ancak birini yapmaya başladığında veya bitirdiğinde hevâ-i nefsin hoşuna gidip gitmediğini anlayacaksa; hangisini yapıyorken kendisine ölüm gelmesini arzu etmektedir, onu araştırsın. Çünkü mü'min olan nefis, isyankâr ve gafil bile olsa, onunla Cehennem'den kurtulup Cennete gireceği hâlis bir ibadet içinde Allah'la buluşmak ister. Ve çünkü ölüm anında artık dünyaya ait arzuları olamaz; onlar, hayatta olduğu sürecedir.

Şayet nefis biriyle uğraşırken ölümün gelmesinden ürperti duyuyor, diğerinde rahat ise niye ürperdiğini araştırsın. İşte o

zaman gizli bir şey kalmaz. "Bu ibadet sana niye hafif geliyor? Oysa o anda ölmekten ürperdin. Çünkü, inşallah, neticede Allah'a döneceksin." denir. Nefis: "Şu şu sebeplerden." diye cevap verir. İşte o zaman, hangisini yapıyorken ölümün gelmesinden ürperiyorsa onu tercih etmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: ***"Yahudiler biz Allah'ın evlâtlarıyız derler."*** (Maide, 5/18). ***"Bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü temenni edin."*** (Bakara, 2/94). Yani yaptığı işe tam güvenen kimse o anda ölmekten korkmaz. Allah, ***"Şayet benim dostlarım iseniz haydi ölümü isteyin."*** dedikten sonra ***"Onlar, ellerinin yapıp koyduğu işler (günahlar) sebebiyle, hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir."*** (Bakara, 2/95) diye eklemektedir. Yani, yanlarında Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyler ve önceden yapıp tevbe etmedikleri ve şu anda devam ettikleri günahlar olduğundan, ölümü istememektedirler.

İbn Abbas, "Şayet ölümü dileselerdi hemen ölürlerdi." derken, İbn Cureyc "Ellerinin yapıp gönderdiği." ifadesinin "Hz. Muhammed'in peygamberliğini bildikleri halde örtbas ettiler." anlamına geldiğini söyleyerek, yaptıklarının ne olduğunu izah etmiştir. Katade: "Çünkü Allah'ın Resûlü onlara ***"Sonra görüleni ve görülmeyeni Bilen'e döndürüleceksiniz."*** (Tevbe, 9/94) âyetini okudu." dedikten sonra, "Allah insanoğlunu ölümle zelil kılmıştır." şeklindeki hadîsi rivayet etmiştir. (Yahudiler bu durumda ölümü istemediklerine göre) Mü'minin, Allah'ın hoşuna gitmeyen bir halden ölmekten ürpermesi evleviyetle gerekmektedir. Âlimler, "Onunla uğraşırken sana ölümün gelip çatmasını istemediğin her şeyi terk etmelisin." derler.

Nefsin niye ürperdiğini bilmiyorsa, ürpermediği işi yapsın. Çünkü, gizlemeye çalışsa bile, ancak bir belâdan ötürü ürperir. İkisini de yaparken ölümün gelmesi onu endişelendirmiyorsa, istediğinden başlayabilir. Çünkü artık amel tartılmadan önce tartmış, teftiş edilmeden önce teftiş etmiş,

sunulmadan önce sunmuştur. Ölüm, amellerinde netleşmeyen noktalar için abidlerin mihenk taşıdır. Organların işlerinde arzu ve isteklerin hedefi gizli kalınca, ölüm onu netleştirmeye yardımcı olur. Çünkü onlar sırları bilmeyen, vicdanın derinliklerinden geçenlerin kendisine gizli kaldığı birisine hazırlanmıyorlar.

Dedim ki:

"Bu açıklamadan sonra, daha iyi anlayabilmem için, daha faziletli ve öncelikli olanları tek tek özetleyebilir misiniz?"

Dedi ki:

"Biri diğerinden öncelikli olan iki vacip aynı zaman dilimine denk gelse öncelikli olan yapılır. İkisi aynı derecede, fakat birinin vakti geçiyorsa onu önce yapmalıdır.

Bir farzı yapıyorken derecesi daha düşük diğer bir farz ortaya çıkarsa, ilk başladığını tamamlamalıdır. Ama yeni ortaya çıkan farz daha üstün ise, başlamış olduğu farzı bırakır yenisine başlar. Vacip ile meşgul iken nafile ortaya çıksa, vacibi devam ettirir. Diğer nafile ve faziletli işlerde de izah ettiğim gibi ve vaktin durumuna bakarak, bu ölçüye göre hareket eder.

Allah Hakkına Riâyet Edenlerin Dereceleri

Dedim ki:

"Allah hakkına riâyet eden takvâ sahiplerinin dereceleri bir midir yoksa farklı mıdır?"

Dedi ki:

"Yedi farklı dereceleri vardır.

1. Allah hakkına riâyette ilk derecedekiler, daha önce dediğim gibi, kalbe duyguların gelmesi esnasında, illet, sebep, vakit, irâde ve vücûb açısından değerlendirenlerdir.

2. İkinci derecedekiler, kalp işlerinden olup diğer organların karışmadığı duygular oluştuğunda, kalp Allah'ın hoşuna gitmeyen düşüncelere dalıncaya kadar, riayetten gafil olanlardır. Ancak kalp bu duygulara tam inanmadan uyanırlar, ürperirler ve kalbi söz konusu duygulardan temizlerler.

3. Üçüncü derecedekiler, yine kalp işlerinden olup diğer organların karışmadığı duygular oluştuğunda, kalp Allah'ın hoşuna gitmeyen düşüncelere dalıp inanıncaya kadar, riâyet ve murâkabeden gafil olanlardır. Kibir, haset, yüz asıklığı, sû-i zan, bid'atçılık vs. gibi. Sonra uyanır, ürperir Allah'ı zikreder, pişman olur ve tevbe ile bu inançları kalplerinden uzaklaştırırlar.

4. Dördüncü derecedekiler, inanç haline gelen ve Allah'ın hoşlanmadığı duygular, diğer organları tarafından pratiğe dökülmeğe girişildiği sırada uyanabilen ve bu gizli inançtan ötürü korkup pişmanlık duyan gafil kişilerdir. Sonra kalp ve vicdanlarının ısrarla korudukları bu inançları atarlar.

5. Beşinci derecedekiler, bir anlık bakış, kulak verme, el uzatma, adım atma vb. şekillerde, Allah'ın hoşuna gitmeyen işe başlayıncaya kadar, murâkabe ve takvâdan uzak gafillerdir. Sonra, Allah'ın hoşuna gitmeyen o işi tamamlamadan önce uyanır, ürperir ve korkarlar. Meselâ, hoş olmayan şeye gözle baktıkları anda, Allah'ın onları gördüğünü hatırlayarak onları hesaba çekip kızacağından korkarlar ve bakışı tamamlamadan hemen gözlerini Allah'ın hoşuna gidene çevirirler. Yine Allah'ın hoşuna gitmeyen bir sese kulak kabartırlarken, Allah tarafından görüldüklerini hatırlayarak korkarlar ve nefsin hoşuna giden o sesi dinlemekten kulaklarını alıkoyarlar. Dil, el ve ayakla yapılacak işlerde de aynı yola başvururlar. Bütün bunların aleyhlerine muhafaza edildiğini, ***"Sen hiçbir işte bulunmaz-***

sın, Kur'ân'dan hiçbir şey okumazsın ve siz hiçbir iş yapmazsınız ki, ona daldığınız anda Biz üstünüzde şahit olmayalım." (Yunus, 10/61) âyetinden anlarlar. Allah'ın muttali olması onları korkutur, onları utanmaya, Allah'ı yüceltmeye ve heybet içine girmeye sevk eder. Çünkü, ***"... ona daldığınız anda."*** buyurmaktadır.

Bu âyetin tefsiri sadedinde Hasan-ı Basrî'den şunlar aktarılmaktadır: "Bir işe başladığın zaman Allah seni görmekte ve ne yaptığını bildiğini haber vermektedir. İşe başlarken ve daha önce bizi görmektedir. Ancak bunu bildiği için utanmayı, O'nun hoşuna gitmeyen şeye dalmamayı beklemektedir. Daldıktan sonra, Allah'ın muttali olduğunu hatırlarsa, O'ndan korkarak, hayâ ederek ve O'nu yücelterek, işi sona götürmeden bırakmalıdır. O'nun misli ve benzeri yoktur."

6. Altıncı derecedekiler, Allah'ın hoşuna gitmeyen işi yapıp bitirinceye kadar takvâ ve murâkabeden uzak gafillerdir. Yapıp bitirdikten sonra ürperir, pişman olur ve Allah'a tevbe ederler. Yaptıkları işten ötürü Allah'ı kızdırdıklarını anladıktan sonra bir daha böyle bir hata yapmamak için gayret gösterirler.

7. Yedinci derecedekiler ise, Allah'ın hoşuna gitmeyen işleri yapıp bitirinceye kadar murâkabeden gafil olanlardır. Bir kısmından sonra ürperir tevbe ederler, bazıları ise devam ederler. Nefisleri tevbe ile de temizlenmez. Bir işten ötürü Allah'tan korkar ve onu bırakırlar, ancak tevbe ile nefsi temizlemezler.

Meselâ, adam devletin kâtipliğini veya vergi memurluğunu yaparken adaletsizlikler yapar. Sonra yaptığından ürperir ve bir daha adaletsizlik yapmamaya niyetlenir. Ancak devlet memurluğunu bırakmayı düşünmez. Veya adam işlediği günahlarla birlikte çalgı ve şarkı eşliğinde içki içer ya da çalgı ve şarkı eşliğinde içki içer ama başka günah işlemez. Sonra ürperir.

Çalgı çalıp şarkı söylediğinden ötürü pişmanlık duyar ama içki içtiğinden ötürü pişman olmaz ve bu alışkanlığa karşı koymaz. Neredeyse hükmü tevil ederek helâl olduğunu söyleyecek hale gelir. Bazen içki içer ve namazı terk eder. Sonra namazı terk ettiğinden ötürü pişmanlık duyarak namaz vaktine denk gelmeyecek şekilde az içmeye niyetlenir. İçki içmenin haram olduğuna inanır, ama tamamıyla bırakma gayretini göstermez.

Yine meselâ adam birisine kızar. Sonra kızdığı şahsın gıybetini yapar ve hakkında yalan konuşur. Sonra pişmanlık duyar ve onun hakkında yalan konuşmamaya niyetlenir. Ama, o şahısta bulunan günahlardan ötürü de gıybetinin yapılamayacağını düşünüp gıybetinden vazgeçmez. Söylediklerinin doğru olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla ne o kızdığı şahsın ne de bir başkasının gıybetini yapmamak üzere terk etmez. Veya o şahsın hem gıybetini yapar hem de küfreder. Sonra küfrettiği için veya anne-babasına dil uzattığı için pişmanlık duyar, fakat yaptığı gıybete pişmanlık duymaz. Ya da birisine küser ve hakkında konuşur. Hakkında konuştuğu için pişmanlık duyup tevbe eder, ama kininden ötürü küskünlüğe pişmanlık duyup barışmaz, konuşmaz ve selâm vermez.

Meselâ adam, ticarette, faizli alış-veriş yapma, kâr oranında yalan söyleme, abartarak malını övme, başkasının malını kötüleme vb. helâl olmayan yollara sapar. Sonra faiz ve yalandan ötürü tevbe eder, ama yersiz övme ve kötülemeyi umursamaz.

İşte bütün bu sayılanların bir kısmında Allah hakkını gözetip O'nun hoşuna gitmeyen bir kısım davranışlardan ötürü tevbe ederken, bir kısmını umursamaz ve yapmaya devam eder.

Günah İşlemede Israrlı Olanların Dereceleri

Dedim ki:

"Tevbe ederek nefsine galip gelemeyen ve günaha devam edenlerin kaç derecesi vardır.?"

Dedi ki:

"Bunların üç derecesi vardır:

Birinci derecedekiler, günah işlerler ve gereğine uygun olmayan ve tamamlanmayan bir tevbe de arzularlar. Ağlar ve yalvarırlar; Allah'ın ceza ve azabını düşünürler. Böylelikle nefislerini tevbeye razı etmek isterler. Zikir meclislerine katılır, duydukları şeyleri tefekkür ederler. Ya da zikir meclislerine katılmadan tefekküre dalar, ağlar ve tazarruda bulunurlar. Derken bu işten bıkar ve nefsin günahtan aldığı tadı kesecek bir korku ve heyecan atmosferine girmeden tevbe işinden vazgeçerler. Onları gerçek tevbeye götürecek ve nefsi günahtan alıkoyacak zikre devam etmezler. Çünkü nefis ve şeytan, korku atmosferine girmeye çalışan kişiye bıkkınlık verir ve düşünceden alıkoyarlar. Nefis, korku sıkıntısına girmek ve günah lezzetini kaçırmak istemediği için tefekkürü çok ağır görür. O şahıs azimli ve akıllı bir kimse ise, bıkmadan-usanmadan tefekkür ve zikre devam etmeli, neticede güçlü bir korkuya kapılıp Allah'ın hoşuna gitmeyen işten vazgeçmeli ve tevbenin engellerini kaldırmalıdır.

İkinci derecedekiler, Allah korkusunu arzulamaz ve nefislerini buna zorlamazlar. Çünkü onlar, yaptıkları işten hoşlanmaz ve üzülürler. Allah'tan bundan kurtarmasını isterler. Söz konusu günaha ömür boyu devam etmeye de niyetli değiller. Ancak tevbe etmeyi geciktirir ve ona ileri tarihli bir zaman tayin ederler.

Meselâ, "Geçimimi sağlamak için bir maaş veya ticaret yapabileceğim bir sermaye elde edince tevbe ederim.", "Bakmakla yükümlü olduğum kişiler ölünce tevbe eder ibadetimi yapa-

rım. Çünkü onlarla uğraştığımdan buna imkân bulamıyorum." "Bu bölgeden ayrılınca tevbe ederim. Çünkü bilinen bir kişiyim. Uğraştığım gayr-i meşru işimi bırakmadığım gibi, halk arasına girmekten de kendimi alıkoyamam." vs. Bu gruptakiler günaha devam eder, tevbeye yaklaşmaz ve havfı arzulamazlar.

Üçüncü derecedekiler, kör, cahil ve Allah'a karşı itaatsiz kişilerdir. Günah işler ve yaptıklarından zevk alırlar. Nefislerine tevbeyi hiç hatırlatmaz ve korkutmazlar. Çok günahı olduğundan ve haram yediğinden, âdeta her şeyi ve her yönü haram olduğundan, tevbe etmekten ümit kesmiş kişiler veya içinden çıkamayacak kadar hata işleyen kişiler gibi. Bunların bir kısmı yaptıklarını büyük görmez. Basit şeyler olduğunu düşünür, hatta bir kısmını iyilik zanneder. Çünkü daha büyük günahlar işlemektedir. Bunlar tevbe etmeyi akıllarından geçirmedikleri gibi, ileride tevbe ederiz diye de düşünmezler. İşte bunlar Müslümanların en şerirleri ve tevhid ehlinin fasıklarıdır.

Dedim ki:

"Tevbeyi arzulayan ilk iki gruptakiler, "Daha sonra yaparım." düşüncesini nasıl giderecekler?"

Dedi ki:

"Bunu kaldıracak iki şey vardır:

1. Ölümün erken ve ansızın gelme endişesi. Tevbe etmek için belirlediği tarihten önce ölüm gelebilir. Böylece, arzuladıklarını elde etmeden büyük bir hasretle gider. Hem tevbe etme imkânı bulamaz, hem de dünyadan almayı planladıklarına kavuşamaz. Hem dünya, hem de ahiret menfaatini kaçırır.

2. Kalbin katılığı, paslanması, mühürlenmesi, hastalanması, kilitlenmesi gibi tevbeye engel olabilecek bir durumun ortaya çıkması ve ömrün bundan sonra devam etmesi söz konusu olabilir. Böylece günah üzerine günah kazansın diye kendisine mühlet verilir.

Bu endişeyi taşıyınca, ölüm gelip çatmadan, dolayısıyla Allah'ın hoşuna gitmeyen günaha ısrarla devam ettiği bir şekilde onun huzuruna çıkmadan, tevbeye koşar. Veya tevbeye engel olabilecek bir durumun ortaya çıkıp artan günahlara rağmen şaşkınlık içinde hayatının sürmesi endişesini taşıyınca yine tevbeye koşar. Ani ölüm veya kalbin mühürlenmesi gibi bir durum olmazsa bile, ömrünün uzaması ve neticede bu iki durumdan biriyle karşılaşma korkusu yine bu düşünceyi kaldırır ve tevbeye sevk eder. Çünkü korku ve endişe arttıkça "Daha sonra." düşüncesi zayıflar. Söz konusu düşünce arttıkça korku ve endişe azalır.

Şeddâd b. Evs, "Sizi 'daha sonra'ya karşı uyarırım." (Yani tevbeyi ve ibadeti "Daha sonra yaparım." demeye karşı sizi uyarırım), derken, Abdulkays kabilesinden birine ölüm anında, "Bize ne tavsiye edersin?" diye sorulduğunda yine aynı cevabı vermiştir. İbn Mübarek ise, "Ateşe girenlerin genel feryadı 'Allah, sonra yaparım düşüncesini kahretsin' şeklindedir." der.

Bununla birlikte, işi sonraya bırakan üç durumdan biriyle karşılaşır:

1. Ya tevbe etmek için belirlediği tarihten önce ölüm gelip çatar ve canını alır.

2. Ya belirlediği tarihe ulaşır ama yine Allah'a isyan etmeğe devam eder. Bu arada Allah'a hıyanet ve sözünde durmama cinsinden birçok şey toplamıştır. Vaad edip verdiği ve işlemeye devam ettiği günah konusunda da yalanlar uydurmuştur. Allah'a, belirlediği tarihe ulaştırması durumunda tevbe edeceği sözünü vermişti. Ulaştığı halde günahlarına tevbe etmez. Verdiği sözünde durmadığı için, hıyaneti ve sözünden cayması artar, günaha ısrarla devam eder.

3. Ya da tevbeyi ertelediği tarihe ulaşır ve Allah'ın fazlı ile Mevlâ'sına tevbe eder. Şayet ısrarla tevbeyi ertelediği zaman aralığı içinde tevbe ederse, bu hâl ayrılmaması gereken en güzel hâl olur. Tevbesiz geçirdiği bu zaman aralığı için de tevbe etse, yine de Allah'ın onu huzurunda durdurup ısrarla günah işleyip tevbeyi ertelediği zaman için hesaba çekmesinden kurtulamaz. Tevbesi kabul olmuş ve affedilmiş olarak Allah'a ulaşsa bile, yine ısrarla günah işleyip tevbeyi ertelediği zamanlardan sorguya çekilecektir. Onun durumu kendisine, "Allah'a tevbe et, günahları terk et." denilen kişinin, "Sen tevbe etmişsin ve tattığım lezzetleri terk etmişsin. Fakat ben şu zamana kadar günah işleyeceğim. Böylece o zamana kadar tevbeyi tehir ettiğim günlerden ötürü, Allah'ın beni sorgulaması ve önünde durdurması gerekmiş olacak!" demesine benzer.

Örnek şunu anlatıyor: Eğer bunu söylerse bu tevbeyi tehir ettiği anlamına gelir. Çünkü eğer nefsi tevbe için belirlediği zamana geldiğinde, zevklerini terk etmede gerçekçi ise, şu andan itibaren neden lezzetleri terk etmesin ki. Böylece tevbesiz geçirdiği günlerden sorgulanmamış olur. Çünkü hemen veya belirttiği zaman gelince, zevklerini terk edip onları nefse tattırmayacak. Öyle ise, şimdi tevbe edip, günahta ısrar ettiği günlerden ötürü gerekecek hesaptan kurtulmayı da kâr olarak kazanmalıdır. Eğer durum anlattığım gibi ise bunu nefsine kabul ettirsin.

Bu durumda nasıl hareket edecektir. Korkarım son iki durumdan birisi ona galebe çalar.

Sana anlattığım gibi, nefsine, Allah'ın onu hesaba çekeceği tehdidinde bulunan kimse, bu üç durumu düşününce, tevbeyi ertelemez. Israrla günah işlenen günlere dikkat etsin! Son iki durumdan korkan kişi nasıl böyle yapabilir? Bu halleri bilen

hiçbir akıllı insan tevbeyi ertelemez.! Durumu anlayınca, aniden ölüm gelir korkusuyla hemen Rabbi'ne tevbe etmeye hazır hale gelir. Çünkü Allah'ın hoşuna gitmeyen işi yapıyorken ölümün aniden gelmeyeceği ve Allah'a kızgın bir halde kavuşmayacağı garantisi bulunmamaktadır. Allah'ın azabına çarpılmak istemeyen ve kendine acıyan hiçbir akıllı kişi bunu yapmaz.

Abdurrahman b. Yezid'in, bir adamı irşat ederken söylemiş olduğu şu sözleri duymadın mı?

Abdurrahman: "Şu an bulunduğun hâl üzerine ölmek ister misin?"

Adam: "Hayır!"

Abdurrahman: "Peki ölmek istediğin hâle geçmek için bir şeyler yapıyor musun?"

Adam: "Hayır!"

Abdurrahman: "Peki ölümden sonra memnun kalacağın yerin var mı?"

Adam: "Hayır!"

Abdurrahman: "Ölümün aniden gelmeyeceğine dair garantin var mı?"

Adam: "Hayır!"

Abdurrahman: "Akıllı kimsenin bu duruma razı olacağını hiç zannetmiyorum!"

Allah razı olsun Abdurrahman'dan! Ne doğru söz söylemiş! Ölümün ansızın gelmeyeceğine dair garantisi olmayan kimse, Allah'ın hoşuna gitmeyen durumda kalmaya devam ediyorsa, nasıl akıllı olabilir? Sonra bu adamın tekrar dünyaya gelip Rabbi'ni razı etmesi de söz konusu değildir. Kaçırdığımız fırsattan ötürü pişman olmayalım diye Allah bize bilgi vermekte ve nasihat edip uyarmaktadır. Hani ölüm anında pişman olup tevbe ve

Allah'ın hoşuna gitmeyen durumlardan ayrılmak için geri dönmeyi arzu edenler var ya! O zaman bize cevap verilmez, içinde bulunduğumuz hasretle baş başa bırakılırız; ne pişmanlığımız kabul edilir ne de feryadımıza kulak verilir! Allah şöyle buyuruyor: ***"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında "Rabbim." der, "Lütfen beni (dünyaya) geri gönder. Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım." Hayır! onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecek güne kadar (süren bir berzah vardır.)"*** (Mü'minûn, 23/99-100)

Mücahid berzahın, dünya ve ahiret arasında bir perde olduğunu, ölen kişinin kıyamet gününe kadar burada hesaba çekileceğini söyler.

Allah, geri dönüş isteğimizin kabul edilmeyeceğini ve kıyamete kadar berzahta hesaba çekileceğimizi bize bildirmektedir. Cenâb-ı Hak, dünyaya aldanarak ahiret için hazırlık yapmamak ve aniden ölüm geldiğinde feryat etmemek için bizi uyarmaktadır. Daha henüz tevbeler kabul ediliyor, hatalar af ediliyor ve dualar kabul görüyorken tevbe etmemiz için bizi uyarmaktadır. Bütün bunları, kendisiyle karşılaşmaya hazır ve ölümü gözetlememiz için yapmaktadır.

Ölüme Hazırlanma ve Kasr-i Emel

Dedim ki:

"Ölüme hazırlanma nedir?"

Dedi ki:

"İki türlü hazırlık vardır.

Birincisi: Yapılmadığından ötürü, ölüm anında büyük üzüntü ile pişmanlık duyulacak, bütün hata ve günahlardan tevbe etme işidir. Bunu yapmak vaciptir. Öyle ki, "Şu anda öleceksin." denilse, kendisinden tevbe etmediğinden ötürü o

haliyle Allah'a kavuşmak istemediği tek bir günahı bile olsa, "Tevbe etmem için bana az bir süre tanıyın." diyecektir. Hâlbuki ruhunu almak için kendisine danışılmayacak ve ölüm aniden gelecektir.

Günahkâr olduğu halde ölüm gelirse, Allah'ın gazabından emin olamaz. Öyle ise, Allah'ı kızdıracak bir işi yapıp dururken ve ölümün gaflet anında ansızın gelmeyeceğinden emin değilken, huzuruna çıkmaya nasıl hazır olabilir? Hoşuna gitmeyen bir şeyle Allah'ın huzuruna çıkarız endişesiyle, havf sahibi kimseler, ölüm gelip tevbeye engel olmadan, kabul olmayacak bir pişmanlık duymadan ve hataları affetme kapısı kapanmadan, hemen tevbeye koşarlar. Gaflet anında ölüm gelir diye kendilerine acıyarak günah işlenen anda tevbe ederler. İşte bu Allah'ın kullarına vacip kıldığı ölüm hazırlığıdır.

İkincisi: Nafiledir. Kalben ve bedenen zirve seviyede gayret göstermek, zarurî ihtiyaçtan fazla malı mülkü dağıtmak vb. davranışlar buna misâldir. Bu işi, "Şu anda ölüm gelse bundan fazla yapabilecek bir şey yoktur." denilecek çapta yapmalıdır. Nitekim Mansur b. Zazan bu şekilde hareket etmekteydi. Allah bu hazırlıktan daha fazlasına lâyıktır. Çünkü hakkı ödenmez, nimetlerinin karşılığı verilemez ve büyüklüğüne denk bulunamaz. Kişiyi ölüme hazırlamada ve "Sonra yaparım." Düşüncesini kırmada en etkili şey dünyaya fazla bağlanmamaktır.

Dedim ki:

"Bu nasıl elde edilir?"

Dedi ki:

"Gaflet anında ölüm gelir çatar endişesiyle. Çünkü insan ruhu emanettir. Emanet verenin ne zaman gelip emanetini alacağı bilinmez! Çok yakında gelir diye düşünülürse, dünya bağlılığı ve tûl-i emel kalmaz. Kişi her an ecelinin dolduğunu ve ölümün geleceğini bekler.

Dedim ki:

"Ölüm çabuk gelir." şuuruna nasıl ulaşılır?"

Dedi ki:

"Ecelin, Allah dışında, hiç kimse tarafından bilinmeyecek şekilde çok gizli olduğuna, bu konuda, hiç kimseye danışılmayacağına ve ruhun çıkışı anında, daha önce ölenlerin tecrübelerinden yararlanma imkânının verilmeyeceğine tam bir inançla ulaşılır."

Dedim ki:

"Peki bu anlayış nasıl elde edilir?"

Dedi ki:

"Ecelin, gizliliğini, ölümün acılığını, ömrün bitişini ve daha önce ansızın ölenleri sürekli hatırlayıp düşünmekle bu anlayış elde edilir."

Dedim ki:

"Ecelin gizliliğinin nasıl olduğunu izah edin ki, anlayayım"

Dedi ki:

"Kulun ölüm için bildiği kesin bir tarih olmadığını bilmiyor musun? Bilseydi, ölüm geldiğinde korkar diğer zamanlarda ise emniyette olurdu. Ölüm sadece kışta gelmiyor ki, yazın emniyette olunsun veya ölümler sadece yılın belli bir ayında ya da sadece gece veya sabah saatlerinde veya günün belli bir saatinde olmuyor ki, diğer zamanlarda emniyette olunsun. Ayrıca meselâ, "Yirmi yaşın altındakiler ölmez, yukarısında olanlar ölür." gibi bir yıl sınırı olmadığı gibi, "İç hastalıktan ölüm olmaz, sadece ateşli hastalıklardan olur." şeklinde hastalık ayrımı da yapılmamaktadır.

Dolayısıyla madem ki ölümün belli bir zamanı bulunmamaktadır, Allah'ın emrini bilen akıllı insan hiçbir an kendini emniyette hissetmemeli. Çünkü küçükken ölebileceği gibi

genç yaşta da ölebilir, eceli daha sonraya da kalabilir. Sadece hastalık veya belli hastalık ölüm sebebi olmayınca hem sağlıklı iken hem de hasta iken ölebilir.

Karada, denizde, şehirde, köyde, yolculukta, evde vb. gibi ayırımlar da yapılmaz.

Kul, kalbinde hiçbir düşünceye yer vermeden, ölümün belli bir vakti, sebebi ve yaşı olmaksızın aniden geldiği düşüncesini taşıyınca ve Allah'ın azabına uğrayan insanların çokluğunu, daha önce kendisinden üstte veya daha gerisinde, yaşlı ve daha genç ölenlerden ibret alınması gerektiğini de düşününce, ölümün ansızın gelmesine dair anlayışı artar.

Anlayışı artınca dünyaya bağlılığı azalır, bağlılık azalınca kalbi ölümden korkar, kalbi ölümden korkunca onu gözetler, gözetleyince ona hazırlıklı olmaya koşar ve ruhun sahibi onu almadan iyilikler yapmaya gayret eder. "Kim ölümü gözetlerse iyiliklere koşar." ve "İki şey helâk edicidir. Nefsin isteklerine uyma ve tûl-i emel. Birincisi Hak'tan alıkoyar, ikincisi ahireti unutturur." şeklindeki sözler Hz. Ali'ye aittir. Ne güzel buyurmuş!

Meselâ, uzakta bulunan iki kişiden birinin yarın gündüz veya akşam ulaşacak şekilde hızlıca geldiğini, diğerinin de bir ay veya bir sene sonra geleceğini bilsen, elbette hemen gelene hazırlık yaparsın. Gitmeden yaptığı bir vasiyeti varsa, aniden gelip seni tenkit veya cezalandırmasın diye, hemen yerine getirirsin. Bununla birlikte ona hazırlıkta bulunursun. Ona karşı yaptığın bir hata veya işlediğin bir suç varsa, sana kızmasın, tenkit etmesin veya onun yanındaki itibarın sarsılmasın diye, kafa yorup mazeretler bulmaya çalışırsın.

Ka'b b. Malik'in hikâyesi de buna benziyor. Tebük gazvesine katılmayan Ka'b b. Malik, Hz. Peygamber'in gelmek üzere olduğu haberi verilince, "Efendimiz'in kızgınlı-

ğından kurtulmak için mazeretler bulmak gayesiyle kafa yormaya başladım ve çevremde söz sahibi herkese danıştım." diyor.

Aynen bunun gibi, ölümün kendisine hızlıca geldiği gerçeği ve ölüm anında helâka uğrayıp uğramayacağı haberinin kendisine ulaştırılacağı düşüncesi kalbinde ağırlık kazanan kişi, Allah'ı razı etmeye, kabul görecek mazeretler bulmaya ve tertemiz huzuruna çıkmak için kalbini ve bedenini temizlemeye başlar.

Bunu bir ev halkı, uzaktan gelen yolcu için yapar. Ev temizlenir, süslenir. Böylece gelen yolcuya değer verildiği gösterilmiş olur. Dünyaya bağlılığı olmayan kişi de, Rabbi'nin huzuruna çıkmak, hoşnutluğunu kazanmak ve hüsnükabul görmek, aynı zamanda O'na kavuşmaya önem verdiğini göstermek için hazır ve tertemizdir.

Kişiyi ölümün ansızın gelişine karşı korkuya sürükleyen şey, anlattığım ve içinde emniyette olduğunu hissetmenin caiz olmadığı, zaman dilimlerinin geçmesidir.

Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Sana ne zaman gelip çatacağını bilmediğin şeye hazırlıklı ol!" şeklinde nasihat etmiştir.

Bir büyük zat, "Başkasının elinde olan derdin seni ne zaman saracağı bilinmez." derken, Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Tevbeyi geciktirme! Çünkü ölüm meleği ansızın gelir." demektedir.

Büyüklerden biri yatağına uzanır ve sabaha kadar bir sağa bir sola dönüp durur. Sebebi sorulunca, "Ölüm meleğinin hangi yanım üzerinde iken geleceğini gözetliyordum!" cevabını verir.

Rebi b. Heysem'e "Geceyi nasıl geçirdin?" denilince, "Günahlara dalmış zayıflar olarak sabahladık. Rızkımızı yiyor, ecelimizi gözetliyoruz." dedi. Aynı soru Said b. Ebi Saib'e sorulunca, "Hiçbir hazırlığım olmadan ölümü bekledim." cevabını verdi.

Ölümün Verdiği Acı ve Sıkıntıyı Anlama Yolu

Ölümün sevimsizliğini, acı ve sıkıntısını anlamaya sevk eden hususlara gelince: İnsanoğlu vücûdunun her parçasından acı duyar. Bir yerine bir diken bile batsa ruhunda acısını duyar. Ruh olmasaydı bu acıyı duymazdı. Görmez misin ki, ruh çıktıktan sonra beden ateşte yakılsa bile acı duymaz?

Vücûd ruhla bu kadar acı duyuyorsa, ruhun her damar, her kıl dibi ve deri parçasından, üst ve alttan, kısacası vücûdun her zerresinden alınıp çıkarılması sırasında ne acılar, ne sıkıntılar çekilir. Sorma! Ölümün, kılıç darbesinden, testerenin biçmesinden ve makasın kesmesinden daha fazla acı verdiği anlatılır. Çünkü, kılıç darbesi, testerenin biçmesi ve makasın kesmesi ruhla birlikte olan vücûda acı verir. Ama ruh, doğrudan hedeflendiğinde acı daha fazladır. Çünkü kılıç ve benzeri bir şeyle vurulan kişi, duyu organları ve dili sağlam olduğundan, bağırıp çağırabilir, feryat edebilir.

Ölenin ise sesi soluğu kesilir. Çünkü acı şiddetlenerek had safhaya ulaşmış ve her zerresini kaplamış, bütün güç odaklarını pasifleştirmiş, organlarını kırmıştır; beyni uyuşturmuş ve dilin fonksiyonunu yok etmiştir. Arta kalan bir ses olsa da, ruh alındığından ancak hırıltı şeklinde olur. İniltiler ve boğazdan boğuk sesler duyulabilir. Bundan ötürü benzi solar ve vücud yaratıldığı asıl rengine dönüşür, âdeta yüz, toprak gibi olur. Rengi değişir, bütün damarları çekilir, gözleri yukarı dikilir, dili, aslına dönüşerek kasılır, dudakları kurur ve gerilir, erkeğin husyeleri, kadının göğüsleri çekilir, damar ve sinirleri kurur gider.

Yere yığılıp kalan, damarları, organları ve derisi yok olan, her organı parça parça ölen vücûdun halini sorma! Sonra parmakları morarır, önce ayakları ve ardından da bacakları buz kesilir. Onu saran sıkıntı ve sekerât; ard arda gelen acı-

lar, ruhun parça parça çekilmesinden doğan baygınlıklar... Can boğaza gelince, dünyayı ve etrafındakileri tanımaz olur, pişmanlık ve hasretle yansa bile, artık tevbesi kabul olmaz. Hz. Peygamber de, "Can boğaza gelinceye kadar tevbe kabul edilir."[81] buyurmuştur. Mücahid, ***"İçlerinden birine ölüm gelip çatınca, 'Ben şimdi tevbe ettim.' diyene (kabul edilecek) tevbe yoktur."*** (Nisa, 4/18) âyetinin tefsirinde, "Ölüm meleğini görünce." açıklamasını yapmıştır. Çünkü o anda ölüm meleğinin simasını görür. Evet sıkıntılar ve baygınlıklar toplanınca ölümün ne kadar acı ve ızdırap yüklü olduğunu sorma!

Cabir b. Abdullah'ın, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadîs-i şerif konuyu aydınlatmaktadır: "İsrailoğullarından bir grup insan, bir mezarlığa uğrarlar. Aralarından birisi, 'Allah'a yalvarsak da, bu ölülerden birini diriltse, biz de bazı şeyler sorsak' teklifini yapar. Allah'a dua ederler. Derken saçı sakalı karışmış, alnında secde izi bulunan bir adam mezardan çıkarak, 'Benden ne istiyorsunuz? Ben elli sene önce ölümü tattım, hala acısını içimde hissediyorum' der."[82] Mekhûl de Hz. Peygamber'den, "Ölüm anında bir kulun çektiği acı, yer ve göklerde bulunan canlılara isabet etse hepsi ölür."[83] hadîsini aktarmaktadır. "Ölüm, acısının bir damlası, dünyanın dağlarına damlatılsa, erirler." sözü de aktarılmaktadır.

Hz. İbrahim vefat ettiğinde, Allah ona, "Dostum, öl! Dostum, öl! Dostum, ölümü nasıl buldun?" demişti. Hz. İbrahim, "Islak yünün içine sokulup çekilen şiş gibidir." deyince Allah, "Oysa Biz sana ölümü kolaylaştırdık." cevabını verir. Hz. Musa'nın ruhu Rabbi'ne ulaşınca ona da aynı

---

[81] *et-Tirmizî*, Da'avât, 98; *İbn Mâce*, Zühd, 30; *el-Muvatta*, Hudûd, 2; *Müsned*, II, 132.
[82] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 16,17.
[83] Kaynağı bulunamamıştır.

soruyu sorar. Cevap şudur: "Kendimi canlı olarak kavurma sacının üstüne atılan serçe gibi hissettim. Hemen ölmez ki, acıyı duymasın, uçamaz ki, kurtulsun." Başka bir rivayette, "Kendimi kasap tarafından canlı olarak yüzülen koyun gibi hissettim." demiştir.

Hz. Peygamber'in vefatı anında, yanında bir su kabı vardı. Elini suya batırıp mübarek yüzlerine sürerek, "Allah'ım! Ölüm sekerâtını bize kolaylaştır!" diye dua etti. Hz. Fatıma, "Babacığım! Ne acılar çekiyorsun!" diye ağlayınca Hz. Peygamber, "Bugünden sonra baban acı çekmeyecektir." cevabını verdi.[84]

Hz. İsa, "Ey Havariler! Şu ölüm sekerâtını bize kolaylaştırması için Allah'a dua edin! Doğrusu ölümden çok korkuyorum. Bu korku beni âdeta ölümün eşiğine götürüyor." derken, Ömer b. Rızkullah da şöyle diyor, "Şayet yeminimi bozmaktan korkmasaydım, "Rabb'imin bana göndereceği elçinin yüz hatlarından Allah'ın yanındaki durumumu öğreninceye kadar dünyanın hiçbir şeyiyle sevinmeyeceğim." diye yemin ederdim."

İşte bunlar, Allah dostları ve sevdiği kullarıdır. Bir kısmına kolaylaştırdığı halde, ölümün acısından ve sekerâtın ızdırabından kurtulamamışlardır. İyiyi kötüyle karıştıran, yapmayıp kaçırdıkları iyilik ve ibadetlerin pişmanlık, hasret ve esefi içinde iken ölümün son haddine varan dehşeti ile karşılaşan kişilerin çektiği acıları ise sen düşün! O anda ölüm meleği de çıka gelir!

Mirâç hadîsinde, Hz. Peygamber'in ölüm meleğine bu görünme durumunu sorduğu ve şu cevabı aldığı anlatılıyor: "Ben meleklerden olan yardımcılarıma, eceli gelen şahsın ruhunu almalarını emrederim. Ruh, boğaza gelince ona görünür ve ruhunu alırım." Eğer ölen şahıs Cehennemlik, şaki bir kimse

---

[84] *Neseî*, Cenâiz, 6; *et-Tirmizî*, Cenâiz, 8.

ise, ölüm meleğinin yüzünün alacağı şekli sen düşün! Öyle korkunç bir hâl alır ki, sorma! İşte o anda nefis, belâ, sıkıntı ve helâkın boyutlarını hisseder.[85]

İkrime, İbn Abbas'tan şu olayı aktarıyor: "Hz. İbrahim çok kıskanç bir insandı. İçinde ibadet ettiği bir odası vardı. Dışarı çıkınca odayı kilitlerdi. Bir gün yine kilitleyip dışarı çıktı. Dönüşte baktı ki, odanın içinde bir adam oturmaktadır. Aralarında şu konuşma geçti:

Hz. İbrahim,

– Seni kim içeri aldı?

Adam,

– Evin sahibi!

Hz. İbrahim,

– Evin sahibi benim!

Adam,

– Senden ve benden daha çok buranın sahibi olan zat beni içeri aldı.

Hz. İbrahim,

– Sen hangi meleksin?

Adam,

– Ben ölüm meleğiyim.

Hz. İbrahim,

– Mü'min bir ruhu aldığın zamanki şeklini bana gösterebilir misin?

Melek,

– Elbette! Yüzünü çevir!.

---

[85] *el-Buhârî*, Menakibu'l-Ensar, 42; *Müsned*, III, 148, 149.

Hz. İbrahim yüzünü çevirdi dönünce karşısında bir delikanlı buldu. Siması, elbisesi ve kokusu anlatılmayacak derecede güzeldi. Ona, "Ölüm anında mü'min kişiye sadece bu görüntü iyilik olarak yeter!" dedi.

Hz. İbrahim,

– Günahkâr bir ruhu aldığın andaki şeklini de gösterebilir misin?

Melek,

– Buna dayanamazsın!

Hz. İbrahim,

– Dayanırım!

Melek,

– Peki, öyle ise yüzünü çevir!

Hz. İbrahim yüzünü çevirdi. Dönünce saçları dağınık, pis kokular saçan, kapkara elbiselere bürünmüş, ağız ve burnundan alevler fışkıran bir adamla yüz yüze geldi. Bu korkunç manzara karşısında bayılan Hz. İbrahim kendine geldiğinde melek eski görüntüsüne dönmüştü. Bu durum karşısında Hz. İbrahim, "Ölüm anında günahkâr kişiye sadece bu görüntün azap olarak yeter!" dedi.

Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'den şu hadîsi naklediyor: "Hz. Davud çok kıskançtı. Dışarı çıkınca kapıları kilitlerdi. Bir gün yine kapıları kilitleyip dışarı çıktı. Hanımı Hz. Davud'un odasında oturan bir adam görünce, "Kim bu adamı içeri aldı? Doğrusu Davud gelirse bu adamın çekeceği vardır." dedi. Hz. Davud gelip adamı görünce "Kimsin sen?" dedi. Adam: "Kralların korkutamadığı ve engellerin durduramadığı kişiyim." cevabını verdi Hz. Davud: "Vallahi, öyle ise sen ölüm meleğisin!" dedi ve o anda gözden kayboldu.

Bir gün Hz. İsa yolda giderken ölmüş bir insanın kafa tasına rastladı. Ayağıyla dokunarak, "Allah'ın izniyle konuş!" dedi. Kafatası dile gelerek anlatmaya başladı: "Ey Allah'ın ruhu! Ben şu tarihlerde hüküm süren bir kral idim. Saltanat sürdüğüm yerde, başımda tacım, etrafımda askerlerim, devletimin her yerde hükmümün geçerli olduğu bir sırada ölüm meleği çıka geldi. Bütün uzuvlarım bağlarından koptu ve sonra ruhum çıkıp gitti."

Keşke sonu ayrılık olan bu saltanat olmasaydı! Keşke sonu yalnızlık olan bu ünsiyet ve alışkanlık olmasaydı! Ya ölüm meleğinin yüzü göründüğünde ve ölecek şahıs, meleğin onun canını almak için geldiğini anladığı andaki haline ne dersin? Faltaşı gibi açılmış gözler, hüzünlü bir kalp ve dona kalmış bir vücûd... Nefis boyun eğer ve çıkmak için teslim olur. Ama, ölüm meleğinin, "Allah'ın düşmanı! Sana Cehennem'i müjdelerim!" veya "Allah'ın dostu! Sana Cenneti müjdelerim!" sözlerinden birini duymadan bedenden ayrılmaz. İşte, Allah tarafından kendilerine akıl verilenler ve onu bilenler bu haykırıştan korkarlar.

Hz. Peygamber, *"gideceği yerini bilinceye ve Cennetlik mi Cehennemlik mi olduğunu anlayıncaya kadar, sizden hiç kimsenin ruhu kabzedilmez."*[86] buyurmaktadır. Bir diğer hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanırsa, Allah da onun kendisine kavuşmasından hoşlanır. Kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah'ta onun kendisine kavuşmasından hoşlanmaz."* Ashab: "Hiçbirimiz ölümden hoşlanmıyor ama!" dediklerinde şu cevabı verdi: *"Hayır bu o demek değildir. Mü'min, daha sonra karşılaşacağı güzellikler kendisine gösterilince, Allah'a kavuşmayı diler. Allah da onun kendisine kavuşmasını ister. Kâfir de başına gelecekler gösterilince Allah'a kavuşmak istemez. Allah da onun kendisine kavuşmasından hoşlanmaz."*[87]

---

[86] *el-Buhârî*, Cenâiz, 90; *Müslim*, Cennet, 65.

[87] *Müslim*, Zikir, 14,18; *et-Tirmizî*, Cenâiz, 68; *Neseî*, Cenâiz, 10; *Muvatta*, Cenâiz, 51; *Müsned*, II, 313, 346.

Bir gün Hz. Huzeyfe, gecenin sonlarına doğru kederli bir halde iken Ebû Mes'ud el-Ansari'ye, "Bak bakalım, hangi saatteyiz." dedi. Ebû Mes'ud dışarı çıkıp baktı ve "Hava aydınlanmış." dedi. Hz. Huzeyfe: "Neticesi ateşe çıkan sabahtan Allah'a sığınırım!" dedi.

Mervan, ölüm hastalığında Hz. Ebû Hüreyre'yi ziyarete gitmişti. Mervan, "Allah'ım ölüm acısını ona hafiflet!" dedi. Bunu duyan Ebû Hüreyre "Allah'ım şiddetlendir!" dedi ve ağlamaya başlayarak şunu ekledi: "Allah'a yemin ederim, dünyaya ağlamıyorum, sizden ayrıldığım için de ağlamıyorum. Ama Allah beni Cennetle mi, yoksa Cehennem'le mi müjdeleyecek! Buna ağlıyorum."

Gece olunca Hz. Muaz "Sabahladık mı?" derdi. Etrafındakiler "Hayır." diye cevap verirlerdi. Bunu değişik saatlerde söylerdi. Sabah girince, "Evet sabahladık." cevabını verirlerdi. O zaman Hz. Muaz "Sonu Cehennem'e çıkan sabahtan Allah'a sığınırım!" derdi.

Son dakikalarını yaşayan Cabir b. Amr'a, "Bir şey ister misin?" dediler. Cabir, "Hasan'ı istiyorum." dedi. Hasan geldiğinde, gözlerini kaldırıp yüzüne baktı ve "Şu anda Cennete veya Cehennem'e gitmek üzere sizden ayrılıyorum." dedi.

Ölüm döşeğinde ağlayan Amr b. Kays'a "Niçin ağlıyorsun?" dediklerinde, "Ölümden korktuğum için ağlamıyorum. Dünyanıza olan hırsımdan da ağlamıyorum. Ancak dalgalı bir şekilde sabahladım. Bilemiyorum, Cennet veya Cehennem'den hangisine gireceğimi düşünüyorum."

Yine son nefesini vermekte olan Muhammed b. Vasi, "Ey kardeşlerim! Selâm olsun sizlere, Cehennem'e mi yoksa Allah'ın rahmetine mi...?" diyordu.

Bazı kişiler ne mükâfat ne de ceza için dirilmeden yok olup gitmeyi arzulamışlardır. Bunlardan biri olan Ata es-Sülemî, ölüm anında baygınlık geçirdikten sonra ayıldı. Etrafındakiler dua ediyorlardı. "Siz ne yapıyorsunuz?" dedi. "Allah'ın sana sekerâtı hafifletmesi için dua ediyoruz." dediler. Ata, "Hayır! Bunu yapmayın. İçimdeki yangının boğazıma gelmesini isterim. Fakat bir daha da kıyamette dirilmek istemem." dedi.

Cennet veya Cehennem müjdesini beklemekte olan dertli, hüzünlü bir kimsenin kulağına bu iki müjdeden birinin ulaşması anını düşünebiliyor musun? Şayet, "Cehennem'le müjdelendin ey Allah'ın düşmanı." denilse, o anda kalbi Allah'tan tam bir ümitsizlik içine girecek, zayıflığının onu Allah'ın azabından kurtaramayacağını anlayacak, o anda sesi soluğu kesilecek, hasret içinde geri dönüşü arzulayacak ve şöyle diyecektir: ***"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında, 'Rabbim! Lütfen beni (dünyaya) geri gönder; tâ ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım' der."*** (Mü'minûn, 23/99-100) Ama boşuna, eli zarar etmiş, Allah'tan ümidi kesilmiş, Allah'tan umduğunun dışında şeylerle karşılaşmıştır. Tevbe ve pişmanlığı yüzüne geri çarpılır ve geri dönüş arzusuna perde çekilir. Tâ ki kendisini kızdıranları tenkit etsin ve bu halden sonra bir istekte bulunmasın.

Şayet, Allah'ın kendisinden razı olduğu, kendisine Cennet verildiği ve oraya döndürüleceği şeklinde Cennet müjdesini duysa, kalbindeki sevinci, ümidinin yerine gelişini Allah'a olan hüsnüzannını, büyük korkulardan sonra artık vücûdunun ateşe girmeyeceğine olan kesin inancını, sorma artık! Allah da kitabında şöyle buyuruyor: ***"... üzerlerine melekler iner. Onlara "Korkmayın, üzülmeyin, size va'dolunan Cennet'le sevinin!" derler."*** (Fussilet, 41/30)

Tefsirde bu olayın ölüm anında geçtiği ifade edilir. Melekler, "Önündeki zorluklardan korkma, geride bıraktıklarına da üzülme. Sana vaad olunan Cennet'le seni müjdeliyoruz." derler.

"Bugün senin rahat edeceğin dinlenme ve zevk-sefa günüdür." müjdesini Rabb'inin meleklerinden alan kalbe ne mutlu! Zaten o da onun için çalışmaktaydı. Nitekim ibadetle meşgul olan birine, "Ne için ibadet ediyorsun?" denilse, "Ölümün rahat olması için." cevabını verir.

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Mü'min ancak Allah'a kavuşunca rahat bulur. Kimin rahatı Allah'a kavuşmakta ise, o kurtulmuştur. Ölüm günü onun için sevinç, emniyet, izzet ve şeref günüdür."

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Allah bir kulundan razı olunca, ölüm meleğine git kulumun ruhunu al getir, onu dünya sıkıntısından kurtarayım. Yaptığı amel yeterlidir! Onu imtihan ettim, sevdiğim bir tavır ortaya koydu." der. Ölüm meleği yanında beş yüz melekle gelir. Her meleğin elinde çeşitli kokular vardır. Her birisi o kişiye değişik güzel müjdeler verirler. Ruhunun çıkışına saygı için iki saf olurlar. İblis bu manzarayı görünce, eliyle başına vurup feryat eder. Avanesi, "Efendimiz ne oluyor?" dediklerinde, o adamın gördüğü ikramı görmüyor musunuz? Siz nerdeydiniz? der. Avanesi, "Kendisiyle çok uğraştık, fakat adam günahsız!"* derler.

Enes b. Malik ve Temim-i Darîye dayandırılarak rivayet edilen bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Allah ölüm meleğine git falan kulumun ruhunu al getir, onu dünya sıkıntısından kurtarayım. Doğrusu onu hem yokluk ve hem de varlıkla imtihan ettim, her seferinde sevdiğim bir tavır sergiledi."*[88] der.

İbn Mes'ud ise şu hadîsi rivayet ediyor: Hz. Peygamber ellerini kapının iki yanına koyarak, *"Ölüm içindekilerle, Allah düşmanlarına hasretler ve belâlarla geldi. Allah dostlarına ise, sevinç ve gıpta edilecek şeylerle geldi."* buyurdu.[89]

[88] *el-Buhârî*, Cenâiz, 69; *Müslim*, Fedail, 1; *Neseî*, Cenâiz, 121.
[89] *et-Tirmizî*, Kıyame, 23; *Müsned*, V, 136.

Daha önce ölenlerin şekil ve hallerinden ders almak da ölüm düşüncesini kalbe yerleştirir ve dünyaya bağlılığını azaltır. Allah geçmiş asırları bize şöyle anlatmaktadır: ***"Sen onlardan (geçmiş milletlerden), herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya onlara ait cılız bir ses işitiyor musun?"*** (Meryem, 19/98) İbn Abbas, "Onlardan bir ses duyuyor musun? Çünkü ölüm onları susturmuş, his ve seslerini kesmiştir." Diyor. Başka bir âyette ***"Onların yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesiller yok etmişizdir. Onları hâlâ yola getirmedi mi? Bunda elbette ki, akıl sahipleri için nice ibretler vardır."*** (Tâhâ, 20/128) buyrulmaktadır.

Hz. Ebû Bekir bir hutbesinde, "Nerede o güzel yüzlü nuranî şahıslar? Vallahi toprağın altına gömüldüler. Nerede şehirler ve surlar inşa edenler? Zaman onlara boyun eğdirdi ve şu anda taşların, tepelerin altında bulunuyorlar." der.

Bu hadîs-i şerifleri, mürid olan kulun ölümü nasıl düşünmesi gerektiğini anlatmak için kaydediyorum ki, böylece, dünya sevgisinden uzaklaşsın; ölümün kendisine danışılmadan, sebepsiz ve vakitsiz geleceğini unutmasın ve kendini emniyette hissetmesin. Sonra ölümün derdini sekerâtını ve sarsmasını düşünsün ve nebilerin başına gelen sıkıntıları hatırlasın... Yanındakilerle birlikte ölüm meleğinin, iki müjdeden biriyle gelişini gözetlesin ve daha önce ölenlerin hallerinden ibret alsın...

Örnekler vererek, benzer kişi ve arkadaşların durumlarını göz önüne sererek, meseleyi anlatmanın, kalbe daha çok yerleştiğini gördüm. Kul, onların toprak altına nasıl serildiklerini, dünyadaki mevki ve saltanatlarını, sonra toprağın onları nasıl mahvedip mezarlarında çürüttüğünü, hanımlarının nasıl dul, çocuklarının öksüz, meclis ve mescitlerinin nasıl bomboş kaldığını ve izlerinin silindiğini düşünüp karşılaştırmakla ibret

alır. Tek tek onları hatırlar, simalarını göz önüne getirir, her birinin nasıl büyüdüğünü, geliştiğini mal-mülk elde ettiğini, harcadığını, dünyaya bağlılığını, ölümü nasıl unuttuğunu veya hatırlatıldığını, kendisiyle kurduğu dostluğu, sevinçlerini, ümitlerini, sonra o sağlam dişlerin nasıl döküldüğünü, organların ayrıldığını, güç ve kuvvetin çekilip gittiğini... evet hepsini bir bir göz önünden geçirir. O zaman, ölümün ani gelişi, sıkıntıları, ruhu kabzeden meleğin görüntüsü, iki müjdenin yaptığı büyük etki ve kalbin onları gözetlemesi, daha önce ölenlerin durumları, nasıl çürüyüp yok oldukları, onu geride bırakıp gittikleri ve kendisinin onların peşinden gideceği gibi gerçekler, kalbinde toplanıyor.

Kendisi de onlardan biri gibidir. Onlar öldü o da ölecektir. Nitekim Ebu'd-Derda', "Ölüleri hatırladığın zaman kendini onlardan biri say!" derken Hz. Peygamber Abdullah b. Ömer'e, "Dünyada yabancı veya yoldan geçen biri gibi ol ve kendini ölülerden say."[90] buyurmuştur.

İşte o zaman Allah'ın izniyle dünyaya olan bağlılığı azalır, ecelini gözetler, tevbe ile Rabbi'ne kavuşmaya hazırlanır ve arkadaşlarından önce ruhunu almayıp daha sonraya bıraktığından ve böylece onların hallerinden ibret alma, onların başına gelenler kendi başına da gelmesin diye hazırlanma fırsatı verdiğinden ötürü, Allah'a olan hamd ve şükrü artar. İbret alıp uyanması için eceli geri bırakıldığından, ölümün ona bir gaflet anında gelmeyeceği inancı artar. Sonra bunun Rabbi'nden kendisine verilen bir mutluluk olduğunu ümit eder.

İbn Mes'ud, "Saadete eren kişi başkasından ibret alan kimsedir." der. Ömer b. Abdülaziz bir hutbesinde şöyle diyor: "Sizler şu anda yok olup gitmiş kişilerin soyundan olduğunuza

---

[90] *el-Buhârî*, Rikak, 3; *et-Tirmizî*, Zühd, 25; *İbn Mâce*, Zühd, 3.

ve bunu sizden de başkasının miras olarak alacağına bakmaz mısınız? Neticede mirasçıların en hayırlısına döndürülmekte, her gün birinizi sabah veya akşam Allah'a hazırlamakta, bir toprak parçasının üzerine sonra da içine koyulmakta ve hesap vermeye yönelerek bütün sebepleri ortadan kaldırmaktadır. Geride kalan hiçbir şeyin faydasını görmeden kendisi için yapıp gönderdiğine çok muhtaç olarak gitmektedir." Bununla; dinleyenleri ölümü düşünmeye teşvik etmiştir. Kul, anlatmaya çalıştığımız şeyleri düşününce dünyaya bağlılığı azalır, tevbe ile Allah'a kavuşmaya hazırlanır ve Rabbi'nin hoşuna gitmeyen şeylere dönmemek için büyük gayret gösterir.

Dedim ki:

"Sen bana ölüm korkusunu, ecel gizli olduğundan dünyaya fazla bağlanmamak ve daha önce ölenlerden ibret almak gereğini anlattın. Bunların bir kısmını daha önce de düşünüyordum. Fakat kalbime etki etmiyor, etse bile kısa bir süre sonra etkisi kayboluyor."

Dedi ki:

"Kalbin başka şeylerle meşgul iken, bunları topluca düşünüyorsun. Şayet kalbin başka bir şeyle meşgul olmadan doğrudan bunları düşünürsen etkisi olur. Aniden ölümün gelme korkusuna kapılırsın ve arkasından dünyaya olan bağlılığın azalır."

Dedim ki:

"Doğrudan kalbe etki edecek bu düşünceyi nasıl elde edebilirim?"

Dedi ki:

"Kalbini bütün düşüncelerden temizleyip sadece bunu ele alacaksın, işte o zaman kalbine doğrudan yerleşir. Çünkü içinde başka bir şey yoktur. Çok geçmeden vücûd üzerinde etkisi görü-

lür. Allah'ın bize, Hz. Musa'nın annesinin kalbini, çocuğunun düşüncesinden başka bütün düşüncelerden boşaltması anını anlattığı gibi.. ***"Musa'nın annesinin yüreği bomboş kalıverdi."*** Yani çocuğun düşüncesi dışında her şeyden.."Oğlum!" diye bağırarak ***"Neredeyse işi ortaya çıkaracaktı."*** (Kasas, 28/10).

Allah, çocuğun düşüncesi dışında annenin kalbinde hiçbir düşünce kalmayınca, neredeyse durumu ortaya çıkarıp sakınılan felâketle neticelenen şeye sebebiyet vereceğini bildirmektedir. Kalbini, ölüm ve kurtuluşuna neden olacak mutlu son düşüncesi dışında, her şeyden temizleyen kişi nasıl etkilenmez? Kim böyle yaparsa kalbine üzüntü ve dert hakim olur ve ister istemez ölümün acı tadını duyar. Nitekim Hz. İsa, "Ey Havariler! Bana sekerâtı kolaylaştırması için Allah'a dua edin. Ölümden çok korktum. Bu korkum âdeta beni ölümün eşiğine götürmektedir." demişti.

Ölüm düşüncesi kimin kalbine doğrudan yerleşirse dünyadan soğur, sevinci ve hasedi azalır. Bu sözü Ebu'd-Derda da söylemiştir.

RİYÂ

BİRİNCİ BÖLÜM

Riyânın Özelliği ve Mahiyeti

Dedim ki:

"Allah'ı ve zikirlerini gözetmeyi, Allah hakkına riayeti ve onu isteme yolunu, vaciplerden evlâ ve daha faziletli olanı anlattın. Bunlara uymam durumunda, benim için hangi şeyden endişe ediyorsun?"

Dedi ki:

"Ahirette yaptıklarının sevabını alıp götürecek ve tadını bozacak şeylerle bunları ifsad etmenden endişeliyim."

Dedim ki:

"Öyle ise bu daha büyük bir felâkettir. Gayret edeceğim, sonra da yaptıklarım iptal olup gidecek! Bu nasıl şeydir?"

Dedi ki:

"Allah hakkına riâyet eden muttaki insanın durumu zamanla değişerek neticede halka görünür.

Daha önce mâlâyâni ve caiz olmayan konuşmalara dalıyorken kendisinde suskunluk görünür. Allah'a isyân edenlerden bir kaçış görünür. Kendilerinden manevî yönden iyilik göreceği kişilerle oturup kalkar. Allah'ın sevdiği ve onu Allah'a yaklaştıracak konuşmalar yapar. Organlarında bir sükûnet, gönlünde korku hasıl olur; vakar ve sakinliği onu yüceltir. Güzel ameller yapar. İşte o zaman nefsi, kullara gösteriş için ortaya çıkan bu durumların onu yüceltmeye, övmeye ve faziletli bir kişi olarak görünmeye engel olmadığını anlar. Ayrıca nefis gizlediği durumları açığa vurduğunda da yine övüleceğini ve faziletli görüleceğini anlar. O zaman nefis gizli ve açık yaptığı her ibadetten ötürü övülüp yüceltilmek ve dünyada büyük görünmek için dinle süslenip rahata kavuşmak ister.

Nefis mücadele edince kul, onu kendi arzu ve istekleri için mücadele ettiğini anlar. Ama bunlar açık olan istekler değiller. Yeme, içme, giyinme, evlenme gibi dış organlarla elde edilecek arzular cinsinden değiller. Bu, alenen yapılan iyiliklerin içinde gizli olan bir arzudur. Nefislerde gizlidir. Helâl ve faziletli şeylerden ayrı ve açık değildir. Hiçbir iyiliğin bulaşmadığı kötülüklerden açık bir kötülük de değildir. Ancak gizli ve iyiliklerin içine sirayet edip birleşen bir arzudur.

Yapan, zâhiren iyilik yapmakta, Allah'a itaat ediyor görünmektedir. Oysa nefis, arzusunu gizlemiştir. Açıkta görünen ibadetle süslenmek ve kulların nazarında ibadet yapıyor görünmek için, yapmacık yollara başvurmaktadır. Allah'a yaklaştıran türden bir ibadet olduğu için de kul nefsini tenkit edip ondan kurtulamıyor da. Çünkü nefis asıl gayesini gizlemiştir. Bunu ancak, nefsin gaye ve mahiyetini bildirecek bir ilimle yapmak mümkündür. Kul ilimle aydınlanmazsa, bu duygu gizli ve örtülü kalmaya devam eder.

Vehb b. Münebbih şöyle diyor, "Arzuların gizliliği odun içindeki ateşin gizliliğine benzer. Dürtersen açığa çıkar, bırakırsan gizli kalır. Riyânın en açığı yalandır. En gizlisi ise entrika ve hiledir." Yani riyâ gafil olana gizli kalır. İlim ve mârifetle gözetlenince açığa çıkar.

Yarın kıyamette ihlâsla yapılan iyiliklere ne kadar çok ihtiyacı olduğunu bilen kişinin kalbine, güzel bir mükâfat görebilmesi için, ciddi bir şekilde riyâdan kaçma ve tam bir ihlâsla amel etme endişesi hakim olur. Çünkü Allah için ihlâsla yaptığı amellerin dışında ona hiçbir amelin ulaşamayacağını ve sadece onun adına yapılan ve başka arzular bulaşmayanlar hariç, hiçbir amelin kabul edilmeyeceğini bilmektedir.

Bakmaz mısın ki, halk yolculuğa çıkmadığı, köyünde kasabasında olduğu zaman, alacaklı oldukları dirhem ve dinarlardan vazgeçebilmekte ve değeri düşük paralarla alış veriş yapmaktadırlar? Hâlbuki, hac yolculuğu gibi uzun bir sefere hazırlanan kişi yanına, en değerli paralardan almaktadır. Çünkü uzun yolda paraya ihtiyaç daha fazla olduğundan, yardım ve şefkat azalmaktadır. Meselâ, bir bidon su almak isterken paranın geçmeyip yüzüne çarpılmasından ve yiyecek, kiralık bir hayvan vb. insanlar arasında birbirine şefkat ve yardımın ağır bastığı ama ihtiyacın çok olduğu konularda çaresiz kalmaktan korkar. Oysa, bu şahıs memleketinde iken, reddedilmekten ve para değerinin düşüklüğünden korkmaz. Çünkü parası geri çevrilince, gidip değiştirme veya diğer bir maldan alma ya da birinden borç alarak, ihtiyacını karşılama imkân ve ümidi içindedir.

İşte kıyamet günü insanların birbirlerinden teberri ederek kaçacaklarını anlayan kişi de bu şekilde davranır. Çünkü o gün anne, gördüğü dehşet verici manzara karşısında terazi kefesinde ağır gelecek ve iyiliklerini artıracak en ufak bir sevaba ihtiyaç duyar ve çocuğundan bile bir alacağının olmasını ister.

O günün dehşetini ve o günün ihlâsla yapılan iyiliklere olan ciddi ihtiyacı anlayan kimse, kıyamet gününün sabah veya akşam gelip onu, ihlâsla yapmadığı bir namazda, oruçta, huşû'da, gazvede veya Allah yolunda düşmana saldırı anında yakalamasından ve amellerinin boşa gidip iyiliklerin günahlardan daha az bir seviyeye düşmesinden korkar. Şayet dünyada yaptığı amellerinde ihlâslı olsa, iyilikleri günahlarına tercih edilir ve bununla Cennet'e girer. Ama amelleri ihlâssızlıktan boşa gidince, günahlar tercih edilir. İyilik az ve hafif olur.

İşte o zaman kalbinin hasretten nasıl parçalandığını sorma? Akıllı olan bundan korkar! Korkunca da amellerinde riyâ ve kullara karşı yapmacık davranışlardan kaçınma hissi galip gelir. Sadece Allah rızâsını dileyerek hareket eder. Neticede hem ilmi hem de ameli ihlâslı olur.

Günahkârı Amelinde İhlâslı Olmaya Teşvik Etme

Dedim ki:

"İhlâs, özellikle abidlerin güçlü olanlarının makamıdır."

Dedi ki:

"Elbette ibadette güçlü kişiler daha çok ihlâslı olabiliyorlar. Fakat sevap ve günahı karıştıran günahkârlar, özellikle takvâlı kişilerden, daha çok dikkatli ve ihlâslı olmalıdırlar. Çünkü takvâ sahibi kişinin bütün nafileleri yok olsa bile, yerine getirdiği farzlarla kurtulur. Ama, günahkâr olanların nafileleri farz yerine kaim olur. Mücahid'in, "Hz. Peygamber'in bir tek nafilesi vardı. Çünkü affedilmiş bir kimseydi." diyerek, ***"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl."*** (İsra, 17/78) âyetini okuduğunu duymadın mı? Ebû Ümame de bu nafilenin Efendimiz'in özelliklerinden olduğunu söylemiştir.

Ebû Hüreyre, Temim ed-Dari ve Enes b. Malik'in rivayet ettikleri hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kul, kıyamet günü hesaba çekilir, farzları eksik olursa, nafilesi var mı ona bakın?" denir. Şayet nafilesi varsa onunla farzları tamamlanır."*[91]

Günahla sevabı karıştıran kişi kıyamet günü, farzları eksik ve günahları yığılmış bir şekilde gelir. Şayet ihlâssızlıktan nafileleri de yok olmuşsa, perişan olur. Çünkü bunları, farzları tamamlamak ve günahları silmek için yapmıştı.

Takvâ sahibi olan kişi yüksek mertebelere erişmek için çaba göstermişti. Nafileleri yok olsa bile, günahlarına galip gelecek ve neticede Cennet'e götürecek kadar iyilikleri kalır. Nefis ve şeytan ise, hiçbir iyiliğin kalmasını istemezler. Günahkâr kişi bununla ölçülür.

---

[91] *Neseî*, Salat, 9; *Darimî*, Salat, 91.

Takvâlı ve güçlü olan kişi durumunun iyi olduğunu ve halkın bu durumda olanlara saygı gösterdiğini görünce, düşman ve nefis o şahsın güç odaklarını ve galebe noktalarını bozmak için açık kapı keşfetmiş olurlar. O kişi, Allah için bütün zevklerini terk etmişti. Bunun üzerine onu riyâya sevk etmek ve amellerini bu yolla yok etmek isterler. Gayeleri, terk ettirmeyi başaramadıkları amellerini boşa çıkarmaktır.

Onu dinde yapmacığa davet ederler. Makamının yüceliğinden dem vururlar. Bu makam sevgisi onun yanında, gümüş ve altın sevgisine galebe çalar. Çünkü kul, "Ne takvâ sahibi insandır." desinler diye altın ve gümüşü terk eder. Nefis ve şeytan duygularını tatmin için kulu günaha davet ederler. Nefis lezzet almak için, şeytan ise haset ve düşmanlığından ötürü, kulun helâk olmasını isterler. Kul, onları dinlemeyince, "Senin takvân sana yeter." diyerek nafileleri terk etmeye davet ederler. Yine onları dinlemeyip nafilelerine devam ederse, bu sefer onu bu noktada riyâya düşürmeye çalışırlar. Nafilelerden ötürü de riyâya düşmeyince yine peşini bırakmazlar.

Nefis, halk arasında övülüp yüceltilmesi için uğraşarak lezzet almak isterken, şeytan düşman ve hasetliğinden ötürü bunu ister. Bu oyuna da gelmeyince, bundan kaçışında bir gösteriş olduğunu söylerler. Nafilelere ısrar ederse riyâdan kurtulamayacağını fısıldarlar. Kul, karşı çıkar, ihlâslı bir şekilde ameline devam eder. Riyâya karşı direnir ve yaptıkları işin neticesiz kalacağını söylerse onu tartışmaya davet ederler. Onlar, "Sen müraîsin." derler o ise bunu yalanlar. Böylece onu yapması gerekenden alıkoyar, kalbinin ahireti düşünmesine mâni olmaya çalışırlar.

Kalp biraz meşgul olunca, nefis uğraşmanın yorgunluğuna rağmen, düşünme zahmetinden kurtulduğu için keyiflenir. Düşmanın gayesi ise, kul kendini tam kaptırıp kemâl derecesi-

ne ulaşmasın diye, Allah'a yaptığı ibadete noksanlık koymak ister. Bu daha önce ilk anne ve babasına yaptığı gibi, kin ve hasedinden ileri gelmektedir.

Allah bizi dikkatli olmaya davet ederek şöyle buyuruyor: ***"Ey Adem oğulları! Şeytan ana-babanızı Cennet'ten çıkardığı gibi, sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin."*** (A'raf, 7/27). ***"O (şeytan) gerçekten saptırıcı apaçık bir düşmandır."*** (Kasas, 28/15). ***"..Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi."*** (Yûsuf, 12/18). ***"Nefis aşırı derecede kötülüğü emredicidir."*** (Yûsuf, 12/53). Allah bize, nefsin kötülüğü emrettiğini, şeytanın ise dalâlete sürükleyip amelden alıkoyduğunu haber vermektedir.

Riyâ Konusunda Açıklama

Dedim ki:

"Riyâ konusunda yeterli bilgim yoktur. Nedir riyâ?"

Dedi ki:

"Evet, bu konuda yeterli bilgin yoktur. Ve bilmediğin şeyden yeterince kaçınamazsın, görmediğin şeyden de sakınamazsın. Nehyedildikleri şeyleri öğrenip bilinçli bir şekilde onlardan kaçınmaları için, bilgi sahibi oluncaya kadar, senden önceki müritlerin durumu da böyle idi. Şu hadîs-i şerif buna delâlet etmektedir: "Bir adam Hz. Peygamber'e "Kurtuluş neyledir?" dedi. Hz. Peygamber, "Allah'ın sana emrettiği şeyleri insanlar için yapmamandır."[92] Böylece amelinde kurtuluşun olabilmesi için riyâyı terk etmesini emretmiş oluyor. Başka bir adam, "Birisi kabile tarafgirliğinden savaşır, diğeri kendisinden söz edilsin diye savaşır; bunların durumu nedir?"[93] diye sorar. Bunu soran adam

[92] *el-Buhârî*, Mağazî, 77; *Müslim*, Vesâyâ, 5; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ, 2.
[93] *el-Buhârî*, İlim, 45; *Müslim*, İmare, 149, 150; *Ebû Dâvûd*, Cihâd, 4.

amelini korumak istediğinden, riyâyı ihlâstan ayıracak bir ilim elde etmek istiyor ki, ameline riyâ karışma tehlikesi baş gösterince onu reddedebilsin.

Ebu'd-Derda, "Şeytanın dürtülerini bilmek, kişinin ilim seviyesini gösterir." der. Yani bir dürtünün ne zaman ve nerden geldiğini bilmek bir ilimdir. Kul, bu konuda Rabbinden bir ilim olarak sadece O'nun rızâsı için yapılan ihlâslı ve saf amellerin kabul edildiğini, nefis ve şeytanın da onu, amelleri boşa çıkaracak işlere davet ettiğini anlayınca, dikkatli olur ve bilinçli hareket eder. O zaman kendisine bir duygu gelince bunun riyâ olup olmadığını anlar.

Yunus b. Ubeyd bize Hasan-ı Basrî'nin şu sözünü aktarıyor: "Kul, amelini bozan şeyin ne olduğunu bildiği müddetçe iyilik içindedir." Kul, anlatmaya çalıştığımız riyâ vb. konularda hiçbir zaman yeterli bilgi ve emniyete sahip olamaz, özellikle riyâ... Çünkü hadîs-i şerifte riyânın, karıncanın hareketinden daha gizli olduğu bildirilmiştir.

Bu derecede gizli olan şey, ancak geniş bir ilim ve engin basiretle fark edilebilir. Aksi taktirde ilimsiz olarak riyâyı gözetmenin faydası olmaz. Korku ve endişe ile riyâ gözetlenmeli, mârifet ve basiretle de teşhis edip karşı konulmalıdır. Kısacası riyâya karşı kesin bilgi elde edemezsin.

Dedim ki:

"Peki nedir riyâ? Hangi ilim onu bildirir? Ta ki, bazı deliller elde edelim ve kalbimiz onları anlamak için inşirah bulsun."

Dedi ki:

"Riyâ kulun, Allah'ın ibadetiyle başkasını kastetmesidir."

Dedim ki:

"Bunun delili nedir?"

Dedi ki:

"Bunun delili Allah'ın şu âyetidir: ***"Kim (yalnız) dünya hayatını ve onun süsünü istemekte ise, onların işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir, halen yapmakta oldukları şeyler zaten bâtıldır."*** (Hud, 11/15-16) Hz. Muaviye ve Mücahid bunların "mürailer" olduğunu söylemişlerdir: Başka bir âyette: ***"Kötülükleri tuzak yapanlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır. Ve onların tuzağı bozulur."*** (Fatır,35/10) deniliyor. Mücahid bunların riyakârlar olduğunu söylemektedir. Diğer bir âyette ise: ***"Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz, dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*** (İnsan, 76/19) buyuruluyor. Yüce Mevlâ ameliyle dünyayı ve dünya süsünü isteyenin amelinin bu olduğunu bildirmektedir. Bu konuda birçok âyet vardır.

Hadîs-i şeriflere gelince

1. *"Melekler bir kulun amelini Allah'a yükseltince onlara, "Benim bu kulum ameliyle beni kastetmemiştir. Ameliyle birlikte Cehennem'e atın!" buyurur."*[94] Burada da dünya ve süsünün arzusu vardır. Bu sadece bu işin ehli olanların yanında geçerlidir.

2. "Kurtuluş nerdedir?" Sorusuna Efendimiz'in cevabı, *"Kulun Allah'a ibadetiyle insanları arzulamamasıdır."*[95] Şeklindedir.

3. "Amr b. As'tan: Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kim ameliyle riyâ ve gösteriş yaparsa, Allah da onunla ona göre muamelede bulunur."*[96]

4. "Hz. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen ve üç kişiyi anlatan hadîs-i şerif: Biri Allalı yolunda savaşmış, biri malla sadaka vermiş diğeri de Allalı'ın kitabını çokça okumuştur. Allah onlara: "Siz yalan söylüyorsunuz. Siz, 'falan iyi savaşçıdır falan çok

[94] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 67.
[95] *el-Buhârî*, Tefsiru Sûre, 3; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ, 3; *Neseî*, Vesâyâ, 3.
[96] *el-Buhârî*, Rikak, 36, Ahkam, 9; *Müslim*, Zühd, 47; *et-Tirmizî*, Nikâh, 11.

cömerttir, falan da âlimdir,' desinler diye yapıyordunuz." der. Hz. Peygamber'in *"Bunlar ateşe girecek ilk üç kişidir."* dediği de rivayet edilmiştir.

5. Bir kudsî hadîste de şöyle buyruluyor: *"Kulların amellerini boşa çıkaran riyâ, Allah'ın ibadetiyle insanların arzulandığı riyâdır."*

Amellerinde doğru ve ihlâslı olanların kalbini ise şöyle anlatıyor: ***"Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolayısıyla, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür beklemiyoruz."*** (İnsan, 76/9).

Mücahid, bunu dilleriyle değil kalpleriyle söylediklerini bildiriyor. Allah isteyenin rağbet etmesi için bize bunları anlatıyor. Kalbinden yaratıkların övgü ve karşılık bekleme hissini çıkarandan Allah razı olur. Bu konuda birçok hadîs-i şerif de vardır.

Neticede riyânın, amelimizle, Allah'ın dışında birilerini hoş etmemiz veya Allah'ın ibadetiyle yaratıkları kasdetmememiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Riyâ İki Türlüdür

Dedim ki:

"Riyâ sadece anlattığın bu şekliyle midir? Yoksa başka şekilleri de var mı?"

Dedi ki:

"Riyâ bir meyil ve arzudur. Biri ağır biri de hafif olmak üzere ikiye ayrılır, ama ikisi de riyâdır.

Ağır ve büyük riyâ, kulun Allah'ın ibadetiyle kulları arzulamasıdır. Bununla Allah kastedilmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber: "Allah'a itaatinle kulları arzulama!"[97] buyurmuş-

[97] *el-Buhârî*, Tefsiru Sûre, 3; *Ebû Dâvûd*, Vesâyâ, 3; *Neseî*, Vesâyâ, 3.

tur. Yukarıda geçen üç şahsın durumu da buna örnektir. Onlar da Allah'ı değil insanları arzuluyorlardı. Bu ise Allah katında çok kötü bir şeydir. Bir diğer hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kıyamet günü mürâîye, yaratıkların başı üzerinden şöyle seslenilir: Ey günahkâr! Ey kandıran şahıs! Senin ibadetlerin boşuna gitti sevapların silindi! Git kimin için amel ettiysen sevabını onlardan iste!" denilir."*[98] Üç kişiyi anlattığı hadîs-i şerifte Efendimiz, Hz. Ebû Hüreyre'nin ayağı üzerine bir çizgi çizip, *"Ya Eba Hüreyre! Bunlar kıyamet günü Allah'ın Cehennem ateşini onlarla tutuşturacağı ilk kişilerdir."*[99] buyurdu. Bu Allah katında riyânın en büyüğüdür.

Şeddâd b. Evs'in rivayet ettiği bir hadîste Efendimiz, *"Ümmetim için korktuğum şeylerin en korkuncu, riyâdır."*[100] buyurmaktadır. Yine Şeddâd b. Evs anlatıyor: "Bir gün Hz. Peygamberi ağlarken gördüm. Sebebini sorunca şu cevabı verdi: *"Ümmetim için korktuğum bir iş var: Şirk... Fakat Ümmetim puta, güneşe, aya, taşa vs. tapmayacaktır. Ancak amellerine riyâ sokacaklar. Bu da korktuğum şeylerin en korkuncudur."*[101]

Hafif olan riyâya gelince: Allah'ın ibadetiyle hem Allah'ın sevabını hem de kulları arzulamak, ikisini bir kalpte birleştirmektir. Bu ikisini birleştirmek riyânın hafif olanıdır. Amele şirk karıştırmak demektir. Çünkü birincisi insanları istemekte, Allah'ı istememektedir. Dolayısıyla ikincisi ameline şirk karıştırmaktadır. Çünkü ikisinin de övgüsünü beklemektedir.

Hz. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Allah, 'Benim hiçbir ortağım olmaz. Kim yaptığı amele başkasını karıştırırsa Ben o amelden beriyim. Kimi*

---

[98] İbn Ebi Dünya, *es-Sünnet ve'l-İhlas*, adlı eserinde, sahabinin adını vermeden rivayet eder. Değişik lafızlarla bak. el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 294.
[99] *et-Tirmizî*, Zühd, 48.
[100] *et-Tirmizî*, Hudûd, 24, Fiten, 59; *İbn Mâce*, Hudûd, 12; *Müsned*, I, 22
[101] *Müsned*, IV, 24, 126.

karıştırmışsa o amel onun içindir.' diye ferman eder."[102] Bununla hem Allah'ın hem de kulların irâde edildiği bir riyâ çeşidi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tavus anlatıyor: Hz. Peygamber'e bir adam gelip, "Ya Resûlallah, kişi sadaka verir ve buna mukabil, övülmeyi karşılık olarak görmeyi arzularsa, durumu nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber, ***"Kim, Rabbi'ne kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbi'ne ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*** (Kehf, 18/110) âyeti nazil oluncaya kadar bir şey demedi.

Allah hem halkın hem de Allah'ın övgüsünü isteyen şahsın sorusuna cevap olarak bu âyeti indirdi.

Mahmud b. Lebid de Hz. Peygamber'den şunu rivayet ediyor: "Sizin için korktuklarımın en korkuncu küçük şirktir." *"Küçük şirk nedir?"* dediler. *"Riyâ!"* dedi ve devam etti: *"Allah kıyamet günü onlara: 'Dünyada yanlarına gittiğiniz kişilerin yanına gidin! Yanlarında bir karşılık bulabilir misiniz?' der."*[103]

Kâsım b. Muheymere'den: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah, 'İçinde hardal tohumu kadar riyâ olan ameli kabul etmem' buyurmuştur."[104]

Hz. Ömer, Hz. Muaz'ı ağlarken görünce, "Niye ağlıyorsun?" dedi. Hz. Muaz, Efendimiz'in ravzasını göstererek, "Bu ravza sahibinden duyduğum: 'Riyânın en küçüğü bile şirktir." sözünden dolayı.' karşılığını verdi. Başka bir hadîste "Riyânın en azı şirktir."[105] buyuruluyor.

İbn Ebi Muğis, Said b. Museyyeb'e, "Birimiz iyilik yapar ve ona mukabil övülmeyi ve karşılık görmeyi ister?" deyince, "Sen amelinin boşa gitmesini mi istiyorsun?" diye sordu. "Hayır." karşılığı alınca da, "Öyle ise Allah için yaptığın işi ihlâsla yap!" dedi.

---

[102] *Müslim*, Zühd, 46; *İbn Mâce*, Zühd, 21; *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 18; *Müsned*, II, 301.
[103] *et-Tirmizî*, Nüzûr, 9; *İbn Mâce*, Fiten, 19; *Muvatta*, Büyû', 34; *Müsned*, IV, 124.
[104] *Müslim*, İman, 148, 149; *Ebû Dâvûd*, Libas, 26; *et-Tirmizî*, Birr, 61.
[105] *et-Tirmizî*, Nüzûr, 9; *İbn Mâce*, Fiten, 16.

Bir adam, Ubade b. Samit'e, "Ben kılıcımla Allah yolunda savaşıyorum. Bununla hem Allah'ın rızâsını hem de mü'min-lerin övgüsünü diliyorum." deyince Hz. Ubade, "Sana hiçbir şey yoktur." karşılığını verdi. Adam üç defa aynı soruyu sordu ve aynı cevabı aldı. Üçüncüsünde şu kudsî hadîsi de ekledi: *"Ben ortaklara hiçbir ihtiyacı olmayanım. Bana ibadet edip bu ibadette başkasını karıştıranın ibadetinden payına düşeni Bana ortak koşulana bırakırım. İhtiyacım yok!"*[106] Allah kendilerinden razı olduğu mü'minleri ise onların diliyle anlatıyor: ***"Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolayısıyla sizden ne bir karşılık ve ne de bir teşekkür bekliyoruz."*** (İnsan, 76/9) Allah'la birlikte kalbe yerleştirmeyi reddediyorlar.

Dahhak, "Sakın, bu Allah ve sizin için veya bu Allah ve akrabalık için demeyin. Çünkü Allah'ın ortağı olmaz." der.

Hz. Ömer bir adama, bir hatasından ötürü[107] kırbaçla vurdu ve sonra "İstersen benden kısas alabilirsin." dedi. Adam, "Hayır, Allah'ın hatırı ve senin hatırın için vazgeçiyorum." dedi. Hz. Ömer benim için mi vazgeçiyorsun, yoksa Allah için mi bunu belirt!" deyince, adam, "Allah için." dedi. Hz. Ömer, "İşte şimdi oldu." karşılığını verdi.

Bu yazılanlar, riyânın büyüğünün, Allah'ın ibadetiyle kulların kastedilmesi; küçüğünün ise, Allah ve insanların beraber kastedilmesi olduğunu göstermektedir.

---

[106] *İbn Mace*, Zühd, 21; *Müsned*, II, 1.

[107] Hz. Ömer, adamın yolda bir kadınla konuştuğunu görünce ona vurdu. Sonra hanımı olduğunu anlayınca, kısas yapmasını istedi.

Riyânın Oluşması ve Sebep Olan Durumlar

Dedim ki:

"Kalpte kök salan riyânın kaynağı ve asıl sebebi nedir? Çünkü eğer kulun kalbinde bu işe sebep olan bir kök, bir tohum olmasaydı, riyâ yeşerip dallanmaz; düşmanın dürtülerini kabul etmezdi. Aksine düşman, kalpte sevgi ve ilgisi olmayan bir şeye davet etmiş olurdu."

Dedi ki:

"Evet"

Dedim ki:

"Peki o nedir?"

Dedi ki:

"Nefs içinde üç düğüm var: Övülme sevgisi, yerilme korkusu ve dünyalık kaybı, insanların elinde olana aşırı ilgi."

Dedim ki:

"Bunun delili nedir?"

Dedi ki:

"Kişinin kendi vicdanında hissettiği şeyler bunun delilidir. Çünkü Rabbi'ne yaptığı kulluğu başkalarına duyurmak ister. Böylece iyilik, saygı ve ikram görmeyi, övülmeyi ve kendisinden söz edilmesini umar. Hoşlanmadığı tenkite maruz kalmamak için, istekli olmadığı halde, ibadet eder.

Dedim ki:

"Bunu vicdanımda hissediyorum. Ancak buna ilimden delil istiyorum"

Dedi ki:

Bunun delili Ebû Musa el-Eş'arî'nin rivayet ettiği şu hadîs-i şeriftir: *"A'rabî'nin biri Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın elçisi, bir adam hamiyet için savaşır."* Yani, kendisinin veya taraftarlarının mağlup olmasından hoşlanmadığı için savaşır. "Bir diğer

adam savaştaki kahramanlığının belli olması için savaşır." Bu ise, kalpteki övülme duygusunun eseridir. *"Bir adam da sena ile kendisinden söz edilsin diye savaşır."*[108] Bu da dillere destan olma isteğinin neticesidir.

İbn Mes'ud da şöyle diyor: "İki cephe savaşa tutuşunca melekler nazil olur ve savaşanların niyetlerine göre, "Falan kendisinden söz edilsin diye savaşıyor, falan da mal-mülk elde etmek için savaşıyor." diye hepsini kaydederler. Birincisi halkın övgüsünü kazanmaya, ikincisi ise dünyaya olan bağlılığa delildir. Hz. Ömer de, "Siz daha sonra meğazi kitaplarında, falan şehit oldu diye söz edersiniz. Hâlbuki o, yükünü gümüşle doldurmuştur." açıklamasını yapar.

Hz. Peygamber'den şu hadîs-i şerifler de rivayet edilmiştir: *"Kim, deve yuları gibi adi bir şey elde etmek için savaşırsa sadece niyetlendiği şeyi elde eder."*[109] *"Kim dünya için hicret ederse onu elde eder ve sadece niyetlendiği şey için hicret etmiş olur."*[110] *"Kim bir şey elde etmek için hicret ederse ona sadece niyetlendiği vardır."*[111]

Adamın biri, Ümmü Kays adındaki kadınla evlenmek için hicret etmişti. Ona "Ümmü Kays'ın muhaciri." ismi takıldı. Çünkü sadece evlenmek için hicret etmişti.

Dolayısıyla riyâya ve düşmanın dürtülerini kabule sevk eden şu üç şeydir: Övülme arzusu, tenkit edilme endişesi, dünya sevgisi ile halkın elindekine göz koyma. Bunlar da övülme arzusu ve tenkit edilme endişesine indirgenebilir. Çünkü kişi, halkın yanında olana, sırf Allah'a ibadetle değil, övülme ve büyük görülmekle kavuşacağına inanır. Çünkü, ancak o zaman ona mallarını sunarlar. Gözden düşüp halkın övgüsünü kaybetme endişe-

---

[108] *el-Buhârî*, İlim, 45; *Müslim*, İmaret, 150; *et-Tirmizî*, Fedailu'l-Cihâd, 16.
[109] *Neseî*, Cihâd, 23; *Müsned*, V, 315.
[110] *el-Buhârî*, İman, 41, İtk, 6; *Müslim*, İmaret, 155; *Ebû Dâvûd*, Talâk,11; *Neseî*, Taharet, 59.
[111] *ag.* aynı yerler.

sinden ve tenkit edilmekten korkar. Neticede bu üç şey övülme arzusuna indirgenmiş olur. Ancak övülme arzusu, kişilerin karakter ve isteklerine göre dallanıp budaklanır.

Tenkit Edilme Korkusu ve Başkasının Elindekine Göz Dikme

Dedim ki:

"Tenkit edilmekten korku nasıl olur?"

Dedi ki:

"Meselâ bir adam düşün ki, hücuma geçmek üzere toplanan düşmanın karşısına dikilmiş bulunan ve ondan da daha cesaretli olan savaşçıların içinde yer almaktadır. Bu adam aynı safta bulunduğu savaşçıları geçip övgüyü hak edecek kahramanlıklarda bulunma gücüne sahip değildir. Dolayısıyla, o durumda yanındakilerin kendisi için, "Ne cesaretli, ne kahraman adam." demelerinden ümidini keser. Çünkü hepsi aynı durumdalar, hatta ondan ilerdeler. Bu durumda övgü görmeden safta durmak istemez. Saftan ayrılmak ister, ancak kendisi için "Ne korkak adam!" denilmesinden de çekinir. Neticede savaş saffında kalır ama sevap kazanma gayretiyle değil, korkaklıkla itham edilmekten çekindiği için kalır. İlk saflara katılmayıp geri kalan, ama savaştan da kaçmayanların durumu da böyledir. Korktukları savaşın, kaybedildiğini gördükleri veya çok ölüm olduğunu müşahede ettikleri için ön safa girmezler, ama korkaklık damgasını yemekten de çekinirler. Onun için kaçmayıp geri saflarda yer alırlar.

Veya altın, gümüş vb. dünya malını çokça tasadduk eden bir grubun içinde bulunan bir adam düşün! Nefsini yenip onlar gibi mertçe tasaddukta bulunamaz. Cimrilikle bir şeyler verir ama, övülmekten de ümidini keser. Çünkü bu konuda herkes onu geride bırakmıştır.

Ya da bir adam düşün ki, yanındakiler gece veya gündüz uzun uzun namaz kılmaktalar, o ise onlar gibi kılamamaktadır. Tembellikle de itham olunmak istemez. Ama övülmekten de ümidini keser. Çünkü diğerleri ondan üstündür. Tembellikle itham edilip tenkit edilmekten de çekindiği için birkaç rekât kılar.

Ya da, bazı dinî konuları bilmediği halde, "Bu yaşa gelmiş hâlâ şu konuyu öğrenememiş!" denilmesin diye, kimseye de sormayan adam gibi. Bazen tenkit korkusu onu yalan söylemeye sürükler. Bilmediği konuda kitap yazdığını iddia eder. Veya cahilâne fetva verir. Hâlbuki, sorulan soruya cevap veremeyeceğini, dolayısıyla bu konuda fetva vermemesi gerektiğini ve "Bilmiyorum." demesinin daha uygun olacağını bilir. Fakat cehaletle itham olunmaktan çekinir.

Tenkit edilmekten korktuğu için helâl mal elde etmeyi, iyiliği emredip kötülükten menetmeyi bırakan kişiler de böyledir. Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dedim ki:

"Başkasının elinde olana göz dikmek nasıl olur?"

Dedi ki:

"Kendisinden iyilik umduğu, yaptığı amele mukabil bir şeyler verip, el uzatacağını beklediği kişinin onu görmesi hoşuna gider. İyilik beklediği şahsın, bir kötülüğünü görmesi onu, bir başkasının görmesinden daha çok üzer. İbadet ve taatini görmesi ise, çok hoşuna gider. Çünkü ondan bir şeyler beklemektedir.

Birisine kârla bir şeyler satan, veya vadeli bir şekilde bir şey satıp buna mukabil övgü bekleyen şahsın, o kişi tarafından bir iyilik yaparken görülmesi çok hoşuna gider. Çünkü verâ sahibi, vefalı, sözünde duran bir şahıs olduğu inancı yerleşir. Bu da ona güvenmeyi sağlar.

Sanatkâr müşterinin, işçi patronun, bir mala veya ticarethaneye vekil olan kişi mal sahibinin yanında güvenilir görünmek için, riyâkârâne bir şekilde, daha çok verâ sahibi olmaya çalışır.

Dedim ki:

"İkisini iyi anladım. Övülme duygusu, daha çok izaha ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıktır ve nefsin hoşuna gitmektedir. Bu üç duygunun riyâyı kamçıladığını ve düşmanın dürtülerini kabul ettiğini anladım. Peki bu üç duygunun kaynağı nedir? Çünkü dayanağı olmayan bir şey ortaya çıkıp bu kadar dal-budak salamaz."

Dedi ki:

"Bu üç duygunun dal-budak salması, nefsin övgü ve iyilik duygusundan aldığı lezzeti ve tenkit edilmekten gelen acı ve üzüntüyü anlamasından kaynaklanır. Bu anlayış büyüdükçe kul bu üç duyguya kendini daha çok kaptırır.

Çünkü insanlar onu övdükçe değeri yükselir, karşılaşanlar ona önce selâm verir, ikramda bulunur, aralarında bulunmaktan şeref duyar, sözünü tasdik eder, hüsnüzanda bulunur ve öyle ki, yaptığı hatayı iyiye yorarlar. Bir de onun gerçekten iyilik yaptığını düşün! Ayrıca emirlerini yerine getirir, yasakladığı şeylerden uzak dururlar. Ona liderlik verir, hoşuna giden şeylerle onu överler. İşte bu, halkın övgüsünden gelen şeyleri bilmektir.

Tamahkârlığı bilmeye gelince, Rabbi'ne yaptığı ibadetten ötürü halkın kendisine iyilik yaptığı kişi, kendisine hediyeler verildiğini, ihtiyaçlarının giderildiğini, gerektiğinde borç para vermede yarışıldığını ve borcunun ertelendiğini vs. görür ve durumunu anlar

Tenkit edilme endişesi ise şöyle bilinir: Tenkit edilen kişinin doğruları yalanlanır, iyilik yapsa sû-i zanla bakılır vs. Bir de gerçekten kötülük yaptığını düşün! Şahitliği reddedilir, sözü

dinlenmez, bir topluluğa gelse yer verilmez, kendisinden yüz çevrilir, selâm verilmemeye çalışılır, ihtiyaçları karşılanmaz, sohbetinden utanılır, kimse malını vs. ona güvenmez. Nerdeyse başkasının yaptığı hata bile ona yüklenir ve bazen zulmedilir.

Övgü ve tamahkârlığın getirdiği fayda ve tenkit edilmenin sebep olduğu zararı anlayınca, övülmeyi ve tenkit edilmemeyi çok sever ve başkasının elinde bulunana tamah eder. Bu duygu kalbini kaplar. Neticede bu üç duygu onu riyâya sürükler, nefis ve şeytan düşmanlarına teslim olur. Dünyada sağladığı adi menfaatinden ötürü, bütün ibadetlerini riyâ ve gösteriş içinde yapar.

Riyâ, Övülme Arzusu ve Tamahkârlığı Kıran Hususlar

Dedim ki:

"Bunları, kalbime ağır gelecek ve bana galip olacaklar korkusuna sürükleyecek bir tarzda anlattınız. Siz anlatmadan önce de bunların kötü olduğunu biliyordum; ancak izah ettiğiniz çapta kavrayamamıştım. Bu üç kötü sıfatı kuldan uzaklaştıracak, gözünde küçük düşürecek (ve kötü neticelerini gösterecek) şuura ulaşmanın kolay yolu nedir ki, kul müstağni davransın, bu inanca kapılmasın ve neticede riyâya sürükleyen bu haslet zayıflasın?"

Dedi ki:

"Bu iki şeyle mümkün olabilir:

1. Allah korkusunu ve yardımını azaltan, kişiyi ondan mahrum eden, dünyada kalbinin ıslahına engel olan, ahirette Allah'ın sevabını azaltan ve yukarıda sayılan üç kötü hasletten birine inanması durumunda cezalandırılacağı korkusuna götüren şeyi bilmek.

2. Kullardan beklediği şeyleri, Allah'ın verdiği imkânlarla meşru yoldan elde etmek.

Dünya'da Allah'tan gelen nimetlerden mahrum olmak ve belâlara duçar kalmak kişiyi, Allah'ın nefretine mukabil kullara sevdirir. Allah'a çirkin, kullara güzel gösterir. Allah'tan uzaklaştırarak kullara yaklaştırır. Allah'a tenkit ettirerek, kullara övdürür. Allah'ın nefretine sebep olup kulların hoşnutluğunu kazandırır. Ahirette sevaptan mahrum bırakır, dünyada o amelini ifsat eder. Çok muhtaç olduğu günde sevaplarını iptal eder.

İhlâsla yapıp sevap hanesine yazdıracağı ve neticede günahlarına galip gelecek ve onu Cennet'e götürebilecek türden amellerini de siler. Böylece günahlarına galip gelecek ve amel defterine yazılacak bir sevabı olmadığından ateşe atılacaktır. Bu durumdaki bir şahsın hasret ve perişanlığını sorma! Ama, ölümden önce ihlâsın önemini, riyânın da zararını kavrayıp ihlâsla amel edenin durumu istisnadır.

Şayet ihlâsla yaptığı amellerin çokluğundan ötürü sevapları galip gelirse, onu Allah'a yaklaştıran ve Cennet'teki derecesini yükselten bu sevapların sadece bir kısmı silinir. Ayrıca riyakârca yaptığı amellerinden ötürü, Allah'ın huzurunda bekletilir, hesaba çekilir ve dünyada yaptığı bazı amellerinde başkasının övgü, sevgi ve yakınlığını ona tercih ettiğinden ötürü, O'nun kızgınlığına ve civarından uzaklığa maruz kalma sıkıntı ve utancını da yaşar.

Dünyada, kalp kararması, nefsin kötülüğü ve kalbinden ümidin silinmesi, riyâ ile bilinir.

İnsanların övgüsünü kazanmak için harcadığı gayret sayılmayacak kadar çok ve dağınıktır. Zira kendileriyle ilişki içine girdiği insanlar da sayılmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla hepsinin rızâsını alamaz. Çünkü bir kısmını razı edebilmek için, diğer bir kısmını küstürmek gerekir. Ayrıca sû-i zan besler,

bazıları da diğerlerinin tenkit ettiği hususları över. Kısacası, kendilerine riyakârlık yaptığı kişilerin rızâsı, diğerlerinin nefreti üzerine bina edilir. Kısacası, hepsini razı edemediği için, kalbi paramparçadır ve himmeti dağınıktır.

Bunca gayrete ve dünya ve ahirette yüz çevirdiği Allah rızâsına mukabil, onlar ne Allah'ın takdir ettiği ecelini geciktirebilirler, ne rızkını artırabilirler, ne hastalık ve belâlarına engel olabilirler ve ne de hoşuna gitmediği bir şeye engel olabilirler.

İnsanların elindekine tamahkârlıkla da, Allah'ın takdir ettiğinden fazlasına kavuşması mümkün değildir. Yaptığı ameli riyâ ile değil, ihlâsla yapsaydı yine mukadder olana kavuşurdu. Akıllı olan kimse, hiçbir fayda görmeyip dünya ve ahirette zararını göreceği şeye nasıl yönelebilir?!

Tenkit de takdir edilenin dışında onun mertebesini düşürmeyeceği gibi, ona bir zarar da veremez. Tenkit edildiği hususlar, şayet ihlâslı olsaydı, övgü olarak kendisine yönelirdi. Bazen de tenkitlerinden çekinerek kendilerine karşı mürâî davrandığı kişiler kalplerinden yalancı olduğuna inanırlar.

Tenkit edilme, ömrünün akıbeti, rızkı ve eceli konusundaki endişeleri, Rahman olan Allah'ın takdir ettiğini asla değiştiremez. Herhangi bir belâ giderilmeden ve hoş olmayan herhangi bir şeye engel olmadan, amelleri boşa gider. Allah'ın takdir etmediği şeyler, asla ona isabet edemez.

Akıllı olan, bu üç şeyin zararlarını, hiçbir fayda getirmeyeceklerini, Allah'ın takdirinin olup bittiğini, bu üç şeyin aldatmaca olduğunu ve büyük zarar verdiklerini anladıktan sonra, nasıl onlardan kaçınmaz? Doğrusu akıllı olan bunu anlayınca bu üç şeyden kaçınır.

Bu açıklamalara rağmen kendini kaptıran, ancak ahmak bir deli olabilir! Çoğu zaman ahmak olan bile malına, bedenine veya çocuğuna zarar veren, üstelik bir fayda sağlamayan ve

zarara da engel olmayan övgüyü reddeder. Hz. Peygamber'den konuyu izah eden şu hadîs rivayet edilmiştir: *"Temimoğullarından bir şair, "Benim övgüm iyilik, tenkidim de kötülük verir." deyince Hz. Peygamber, "Yalan söyledin. Bu durum ancak Allah'a aittir!"* cevabını verdi.[112] Akıllı olan kul, Allah'ın dışında hiçbir kimsenin övgüsünün iyilik, tenkidinin de kötülük getirmeyeceğini anlayınca, onun nazarında Allah'a itaat etme noktasında, övülme ve tenkit edilme aynıdır. Eğer fıtratı onu zorlarsa, akıl ve ilmiyle ona galip gelebilir.

Bunla birlikte, eğer insanların övgüsü fayda, tenkidi de zarar veriyorsa, övgü ve tenkitten kaçınmak cahillik olur. Çünkü insanlar, Allah'a ibadete mukabil o kişinin övgü istediğini bilemezler. Zira niyeti kalptedir ve gizlidir. Böyle bir şey isteyip istemediği bilinmez. Kulların nazarında iş, zâhire göredir ve birdir. Hâlbuki Allah'ın katında bir değildir. O kişi zâhiren temizdir. Ama iç âleminde necis ve kalben günahkârdır. İnsanların, serbest irâdelerini beyan edip o kişiyi övme veya tenkit etmeye engel olan şeyi kalbinde gizlemektedir. Allah'ın irâdesiyle ihlâsını gizlese, insanlara göre yine aynıdır. Eğer onlar, Allah'ın ibadetine mukabil övgülerini istediğini, ya da ellerinde bulunana tamahkârlık ettiğini veya tenkit edilme korkusunu taşıdığını bilseler, ondan nefret ederler. Üstelik Allah da ona gazaplanır. Hâlbuki bu, kalben inandığı bir şeydir. Hem dünyada, hem de ahiret günü Allah'ın huzurunda, bundan zarar görecektir.

Eğer onların övgüsüyle bir menfaat elde etmiş veya tenkitleriyle ayıplanmışsa, övgüye ulaşma ve tenkitten kaçınmanın yolunu şaşırmış demektir. Bu nasıl olur ki, ne Allah'tan başkasının övgüsü fayda, ne de tenkidi zarar verir. Çünkü O'nun mülkünde ortağı ve idaresinde işleri paylaşan kimsesi yoktur.

---

[112] *et-Tirmizî,* Tefsiru Sûre, 49; *Müsned,* III, 488.

Nefsini bu yönden düşünen onu küçük görür; zararının büyüklüğünü ve menfaatinin olmadığını hisseder.

Bu bilgiyi elde edenin kalbi, bu tür duygulara ihtiyaç duymaz ve onlardan kaçınır. Neticede, nefis ve şeytanın ortaya çıkardığı ve riyâyı gerektiren bütün duygular zayıflar; düşmandan çekinir, kalbine ihlâs yerleşir, ameller saflaşır, kalbi temizlenir; Allah'ın ilgisini çekmeye ehil hale gelir, yardımına mazhar olur, sıkıntıları gider, sadece Yaratıcı'sına ve Efendi'sine kendisini vermiş olur; kullarla ilişkisinde fikir dağınıklığından kurtulur, riyâ zilletinden ve halka yalvarmaktan azat olur; şunu memnun edeyim derken bir başkasını kızdırma sıkıntısından kurtulur. Çünkü yaratılmışlarla ilişkinin önemli olmadığını, Allah'la ilişkisinin dünya ve ahiret saadetini sağladığını anlar.

Amel, Kıyafet ve Benzeri Şeylerle Yapılan Riyâ

Dedim ki:

"Anlatılan hususlar bana kolay geldi. Bunlara inanan kişinin ahmaklığı ve Allah'ı anlamadığı ortaya çıktı. Bana bu üç husustan önce, kişinin süslenme ve benzerleriyle yaptığı riyâyı anlat. Bunlar bir tane midir yoksa değişiyor mu?"

Dedi ki:

"Kendisiyle riyâ yapılan ve süslenmeye sebep olan beş şey vardır. Kul bedeniyle, elbisesiyle, sözüyle, ameliyle ve arkadaş ve akraba gibi başkasıyla riyâya girer. Bir kısmı ibadet yoluyla bu beş şeyle riyâya girer. Ehl-i dünya ise, dünya metaı olarak bu beş şeyle riyâya girerler. Ancak ehl-i dünyanın riyâsı daha basittir.

Bedenle Yapılan Riyâ

Kul bedeniyle, din açısından riyâya girer. Meselâ, "Bu adam çok ibadet etmekte, üzüntü ve korku taşımaktadır." denilsin diye, bedeninin titremesi ve benzinin sararmasıyla riyâya girer. Sesinin kısık olması, gözlerinin çökmesi, dudakların solması da çok oruç tuttuğuna delâlet eder ve bununla da riyâya girer.

Oruçlunun simasında görülen değişiklikler oruçlu olduğuna işaret edip, onu riyâya sürüklemesin diye Hz. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadîs-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Biriniz oruç tutunca, başını yağlasın, saçlarını tarasın ve gözlerine sürme çeksin."*[113] İbn Mes'ud, "Bunun üzerine ashab, başları yağlanmış oruçlulara dönüştüler." diyor.

Vücudun titremesi, az yemeye ve üzüntü ile sıkıntıya işaret etmektedir. Benzin sararması oruca, gece ibadetine ve üzüntüye işarettir. Bu ise Allah'ın kızgınlığını celbeder.

Dünya ehli ise şişmanlık, yüz parlaklığı, belin kuvveti ile riyâya girerler. Bu dindeki riyâdan daha hafiftir.

Kıyafetle Yapılan Riyâ

Kul, saçların dağınıklığı, gözlerin ferinin kaçması, bıyıkların halkalanması, saçın uzaması veya Hz. Peygamber'e uyarak, saçların ayrılması, secde yerinin belli olması, kaba elbise giyme, elbiselerin kollarının sıvanması, yenlerinin kısalığı, ayakkabı dikme, onları dindar şahısların kalıbıyla kesme, elbiseyi süslememe ve kendi imkânlarıyla ibadette çektiği sıkıntılarla riyâya girer. Çünkü bu konuda da abidler çeşit çeşittir.

Bazıları hem din hem de dünya konusunda övülmeyi hedefliyorlar. Güzel elbise giyer, fakat kısa tutar, güzel ayakkabı giyer, fakat avamın yaptırdığı şekilde değil; dindarların yap-

[113] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 57.

tırdığı gibi yaptırır,... Kısacası hem din hem dünya ehlinin giydiği elbiseleri seçer. Böylece arkadaşlarının, abidlerin, meliklerin, tüccarların, zenginlerin vs. onu övmesini arzular. Hâlbuki abidlerin giydiği elbiseler, zenginlerin giydiği elbiseler gibi değerli olmaz. Hem abid hem de zengin kişilerin elbiselerini bir araya getirerek iki kesimin de övgüsünden pay almak ister.

Bazıları, meliklerin, sultanların ve abidlerin, dindarlık noktasında övgüsünü kazanmaya çalışır. Böylece her grubun yanında üstün görünmek ister. Güzel elbiseler giyer, değerli binekler alır. Dindarlığıyla sultanlara yanaşır, dindarların ihtiyaçları için koşturur, yapmacık hareketlerle ve süs içinde onlarla oturup kalkar.

Bazıları, saygılı bir şekilde hem hidayet hem de dalâlette olanlara yaklaşırlar. Böylece iki kesimden de ilgi ve övgü beklerler.

Her kesimden insana yaklaşmak için, onların sevdiği şeyle onlara yönelirler. İşte bunlar riyakâr ve yapmacık hareket sahiplerinin en kötüleridirler.

Onlardan birine daha rahat bir ortam oluşturulsa, alıştığı ortamı ve dinî açıdan bilinegeldiği giyim kuşamını kolay kolay terk edemez. Meselâ, yün ve kaba elbise giyen birine, ince kumaştan yapılmış güzel elbiseler giymesi teklif edilse, halkın onu yolundan ayrılmış, dünyaya meyletmiş sayması endişesinden ötürü, boynu vurulmuş gibi, bu teklifi tepkiyle karşılar. Onlardan orta halli giyinen, orta halli yaşayan birine güzel elbiseler giymesi söylense, "O da dünyaya meyletti." denilir diye, boynu vurulmuş gibi üzülür.

Bu orta halli kişiye eski, kaba elbiseler giymesi söylense, bu teklif de ona çok ağır gelir. Çünkü, ehl-i dünyanın onu küçük görmesi, aşağılayıcı gözle bakması endişesine kapılır.

Böylece abidlerin giyim kuşamı ile övülmeyi amaçlar. Daha iyisini de giymeye yanaşmaz. Çünkü o zaman da dünyaya meyletti denilmesinden çekinir.

Güzel elbiseleriyle riyâlık yapanlara, kaba yün elbiseler giymeleri söylense yapmazlar. Çünkü meliklerin, sultanların, kadıların ve zenginlerin yanında değerlerinin düşmesinden endişe ederler. Aynı zamanda meliklerin ve sultanların giydiği renkli, süslü, lüks elbiseler de giymezler ki, abidlerin gözünde değer kaybetmesinler ve yolunu şaşırttı, abidlerin yolunu terk etti demesinler. Bütün bunlar din yoluyla her gruba şirin görünmek içindir.

Dünya ehli ise, kendileri gibi olanların yanında, din yoluyla değil, kendi yollarıyla, güzel elbiseler giyip riyâkârlık yaparlar.

Sözle Riyâkârlık

Hikmetli sözler söyleme, mücadele anında güçlü delilller getirme, hadîs ezberleme, diliyle zikir yaptığını hissettirme, iyiliği emir, kötülüğü nefyetme, konuşurken alçak sesle konuşma, Kur'ân'ı güzel ve hüzünlü bir sesle okuma vs. bütün bunlarla riyakârlık yapar.

Dünya ehli, haklarını müdafaada fesahat, güçlü delil getirmek, güzel ses ve şiir ezberlemek, güzel şiir ve gazel okumak, değişik kelimelerle konuşmak vs. ile riyâ yaparlar.

Amelle Riyakârlık

Mütedeyyin olan şahıs, namazının uzunluğu, ta'dil-i erkâna uygunluğu, rükû' ve secdeyi uzatması, haşyet içinde olması, hüzünlü okuyuşu, sağ eli sol eli üzerine koyması, ayaklarının düzeni, rükû' ve secdedeki pozisyonu, rükûdan kalkarken ellerini kaldırması ve benzeri hususlarla riyâ yapar.

Oruç, gazve, hac, çok susma, vacip ve nafile mal harcama, yemek yedirme, yavaş yürüme, başını öne eğme, gözünü yumma, soru sorulunca vakarlı durma vb. hususlarla da riyâya düşer.

Riyânın Çeşitleri

Bazıları bununla din ve dünyayı elde etmek isterler. Dünya için koşuşturur onun için konuşurlar. Ehl-i dünyadan birisi muttali olunca adımlarını yavaşlatır, başını eğer. Adam geçince yine eski haline döner.

Meselâ adam, ihtiyacı için acele etmektedir veya oturduğu yerde ya da yürürken etrafı gözetmektedir. Kendisine vakarlı, sakin, haşyetli bir gözle bakmalarını istediği; hafif meşrep, etrafı gözetleyen hoppa biri olarak görmelerini istemediği dünya veya din ehlinden birisi onu bu halde görse, hemen kendisine çeki düzen verir, başını eğer ve vakarlı yürür. Etrafa bakınmaktan da vazgeçer. Daha önce üzerinde bulunan bir vakar ve huşû' ile konuşur. Bu şahıs ne Allah'ın büyüklüğünden ne de ahiret endişesinden ötürü haşyete kapılmamıştır. Halktan birinin onu fark etmesinden ötürü sergilediği bir huşû'dur.

Bazı dindarlar, ilim ve itaat açısından kendilerinden üstün olan dindarlarla oturup kalkarak da riyâya düşerler. Çünkü bunu, falan âlimle oturup kalkıyor, beraber dolaşıyor, denilmesi için yapmaktadır. Beraber bulunmakla da yetinmez, her konuşmasında ondan söz eder ve sevdiğini gösterir.

Sana mürâîlerin düştüğü riyâ konularını ana hatlarıyla açıkladım. Ancak bunlar birbirlerinden farklılıklar arz ederler.

Bazıları bunu yapmakla halktan saygı bekler. Bazıları saygının yanı sıra övgü ve adının etrafa yayılmasını ister. Bazıları liderlik, şöhret, övülme ve ziyaret edilmeyi arzular. Bazıları

melik ve sultanların yanında arzularını tatmin etmek ister, yapmacık şehadette bulunur. Bazıları da kendisine güvenilmesini ve bu güveni kötüye kullanıp mal ve hukuka tecavüz etmeyi arzular. Bu sonuncular en kötü fırkadır.

Riyâya Engel Olan Hususlar

Dedim ki:

"Kulun kendini kurtarabilmesi için, riyâya engel olan hususları açıklar mısın?"

Dedi ki:

"*Riyâ*ya engel olmak ibaresi iki mânâya gelir: Birisi, riyâyı kabul eden ve ona dayanak olan şeyi ortadan kaldırmak. İkincisi, riyâya çağırıldığında arız olan şeyi kabul etmemektir."

Dedim ki:

"İkisini de soruyorum. Ancak siz arız olan hususlarla başlayın."

Dedi ki:

"Arız olan şey ya düşman olan şeytandan ya da hevâ-i nefsden ileri geliyor. Çünkü, düşmanın üç hatırı bulunmaktadır:

1. Halkın bu ameliyle onu gördüğünü hatırlatır veya görebileceği ümidini verir.

2. Halkın övgülerini kazanmaya teşvik eder veya tenkitlerinden kaçınma gayretine girmesini söyler. Bir hatırla, hem halkın bildiğini hem de övgülerini kazandığını bildirir.

3. Riyâ ile ortaya çıkan durumu kabul etmeye ve ona dayanmaya çağırır.

En güçlü insan, ilk hatır geldiğinde halkın bilmesine önem vermeyip, Allah'ın bilmesini yeterli gören ve hemen bunu reddeden insandır. İkinci derecede güçlü olan, halkın övgü

veya yergisine önem vermeyip reddeden ve Allah'ın övgü veya yergisine önem verendir. Üçüncü derecede olan ise, teşvik veya korku heyecanından sonra, riyânın getirdiği övgü veya yergiyi kabul etme teklifini reddedendir.

Dedim ki:

"Bu üç hatır anında arız olan şey nasıl reddedilir?"

Dedi ki:

"Üçü bir araya geldiğinde, bilerek ve nefret ederek reddetmelidir. Bilgi ve nefret bir araya gelmezse riyâyı uzaklaştıramaz.

Dedim ki:

"Bu nasıl olacak?"

Dedi ki:

"Eğer riyâdan tamamen hoşlanmıyorsa, kalbini sağlam tutar, sonra daveti akıllıca reddeder. O zaman bunun, ameli yok eden riyâdan arız olduğunu bilmez, dolayısıyla ona dayanmaz ve onu hatırlamaz. Neticede bu hoşnutsuzluğunu, kalbini sağlam tutmada kullanır. Çünkü riyâ duygusu, övülme ve dünyalık elde etmeye, tenkit edilmeden korkutma ve çekindirmeye davetle gelir. O zaman, övülme tatlılığı ve yerilme acılığı kalbi öyle kaplar ki, bunun ameli silip yok ettiğini hatırlatacak duygulara yer kalmaz.

Muselâ kul, sinirlendiğinde yumuşak olmaya niyetlenir. Allah'ın hoşnut olmadığı bir şekilde karşılık vermek istemez. Öfkelenince bu duygu bütün kalbini sarar, sinirlenmeyeceğine dair azmini unutur. Öyle ki kalbinde, o azmini hatırlatabilecek boş bir nokta kalmaz.

Öfke kalbini sardığı gibi, arzularını tatmin etme tatlılığı da kalbine dolar ve Rabbi'nin zikrini unutur. Nitekim, Hz. Cabir şöyle demiştir: *"Rıdvan ağacı altında Hz. Peygamber'le, savaştan*

kaçmamak üzerine bey'at ettik, ölüm üzerine değil. Huneyn günü bu bey'atimizi unutmuştuk, "Ağaç altına bey'at edenler!" diye seslenince geri döndük."

Kalbin şehvetle dolması ve halkın övgüsüne nazaran öfke, bir darbe gibidir.

Kul, azmini ve daha önce kalbini toparladığında riyâya gösterdiği nefretini unutur. Riyâya meyleder ve içinden atamaz. Bütün haram işler böyledir.

Ortaya çıkıp riyâ olacağı hatıra gelmeyen her şey böyledir. Onu tanıyamayınca, ilk nefret duygusu kaybolur ve kullanılamaz. Çünkü onu, kalbini toplayıp konsantre olmak için kullanmıştı. Bir şey arız olunca, onu defetmek için kullanacaktı. Tam ihtiyaç olduğu anda ve onu kullanacağı yerde terk etmiş oldu. Çünkü bu nefret kulun ihlâsa azmettiğini, riyâya girmeden ondan kaçındığını gösterir. Yani bu, Rabbi'ne yaptığı bir ibadette ihlâslı olup riyâya düşmeme azmidir. Böylece işi yapmadan riyâya olan nefretini ileri sürmüş ki, işi yaparken onu kullansın. Ancak, Allah'ın hakkını yerine getirmeyi unutarak onu zayi etmiş olur. Bu bilgiyi kaybedince ilk nefretini de unutmuş olur.

Bazen hatırlar, arız olan şeyin onu, ameli iptal eden şeye davet ettiğini bilir. Bunun nehyedilen riyâ olduğunu anlar. Ancak hevânın galip gelmesi ve havfın azlığından ötürü, arzuları galip gelir. Onu reddedip nefret edemez.

O zaman ya bildikten sonra onunla uğraşır ya da tevbeyi sonraya bırakıp riyâ ile ameline devam eder. Meselâ adam, sadece halkın hoşuna gitsin diye bir konuşma yapar, bu durumun farkına da varır ama, yine de konuşmasını kesmeyip devam ettirir. Veya ilim meclisi ya da zikir meclisi gibi bir yere gider. Rabbi'ne yaptığı ibadetle halkın övgüsünü kazanmak ister. Bunu bildiği halde vazgeçmez. Bazen namazda gösteriş

duyguları onu sarar, kendisi bunu hisseder ama yine de sürdürür. Bir yere gitmeye veya konuşmaya veya bir iş yapmaya başlamadan önce riyâ duyguları baş gösterir, o da bunu anlar, buna rağmen işe girişir ve nefsini menetmez.

Riyâ arız olduğunda adam bilmiyorsa, riyâya meyletme ve onu kabul etme anındaki ilk hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmış demektir.

Riyâyı bildiği halde hoşnutsuzluğunu ortaya koymayan kişi bu bilgisinden ötürü sorumlu olur. Çünkü Allah ona hatırlatmış, uyarmış ve yol göstermiştir. O da ameli silip yok eden riyâyı tanımıştır. Buna rağmen riyâya götürecek yollara meyletmiş ve bildiği halde kabul etmiştir. Çünkü nefis ve arzuları ona galip gelmiştir. Dolayısıyla bilmek ve hoşnutsuzluk, riyâya götüren şey ortaya çıktığında ayrıldıkları için, herhangi bir yarar sağlamamıştır.

Hasan'dan şu rivayet edilmiştir: "Kul, amelini ifsat edeceği şeyi tanıdığı müddetçe hayır içindedir."

Bazılarına yaptığı iş çok süslü görünür, dolayısıyla isabet ettiğini zanneder. Bazıları da, bildiği halde arzularına mağlup olur.

Nefsin hoşuna giden şeye davet eden duygu ortaya çıktığında, riyâya girmeden onu tanımıyorsa ve hatırlatacak bir şey de yoksa, riyâya kapılır. Bu duygu ortaya çıktığında onu tanısa, sonra arzularına mağlup olup kabul etse, onu nefretle reddedemez. Riyâya davet eden şey ortaya çıktığında, onun riyâ olduğunu anlar ve nefretini ortaya koyarsa ondan kurtulur.

Riyâdan nefret ve kabulden kaçınmanın riyâyı ortadan kaldırabileceğine dair rivayetler bulunmaktadır. Zaten mürid bundan fazla olandan sorumlu değildir. Allah da bunun dışında bir şey yüklemez.

Hz. Peygamber'in ashabının şu şikâyeti de buna delildir. Onlar Hz. Peygamber'e, *"Ey Allah'ın elçisi, bazen içimize öyle bir şey doğuyor, onu konuşmaktansa, gökten yere düşüp yırtıcı kuşların bizi yakalayıp parçalaması veya rüzgârın bizi yüksek bir yerden aşağı atması daha çok hoşumuza gider."* Hz. Peygamber, *"Gerçekten bunu hissediyorsanız, işte bu apaçık imandır."* buyurdu."[114]

Bu vesvese demek değildir. Bu onların, gelen duyguyu kabul etmemeleri, ondan hoşlanmamaları demektir. O kadar hoşlanmıyorlar ki, yükseklerden düşme ve parçalanma pahasına bile onu dile getirmiyorlar.

Reddetme ve hoşlanmama kişiyi Allah hakkındaki vesveseden kurtarıyorsa, riyadaki vesveseden haydi haydi kurtarır. Çünkü büyük ve çok olanı savabilen, küçük ve az olanı daha iyi savar. Her ne kadar riyâ büyük bir şey ise de Allah hakkındaki vesveseden küçüktür.

Ebû Hazım şöyle diyor: "Nefsinde olduğu halde nefsinin hoşlanmadığı şey sana zarar vermez. Çünkü nefis senin düşmanındır. Ama nefsinde olan şeyden, nefsin razı ise, o şey üzerine nefsi azarla, tenkit et!" Zeyd b. Eslem de benzerini söylemiştir. İkisi de gerçeği ifade etmişlerdir. Çünkü hoşlanmayıp kaçındığın şeyi reddetmişsin demektir. Geriye şeytanın vesvesesi kalır. Nefis, karakteri gereği, mücadele etse de zarar vermez.

Bu mânâda Hz. Peygamber, İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadîslerinde, ashabına şöyle hitap ediyor: "O duyguyu vesvese seviyesine indiren Allah'a hamd olsun."[115]

Dolayısıyla riyâ ortaya çıktığında kişi onu tanısa, sonra ondan nefret edip ondan kaçınsa, ondan kurtulur. Ancak nefretin yanı sıra kaçınma da olmalıdır. Çünkü riyâya meyleden bazen

---

[114] *Müslim*, İman, 209; *Ebû Dâvûd*, Edep, 109; *Müsned*, II, 396.
[115] *Müsned*, I, 340.

nefret eder ve ondan ayrılmak ister. Kabul etmeye yanaşan ise onu reddetmekten hoşlanmayandır. Çünkü riyâ iki şeyle kabul edilir: Nefsin onu istemesi ve arzuların galeyana gelmesi (şehvet). Bu ikisine zıt iki şey gereklidir. Nefret (hoşnutsuzluk) şehvetin, reddetme (kaçınma) ise arzulamanın zıttıdır. O zaman kul riyâdan kurtulur.

Dedim ki:

"İsteyip arzuladığım şeyden nasıl nefret edebilirim?"

Dedi ki:

"Allah senin karakterine bazı özellikler yerleştirmiştir. Meselâ, sana gelen ve zevk aldığın şeyleri seversin. Bunun aksine hoşlanmadığın ve seninle uyuşmayan şeylerden hoşlanmazsın. O'nu sevmen için ayrıca akıl vermiştir. Sevgi özelliğini uygunlukla yan yana koymuş, nefret duygusunu ise ihtilafla beraber yaratmıştır. Şeytan dünyayı süsler, ahiretten alıkoyar. Akılla beraber ilim, kitap ve sünnet vermiş ki, ahireti süsleyip dünyaya dalmaktan alıkoysun, ondan hoşlanmasın. Akıl için ilim, göz için lamba, ışık, güneş vs. mesabesindedir.

İçe bir duygu doğduğunda nefis, onun halk açısından övülme ve yerilme derecesini hemen anlar. Övülme yönünde ise istek ve sevgi duygusu hücuma geçer, yerilme yönünde ise nefretini izhar eder. Bu duygular, düşmanın o duygu hakkındaki bilgiyi hatırlamasından nefret etmektedir.

Akıllı bir kul ise, ihlâs gibi Allah'ın razı olduğu ve riyâ gibi nefret ettiği şeyleri ve Allah'ın, onun doğduğu günden öleceği güne kadar hâl ve hareketlerini bildiğini hatırlar. Bunu, Allah'ın, kalbine yerleştirmiş olduğu ilimle nefsine hatırlatıp uyarması, onu heyecana getirir. Aklıyla meseleye yaklaşınca cehalet karanlığının örtmüş olduğu ahireti ve Allah'ın o gün her şeye nigehban olduğunu hatırlar. Bu durum, gözün lam-

badan yararlanarak kapalı odanın oluşturduğu karanlığın örttüğü eşyayı görmeye benzer. Böylece ilimle hareket etmiş olur. İşini sağlam yapan bir kul ise, düşmanın ortaya çıkardığı ve arzuların galeyana getirdiği şeylerle, akıl ve Allah'ın verdiği ilimle mücadele eder.

Riyâdan Kaçınmanın Yolu

Dedim ki:

"Öyle anladım ki, ilim ve reddetme ile bir araya gelen nefret riyâyı defeder. Bu iş akıl ve Allah'ın verdiği ilimle, riyânın zararlarını ve ondan kaçınmanın faydalarını hatırlayıp nefsi nehyetmekle gerçekleşir. Bu ikisi ayrılınca riyâ uzaklaştırılamıyor. Bu ikisini nasıl bir araya getirebilirim? Bu bilgi benden nasıl uzaklaşıyor ve onu nasıl elde edebilirim ki, riyâ ortaya çıktığında gitmesin? Riyânın kötülüğünü bildiğim halde nefretimi nasıl kaybediyorum da kullanamıyorum? Bu seviyeyi nasıl elde edebilirim?"

Dedi ki:

"Bilgi, unutkanlık ve zikirden uzaklaşma ile kaybolur. Zikir ise, muhâsebe ve murâkabe yokluğunun yanı sıra ihtimam göstermemekten ötürü kaybolur. İhtimam gösterip sakınırsa uyanır ve hatırlar, hatırlayınca da riyânın ortaya çıkışını anlar."

Dedim ki:

"İhtimam ve sakınma nasıl elde edilir?"

Dedi ki:

"İnayetle.."

Dedim ki:

"İnayet nasıl elde edilir?"

Dedi ki:

"İhlâsın, Allah'ın dünyada vereceği kalbî sevaplar ve rızâsı ile Cennet'ini bahşetme gibi ahiret sevaplarını sağladığını; riyânın ise kalp katılığı ve pasını meydana getirdiğini; ihlâslı amele en çok muhtaç olduğu ve Allah'ın gazabına arz olunacağı günde, amelinin yok olmasının doğuracağı zararı idrak etmek ve bilmekle inayet hasıl olur.

Bunlar kalbinde büyük bir yer tutunca inayet hasıl olur. Kendisine inayet gelince, Allah'ın emrine kıyaslayarak ihlâsa önem verir ve riyâya meyledip Allah'ın emrine karşı gelme işinden kaçınır. İhtimam ve kaçınma duygusu kalbini sarınca onu uyandırır. Uyanınca hatırlar, hatırlayınca da anlar. Bu, hırsız misâline benzer. Hırsız, gece, ev halkı uyurken, adamın evine girer. Eğer adam uyanır, hırsız olduğunu anlar ve dövüşmek için de hazırlığı varsa onu cezalandırır. Karşı koyarsa üstüne gider. Hırsız da evden bir şey alamadan kaçar. Eğer adam uyanmazsa, hırsız evi soyar, adam farkına bile varmaz. Uyanmayan akıllı insan da böyledir.

Dedim ki:

"Bildiği halde riyâdan nefreti nasıl kaybeder ve nasıl tekrar elde edebilir?"

Dedi ki:

"Nefret kaybolur. Çünkü, riyâ duygusu kalpte uyanınca övülme, acil bir menfaat elde etme vb. hedeflerden ötürü, nefsin şiddetli arzuları galeyana gelir. Bunun tatlılığı kalbe galebe çalar. Zira şehvetin karşısında nefret tutunamaz. Bunu söndüren ve insan tabiatı gereği oluşan sevinç anında reddetme ve nefret duygularını galeyana getiren şey şudur: Akıllı olan kul, aklıyla ahiret gününü biraz düşününce, ihlâslı amele ihtiyacının olduğu bir günde amellerinin boşa gittiğini, ihlâslı amellerin dışındaki amellerin kabul edilmediğini hatırlayıp, o anda Allah'ın onun iç âlemine muttali olduğunu ve hoşuna

gitmeyen şeyi kabul ettiğini görüp ona kızmasından ve kalbinin riyâyı kabul etmekle, kalp kasveti ve pasını tevarüs etmesinden korkar. İşte bu korku dünya ve ahirette çarpılacağı ceza korkusunu galeyana getirir. Bunu kabul edince, kalbe işlemiş bulunan şehvet heyecanı, cezaya çarpılma acılığına mağlup olur. Neticede aklıyla riyâya karşı koymuş, düşman ve hevâ-i nefsini reddetmiş olur. İşte o zaman ameli halis olur.

Dedim ki:

"Peki her insan bu mücadele ile riyâyı defedebilir mi?"

Dedi ki:

"Müritliğe ilk başladığında bunu yapmalıdır. Çünkü müritliğin başlangıcı ve sonu vardır. Şehvetin güçlülüğü, azmin zayıflığı, ihlâsa alışkanlığın azlığı ve riyâya alışkanlıktan ötürü, başlangıçta güçlü bir mücahede ve güçlüğe göğüs germek icap eder.

Çünkü zayıf yaratılan insan, çocukluğundan buluğ çağına kadar, sürekli dışarıya karşı yapmacık hareketlerde bulunur. Arzuların güçlülüğü ve ihlâsa yabancılığına rağmen, nefsini alıştığı şeyden alıkoyup o tür arzularını kırmak isteyince, nefis karşı koyar ve zorluk çıkartır. Dolayısıyla nefsini reddedinceye ve ihlâsı huy haline getirip riyâyı nefyedinceye kadar, mücahede ve zorluklara göğüs germeye devam etmelidir. İşte o zaman apaçık bir şekilde Allah tarafından kalbine ihlâsın sevabı yerleşir. Sevdiği şeyden uzun zaman alıkonulunca, nefis kırılır, düşman ümitsizliğe düşer, gaflet ve şehvet anlarını gözetlemeye koyulur. Hevâ-i nefsine mukabil gösterdiği mücahede ve sabırdan ötürü, Allah da zafer ve yardımla ona yönelir.

İşte o zaman hevâ-i nefsin davetçileri kırılır, arız olan şeyler zayıflar, kalp güçlenir ve azim büyür. Riyâ belirtileri görülünce, fazla bir zorluk çekmeden hızlıca onları reddeder.

Dedim ki:

"Bazen çok zor haller ve fitne verici sebepler ortaya çıkıyor. Duygular, kulun kendini kurtaramayacağı derecede yoğunlaşıyor. Meselâ, büyük bir arzu ve halktan herkesin ulaşamayacağı büyük bir iyilik böyledir. O zaman vesveseler ağ gibi kalbi sarar. Bunlar nasıl reddedilir?"

Dedi ki:

"Kul böyle bir şeyle imtihan edilince Allah'ı, O'nun büyüklüğünü ve bu büyüklük karşısında mahlûkatın küçüklüğünü, bütün iyiliklerin O'ndan geldiğini, yaratıkların iyilik yapma güçlerinin olmadığını hatırlasın. Mahlûkatı küçük görsün. Allah'ın büyüklüğünü hatırladıktan sonra, O'nun her şeye muttali olduğunu da hatırlasın. İşte o zaman, rüzgârın bulutları gökyüzünden dağıtması ve yine rüzgârın kayalardan tozu alıp götürmesi gibi, duygular dağılıverir."

Riyâ Duygusunu Bertaraf Etmede İhlâsın Gücü

Dedim ki:

"Arız olan riyâdan hoşlanmayıp kabul etmediğim zaman kalbimde, ihlâsın riyâya galip geldiğinin ve nefsin tartışma ve isteklerine karşı daha güçlü olduğunun delili nedir?"

Dedi ki:

"Kulun kalbinde, Allah'a ve kula karşı ilginin eşit olduğunu bilmiyor musun? Riyâdan hoşlanmayınca, Allah'a olan ilgiye bir de hoşlanmama eklenmiş olur. Dolayısıyla iki unsur bir araya gelmiş olur. Nefsin mücadelesi ise bir unsur olarak kalır ve bundan ötürü birincisi galip olur."

Dedim ki:

"Riyâyı nefyeden hususlar sürat, noksanlık ve fazlalık açısından eşit midir?"

Dedi ki:

"Hayır. Bunlar dört kısımdır: Bir kısmı, azminin güçlülüğünden ötürü hızlıca riyâyı nefyeder. Bir kısmı, onunla uğraşmaya koyulur. Bir kısmı, gelen hatırı nefyeder. Düşman bu durumu görünce, ameli alıp götüren şeyden ümidini keser. Ama namaz vb. ibadetlerinde eksikliğe neden olarak faziletini düşürme yoluna gider. Onunla muhasamaya tutuşup reddetse, daha ihlâslı ve başarılı olacağını düşünür ve mücadeleye girişir. Ancak bu uğraş onu, meselâ, namazında noksanlık yapmaya götürür. Çünkü onunla mücadele etmekle emrolunmamıştır. O da bunu yapmış ve reddetmiştir. Dolayısıyla mücadelesi mânâsız olduğu gibi, onu namazından veya yapmakta olduğu diğer bir iyilikten alıkoymuş ve kalbini, görevi olmayan bir şeyle meşgul etmiştir.

İkincisi: Mücadele ve delile başvurmadan onu yalanla reddeden kimsedir.

Üçüncüsü: İçinde bulunduğu nefret ve reddetme heyecanıyla, yoluna devam eder. Bu durumun yalanlama (mücadele, muhasama vb. şeylerin) yerine geçtiği ve yeterli olduğunu bilir. Dolayısıyla içinde bulunduğu ibadetten alıkonması için ne gelen hatırı kabul eder ne de onun hakkında konuşur. İbadetine devam eder.

Dördüncüsü: Kendisini riyâya götürecek bir hatırdan haberdar olmadan önce, bu hatırı gidermesi durumunda, Rabb'in kendisine olan nimetlerinin artacağını bilen kişidir. Kalbinde bu bilgi olduktan sonra, riyâya götüren davetçi ortaya çıktığında, kalbi Allah'la meşgul ise, bu iştigal artar. İşinde gevşek dav-

randığı bir anda bu duygu belirirse, nefretinden ötürü hemen zikir, fikir ve Allah'la meşgul olmaya başlar. Riyâya davet eden şeye düşmanlığın faydasını görünce, Rabb'in zikrine daha çok sarılır.

Bu konuda Fudayl b. Gazvan'dan şu haber rivayet edilmiştir: Fudayl'a

"Falan şahıs senden söz etti?" dediler.

"Ona bunu emredene çok kızgınım?" dedi.

"Kim ona emrediyor?" dediler.

"Şeytan. Allah'ım onu affet. Onun hakkında Allah'a itaat ettiği için kızgınım." (Yani şeytan düşmanlık ateşini alevlendirmek istedi fakat Fudayl Allah'a itaat etmekle bunu söndürdü.) Düşman onu bu halde görünce, dürtüleri azalır.

Onu riyâya çağırdıkça kabul etmeyip hayırda ilerlemesinden hoşlanmaz. Çünkü onun kabul etmeyip reddettiğini, bundan razı olmayıp riyâya davetten ibret alarak, hayır ve zikirde ileri gittiğini bilir.

İbrahim et-Teymî'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Şeytan, kulu Allah'a isyân etmeye davet eder, kul ona uymaz. Bundan iyilik çıkar. Sonra başka bir günaha çağırır kul, yine uymaz. Bundan da iyilik doğar. Bunu gören şeytan onu terk eder." Şu söz de ona aittir: "Şeytan seni tereddütlü görünce senden bir şeyler ümit eder. Zikir, fikir vb. şeylere devam ettiğini görünce uzaklaşıp gider."

Yukarda sayılan dört maddenin durumu şuna benzer. Dört adam bir hadîs veya zikir meclisine katılmak isterler. Yolda oyalanma nispetinde meclisi kaçırmaktan korkarlar. Veya cemaatle bir namaza ya da cuma namazına katılmak isterler. Bunlardan biri dalâlet ehlinden bir şahsa uğrar, o şahıs gitme-

sine engel olmak için alıkoyup durdurmak ister. Adam tartışmadan kurtulamayacağına inanır ve tartışmaya başlar. Dalâlette olan da tartışmayı sürdürüp yapabildiği kadar onu gideceği meclisten geç bıraktırmaya çalışır.

İkincisi de o şahsa uğrar. Onu da gideceği yerden alıkoymak ister. İkinci şahıs bunu reddeder ama durup düşünmeye başlar. Dalâletteki şahıs ikincisini de durdurabildiği kadarıyla durdurmayı kâr sayar.

Üçüncü şahıs yürüyerek veya binekli bir şekilde o şahsa uğrar. Dalâletteki şahıs üçüncüsünü de durdurmak ister. Ama diğer iki arkadaşının başına gelenleri bilmektedir. Dolayısıyla ne durur ne de konuşur; yoluna devam eder.

Dördüncü şahıs, diğer üç arkadaşının başına gelenleri bildiği halde ona uğrar. Sesini duyunca yürüyor ise koşar; binekli ise bineğini kamçılar. Bunu, onu kızdırmak, gideceği meclise tam olarak ulaşmak ve diğer arkadaşlarının durumuna düşmemek için yapar. İlk üç şahıs ona düşmanlık ettikçe, o dördüncüsünü bırakıp onlarla uğraşır. Çünkü dördüncüsü bu çağrıdan ibret alarak hızlıca iyiliğini artırmaya koşar ve ondan kaçar. İşte ihlâs sahiplerinin güçlü ve akıllı olanları böyledir.

Dedim ki:

"Bu şahısları, hatır, çağrıda bulunmak üzere, arız olmadan önce ne durumdalar? Arız olmadan önce, onu dikkat içinde bekliyor ve ortaya çıkınca hemen tanıyorlar mı? Yoksa, Allah onlardan düşmanlarını savsın diye, onu düşünmeyip tevekkül ve itaat içinde Allah ile meşgul mü olmaktadırlar?"

Dedi ki:

"Alimler bu konuda birbirinden farklı çok sayıda görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlardan sadece birisi isabetlidir. Basralılardan bir grup şöyle diyor: "Zayıf olanlar ciddi bir ko-

rumaya muhtaçtırlar. Güçlü olanlar ise, kendilerini Allah'a ayırmış, O'nun sevgisiyle meşgul olmaktadırlar. Dolayısıyla şeytan onlara ulaşacak yol bulamamaktadır. Çünkü dünya sevgisini kalplerinden çıkarmış ve ona Allah sevgisi, efendileriyle meşgul olma ve O'na yalvarma ile değiştirmişlerdir. Şeytan onlardan elini çekmek zorunda kalmış, alçalmış ve abidlerin kalbine içki, zina, adam öldürme gibi duygular konusunda kenara çekildiği gibi, kenara çekilmiştir.

Şamlılardan bir grubun görüşü de şöyledir: "İnancından ve tevekkülünün zayıflığından ötürü korunmaya ihtiyacı vardır. Ama Allah'ın işlerinde ortağı olmadığına, mülkünde O'nun dilemediği bir şeyin ortaya çıkamayacağına, ancak O izin verirse kâr veya zarar göreceğine, şeytanın yaratılmış, zelil ve aşağılanmış bir kul olduğuna, ancak Allah'ın izni ile duygu ve tuzakların ona ulaşabileceğine; Allah'ı bilenin O'nun dışında birilerinden çekinmenin utancı ve tevekkül içinde O'na dönmesi gerektiğine, başkasından çekinmenin, yakîn ve tevekkülde eksiklik olduğuna inanan kimseye evlâ olan, Allah'a güvenmek ve O'na inanmaktır. Çünkü, O'ndan başka ne zarar ne de fayda veren vardır. Dolayısıyla ister düşman, ister dost O'ndan başka kimseden çekinmez.

İlim ehli bir grup ise, iki görüşün de yanlış olduğunu belirtmektedir.

Birinci gruba göre, Allah ile meşgul olmak ve O'nu sevmek, korunması gereken şeyden korunmayı sağladığı gibi, korunma emrine uymayı da sağlar. Çünkü, Allah, ***"Şeytan sizin amansız düşmanınızdır; siz de onu düşman sayın."*** (Fatır, 35/6) buyuruyor. Başka bir âyette, zayıf ve güçlü ayırımı yapmadan, bütün insanlara hitaben şöyle buyuruyor: ***"Ey âdemoğulları! şeytan anne-babanızı Cennet'ten çıkardığı gibi, sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin."*** (A'raf, 7/27). ***Devamında, "Çünkü o ve kabilesi, sizin***

onları görmeyeceğiniz yerden sizi görürler." buyurarak, şeytan ve kabilesinden sakınıp korunmaya teşvik etmiştir. Bir diğer âyette, ***"Ben senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedim ki, o bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın."*** (Hac, 22/52) buyurmaktadır. Onun için Hz. Peygamber, "Benim kalbim buğulanır."[116] demişti. Hâlbuki, O'nun şeytanı Müslüman olmuş ve sadece iyilik emrediyordu. Sonra, Yüce Mevlâ resûlüne şöyle hitap etti: ***"Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et."*** (Maide, 5/49).

Kalbi, Hz. Peygamber'den daha fazla Allah ile meşgul olan ve O'nu seven hiç kimse yoktur. Bununla birlikte Allah ona mahlûkatın fitnesine karşı uyanık olmasını emrediyor. Allah, Hz. Adem ve Hz. Havva'ya Cennet'te, nimetler yurdunda bulunmalarına; düşmanın fakirlik korkusu, ağır bir belâ, isteklerini engelleme ve bir mükellefiyet yükleme gibi bir yolla onları aldatmayacağı bir durumda olmalarına rağmen -ki, bu durumu Allah şöyle ifadeye koyuyor: ***"Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak. Yine burada sen susuzluk çekmeyecek, sıcaklığın sıkıntısını çekmeyeceksin."*** (Tâhâ, 20/118-119) onlara şunu emrediyor: ***"Ey Âdem! dedik, bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi Cennet'ten çıkarmasın, sonra yorulur sıkıntı çekersiniz."*** (Tâhâ, 20/117). Eğer Allah birilerini düşmanın elinden emin kılmak ve endişelerini gidermek isteseydi, bunun Cennet'te Hz. Âdem ve Hz. Havva için yapardı. Oysa orada fitne olabilecek veya yasaklanan, bir ağaçtan başka hiçbir şey yoktu.

Kalbinde ve organlarında sayılamayacak kadar fitne unsurları ve sayılamayacak kadar aldatıcı dünya nimet ve arzularıyla karşı karşıya bulunan bizlerin hali nasıl olacak? Onlar bir tek

---

[116] *Müslim*, Zikir, 41; *Ebû Dâvûd*, Vitir, 26.

şeyle imtihan oldukları halde ayaklarını kaydıran düşmana karşı kim emniyette olabilir ki, burası imtihanların, belâların ve fitnelerin toplandığı bir yerdir. Nitekim Hz. Musa, ***"Bu şeytanın işidir."*** (Kasas, 28/15) demişti.

Allah Kur'ân-ı Kerim'de, birden çok yerde, düşmanla meşgul olmaktan onu sevmekten nehyedip sakındırıyor. Bu emre ve sakındırmaya uymak gerekir. Ondan emin olmak, aldanmak olduğu gibi Allah'ın emrine de uymamak demektir. Ondan emin olan ve emredilene uymayana onun musallat olması kaçınılmazdır. Sonra Allah o şahsı, ceza olsun diye, korumaz da.

Güçlülerin elinden kurtulamadığı düşmandan nasıl emin olunur? Zayıfların emin olma düşüncesi, Allah'ın, ***"Ondan sakının ve ona düşman olun."*** emrini yerine getirmemekle birlikte, sadece bir aldanmadır. Nitekim, onun için, ***"O gerçekten saptırıcı apaçık bir düşmandır."*** (Kasas, 28/15) buyrulmuştur. Kâfirlere karşı cihad ederken takınılan tavrın, ona karşı da takınılması emredilmiştir. ***"Ey iman edenler! İhtiyatlı davranın."*** (Nisâ, 4/71) Hz. Peygamber'e, bir grubun düşmana karşı, bir grubun da namaza duracağı korku namazı emredilmiştir. Bu, Hz. Peygamber'in savaşta Allah'ı unuttuğu mânâsına gelmez, ancak emre bir ittibadır. Rabbi'nin emrine uyarak bu namazı kıldırmıştır.

Kâfirler, gözlerin onları gördüğü, kulakların seslerini işittiği düşmanlardır. Kul kendilerinden gafil olduğunda bir darbe alsa, yaşaması durumunda sevap alır, ölürse şehit olur. Şeytan ise, Allah'ın da bildirdiği gibi, onun seni gördüğü, senin onu görmediğin bir düşmandır. ***"O (şeytan) ve kabilesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler."*** (A'raf, 7/27). Öyleyse onun sana galip gelmesi, senin ona mağlup olmandan daha kolaydır. İbn Muhayriz şeytanı kastederek, "Seni gören ve senin onu

görmediğin bir avcının seni avlaması an meselesidir!" der. Bu arada, eğer seni gafil avlar da yapmak istediğini yaparsa ya günah alırsın, ya amelin boşa gider ya da yaptığın işin fazileti azalır. Allah yolunda savaşma ya da benzeri bir işle meşgulken, riyâ veya benzeri yasaklanan iki duygu içine girmiş ve ölmüşsen, ya Cehennemi boylarsın ya da Allah seni affeder. Bu iki düşmandan hangisine daha çok dikkat edilmeli? Görmekte olduğun ve gaflet anında sana saldırsa ya sevap alacağın ya da şehit olacağın düşmana mı, yoksa senin görmeyip, onun seni gördüğü, dürtüsü dokunduğunda ya günah kazanacağın ya da amellerinin iptal olacağı; o durumda öldüğün zaman ise ya Cehennem'e gireceğin ya da Allah'ın seni affedeceği düşmana mı?

Böylece, "Allah'ın sakındırdığı şeylerden O'na itaat edip, emirlerine uyarak yüz çevirmek Allah ile meşgul olmak demektir." diyenlerin görüşünün yanlış olduğu ortaya çıktı. Allah'ın emrini anlayan kimse için bu apaçıktır.

"Allah'ın düşmanından korkmamak ve çekinmemek Allah'a inanma ve O'na tevekkül etme babındandır." diyen ikinci fırkanın görüşü de yanlıştır. Çünkü, Allah'ın dostları şeytandan çekinince, Allah'ın izni olmadan zarar veya fayda verebileceğine inandıkları için çekinmemişlerdir. Ancak, Allah'ın izni olmadan zarar veya fayda veremeyeceğine inandıkları halde, Allah'ın emrine itaat olsun diye çekinmişlerdir. Allah seni koruyunca çekinmekte bir sıkıntın olmaz. Çekinmenin terki hizlandandır; devamı ise Allah'ın korumasındandır. Çünkü çekinme devam ettikçe kulun onu kabul etmesine perde çekilir. Öyleyse çekinen kişinin tevekkülü nasıl noksan olabilir? Çekinmek, Allah'ın koruması ve kula olan en büyük nimetidir.

Allah'ın, "Korkun." dediği şeyden korkmak, nasıl O'nun emrine karşı gelmek oluyor? Çekinmek, Allah'ın hoşuna gitmeyen her şeyden kurtulmak demektir. Çünkü, kul Allah'ın,

"Sakının." dediği şeyden sakınmayınca, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylere meyletmiş olur. Öyleyse sakınmak, Allah'ın, "Sakının." dediği şeyden sakınmayı terk etmekten sakınmaktır. Aksi takdirde Allah'ın emrini yerine getirmemiş olur. Sakınmanın zıddı, emniyet ve gaflettir. Emniyet ve gaflet ise, Allah'ın emrine uymayı terk etmektir. Ancak bununla Allah'ın emrine uyarlar. Dolayısıyla O'nun emrine uyarak sakınmaları Allah'ın yardımındandır. Yoksa şeytanın zarar veya fayda verebileceğine inandıklarından değildir. Allah'ın emrettiği gibi itaat ederler.

Hz. Peygamber'e emredilen korku namazı, O'nun ve mü'minlerin kâfirlere karşı tedbir almaları içindir. Onun için Yüce Allah, ***"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın."*** (Enfal, 8/60) buyurmaktadır. Hz. Peygamber iki zırh giyindi, mü'minler kalkan aldı ve kendilerini koruyacak bekçiler görevlendirdi. Hendek kazıp bir ay şehri müdafaa etti. Bunların hiçbiri ne O'nun ne de mü'minlerin inancından ve tevekküllerinden bir şey eksiltmedi. Çünkü onlar, ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin olabileceğini gayet iyi biliyorlardı. Bütün bu işler onları Allah ile meşgul olmaktan da alıkoymuyordu. Ancak O'nun emrine uymak sevdiği ve irâde ettiği şeyi yapmak için bunları yapıyorlardı.

Aynen bunun gibi, görmediği ve kâfirlerin tuzaklarından daha yaman tuzak kuran düşmandan sakınan kişinin sakınması, müminlerin, Allah'ın emrine uyup O'na itaat etmesi gibidir. Bu Allah'a tevekküldür. Bu sakınma, Allah'ın dışında şeytanın herhangi bir şeye sahip olduğunu reddetmenin yanı sıra, emrettiklerini yerine getirmektir. Sakındırdığı şeyden sakınınca, O'na güvenme ve hüsnüzan beslemenin yanı sıra, O'nun dışında kimsenin kâr veya zarar veremeyeceğine, yardımının güzel olduğuna, düşmana karşı onu güçlendirdiğine ve fitnesinden korktuğuna inanmış olur.

Öyleyse, Allah'a inanarak emrine uyan kimsenin inancı ve tevekkülü eksik olmaz. Aksine, kâmil inanca varma iddiasıyla emrine uymayan kimse, zayıf inançlıdır. Bu son görüş, kitap ve sünnete uyanların görüşüdür.

Şeytandan Sakınma Yolu

Dedim ki:

"Şeytandan nasıl sakınılır; saldırıya geçeceği zamanı gözetleyip beklemekle mi, yoksa gözetlemeden sakınmak şeklinde mi?"

Dedi ki:

"Allah'ın emrine uyarak, sakınmaları ile boyun eğen grup, bu konuda ihtilafa düşmüş ve sadece birisi isabetli olan üç görüş ileri sürmüşlerdir. Onlardan bir grup, madem Allah görmediğimiz biriyle mücadele etmemizi istemiş, bizi ondan korkutmuş, bize galip gelmesinin felâket olduğunu bildirmiş ve kalbimizde ondan sakınma dışında ona galip gelecek ve onu durduracak bir şey bulunmamaktadır, öyleyse fitnesini ne zaman ortaya atacağını beklemeliyiz." derler. Çünkü onunla meşgul olmamak unutkanlığı, unutkanlık, bilmeden dürtüleri-ni kabul etmeyi doğurur. Bu da felâkete götürür.

Bu gruba göre, şeytan ne zaman kötü duyguları uyaracak diye kalp, beklemede olmalıdır. Bunu, gaflet anında yakalanıp o duyguyu kabul etmek ve neticede bilmeden helâk olmak istemedikleri için yapmaktadırlar.

Diğer bir grup bunun yanlış olduğunu ileri sürer ve şöyle der: "Çünkü bu durumda şeytanı gözetlemekle meşgul olmuş oluruz. Hâlbuki bize bu emredilmemiştir. Zaten şeytanın bir isteği de budur. Aksine kalbimizi sürekli ahiret zikri ve gaflet anında bizi yakalayıp zikrimizi bozması endişesinden ötürü karşılaşabileceğimiz durumlarla meşgul etmeliyiz. Böylece

ahiret zikrini terk etmeyeceğimiz gibi, sakındırıldığımız şeyi de unutmamış oluruz. Kalplerinde Allah'ın zikri ve şeytanın vesveselerini hatırlama gibi birbirine zıt iki durum oluşturur. Ahiretten bir şey hatırladıklarında, bir fitne çıkarıp kalplerinde Allah'ın zikrini izale eder veya Rabb'lerine arzu duyduğu günde amellerini iptal edecek şeylere yöneltir endişesiyle, hemen düşmanını da hatırlarlar."

İlim ehli olup doğru yolda olan bir grup da yukarıdaki iki görüşün yanlış olduğunu söyler ve şöyle derler: "Birinci grup, kalplerinden Allah'ın zikrini çıkarmış, şeytanı hatırlamayı bir ibadet telakki etmişler. Yanlış olarak Allah'ın zikrinden daha çok şeytanın zikrini kalplerine yerleştirmişlerdir. Hâlbuki, biz, zikirden ve amelden gafil olmaktan sakınmakla emrolunmuşuz. Zikir terk edilince, düşman istediğini elde etmiş olur. Zikretmeyen kalbe gelen duyguyu, kalp hemen kabul edebilir. Çünkü, ne ahiret zikrinden neşet eden nura, ne de Allah'la meşgul olmaktan doğan güce sahiptir. Sizler, vesveseleri reddetme konusunda en zayıf kalpleri ahiret zikrinden boş kimselersiniz. Kaldı ki, sizler, şeytanı sürekli gözetmekle ve hatırlamaya devam etmekle emrolunmuş değilsiniz.

İkinci grup da bazı noktalarda birincisine katılmaktadır. Çünkü Allah'ın zikri ile şeytanı hatırlamayı eşit bir seviyede tutarlar. Sanki, bununla emrolunmuşlar gibi...

Ne güçlü ne de zayıf kimselerin, böyle veya buna yakın bir şey yaptıklarına dair bir bilgiye sahip değiliz.

Çünkü Allah kullarına, kendisine ibadet etmelerini emretmiştir. Fitne anında ise sakınmayı emretmiştir.

Allah'ın dostları ve kullarından ihlâslı olanlar Rabb'lerinin ve sevdiği şeylerin zikriyle meşgul olup düşmanı hatırlama ve onunla meşgul olmayı terk ederler. kalpleri, gözetmeden ve onunla meşgul olmadan, Allah'ın sakındırdığı şeyden sakınır.

Allah'ın inayetiyle, düşman ve onun çıkaracağı fitne korkusundan kurtulmakla, sakınma kalbe yerleşir. Sonra düşmanı anma ve onunla meşgul olmayı terk ettiği halde, bu durum, Allah'ın zikri ile meşgul olmaya engel olmayacağı gibi, düşman kötü duygular ortaya çıkarınca, heyecan ve kin duygusunun coşmasına da engel olmaz.

Bu durum, dünya işlerinde olduğundan daha fazla bulunmaktadır. Bir kimse, uykusu kaçacak endişesiyle uyursa, kalbine hakim olan bu endişeden ötürü, vakitsiz bir zamanda uyanır.

Aynen bunun gibi, düşman endişesinin, Rabbi'nin zikriyle meşgul olan -ki bu zikir aklın fonksiyonlarını iptal etmemektedir- kimseyi uyandırması ve hatırlatmada bulunması kaçınılmazdır.

Düşmandan sakınmanın, aklî fonksiyonları iptal olmayan (uyanık olan) şahsı uyandırması, eğer Rabbi'nin zikriyle meşgul olup düşmanla meşgul olmayı terk etmişse, evleviyetle gerçekleşir. Çünkü, sürekli zikir yapmadan, sadece sakınma uyuyanı uykusunda uyandırabilmektedir.

Bir duygu ortaya çıkınca onu hatırlar ve onu daha güçlü bir şekilde reddeder. Çünkü, Allah'la meşgul olan bir kalple onu karşılamış, bu meşguliyetin nuru galip gelmiş, hevâ-ı nefs ölmüş, akıl güçlenmiş, cehalet, ilmin aydınlığıyla uzaklaştırılıp kovulmuştur. Dolayısıyla gelen duygu kolaylıkla reddedilir.

Şeytandan gelen duyguları gözetmek için, kalbini bütünüyle veya bir kısmıyla boşaltan kişinin durumu ise şuna benzer: Adam kirlenmiş bir kuyunun suyunu boşaltmak ister. Kuyu da bir menfezle, akan bir suya bağlıdır. Adam suyu çektikçe akıntı yine doldurur. Böylece, suyu çekip bitirmek için günlerini harcar. Ancak bir türlü kuyuyu kurutamaz. Kalbi Allah'la meşgul olan kişi, su akıntısına set çekmiş demektir. Su akınca bu set, kolaylıkla engel olur.

Böylece kuyuyu pislikten temizler, üstelik fazla bir zorluk da çekmez. Allah'la meşgul olan da, gelen duyguları, Rabbi ile meşgul olan kalp nurunun kuvveti ve azmi kolaylıkla reddeder.

Bu fırka Kur'ân, sünnet ve salihlere uymuştur. Kötü duyguları defetmekte güçlü, eksiklik ve kandırılmadan uzaktırlar. Düşmanla meşgul olmadan, kalplerine sakınma hakim olmuştur. Allah'ın dışında olan herhangi bir şey onları korkutmaz. Sadece O'na itaat eder, O'na tevekkül eder ve O'nun emrine uyarlar. Allah'la meşgul olmaktan uzaklaşmaz, şeytanı hatırlamak ve onunla uğraşmaktan yüz çevirirler.

Kötü bir duygu baş gösterince uyanıktırlar. Allah'la meşgul olma kuvvetiyle, onu kolaylıkla reddederler. Böylece selâmete çıkar, Allah'ın emrine uyar ve istikamete ulaşırlar.

Şeytandan Sakınırken Hata Yapmak

Dedim ki:

"Bir hatırı reddederken hata yapılır mı?"

Dedi ki:

"Sakınma, emniyet vermeyip faydalı olursa hata yapılmaz"

Dedim ki:

"Sakınma nasıl emniyet verir?"

Dedi ki:

"Riyâdan korunman için seni, ameli terk etmeye davet eder. Ameli terk etmede ona itaat etmesen, bu ameli boşa çıkarmak için riyâya davet eder. İkisinde de boyun eğmezsen, "Sen riyakârsın, ameli terk et." der. Öncelikle arzuladığı ameli terk etmeye yönlendirmek ister. Onun sakındırmasına cevap

vermeyince, ondan emin olma durumu hasıl olur. Sen de ondan emin olursun. Hâlbuki, onun zarardan sakındırırken, seni amelin sevabından mahrum ettiğini anlayamazsın. Bu amelinle ihlâsı istemiştin, fakat ameli terk ettiğin zaman Allah için ihlâsla yaptığın bir şey kalmıyor.

Çünkü ihlâs, amel edip riyâdan sakınma ve riyâyı amelinden çıkarıp atmandır. O zaman bu amel Allah katında sana ait olur. Zira ihlâs, ameli terk etmen demek değildir. Müridin görevi amelinde ihlâslı olmaktır. İhlâslı olacağım diye ameli terk ederse Allah'a ihlâslı amel etmemiş, aksine, ameli terk etmiş olur. Meselâ, adam kölesine buğday verip "Bunu al elekten geçirerek arpa, külçür ve benzeri şeylerden ayıkla, temizle." dese veya külçe gümüş verip "Bunu potada erit saf gümüş haline getir." dese, o da buğday veya gümüşü, temizleyemem endişesiyle atsa, efendisine iyi bir iş yapmış olur mu?

Kısacası adam, ihlâslı olamam endişesiyle ameli terk edince, ihlâs açısından aldanmış olur. Çünkü ihlâs tahlisten farklı bir şeydir. Tahlis, iyi ile kötüyü, hakla bâtılı ayırmaktadır. İhlâs ise, iyi ve gerçeği, kendilerine benzeyen bütün şeylerden ayrı olmasıdır. Dolayısıyla Allah için yapılan ibadetlerde tahlis şudur: Gelen kötü duyguları nefyetme, riyâyı kabul etmeme ve ihlâsa inanmadır. O zaman amel riyâdan ayrıldıktan ve riyânın kendisiyle karışmasına engel olunduktan sonra halis olmuş olur. Potada eritilip saflaştırıldıktan sonra gümüş, ayıklandıktan sonra buğday da böyledir.

Riyâya girme endişesiyle amelini terk etse bile şeytandan itiraz gelebilir. Yerin dibine de gizlense tamamıyla kurtulamaz. Üstelik amelden de mahrum olmuş olur. Çünkü iyi bir şey konuşmak istese, "Riyâya girmemen için susman gerekir." der, o da susar. O zaman da, "Halk diyor ki, ihlâsı elde etmek

için susuyor! Kaç buradan!" der. Şayet kaçarsa, şu sözlerle karşısına dikilir: "Halk, riyâ ve şehvet endişesiyle kaçtı, diyor!" Yer altında bir dehlize girse, o zaman da kalbine kaçma ve yalnız kalma zevki dolar. İhlâsı elde etmeye çalışan kişiye halkın saygı gösterdiğini bilmesi, onu ihlâsı aramaya sevk eder. Kısaca ancak, mârifet, hoşnutsuzluk ve kaçınma ile bundan kurtulabilir.

Bâtıl ve Gerçek Arasındaki Fark

Bâtıla ve hakikate çağırma arasında fark vardır. İçinden bir ses, "Sen riyakârsın." derse, bakacaksın: Eğer, aklın ve amelin açısından bu sesten hoşlanmadığın, karşı koyup reddettiğin halde düşman sürekli dürtüyor ve nefis mücadele ediyorsa, bunun düşmandan gelen batıl bir çağrı olduğunu bileceksin. Gayesi, seni yapmakta olduğun amelinde veya yapmak üzere olduğun iyiliğe başlamaktan alıkoymaktır.

Buna benzer başka bir hatır içine doğsa, nefsine dönersin. Şayet bu konuda azimli, halkın övgüsünü temennî eden bir kalp ve hevâ-ı nefse karşı koymayan bir akılla karşılaşırsa, riyâya inandığından dolayı, bunun Allah'tan bir ikaz olduğunu bilecek, hemen pişman olup istiğfar edeceksin.

Güçlü ve saf bir niyetle ameli iltizam edip nefse karşı koyunca ve Allah için ihlâsa sarılınca, halk bilmese bile, Allah'tan hayâ ettiğin için bu ameli yaptığın açığa çıkmış olur. Çünkü nefsin, halkın övgüsünü almak için boyun eğmiş ve Allah'ın murat ettiği şeyden yüz çevirmiştir. Böylece bu işe dönmemek üzere pişmanlık duyup istiğfar ettikten sonra, nefsinde bu gücü bulursan ameline devam edersin. Eğer kalbinde bu gücü bulamazsan, ve halkın övgüsü için işe başlamış ise, nefsine Hakk'ın irâdesine değil, halkın övgüsü için boyun eğdirdiğinden ötürü, Allah'tan utanarak ameli terk etmelisin.

Eğer ilk önce Allah için amele başlamış ve sonra bundan meyletmişsen, bu eğriliğini gider, pişman ol, ilk niyetine geri dön ve Allah'tan utanarak ameline devam et. Çünkü O'nun övgüsünü başkalarının övgüsüyle değiştirdiğini görmektedir. Sanki halk O'nunla beraber senin vicdanına muttali oluyormuş gibi... Eğer muttali olsalardı, amelinle onların övgüsünü kazanma gayretinden ötürü, sana kızmalarından endişe ederdin. Öyleyse ne bir fayda ne de bir zarar getiremeyenlerden değil, sana ve kalbinde geçen bütün gayelere muttali olan Allah'tan utan. Şayet sana muttali olsalardı onlardan daha çok korkardın. Öyle ise ondan daha çok utanmalısın.

Eğer Allah'tan daha çok utanma ve nefsini terbiye etme gayesiyle amelini artırabilirsen artır. Allah rızâsı için yaptığın bir amelden sana riyâ duygusu arız olursa, riyakâr sayılmazsın. Ancak bu duygu, güya riyâdan sakındırma gayesiyle "Kurtulmak için ameli terk etmelisin." der. Bu düşman ve hevâ-ı nefsin vesvesesidir. Seni riyâdan sakındırmak için bir hatır zuhur etse ve amelini, riyâya düşmeme endişesiyle, halis bir şekilde tamamlamanı emretse, bu duygu Allah' tan gelmiştir.

Riyâ Mertebeleri ve Zaman

Dedim ki:

"Riyâ duygusunun doğduğu zaman ve mertebeler ile bu zaman ve mertebe değişikliklerinden biraz söz eder misin?

Dedi ki:

"Bir riyâ duygusu vardır, onda riyâ olacağına ihtimal verilmeyen bir amelde ortaya çıkar. Ancak bu amelle insanların gözünde büyük görünme ve övgülerini kazanma temenni edilir. Savaşa katılma, ilim elde etme, iyilikte bulunup yücelme, sıla-ı rahimde bulunma ve bir şeyler verme gibi...

Bir riyâ duygusu vardır, kişi amele başlamadan önce sadece riyâyı düşünür ve halkın övgüsünü bekler, ne bir sevap ne de ihlâs düşünür.

Bir riyâ duygusu vardır, kişi amele başlamadan önce riyâyı düşünür; bu amelden sevap beklemez. Ancak hem ihlâsı hem de riyâyı hatırlamasına rağmen, gafletle hareket ederek ihlâsa niyetlenmez ve riyâdan korkmaz. Zorlanmadan ihlâsı hatırlar ama ona yönelmez.

Bir başka riyâ duygusu vardır, amele başlamadan önce onu kabul edersin, riyâya yönelirsin. Ancak riyâyı hatırlar ve içinden bir sıkıntı duyarsın; bir günahın günah olduğunu bildiğin halde, terk etmeye götürmeyecek bir sıkıntıyla o günahı işlemen gibi... Bu sıkıntı da, günahsız kalmaya olan isteğin doğurduğu bir sıkıntıdır. Bir günaha alışıp ona devam eden adam gibi. Yaptığı işin neticede helâka götürücü olduğunu bildiğinden üzülmektedir. Ancak yine de yapmaktadır. Örneğimizdeki kişi de riyâya bağlamış, onu istemektedir. Ancak ondan kurtulmak da hoşuna gider.

Fakat hevâ-ı nefsi galip gelmiş, korku ve endişesini alıp götürmüş ve nefisle mücadeleyi çok ağır bir iş olarak göstermiştir. Bu son örnekteki şahıs, evvelkilere nazaran daha çok riyâyı kökten sökebilir. Bundan ötürü bir sıkıntı ve vehim de duymaz.

Bir duygu vardır, amele başlamadan önce riyâya davet eder. Ancak Allah'tan bir uyarma duygusu ve sevap gayesi de taşımaktadır. Yani hem Allah rızâsını hem de halkın övgüsünü beklemektedir. (Bazen Allah'ın irâdesini bazen de halkın övgüsünü öne çıkarır.)

İkinci bir duygu vardır, riyâya çağırdığını hatırlar, onu tanır, hiçbir sıkıntı çekmeden ona bağlanır, aynı zamanda sevap da bekler. Bir başka duygu vardır, riyâyı hatırlatır, Allah'ın irâdesine yönelir. Ama sıkıntı çeker, bundan kurtulmayı ve günah işlememeyi arzular. Allah rızâsı için yapmaya niyetlen-

diği amele başlamadan önce üçüncü bir duygu ortaya çıkar, ihlâstan sonra riyâya yönelir, sonra bunsuz amele başlar. Allah için amele başladıktan sonra dördüncü bir duygu vardır ki, riyâyı kabul eder. İhlâsla amele başlamasına rağmen, amelde artırmaya giderek riyâya girer.

Meselâ, niyetlenmediği halde aşırı bir huşû' duyar. Hâlbuki riyâ duygusu oluşmadan bunu yapmazdı. Namazda sesini yükseltir veya hüzünlü olur, sesini güzelleştirir veya niyetlendiğinden daha fazla Kur'ân okur. Secdeleri, rükûları uzatır, ta'dil-i erkâna daha çok dikkat eder. Rükû'dan sonra ve iki secde arasındaki duruşu uzatması, ellerini kaldırması bir eliyle diğer elini tutuşu da böyledir.

Bir diğer duygu, ihlâsla amele başladıktan sonra belirir. Yaptığı amelle halkın övgüsünü kazanmak ister, ancak amelinde güzelleştirme vs. gibi bir yola müracaat etmez.

Bir başka duygu, amel bittikten sonra ortaya çıkar. Övgülerini kazanmak için bulunduğu durumdan söz eder.

İbn Mes'ud, bir adamın, "Dün gece Bakara sûresini okudum." dediğini duyunca, "Bunu söylemek elde ettiğin sevaptır." demiştir. Hz. Peygamber, "Sürekli oruçluyum." diyen kişiye, *"Ne oruçlusun, ne de iftar etmişsin."*[117] buyurmuşlardır. Bazıları, adam söylediği için, bazıları da sürekli oruç tutmanın uygun olmamasından Hz. Peygamber, böyle buyurdu demişlerdir.

Bir diğer duygu da amelinden söz etmek istemeyen kişide olur ki, amelinden ötürü dışa vuran durumlarla olur. Vücûdun halsizliği, benzin sararması, ses kısıklığı, dudakların kuruması, tükürüğün katılaşması, gözyaşlarının izi, gözlerin süzülmesi,

[117] *Müslim*, Sıyam, 196, 197; *Ebû Dâvûd*, Sıyam, 53; *Neseî*, Sıyam, 71, 72; *İbn Mâce*, Sıyam,28.

halk arasında esneme vs. Adam, yaptığı ibadete işaret olarak, görsünler diye bunu ister ve bundan hoşlanır. Tevbe ve üzerinde ortaya çıkan hallerden ötürü övülür. Bazen bu duygu, üstü kapalı konuşma ile kendini gösterir. Çünkü, açıkça söylediğinde riyakâr zannedilmesi tehlikesi hoşuna gitmez. Yaptığı işi bilmeleri ve övmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla yermeleri değil övmeleri hoşuna gider. Onun için yaptığını açıkça söylemez, üstü kapalı söylediğini anlamalarını ve Allah için yapıp güya gizlediği amelinden ötürü övgülerini almayı ümit eder. Açıkça söylememiştir, ancak imalarda bulunmaktan da kendini alamamıştır. Evet, bu duygu böyle ortaya çıkar ve adam onu kabul ederek ona göre davranır.

Bazen ne açıkça ne de imalı söylemez. Dış görünüşün amele işaret etmesi de hoşuna gitmez. Ancak, halkla karşılaşınca, ihlâsla Allah'a yaptığı amelden ötürü saygı duyma, önce kendisine selâm verilmesi ve tebessümle karşılanma hoşuna gider. Onun nazarında en iyi arkadaş Rabbi'ne yaptığı ibadetten ötürü kendisine saygı gösteren; en adisi ise, ibadetini bildiği halde saygıyı terk edendir. Saygı göstermeyene karşı ciddileşir, onu kınar; saygılı olana ise yakınlık gösterir ve kendisi halkın da bildiği bazı hususlardan ötürü onu yüceltir. Niyeti, onların yanında da bir yer edinme noktasında sabitleşmiştir.

Bir diğer riyâ duygusu ise, bir şey isteme, selâm verince saygıyla selamın geri çevrilmesi, bir şey alınca ucuza sayılması vb. durumlarda ortaya çıkar. Adam buna meyleder, kendisine bu şekilde davranılması hoşuna gider ve onlardan bunu bekler. Böyle davranmayanı istiskal eder. Böyle davrananın kendisine ikram edeceğini bildiğinden, alış veriş ve benzeri konularda bilerek ona gider ve bu işten hoşlanır. Yaptığı ibadet, iyilik ve salih hallerinden ötürü ihtiyaçlarını karşılamayanları ahmak sayar. Ve bu düşünce tarzının amellerini yok edip götürdüğüne inanmamaktadır.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah kıyamet günü çok Kur'ân okuyup çok ibadet eden bazı insanlara, "Size eşyanın fiyatı düşürülmedi mi? Önce size selâm verilmedi mi? ihtiyaçlarınız karşılanmadı mı?" buyurur. Başka bir hadîste, "Size herhangi bir sevap yoktur, siz karşılığını yeterince aldınız." denilmiştir.

İbn el-Mübarek, Vehb'den şunu aktarmaktadır: "Seyyahlardan biri arkadaşlarına şöyle der: "Biz isyâna girmeyelim diye ailemizi ve malımızı terk ettik. Oysa ben, mal ve aileleriyle beraber olanlardan daha büyük isyânlara dûçar olacağımızdan korkuyorum. Çünkü biz dindarlığımızdan ötürü şahıslardan saygı beklemekte, ihtiyaçlarımızın karşılanmasını gözetlemekte, bir şey satın aldığımızda fiyatının düşürülmesini arzulamaktayız. Onun için endişeliyim!" Bunu duyan padişah, büyük bir halk topluluğu ile onu ziyarete gelir. Dağlar, ovalar insanlarla dolar. O seyyah, "Bunlar kim?" diye sorusuna "Padişah seni görmeye geldi." cevabını alır. Hemen kendisine yemek getirilmesini emreder. Süt ve nohut, diğer bir rivayette zeytinyağı ve ağaç özü getirirler. Avurtlarını şişire şişire, aşırı bir şekilde yer. Padişah, "Nerede sözü ettiğiniz adam?" deyince, "İşte budur." cevabını verirler. Padişah, "Nasılsın?" der. Seyyah, "İyiyim." cevabını verir. Padişah, "Bu halde iyi olunmaz." diyerek çekip gider. O zaman seyyah, "Beni tenkit ederek yanımdan ayrılmanı sağlayan Allah'a hamd olsun." der.

Böylece Allah için amel edenler, işledikleri amel kendileri ile Allah arasında kalsın diye, başkasını aldatır. Gayeleri kıyamet günü üstün olmaktır. Kötülük yapanlar da, salih amel işledikleri hissini vermek için başkasını aldatırlar.

Riyânın En Küçüğü ve En Büyüğü

Dedim ki:

"Riyakârların yaptığı en büyük riyâyı, yani Allah katında riyânın en büyüğünü anlatır mısın?"

Dedi ki:

"Allah katında en büyük riyakâr, kendisi yalancı ve şüphe içinde olmasına rağmen, imanıyla riyakârlık yapandır. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de birden fazla yerde söz ettiği münafıklar böyledir. Allah onlar için şöyle buyuruyor: ***"Onlar sizinle karşılaştıklarında, "İnandık." derler, kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı, parmaklarının uçlarını ısırırlar."*** (Al-i İmran, 3/119). ***"İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi, kalbinde olana (samimî olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi, yer yüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."*** (Bakara, 2/204-205). ***"Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin, derler."*** (Münafikûn, 63/1). Sonra Allah onları yalanlıyor. Çünkü söyledikleri, gerçekte kalplerinde olan değildir. Allah onların, "Sen peygambersin." şeklindeki sözlerinde gerçekçi olmadıklarını bilmektedir.

Ayrıca onlar için Allah şöyle buyuruyor: ***"Namaza ancak üşenerek gelirler."*** (Tevbe, 9/54). ***"Onlar, namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar."*** (Nisa, 4/142). Tefsiri, Allah için yapmadıklarından dolayı üşenirler, şeklindedir. ***"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır."*** (Mâûn, 107/4-6). İnanmazlar. Ancak başkaları onların farzlara inandıklarını ve bu farzları yerine getirdiklerini zannetsin diye yaparlar.

Dedim ki:

"Bunlardan sonra kim gelir?"

Dedi ki:

"Bunlardan sonra ve bir derece evvel olanlar her ne kadar Allah katında büyük günah ise de, Allah'ı Rabb olarak tanımalarına ve ibadetlerin kendilerine farz olduğunu bilmelerine rağmen, farzlarla gösteriş yapanlardır. Meselâ zekâtı ele alalım: İnsanlar, zekâtı vermedi diye tenkit ederler endişesiyle adam, başkasında olan malının zekâtını verdirir. Oysa Allah bilir ki, elinde olsaydı zekât vermeyecekti. Veya başkası zekâtını vermediğini anlar da onu hesaba çekerler endişesiyle zekâtı verir. Oysa Allah biliyor ki, kulların tenkidinden kaçabilseydi veya adaletine halel gelmesinden korkmasaydı zekât vermez, malına dayanırdı.

Hac ve oruç da böyledir. Ramazan ayında, orucunu açınca anlayabilecek biri yanında bulunursa, yemek yemez kendini zapteder. Oysa imkân bulsa orucunu yiyecektir. Kalbi, kimsenin olmadığı, dolayısıyla rahat yemek yiyebileceği, hanımına yaklaşabileceği veya başka bir yasağı ihlal edebileceği bir yer araştırmaktadır.

Bunu, zekât vermediği, oruç tutmadığı, hacca gitmediği halde, farzları terk ettiği için tenkit edilmesin diye, yalan söyleyip sayılan ibadetleri yaptığını söyleyen kişi takip eder. Namazda sadece Allah'ı büyük görür ve sadece onun için namaz kılar. Ama tembellik eder. Onun için sadece halkın tenkit etme korkusu onu namaz kılmaya sevk etmektedir. Bununla beraber, sadece Allah'a secde etmektedir. Terk etmesi durumunda rezil ve değersiz olur. Allah bilir ki, çevresi olmasaydı, namaz kılmayıp terk edecekti. Onlar olduğu için kılıyor. Hatta, tenkit etmesinler diye abdestsiz kıldığı bile olur. "Allah'ın dışında bir şeye secde et, bütün dünyayı verelim!" denilse yapmaz. Buna rağmen, Allah'ın dışında, rubûbiyyet ve ulûhiyyet noktasında,

birilerine ibadet etmek için değil, sadece tenkitten korunmak için namaz kılar. Gizleyebilse yerine getirmeyeceği diğer farz ve ibadetlerle de riyakârlık yapar. İşte bu farzlarla yapılan riyâdır.

Yine başkaları öğrenir veya akrabaları şikâyet eder endişesiyle, sıla-ı rahimde bulunur ve anne-babasına iyilik yapar. Cuma namazına gitmesi de böyledir. Biri ona takılıp beraber gitmezse veya yan çizdiği görülmezse, bir ihtiyacını ona tercih ettiğinden veya inkârdan değil tembellik gösterdiğinden, gitmez. Buna farzlarla riyâ denir. Ancak münafıkların, kalplerinde taşıdıkları yalanlama ve şüphe ile yaptıkları riyâ türünden değildir. Yapılanın haram olduğuna, Allah'ın varlığından bir şüphe olmadığına ve sözü edilenleri yerine getirmesinin farz olduğuna inanırlar. Ancak tembellik ve ihmalkârlıktan dolayı yapmazlar. Neticede çevre tenkit eder endişesi veya övülme sevgisiyle yapmış olurlar.

Bunları, gerekli sünnetlerle riyakârlık yapanlar takip eder. Cemaatle namaz kılmaya gitmek gibi.. Beraberinde kimse olmazsa veya kaytarabilse gitmeyecek.

Bazı vakitlerde bazı namazları terk eder. Başka bir vakitte bunları Allah için kılabilse kılar. Yanında birileri olmazsa, başka bir işini tercih etme veya tembellikten ötürü terk eder.

Misafirleri ağırlama, Hz. Peygamber'in, *"Müslümanın Müslüman üzerinde bazı sünnet [hakları] vardır."*[118] hadîs-i şerifi gereği, yabancı bile olsa hastayı ziyaret etme de böyledir. Cenazeye eşlik etme, yıkayacak kimse olmayınca, cenazeyi yıkamak da böyledir. Tenkit edilme endişesi olmazsa bunları yapmayacaktır.

---

[118] *el-Buhârî*, Cenâiz, 2, Selam, 4; *et-Tirmizî*, Edep, 1; *İbn Mâce*, Cenâiz, 1.

Yaptığı ibadeti izhar eden bir grup var ki, verâ' sahibi görünerek riyakârlık yapar. Meselâ, uzun süre hiç konuşmaz, gıybet etmez, gıybet yapanlara engel olur, hainlik yapmaz, emaneti eda eder. Zelle cinsinden bir hata işlese istiğfar eder, pişmanlık ve hüzün izhar eder, haksızlık yaptığı kişiden helâllik alır. Oysa Allah bilir ki, yalnız olsaydı bunları yapmazdı. Yalnız kaldığında verâ'ı terk ederek bu titizliği göstermez. İstekleri ve şahitliği kabul edilsin, dünyalık elde edebilsin, övülsün veya tenkitten kurtulsun diye yapar.

Dedim ki:

"Bunlardan sonra kim gelir ?"

Dedi ki:

"Farz ibadetlerde, terki, günah ve eksiklik gerektiren hususları mübalâğalı bir şekilde yerine getirmekle riyâ yapanlar gelir.

Meselâ, hafif bir şekilde rükû' ve secde yapmak ister, veya namazı, iade edilmesini gerektirecek noksanlık sokacak şekilde, hafif kılmak ister, rükû', secde, iki secde arasındaki oturuş ve rükûdan sonraki duruşu hafif yapıp geciktirmek gibi. Yalnız olsa çok hızlı kılar. Birileri görse, tenkit etmesinler diye, yavaş kılar.

İbn Mes'ud'dan rivayetle Hz. Peygamber'e isnat edilen bir hadîs-i şerifte şu ifadeler bulunuyor: "Başkasının gördüğü yerde namaz kılıp onu eksiksiz eda eden, yalnız kaldığında hızlı kılıyorsa, bununla Allah'ı hafife almış olur." Bir diğer rivayette, "Kendini hafife almış olur." şeklindedir.[119] Hz. Huzeyfe'den de benzeri bir hadîs rivayet edilmiştir.

Zekâtı, düşük ayarlı paralardan, kötü hurma ve hububattan vermesi de böyledir. Allah'ın, ***"kötü malı hayır diye vermeyin."*** (Bakara, 2/267) buyurmasından ötürü, tenkitten endişelen-

---

[119] krş. *el-Buhârî*, Ezân, 64.

diği için, açıkça kötü malı vermez. Mücahid ve 'Ata şöyle demişlerdir: "Halk kötü hurma salkımlarını getirir, sadaka için Hz. Peygamber'in mescidine asarlardı. Hz. Peygamber bunu yasaklayarak, *"Siz, ancak gözünüz kapalı ise bu türlüsünü alabilirsiniz."*[120] buyurdu. "Bir başkasında alacağın olsa ancak gözün kapalı ise kötüsünü alırsın." denilir. Mücahit, "Onu çarşılarınızda iyi olana mukabil ancak bir fazlalıkla, başkasından alırsınız." mânâsına geldiğini söyler. İmran b. Hüseyn, "Söz konusu malı pazarda bulursanız, ancak fiyatını düşürerek alırsınız." der.

Oruçlu iken, gıybetten uzak duranın yanında gıybetten uzak durur. Gıybet orucu hafife alma sayılır. Nazar etme ve yalan söyleme de bunun gibidir.

Dedim ki:

"Bundan sonra hangisi gelir?"

Dedi ki:

"Terki günah olmayan ve ibadete eksiklik vermeyen şeyleri tamamlamakla riyakârlık yapanlar gelir. İmama ilk tekbirde yetişmeye çalışma, elleri kaldırma, sağ eli sol elin üstüne koyma, başı aşırı eğme, sakin ve huşû'lu olma, ta'dil-i erkâna riâyet etme, yeterli olanı yaptıktan sonra rükû, secde ve okumayı uzatma gibi.. Allah bilir ki, yalnız olsaydı sadece yetecek kadarını yapar bunun üzerine bir şey eklemezdi. Başkası görünce, amelini güzelleştirir, peşine düştükçe düşer.

Ramazanda uzun süre yalnız kalmak, farzı çokça koruduğu için övülsün diye, uzun süre konuşmamak da böyledir. Zekâtta, kefarette, nezirde, anne-babaya iyilikte, sıla-i rahimde ve benzeri hususlarda çok para harcar; pahalı köleler alıp azat eder, nefis yemekler yedirir. Bununla Allah'ı nefsine tercih

---

[120] *Müslim*, Zekât, 5.

ettiği için övülmeyi ister. Böyle yapmakla, farzları eda etmede başkasından farklı davranmış, en iyi ve mükemmel malıyla onları yerine getirmiş olur.

Hacta, çok uzun süre susması, çok korunması, yol arkadaşlarına olduğundan çok yumuşak davranması, hac boyunca çok alçak gönüllü olması da bunun örneğidir. Hâlbuki yalnız olsa, bunların yetecek kadarını yerine getirir, artırmaz. Aşırı verâ' onu neticede, nasıl olursa olsun farzı yerine getirme noktasına getirir. Artık, terk ettiğinde ibadetine bir halel getiremeyeceği hususları yerine getirmeye çaba göstermez.

Bundan sonra, yapılması gereken sünnetleri abartarak riyakârlık yapanlar gelir. Herkesten önce cemaate, ilk saffa koşar, imamın hemen arkasında durmaya çalışır vs. Oysa yalnız kalsa, nerde duracağını umursamaz. Tanıyan birinin onu namazda, en faziletli bir hâl ve yerde görmesi gayesiyle gösterdiği gayreti, yalnız kılınca, göstermez. Övülsün diye, misafirlerine gücünün üstünde ikramda bulunması da bu türden bir davranıştır.

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Bundan sonra nafile ibadetlerle riyakârlık yapan gelir. O da, hem yapmacık bir şekilde nafileleri yapar hem de verâ' ve takvâ sahibi olarak görünür. Bununla, aldatıp günah olan işler yapmak ister.

Her ne kadar, daha önce sözü geçen kimseler daha büyük belâlarla karşı karşıya iseler de, bu kimse, nafilelerle riyakârlık yaptığı için, durumu daha kötüdür. Çünkü, Allah'a itaati, günaha ulaşmak için bir basamak olarak kullanmak çok büyük bir çirkinliktir. Bu, emanete hıyanet etmek için vasi tayin edilmeyi isteyen veya tasadduk etmek için zimmetine mal alan ve aldığı

mala hıyanet eden veya fuhuş yaptırmak için bir kadınla evlenmeyi isteyen ya da yine fuhuş yaptırmak için bir oğlanın bakımını üstlenmek isteyen kişiye benzer.

Bu tip insanlar iki gruba ayrılırlar: 1. Günah ve fuhuş isteğinde bulunan fasık kimseler. 2. Fakir ve muhtaçlara ulaştırmak için vasi tayin edilme; hac ve gazve için kullanmak üzere mal alma isteğinde bulunup sonra ellerine geçirdikleri mal ve emanete hıyanet eden kimseler. İyi görünen kimselerden de bu tip kişiler vardır.

Bazen facir kimseler de iyi görünen kimseler olabilmektedirler. Bunlar, ortaya koydukları taatlarıyla, delikanlıları ve kadınları elde etmek isterler. Yün ve kaba elbise giyerler, çok zikir ederler, ilim talep ederler, dindar kişilerle oturup kalkarlar, zikir meclislerine katılırlar vs. Bütün bunları, kendileri vasi tayin edilsin veya fakirlere dağıtılmak üzere kendisine mal emanet edilsin veya gazveye çıkması ya da malzeme göndermesi için kendisine gerekli mal ve malzeme verilsin diye yaparlar. Ama niyeti bunlara hıyanet etmektir.

Hacca giden ve ticaret yapan kimselerden de böyle davrananlar var. Kaba elbiseler, zikir vb. şeylerle süslenirler ve iyilikle dindarlık ortaya koyarlar ki, elde etmesi zor olan şeyleri istemesinde ithamda bulunulmasın veya evlenmek istediği kadın ona güvensin.

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Nafilelerle riyakârlık yapan gelir. Nafileleri gösteriş için yapmakla birlikte, verâ' sahibi görünür ki, işlemekte olduğu bir günah kesintiye uğramasın ve hedefine varabilsin. Hıyanet ettiği mal geri istenir veya gasbettiği maldan ötürü itham edilir

endişesiyle kaba giyinir, dindar görünür ve dinî vecibeleri yerine getirir. Bununla, kalplerde itham edilen suçtan ve hakkındaki söylenti ve zanlardan beri olmak ister. Yapmakta olduğu günahı nafile ibadetler, verâ', taat ve iyilikle örten de böyledir. Böylece, onun hakkında söylenenlere inanılmaz ve yapılan ithamlar kabul edilmez.

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Yaptığı amelle sadece halkın övgüsünü hedefleyen ve bu konuda tekellüfte bulunan mürаî kimse gelir. Yalnız başına namaz kılan kimsenin, cemaatle namaz kılanları görmesi ve kendisine, "Ne tembel adam!" denilmesi endişesini taşıması buna örnektir. Veya yanlarında gecelediği kimselerin teheccüde kalktıklarını görüp, gece ibadetine kalkmayan biri olduğunu düşünmesinler ve böyle bilinmesin diye kalkan kimse de aynı durumdadır. Veya onlar uyuduğu halde, kendilerinden üstün ve gece kaim olduğunu göstermek için, gece ibadetine kalkar. Oysa yalnız kaldığı zaman bunu yapmamaktadır. Allah bilir ki, yanındakiler onu görmez ve yaptığını anlamazlarsa bunu yapmayacak.

Beraber bulunduğu kişilerin (nafile) oruç tuttuklarını görüp oruçla kendisinden üstün olurlar veya ona, kendilerinden eksik biri gözüyle bakarlar endişesiyle, onlarla oruç tutan da böyledir. Oysa yalnız olsaydı, nafile oruç tutmayacak, iftar edecekti.

Gazve, hac vb. diğer ibadetler de böyledir. İyilik ve taat gösterişi yapar ki, adil bilinsin, şahitliği kabul edilsin, ihtiyaçları yerine getirilsin, iyilik yapılsın, saygı gösterilsin, övülsün, iyilikle şöhret bulsun, iyi söz edilsin veya öne geçirilsin vs. Yaptığı ile sadece halkı gözetmekte, herhangi bir sevap beklememektedir.

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Yaptığı amelle hem Allah'ı hem de halkı gözeten müraî gelir. Şayet halkın övgüsü olmazsa o ameli yapmaz. Yalnız kalsa o ameli, sadece Allah rızâsı için yapmaz. Allah'tan gelen sevapla birlikte halktan gelen övgü onu bu işe teşvik eder."

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Sürekli yapıp devam ettiği amele karşı, halkın övgüsünü de isteyen mürai gelir."

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Dünyalık bir menfaat elde etmek için nafile ibadet eden mürai gelir. Meselâ, helâl bir yolla bir kadınla evlenmek isteyen kimsenin, üzüntü, gözyaşı, ibadet ve insanlara hatırlatma yoluyla bu isteğini ortaya koyması, buna örnektir. Gayesi o kadınla evlenmektir. Ümmü Kays ile evlenmek için hicret eden Arap gibi."

Dedim ki:

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki:

"Kendilerinden bir derece aşağı olan kimselerin yanında, tekellüflü bir şekilde nafilelere sarılan veya yaptığı ile Allah'ın rızâsını kastetmediği zannedilir ve onların gözündeki mertebesi düşer, kalplerdeki mevkii sarsılır endişesiyle, tekellüflü bir şekilde nafilelere sarılan mürai gelir. Meselâ, adam hızlı yürü-

mekte veya etrafına bakınmakta ya da bir eğlenceye dalmış bulunmaktadır. Biriyle karşılaşınca adımlarını yavaşlatır, huşû' içinde gözlerini önüne eğer, sesini alçaltır. Bundan gayesi dikkatsiz davranan, eğlenceye dalan bir kimse olarak bilinmemektir.

Bu seçkin kimselerden olduğunu zannedenlerin riyâsıdır. Kendisine eksik bir kimse gözüyle bakılmasın diye böyle davranır. Bir şakası veya gülmesi görülünce, dikkatsiz adam denilmesin diye hemen istiğfar eder, içini çeker ve üzülür. Bazen günah olmayan şeylerden ötürü de istiğfar eder, üzülür, içini çeker, pişmanlık duyar. Hâlbuki, yapılan işten ötürü Allah'ın azap etmeyeceğini ve günah olmadığını bilmektedir. Ancak halkın kalbindeki yeri değişmesin, sadece üzüntülü ve inkisar içinde biri olarak bilinsin diye böyle davranır. Onların nazarındaki mevkii sarsılır diye ürpermekte ya da Allah'tan başkası için üzüntü, istiğfar ve huşû' ortaya koymak için kendini zorlamaktadır. Yalnız başına kalsa, yaptığı için üzüntü duyduğu işi, sevinç içinde yapar. Başkasının yanında yapma durumu hasıl olunca ürperir. Aklı ve ilmi ona, halka karşı tekellüflü davranmasını söyler. Allah'ın rızâsını hiç gözetmez. Çünkü halkın övgüsüyle birlikte sevap aldığı düşüncesi ona galip gelmiştir.

Dedim ki:

"Bunu kim takip eder?"

Dedi ki:

"Bunu bir ameli yapmadığı halde, yapıyor görünerek riyakârlık yapan takip eder. Meselâ, adam (nafile) oruç tutan biri olarak bilinmektedir veya benzerleri oruçlu olur ya da oruçlu zannedilir. Bu adam, kendisinden iyilik beklediği veya onu öyle bildiği birisi görür endişesiyle, yemez, içmez. Susuz olduğu halde su içmez, yemeğe davet edilse reddeder. Çünkü oruçlu bilinmesi hoşuna gider. Oruçlu olmadığının bilinmesinden,

dolayısıyla oruçluların mertebesinden eksik bir gözle bakılmasından ürperir. Oruçlu olmadığı fark edilince hemen özür beyan eder ki, tembellikten orucu bıraktığı anlaşılmasın veya öyle bilinmesin. Oruç tutmama nedenini, bedeniyle anne-babasına hizmet etme, kardeşlerinin gönlünü alma, üzerindeki hakları yerine getirme vs. şeklinde ya da hastalığını ileri sürerek açıklar.

Riyâya Neden Olan Kötü Ahlâk ve İzahı

Dedim ki:

"Allah katında kötü olup riyâya neden olan ahlâktan biraz söz eder misin?"

Dedi ki:

"Bazı şeyler, başkalarına ihtiyaç duymadan, bizzat kendileri riyâya neden olurlar. İlim, amel, dindarlık ve dünya mal ve mevkileri bunlardandır. Bazen böbürlenme, kibirden farklıdır. Riyâ açısından böbürlenme, birilerinin kendisinden üstün olması endişesi veya kendisinin üstün olma sevgisi; malın çokluğu veya benzeri dünya işlerinden biri, ilim ve amelden ileri gelir.

İlim sahibiyle, ilimde yarışmak için değil, elde ettiği mevkiye ulaşamama, aldığı övgüyü alamama endişesinde ona haset etmek; kendisinden daha iyi biliyor denilmesin diye, hakkı tavsiye edeni dinlememek veya onunla tartışmak da kibirden farklıdır. Buradaki endişe, falan ona galebe çaldı veya hata etti denilmesi endişesidir.

Riyâset

Dedim ki:

"Riyâset nedir?"

Dedi ki:

"Riyâset saygı duyulma, başkasına iş yaptırma ve onları küçük görme, sözünün reddedilmemesi, ilimde başkalarıyla eşit tutulmama, başkasının onun önüne geçirilmeme sevgisidir. İkaz edilse reddeder, kendisi ikaz etse çok sert davranır, hatalı olduğunu bilse bile sertliğini sürdürür. Biri ona bir şey öğretse veya ikaz etse hiç etkilenmez ve söylenen şeye kulak vermez. Bütün bunları reisliği zedelenmesin diye yapar.

Mübahat (Övünme)

Dedim ki:

"Övünme nedir, nasıl olmaktadır, neden ileri gelir, zararı nereye kadar gider?"

Dedi ki:

"Mübahat (övünme) ilim ve amelle olur. İlim tahsilini sürdürme, çok ezber sahibi olma, çok kişiden hadîs alma, ister kendisine sorulsun ister başkasına sorulsun, ortaya gelen sorulara hemen cevap vermeye kalkışma vb. ilimden gelen övünmelerdir. Bunun altında doğruyu bulup üstün olma, yanındakinin önüne geçme, diğerlerine daha âlim olduğunu hissettirme isteği ve sevgisi yatmaktadır. Arkadaşına daha âlim olduğunu hissettirmek için hemen hadîs zikreder. Arkadaşı bir hadîs zikretse, onu bildiğini söyler.

Gayesi, övünüp üstünlük taslamaktır.

Zikir meclislerine iştirak etmek, Allah yolunda cihada katılmak, namaz kılmak veya diğer bir iyiliği yapmak suretiyle amelde övünme meydana gelir.

Başkası namaz kılarsa, kendisinden üstün görünür endişesiyle hemen namaza kalkar. Kendisi daha faziletli görünsün diye başkasının onunla aynı anda namaza durmasından hoş-

lanmaz. Aynı anda namaza dursalar, diğerleri onun yaptığını övsün diye onlar yorulacak ve neticede namazı terk edecek kadar uzatır. Böylece onlara üstünlük sağladığını düşünür. Bilenin yanında veya beraber namaz kıldığı kişinin gözünde mertebesi yükselir. Yanındakiler kendilerini küçük görür, onu ise faziletli sayarlar.

Savaşta çarpışmak da böyledir. Ön saftakinin önüne geçmeye, onu geride bırakmaya çalışır. Bütün gücüyle düşmana saldırır. Gayesi üstün ve faziletli görünmektir. O anda öldürülse, belki de bütün ameli gider, Allah'ın gazabından da emin olamaz. Diğer işler de böyledir.

Dünya ile övünmeye gelince: Bina dikmekle övünür. Yalnız olsa yapamayacağı harcamaları, başkasının yanında yapar. Bu harcamayı, yakın komşularına, akrabalarına, arkadaşlarına ve kendi seviyesinde olanlara yapar. Kendi nefsine harcadığının kat kat fazlasını başkasına harcar. Bunu, başkası onu geçmesin, o önde görünsün diye yapar.

Dünya malını elde etme konusunda çok gayretlidir. Mal elde etme ve adından söz edilme şerefini elde etmek ister. Hizmetçi, ev mobilyası vb. konularda da aynı tavrı sürdürür.

Tefahür (Böbürlenme)

Dedim ki:

"Tefahür (böbürlenme) nedir?"

Dedi ki:

"Tefahür, hemen bütünüyle mübahatla aynı anlamı taşımaktadır. Ancak, bazen ikisinin nedeni farklı olabilir. Meselâ bazen ilimle tefahür yapar. İlim tahsil eden arkadaşına, "Kaç kişiden dinledin? Bir şey öğrenebildin mi? Şu konuda görüşün nedir?" şeklinde sorular sorar. Sonra bunu başkasına da anlatır.

Ondan bir şey duymamışsa bile, "Falan iyi âlim değil." der. Hâlbuki, onun duyduğu ilmi o duymamıştır, onun seviyesinde de değildir. Sadece kendisiyle iftihar eder.

Dünya ile de tefahür olur. "Sen fakir bir insansın malın mülkün yoktur. Kazancın nedir? Ne kadar sermayen var? Bunu ne zaman kazandın? Benim sermayem çok fazla. Kölelerim senin kadar varlıklıdır!" der.

Amelde de tefahür yapar. "Sen savaşta atlıların seviyesine çıkamazsın, hamle yapamazsın, yapsan da düzgün bir şey olmaz. Çünkü korkuyorsun!" der.

Münazara ve tartışmalarda da tefahür yapar. "Sen kaç hadîs ezberledin? Kaç âlimle karşılaştın? Falan âlim beni senden üstün görmektedir!" der. Bunları başkasının yanında da söyler. Riyâ, onu kibre yönlendirir. Neticede taşkınlık yapar.

Yaptıkları ve öğrendiklerinin çokluğu bazen tefahürle birleşir. Çünkü bazı noktalarda bilgisi daha çoktur. Şöyle demeye başlar: "Şu şu hadîsleri dinledim. Şu gazvelere katıldım. Şu kadar hac yaptım. Şu âlimlere yetiştim. Şu günden bu yana oruçluyum. Seherde kim uyur ki!"

Şayet ilmi ve ameli çok olur, aynı zamanda zeki ise övülmeyi ve övünmeyi istiyor, ama tenkit edilmeyi istemiyorsa, ilim ve amelini dille söylemez, onları gösterir. Böylece hem övünme ve övülmeyi elde eder, hem de hakkında "Mürâî, kibirli, övünen, kendini beğenmiş." gibi sözlerin söylenmesine engel olmuş olur.

Saydıklarımızın bir kısmı, diğerleri ile beraber bulunur. Ama biri diğerinden fazla olabilir. Bundan ötürü Kitap ve Sünnet aralarına fark koymuştur Âyette şöyle denilmektedir: ***"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aranızda övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir."*** (Hadid, 57/20). Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Kim

dünyayı, sadece çoğaltmak ve övünmek için isterse, kıyamet günü, Allah ona kızmış olarak, O'nunla karşılaşacaktır."[121] Hadîsin devamında başka ifadeler de zikredilerek, iki durum birbirinden ayrılmıştır.

Hasetleşme

Dedim ki:

"Peki haset nedir ?"

Dedi ki:

"Hasedi, riyâ vb. teşvik eder. Riyâdan kaynaklanan, hem haset hem de yarışmadır. Kimsenin kendisinden bir üst makama çıkmasını, kimsenin ondan daha çok övülmesini istemez. Kimse ondan üstün olmasın, arkadaşlarının yanında herkes ondan geri görünsün düşüncesiyle, başkasındaki nimetlerin zail olmasını ister. Hz. Ömer, Ebû Umeyye'ye şöyle demişti: "Allah beni ve seni, kadınların farklılaştığı gibi, ilmin farklılaştığı zamana bırakmasın!"

Dedim ki:

"Bile bile hakkı nasıl reddediyor?"

Dedi ki:

"Diğerinin doğru olduğuna karar verilip ondan üstün olması hoşuna gitmediği için, hakkı bile bile reddeder. Bundan ötürü ehl-i kitap, aralarındaki taşkınlık ve hasetten ötürü birçok fırkaya ayrıldılar.

Galip Olma Sevdası

Dedim ki:

"Galip olma sevdası nedir?"

---

[121] el-Hindî, *Kenz'ü-Ummal*, 9248; el-Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, 10373.

Dedi ki:

"Bu da riyâ ve benzerlerinden ileri gelir. Riyâdan ileri geleni, münazarada rakibi kendisine galebe çalıp üstün gelir, böylece bunu bilenlerin yanında değeri düşer düşüncesiyle tezahür eder. Kendisi galip gelmeyi, böylece büyük görülmeyi, saygı duyulmayı, övülmeyi, iyilikte bulunmayı ister.

İki kişinin münazaraya tutuştuğu, birinin galip geldiği, mağlup olan daha önce saygı gösterilen, iyilik yapılan biri olmasına rağmen, mağlubiyetten ötürü halkın ondan uzaklaştığı ve galip gelene yaklaştığı çok görülmüştür. Onun için kendisi isabet edip diğerinin hata etmesini çok ister. Diğeri isabet ederse buna çok üzülür. Bu şeytanın insana kurduğu bir tuzaktır. Münazara ettiği kişinin dediklerini bile tam anlamaz. Çünkü gayesi reddetme ve şamata çıkarmadır. Allah da kâfirleri bununla tavsif etmiştir: ***"İnkâr edenler, 'Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, umulur ki, bastırırsınız.' dediler."*** (Fussilet, 41/26).

Dedim ki:

"Peki ihtiyacı olan ilmi sormayarak öğrenmekten nasıl kaçınıyor?"

Dedi ki:

"Bu da riyâ ve benzerlerinden ileri gelmektedir. Riyâdan ileri geleni şu şekilde olur: Birine bir şeyi sorduğunda, onun kadar bilgi sahibi değildir, denilmesinden korkar. Böylece hakkı ve helâli sorup öğrenmekten kaçınır. Hâlbuki ona muhtaç olduğunu da gayet iyi biliyor. Nefsi bu durumu terbiyeli, hayâ sahibi olduğuna bağlar. Oysa riyakârlığından sormamaktadır. Hayâ olsaydı, Allah'tan hayâ etmek daha evlâdır. İnsanların onu cahil olarak bilmesinden utanır da Allah'tan utanmaz. Allah'ın onu gerçeği öğrenmeyip terk ettiğine nigehban olduğunu da gayet iyi biliyor.

İşte bu tür huyların bütünü, ucub, kibir ve benzerlerinden ileri gelir. Gelen haberler, riyâdan ileri gelen hususları haber vermekte ve riyâdan önce onları tenkit etmektedir. Hz. Huzeyfe Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet ediyor: "İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillere karşı tafra yapmak ve halkın bakışlarını kendisine çevirmek için öğrenmeyin."[122] Ka'b da şöyle diyor: "Bir zaman gelecek, kadınlar değişik olduğu gibi, ilim de değişik olacak."

Nefsinde Muraî Olanın Alâmetleri

"Nefsinde müraî olanın alâmetleri nelerdir?"

Dedi ki:

"Övülmeyi, Allah'a itaat etmeye tercih eder. Tenkitten hiç hoşlanmaz. Tenkit edilecek korkusuyla taati terk eder. Sadece Allah'ın haberdar olduğu bir amel işlese veya ilim tahsil etse, nefsi bununla yetinmez. Neticede başkalarının da bu amel ve ilimden haberdar olmasını arzular. Bunun için didinir. Başkası muttali olunca rahatlar, övgülerinden ötürü sevince boğulur. Onu övenler iyi insan, övmeyenler ise kötü insanlardır.

Başkasının görmeyip sadece Allah'ın muttali olduğu bir iş yapmak nefsine çok ağır gelir. Nefsini zorlasa yine de ona boyun eğmeğe yanaşmaz.

Babek el-Hurremî'nin Müslümanlarla savaştığı günlerde adamın biri kendi nefsine, "İster misin, hiç kimse duymadan Babek'i öldüresin?" dedi. Nefis karşı çıkarak, "Babek gibi birini öldüreceğim de kimse duymayacak, mümkün mü?!" cevabını verdi.

---

[122] el-Hakim, *el-Müstedrek*, I, 86.

Müridin, Gizli ve Açık Takınacağı Tavır

Dedim ki:

"Mürid, amelden önce, amel esnasında ve amelden sonra hangi duyguları taşımalıdır?"

Dedi ki:

"Yaptığı amelin sadece Allah tarafından bilinmesine dikkat etmelidir. Bununla yetinmeli, başkasının bilmesini arzulamamalıdır. Çünkü, Allah'tan korkanların dışında bununla yetinen çok azdır. Kul, dış organlarıyla veya içten bir amel işlediğinde veya ağlama, üzülme gibi bir durum hasıl olduğunda, halkın nazarında büyük olmasına rağmen, kimse, görmeden onu yapmaktan kaçınır."Böyle bir fazileti nasıl başkası bilmeyecek!" diye galeyana gelir. "Eğer haberdar olsalardı, yanlarındaki makamın çok yükselirdi!" der. Zavallı adam, Allah katında değerinin ne kadar düşeceğini kestirememektedir.

Onun için Allah'ın bilmesiyle yetinmelidir. Başkası muttali olsa bile buna asla sevinmemelidir. Mizacı onu bu sevince sürüklese de bu hoşuna gitmemeli, kalbini ona bağlamamalıdır.

Amelini bitirinceye kadar buna dikkat etmeli ve sonra da açığa çıkmamasına özen göstermelidir. Bir şeyler ortaya çıksa bile, buna karşılık insanlardan iyilik ve saygı beklememelidir. Bütün bunlarla birlikte Allah'ın onun bu ameldeki niyetini hoş görmeyip razı olmamasından korkmalıdır. Çünkü, gafletle bu işi yaptığından emin değildir.

Dedim ki:

"Sen bana gizli amelleri açıkladın. Cenaze namazına katılmak, ilim tahsil etmek, cuma günü veya diğer vakitlerde mescitlerde halkın gördüğü yerde nafile namazı kılmak gibi, açık ameller konusunda ne dersin?"

Dedi ki:

"Bu işlerde yine Allah'ın bilmesi ona yetmeli. Başkasının bilmesine önem vermemeli ve onunla sevinmemelidir. Çünkü bununla Allah'ın sevabını beklemektedir. O da O'nun rızâ ve Cennet'idir. Allah'ın rahmetini ve Cennet'ini sağlamayan bir şeyle sevinmek, Allah'ın rahmet ve rızâsını istememeye delâlet eder. Anlattığım bütün hususlara, kalbi ve organlarıyla riâyet etmelidir.

Kulun, Amel Esnasında ve Amelden Sonra Görülmesine Sevinmesi

Dedim ki:

"Amelini bitirdikten sonra buna muttali olunması ve bundan kaynaklanan sevinç konusunda ne dersin?"

Dedi ki:

"Bu seviyede muttali olunduktan sonra duyulan sevinç tamamıyla kötü değildir. Çünkü kendisi gizli tutmasına rağmen, Allah onları muttali kılmış o da buna sevinmiştir. Bu durumun açığa çıkmasını Allah dilemiştir. Bu, çirkini gizleyen, güzeli ise izhar eden Allah'ın nimetine sevinmiştir.

Dedim ki:

"Bunu nimet sayıp, onların övgüsüne sevinirse, Allah'ın taati üzerine yapılan övgüye sevinmiş olmaz mı?"

Dedi ki:

"Hayır. Dediğim gibi o, Allah'ın çirkini gizlemesi güzeli ise izhar etmesi ile sevinmiştir. Çünkü nefis, övülmeyi sever, tenkit edilip kötülüklerinin açığa çıkarılmasından ise nefret eder. Dolaysıyla Allah'ın bir lütfudur, o da buna sevinmiştir, halkın yanındaki makama değil. Asıl nimeti verenin fiiline sevinmiştir."

Dedim ki:

"Neye sevinmiş oluyor?"

Dedi ki:

"Allah'ın izhar ettiği taate karşı halktan gördüğü sevgi ve övgüye seviniyor. Diğer bazı mü'min olduklarını söyleyenler, muttali oldukları bu tür davranışları riyâ sayarlar. Haset içinde tenkit ederler. Sevinmekle bu tür hasetçi ve sû-i zan sahiplerinden uzaklaşmış oluyor.

Ayrıca Allah'ın, çirkini gizleyip güzeli izhar etmesini, ahiretteki hale delil olur düşüncesiyle de sevinir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Allah, dünyada gizlediğini âhirette de gizler buyurmuştur."*[123] Halkın, taate olan saygılarına da sevinir. Çünkü saygı duyanın, ona uyup aynısını yapması ümit edilir.

Bir de, Allah'a olan itaatinden ötürü kendisine saygı gösterdikleri faziletli gördükleri ve iyilik yaptıkları için sevinir ki, bu uygun olmayan, kerih görülen sevinçtir.

Dedim ki:

"Bu son durum onun geçmişte yaptığı amelini ifsat eder mi? Çünkü bittikten sonra onunla sevinmiştir."

Dedi ki:

- "Hayır. Çünkü ihlâslı, riyâsız bir şekilde amel bitmiştir. Sonra bilerek izhar etmemiş, o konuda konuşmamış ve ortaya çıkmasını da temenni etmemiştir. Bu sevinç ona ait bir eksikliktir, halkın yanında taattan ötürü oluşan makama sevinmektir. Bu mürâî olanın takıldığı övülme noktasıdır. Dolayısıyla bir eksikliktir ve Allah katında zemmedilir. inşallah ameli boşa çıkarmaz.

[123] *Müslim*, Birr, 71, 72.

Ancak ona yakışan, geçmiş amellerinden de endişe etmesidir. Çünkü hevâ-ı nefsin galebesiyle fark etmeden riyâ karışmış olabilir. Halkın muttali olması durumunda ortaya çıkan sevinçten ötürü korkmalı ve nefsine dönerek şöyle demelidir: Eğer, kalbinde riyâ emâresi olmasaydı, muttali olunduğunda sevinmezdin." Ameline, onu boşa çıkaracak bir riyâ karışmış olabilir, Allah'tan amelini kabul etmesini dilemelidir. Halkın muttali olmasından ötürü sevindiği için, belki fark etmediği bir şeyler karışmış olabilir endişesiyle, korkmalı ve Allah'ın onu affedeceğini ümit etmelidir. Eğer bir riyâ karışmamışsa, endişe, korku ve yalvarmaları birer ibadet olacağı gibi, sonra yapacağı ameller için dikkatini artırır ve nefsin, halkın muttali olmasına sevinmesine engel olur.

Dedim ki:

"Henüz yaptığı amel bitmeden muttali olunsa ve o da buna sevinse durum nasıl olur?"

Dedi ki:

"Şayet sevinci övülme ve makam sevgisinden ileri geliyorsa, bu tür bir sevincin amelini boşa çıkarıp çıkarmayacağı tartışmalıdır.

Dedim ki:

"Ama Hz. Peygamber'den şu hadîs rivayet edilmiştir. Bir adam Hz. Peygamber'e *"İbadetlerimi gizliyor, kimsenin bilmesini istemiyorum. Ama birileri muttali olunca, bu durum beni sevindiriyor."* dedi. Hz. Peygamber ona: *"Hem gizlediğin için, hem de ortaya çıktığı için sana iki sevap vardır."*[124] dedi.

---

[124] el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 7009.

Dedi ki:

"Bu hadîste, amel bittikten sonra veya bitmeden önce şeklinde bir açıklık yoktur. İki durum da mümkündür. Ama amel bitmeden muttali olunmuş olması daha kuvvetlidir. Bu durumda ihtilaf vardır. Bir grup âlim, bu sevincin bir zararı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü amele, ihlâs ve Allah için azimle başlamıştı. Hasan'dan rivayet edilen şu hadîs de buna delildir: "Burada iki sevinç var. Birincisi Allah için olunca, ikincisi bir zarar vermez."

Diğer bir grup da, amel bitmeden önce muttali olunur o da sevinirse ameli boşa gider demişlerdir. Çünkü başta gösterdiği azmi kırmış, halkın övgüsüne kalbini bağlamış ve amelini ihlâsla bitirmemiştir. Ameller de hatimeleriyle tam olurlar. Hz. Muaviye Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet ediyor: *"Ameller birer kap gibidirler. Kabın dibi iyi olunca üstü de iyi demektir."*[125] Yani ameller sonlarına göredir.

Şöyle bir hadîs de rivayet edilmiştir: *"Amelinde bir an riyâya düşenin, önce yaptığı da boşa gider."*[126] Onlara göre bunun bir anlamı yoktur. Ancak, sormuş olduğun, amel bitmeden önceki sevinci riyâ sayılırsa, bu müstesna. Çünkü, ameliyle bir an riyakârlık yapmış ve önce yaptığını boşa çıkarmıştır. Ancak, geri kalanı, bu düşünce ile devam ettirmezse, durum değişir.

Hasan'ın hadîsine gelince: Başlangıcı Allah için olunca, arkasından gelen duygunun onu yıkmayacağı ifade ediliyor. Diğer hadîste "Zarar vermez." denilmektedir. Bunun anlamı, "Ameli terk etmeden Allah için devam etmesi durumunda, gelen ani duygunun zarar vermeyeceği, şeklindedir." denilmiştir.

---

[125] *İbn Mâce*, Zühd, 20; *Müsned*, IV,94.

[126] Kaynağı bulunamamıştır.

Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadîste ise, soran şahıs, "Daha önce de övülmeyi istiyordum." dememiştir ki, aleyhinde delil sayılsın. Niye sevindiğini belirtmediğine göre, bu söz birçok anlama gelebilir.

Dedim ki:

"Sizin görüşünüz nedir?"

Dedi ki:

"Eğer bu duyguyu artırmayacaksa amelin gideceğine kesin gözüyle bakmıyorum. Ancak gitmeyeceğinden de emin değilim. Bu konuda ihtilaf olduğu için tevakkuf etmeyi uygun görüyorum. Ama amelini riyâ ile bitirmesi durumunda bence ameli boşa gider.

Bu gün ise kesin gideceğine inanıyorum. Çünkü ilk adımdan itibaren riyâ ile amel etmiş ve onunla bitirmiştir. Sünnet, riyakârın amelini boşa sayar. Bu da amelini riyâ ile bitirmiştir.

Dedim ki:

"Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadîs konusunda ne diyorsunuz?"

Dedi ki:

"Amel edenin sevincine sebep olan hususları anlatmıştım. Eğer nimet, taat veya güç yetirmek için seviniyorsa, iki sevap alır. Biri amelinin diğeri de sevincinin sevabıdır. Sevinci de Allah'a yapılan taat sayılır, çünkü, gizli yapmasına rağmen açığa çıkmış o da, belki örnek alınır da uyulur düşüncesiyle, sevinmiştir. Hz. Peygamber bu sevinçten de sevap alacağını haber vermiştir.

Şayet sevinci, övgü ve senâdan ötürü ise, bu riyâya dalmaktır ve sevap alamaz. Bu konuda kitap ve sünneti tevil etmeye de mahal yoktur. Biri bu konuyu sormuş, Hz. Peygamber

de cevap vermiştir. Ümmet, kitap ve sünnette, Allah'ın riyâya sevap vereceğine dair bir şeyin olmadığı ve âlimlerden hiç kimsenin böyle düşünmediği konusunda icma etmiştir.

Müraî için en güzel durum, bu konuda tevil yolunu tutup, "Zarar vermez." diyen Hasan'ın hadîsini delil olarak gösterenlerin dediği gibi, başlangıçtaki riyânın affedilmesi ve amelinin sevabının baki kalmasıdır. Biri şöyle diyebilir: "Hem amelinin sevabını alır, hem de riyâ ile sevinmesinin sevabını alır." Hiç kimse böyle bir şey dememiştir. Allah'ın, riyâya sevap verdiğine dair hiçbir delil getirilemez. Ancak, riyâdan önceki amelinin boşa gitmeyeceğine, sevincinin de zarar vermeyeceğine delil getirilebilir. Hz. Peygamber, "Ona iki sevap var." diyor. Buna göre, onun için en iyisi, "Sana sevincinin sevabı var, amelin ortaya çıkışı da zarar vermez." demektir.

"Riyâsından ötürü ikinci bir sevap alır. Çünkü bu şahıs riyakâr olmuş, sonra mücadele ederek riyâyı defetmiş ve ihlâsa kavuşmuştur. Muttali olunmayanın sevabı daha az kalmıştır. Bu düşünceye göre müraî daha çok sevap almıştır." şeklindeki bir sözü, hiçbir akıllı Müslüman söylemez.

Abdullah b. Mehdi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu hadîs-i şerifte örnek alınma anlamı vardır. Ortaya çıkma sevabını da alır." cümlesi, Abdurrahman'ın sözüne delildir. Çünkü onun sevinci, amelinin onlar tarafından bilinmesi nedeniyle olmuştur. Eğer bunu örnek alıp uyarlarsa, onların aldığı sevap kadar o da sevap alır. Nitekim Hz. Peygamber: "Kim güzel bir çığır açarsa, ona uyanların sevabı kadar sevap alır."[127] buyurmuştur. Neyin kastedildiğini Allah daha iyi bilir. Ancak kitap ve sünnet, riyâya sevap verildiğine delâlet etmezler. Allah, müraîye, ihlâslıdan daha çok sevap vermez.

---

[127] *Müslim*, Zekât, 69; İlim, *Neseî*, Zekât, 64; *İbn Mâce*, Mukaddime, 14.

Abdurrahman b. Mehdi gibi bazı şahıslar, bu konuda tevil yolunu seçmiş ve şöyle demişler: "Adam riyâya düştüğü için pişman olmuştur. Onun için Hz. Peygamber, biri amelinin diğeri de tevbesinin olmak üzere, iki sevap verileceğini belirtmiştir."

Bunu söyleyen hata etmiştir. Çünkü müraî pişman olunca tevbesinin sevabını alır ama ameli boşa gider. Çünkü riyâ ile yaptığı amel gitmiştir. Bununla birlikte hadîsin Hz. Ebû Hüreyre'ye ulaşmadığı, -çünkü çoklarına göre Ebû Salih'te mevkuftur- söylenmektedir. Bazıları da Hz. Ebû Hüreyre'ye ulaştırırlar. Allah daha iyi bilir. Eğer hadîs tam olarak korunmuşsa açıkladığımız anlam dışında izahı yapılamaz. Aksi takdirde sünnetin tenakuz içinde olduğunu söylemiş ve icma-i ümmetten de çıkmış oluruz.

Amelden sonra muttali olunmuş, o da buna sevinmiş ama niye sevindiğini anlamamış olabilir. Hz. Peygamber bu sevincin zarar vermediğini, bunun için biri amele mukabil diğeri de örnek alınır ümidine mukabil iki sevap alacağını haber vermektedir. Muttali olanlar onu örnek alıp uyarsa, ayrıca sevap alacaktır. Hz. Peygamber bu sevaptan söz etmiştir, riyânın sevabından değil.

Riyâ ve Ucbun Tenkidi

Dedim ki:

"Ebû Musa'nın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadîste şu ifadeler var: Bir A'rabî Efendimize gelerek, "Ya Resûlallah. Bir adam soyuna, ırkına arka çıkmak için, biri ne cesaretli adam denilsin diye, bir başkası da adından söz edilsin diye savaşmaktadır. Bunlardan hangisi Allah yolunda sayılır?" dedi. Hz. Peygamber ona, *"Kim Allah'ın dininin yücelmesi için savaşırsa, işte o*

Allah yolundadır." cevabını verdi."[128] Biz biliyoruz ki, her mü'min Allah'ın dininin yücelmesini ister."

Dedi ki:

"Bazı âlimler bu konuda tevil yolunu tutmuş ve bunun hadîse zarar vermeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bize göre bu hatadır. Çünkü kitap ve sünnet bunun aksine delâlet etmektedir. Kitap'tan delil şudur: Tavus ve Tabiûn'dan diğer bazı kimselerin rivayet ettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e, "Bir şahıs iyi işler yapmaktadır. Ancak bu işe mukabil hem övülmek hem de sevap almak istemektedir." dedi. Hz. Peygamber, şu âyet nazil oluncaya kadar ne cevap vereceğini bilemedi: ***"Her kim Rabbi'ne kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbi'ne ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*** (Kehf, 18/110)

Sünnetten de şu deliller bulunmaktadır: Hz. Muaz'dan, *"Riyânın en aşağı mertebesi şirktir."*[129] Hz. Ebû Hüreyre'den, *"Amelinde şirk koşana, 'kimin için amel ettiysen sevabını ondan iste' denilir."* Hz. Ubade b. Samit'ten rivayet edilen kudsî hadîste, Cenâb-ı Hak, *"Ben hiçbir ortağa muhtaç değilim. Kim benim için yaptığı işte başkasını ortak koşarsa, kendi payımı o ortağa bırakırım."* buyurmaktadır. Hz. Ubade b. Samit'in rivayet ettiği diğer bir hadîste, *"Bir ip elde etme niyetiyle savaşana sadece niyet ettiği vardır."*[130] ifadeleri bulunmaktadır. Adam'ın biri bir eşek edinmek için savaşa katılmıştı, Hz. Peygamber *"O, eşeğe sahip olur."* dedi ve ekledi *"Çünkü adamın niyet ettiği sadece himardır."* Abdullah b. Mes'ud da *"Kim neyi niyetlenerek hicret ederse ona niyetlendiği şey vardır."* der.

---

[128] *el-Buhârî*, İlim, 45; *Müslim*, İmaret, 150; *et-Tirmizî*, Fedailu'l-Cihâd, 16.
[129] *et-Tirmizî*, Nüzûr, 9; *İbn Mâce*, Fiten, 16.
[130] *el-Buhârî*, Bed'ü'l-Vahiy, 1, İman, 41; *Müslim*, İmaret, 155; *et-Tirmizî*, Fedailu'l-Cihâd, 16; *Neseî*, Taharet, 59.

Her Müslüman, riyâ ile de olsa, mü'minlerin müşriklere galip gelmesini ister. Eğer tevil yolunu seçenlerin dediği gibi olsa, kâfir olmadan hiçbir gazvede mürâî olunmaz. Çünkü, küfrün üstün olmasını istemek küfürdür. Söz konusu tevilin zıddına birçok delil sıralanabilir. Soru soranın sorduğu hususlar, kulların aleyhine delil olamaz. Çünkü Hz. Peygamber'e öyle şeyler sorulmuş ki, bunların Allah adına olması caiz değildir. Onun için sorulanın hilafına cevap vererek, Allah katında sahih olanı söylemiştir. Meselâ, "Kim Allah'ın dininin üstün olması için savaşırsa o Allah yolundadır." buyurmuş, "Senin sorduğun şeyle beraber bir de Allah'ın dininin üstün olması için savaşırsa o Allah yolundadır." dememiştir. Böylece, "Allah yolunda." olmak, senin saydıkların değildir." demiş bulunuyor. "Öyle ise sadece İslâm'ın izzeti için savaş!" anlamı açıkça ortaya çıkıyor. Bunun aksini iddia eden delil getirmelidir, ama bulamaz.

Sahabe ve Tabiûn'dan rivayet edilen eserler de tevilin hilafınadır. İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet edilmiştir: "İki ordunun safları çarpışmaya başlayınca melekler nazil olur ve herkesi yerli yerinde yazarlar: Falan mal elde etmek için savaşıyor, falan da Allah rızası için savaşıyor. İşte o vurulursa şehittir." Hz. Ömer şöyle der: "Diğer bazıları, gazvelerinizde savaşırlar. Ama onlar sadece yüklerinin iki dengini para ile doldurabilirler." Hz. Ömer, Allah yolunda savaşan adamı soran şahsa, Hz. Peygamber'in ayrıca şunu da söylediğini bildiriyor: *"Sabırla, karşılığını Allah'tan bekleyerek, ileri atılıp geri dönmeyerek savaşırsa Allah yolundadır."* Bir sahabi öldürülmüştü, etraftakiler, "Ona Cennet var." deyince, Hz. Peygamber, *"Hayır, ona eşek var. Çünkü onun için savaşıyordu."* buyurdu.

Bunlar, söz konusu tevilin yanlış olduğunu bildiriyorlar. Âlimler bunun en şiddetli hadîs olduğunu söylüyorlar. Çünkü sadece Allah rızâsı için savaşan Allah yolunda sayılmış, buna her-

hangi bir şey ve niyet ilave edilmemiştir. Eğer tevil edildiği gibi olsaydı, riyâ mubah olur, ameli iptal etmez ve boşa çıkarmazdı. Çünkü her Müslüman mü'minlerin galip, kâfirlerin mağlup olmalarını ister. Onun için savaşta riyâyı mubah görmüşlerdir.

Yine eğer onların yaptığı tevil isabetli olsaydı, diğer işlerde de riyânın caiz olması gerekirdi. Çünkü sadaka veren ve diğer birçok ameli yapan şahıs, savaşta Müslümanların galip olma isteğini hatırladığı kadar, Allah'ı hatırlayıp zikretmez.

Kul Hangi İşlerde Kesin İhlâslı Olduğunu Söyleyebilir, Hangilerinde Söyleyemez?

Dedim ki:

"Kul, riyâ karıştığını bilmediği bir amelinin, ihlâsla yaptığını kesin düşünebilir mi? Yoksa şüphe ve endişe içinde olması mı daha evlâdır?"

Dedi ki:

"Kul, yapacağı işte sadece Allah rızâsını gözettiğini bilmeden ve buna inanmadan amele başlaması caiz değildir. Çünkü, onunla neyi hedeflediğini bilmediği bir amele girişmesi caiz değildir. Bununla sadece Allah'ın rızâsını gözettiğini bilmeli, öyle başlanmalıdır.

İnsanın, gaflet ve nisyâna düşebileceği bir zaman -ki bu, göz açıp kapayıncaya kadar da olabilir- geçince artık korkmaya başlaması evlâdır. Çünkü, kalbine riyâ, ucub, kibir vb. bir hatır doğmuş, o da onu kabul etmiş ve ardından da hatırlamayıp unutmuş olabilir. Dolayısıyla korkmalı ve endişe etmelidir.

Dedim ki:

"Amelinde şüphe içinde ise, bu şüpheye rağmen nasıl ümitli olabilir ve Allah'ın rızâsını umabilir?"

Dedi ki:

"Amele ihlâsla başlayıp başlamadığı konusunda şüphe caiz olmaz. Çünkü Allah rızâsını irâde ederek başladığını bilmektedir. Ama daha sonra, unuttuğu riyâ vb. bir duygunun, Allah tarafından aleyhine sayılacağı endişe ve şüphesini taşıyabilir. Fakat buna rağmen de ümidini kaybetmez."

Dedim ki:

"Öyle ise, amelin Allah için olup olmadığı konusunda ümit ve korku eşittir. Allah'ın rızâsını beklemesi ise zayıflamış oluyor. Bu durumda yaptığı amelin tadını nasıl alacak?"

Dedi ki:

"Hayır, amel ve ümit fazladır. Çünkü, amele ihlâsla başladığını kesin olarak biliyor. Ama riyâya girdiğini kesin bilmiyor, dolayısıyla ihlâs kesin, riyâ ise şüphelidir. Belki riyâ karışmıştır korkusu ise, Allah'ın onu temize çıkarması ümidinden ileri gelmektedir. Çünkü bilmediği şeylerden endişe etmektedir. Bununla, ümidi daha da büyümüş oluyor. Eğer ameline riyâ karışmamış ise, endişe ve korkuları, amelini artırır ve bunlar da ibadete dönüşürler.

Endişesi arttıkça, taatin güzelliği artar, Allah'a olan ümidi çoğalır. İhlâsla başlamış, Allah'ın bildiği ama kendisinin bilmediği şeylerden endişe içinde bitirmiştir. Bu tavır hem ümidini, hem ibadetten alacağı zevki artırır.

Amele Başlamadan ve Amel Esnasında Niyetin Durumu

Dedim ki:

"İnsanların, Allah'ın rızâsını ve sevgisini istediklerini anlayabilmeleri için, bir işe başlamadan önce o işe niyet etmeliler mi? Yoksa işe başlarken yaptıkları niyet yeterli

midir? Çünkü, o ameli sadece Allah için yapmaktadır. Siz, Allah için yaptığına tam yakîn getirmeyince başlamamalıdır, demiştiniz."

Dedi ki:

"Sen bana, kesin olarak Allah için yaptığına inanmasının caiz olup olmadığını sormuştun. Amele başlamadan bunun caiz olduğunu söyledim, niyet getirmeyenin mürai olduğunu söylemedim. Allah için yapılan ve taat adını alan bu amele başlarken var olan niyeti yeterlidir. Niyetlenmezse bile bunu bir taat olarak yapması sevap getirir. Ancak, kabullendiği bir riyâ kafasında geçmemiş olmalıdır. Böyle bir riyâ duygusu olmayınca ilk niyeti üzere kalmış olur ki, bu da ona yeter. Çünkü bu ilk niyetiyle, Allah için ihlâslı olduğunu ortaya koymuş, sadece Allah için taat yapmaya niyetlenmiştir. Ancak, riyâ düşüncesini taşıyan, bu ilk düşüncesinden pişman olup sadece Allah için yaptığına yeniden niyetlenmezse, bu ilk durum yetmez.

Her ne kadar ilk niyet yeterli ise de, müride evlâ olan her amele başladığında tekrar niyetlenmesidir. Bu tavır kalbini daha çok aydınlatır, gafletten uzaklaştırır, gelebilecek riyâ hataratını daha iyi tanır ve onları reddeder. Niyeti olmayan, amelinde sadece Allah'ı zikreder, sevabı hatırlayan ve amel heyecanını duyan gibi olmaz. Çünkü bunları zikretmeyen ve niyetini yenilemeyen gaflet ve yanlışlığa daha yakın olduğu gibi, farkında olmadan riyâyı kabul etmekten de emin olamaz. Onun için her ne kadar bu ilk niyet yeterli ise de evlâ olan amele başlarken niyeti yenilemektir.

Bununla birlikte, kitap ve sünnette taat olarak isimlendirilen, hususlarda bu yeterlidir. Meselâ, geçerken rastladığı bir cenazeye katılması gibi. Çünkü, niyetlenmezse bile bu bir taattir. Namaz, sadaka ve Kur'ân okuma da böyledir.

Ancak, ismen taat olarak zikredilmeyip, kişinin onunla taati kastetmesiyle taat olan hususlar için bu yetmez. Niyeti yenilemelidir. Meselâ, istekte bulunan bir adamın dünyaya ait bir ihtiyacını giderme, davet edildiği bir yemeğe katılma, bir ziyarette bulunma vb. Bunlar hem dünyalık işlerdir hem de Allah rızâsı için yapılabilirler. İsmen belirlenmiş birer taat de değiller. Ancak onlarla, Allah rızâsı kastetmesiyle taat olurlar. İşte bu tür işlerde niyetin yenilenmesi şarttır. O zaman o amelin adı onu heyecanlandırır, teşvik eder, onu Allah için yapılan bir taat olarak bilir. Ama adam, bunlarla dünyayı değil, Allah rızâsını kazanmayı âdet edinmişse, bu ilk niyet ona yetebilir. Meselâ, adam halka hizmeti, onların ihtiyaçlarını gidermeyi Allah rızâsını kazanma niyetiyle yapmayı âdet haline getirmişse, bu adama ilk niyeti yeterlidir. Çünkü o işi taat haline çevirmiştir, niyeti de sürekli budur.

Bununla birlikte dört kişi için ilk niyet yeterlidir: âlim, abid, zorda kalmış ve akraba. Çünkü onlar için bu işleri yapmak daha kolaydır. Öyle ümit ediyorum ki, onlar için ilk niyet yeterlidir. Çünkü Allah için sevdiği âlim ve abid, bir şey istediği zaman yerine getirse, o şahıslara karşı daha önce ve Allah için beslediği sevgi ve ilme veya âlime saygısından veya düşkünlere muhtaçlara ve akrabaya yardım hissinden ileri gelmektedir. Riyâ, onlardan karşılık bekleme, tenkit edilme veya sadece insan olarak sevme duygu ve endişeleri olmazsa, ilk niyetin onlara yeteceği ümidindeyim.

İki husus var ki onlarda niyet karıştırılabilmektedir. Âlimlerin ilimleriyle mü'mini sevindirmesi ve ona yarar sağlaması. Çünkü sevinç ve yarar ancak ilimle olur. İlim ise muğlaktır ve iltibasa müsaittir. Çünkü ona öğrettiğin ilme mukabil veya verdiğin sevinç için seni övmesini ve saygı göstermesini kastetmişsin. Adam, senin öğrettiğin şeyle dinî bir yarar elde edeceğini veya bir taate ulaşacağını umuyorsa, seni över veya saygı

gösterir. İşte sen onu sevindirirken veya bir şey öğretirken, Allah'ın rızâsını talep ettiğini zannediyorsun ama, onun saygısını bekleme gafletine düşüyorsun!

Dedim ki:

"Peki bu iki konuda ihlâs nasıl sağlanır?"

Dedi ki:

- "Ona verdiğin sevinçten ötürü saygı görme değil, sevap almayı hedeflemelisin, öğrettiğin ilimle de bir menfaat değil, onun o ilimle amel etmesini, bundan dolayı da aynı sevabı almayı hedeflemelisin. İkisinde de saygı, yarar vb. şeyler hedeflenmemelidir."

Kul Allah Rızâsı İçin Bir Amele Başladıktan Sonra Bu Ameli Artırmak İstese İlk Niyeti Yeterli mi?

Dedim ki:

"Kul, Allah rızâsı için bir amele başladıktan sonra, kendisinde bir dinçlik hissederek o ameli biraz daha artırmak istiyor. Ancak niyeti yenilemiyor. Ama kalben amelini artırmak istiyor. Bu iş, ister taat olarak adlandırılan cinsten olsun ister olmasın, niyetini yenilemeli midir?"

Dedi ki:

"Kabul ettiği bir riyâ duygusu olmadıktan sonra ilk niyet yeterlidir. Birçok iş bu cinstendir. Meselâ, namaza kalkıyor, niyeti birkaç âyetle kılmaktır. Fakat başladıktan sonra kalbine ciddi bir iştah ve istek doğuyor. Nerdeyse Kur'ân'ı baştan sona okuyacak bir hâl alıyor. Secdeye gidiyor, niyeti secdeyi kısa tutmaktır, ancak secdede uzunca bir dua etme isteği beliriyor, o da uzatıyor, vs."

Dedim ki:

"Taat olarak isimlendirilen bu tür amellerdeki durumu anladım. Peki ya ismen taat olmayanlar için ne dersiniz?"

Dedi ki:

"Onlarda da kalbine bir riyâ gelmezse, ilk niyet yeterlidir. Meselâ, alış-verişte veya başka bir hususta, Allah için bir mü'mine yardımcı olmak istiyor, ama yardım sırasında bu yardımı artırmayı istiyor, ilk niyet ona yeterlidir. Bir mü'minin bir ihtiyacını giderme veya birine bir hediye gönderme konusu da böyledir.

Fakat, niyeti yenilemek gafletten daha uzak bir hareket ve sevap peşinde olanlar için daha sağlamdır. Çünkü türlü afetlerle karşılaşmak mümkündür. Meselâ, bir hediye vermek isterken, ne düşük bir hediye demesinler diye daha değerlisini vermek gibi. O, bu söylenti için daha değerlisini vermiş oluyor. Alış-verişte yardımcı olma, ihtiyaç karşılama vb. durumlarda, daha çok saygı göstersinler ve tenkit etmesinler diye, yardımı artırma yoluna gidiyor. İşte bu tür afetlerin arız olma ihtimalinden ötürü, niyetin yenilenmesi bana daha sevimli gelmektedir. Ama, kabullendiği bir riyâ duygusu olmadıktan sonra niyeti yenilemese de, başlangıçtaki niyet yeterlidir.

Niyetin Ne Olduğunun İzahı

Dedim ki:

"Niyet nedir?"

Dedi ki:

"Kulun, bir gaye için bir işi yapma irâdesine niyet denir. Ya Allah için olur ya da bir başkası için olur. Çünkü Hz. Peygamber, "Kişiye niyet ettiği vardır." buyurmuştur. Niyet iki gaye için olur: Bir işi, o iş için yapma veya ahiret ya da dünyaya ait bir fayda için yapma.

Adam, ücret almak için bir iş yapıyor veya gazveye katılmak istiyor ya da tekbirle başlayıp sonra Kur'ân okuyor, rükû ve secde yapıyor sonra başını kaldırıyor. Allah'ın sevabını veya dünyalık bir şeyi elde etme niyeti o şahıstan bir irâdedir. Allah'ın rızâsını kazanmak veya halk tarafından övülmek irâdesiyle namaz kılarsa, onun niyeti bu demektir. Öyle ise, amelde niyetin Allah için olması, sadece Allah'ın sevabını beklemekle olur.

Dedim ki:

"Ben, ihlâslı, namaz kılan, oruç tutan, kısacası Allah'ın bütün emirlerine itaat eden biri olmak istiyorum."

Dedi ki:

"Bu iki şekilde olur. Birincisi: İhlâslı olmaya niyetlenmiş, yaptığın her işte sadece Allah'ın rızâsını irâde etmektesin. Gece namaza kalkmaya, gündüz oruç tutmaya, Allah'a isyân etmemeye, karşına çıkan bir günah olursa Allah korkusundan, o günahtan yüz çevirmeye niyetlisin. İşte bu irâde Allah için olan bir niyettir.

İkincisi: İhlâslı olmayı irâde ediyor veya istiyorsun, Ama bunu zayi ediyorsun. Oruç tutmak istiyorsun ama niyetin iftar etmektir. Namaz kılmak istiyorsun ama tembellik gösteriyorsun veya dünya işlerini namaza tercih ediyorsun, Allah korkusundan günahları terk etmek istiyorsun ama nefsin tevbeye yanaşmıyor. Bu, bir şeyi sevdiğinin irâdesidir.

Arapların, dillerinde yer verdiği ve Kur'ân'ın söz ettiği üçüncü bir irâde vardır. Buna kâde irâdesi denir. Allah, ***"Yıkılmak üzere olan bir duvar."*** (Kehf, 18/77) ifadesini kullanmıştır.

Şair şöyle diyor :

Benden ve siyahlığımdan hayrete düşme

Paramparça olmaya yeltenmiş gömlekten de.

Diğer bir şair de şöyle diyor :

Mızrak, Nizaroğulları'nın göğsünü istiyor

Akıl, oğullarının da kanına rağbet ediyor.

Cenâb-ı Hak, duvarı irâdeli olmakla tavsif ediyor. Şair de gömleği yeltenme ile tavsif ediyor. Bu, yıkılmak üzere olan bir duvar, gömlek de çok eski olduğu için paramparça olmak üzere olan bir gömlektir. Meselâ, "Nefsimi helâk etmek (intihar) üzereyim." diyor. "İntihara niyetleniyorum veya intihar etmek istiyorum." demiyor.

Dedim ki:

"Kul her işte ve her an niyetini korumalı mı?

Dedi ki:

"Sevabı olmayan işte niyeti korumaya gerek yoktur. Bunda niyet olmaz. Bununla Allah'ın rızâsını irâde eden, hata yapmış, aldanmıştır. Meselâ adam, övünmek için bina yapar, bununla Allah'ın irâde ettiğini iddia ediyor. İhtiyacı olmadığı, ibadet için kuvvet vermediği halde, tekellüflü bir şekilde güzel yemekler yiyor. Bu ve benzeri hususlarda niyeti korumaya gerek yoktur.

Niyeti Korumanın Anlamı

Dedim ki:

"Müridlerin, "Niyetimi koruyamıyorum." sözlerinin anlamı nedir?"

Dedi ki:

"Bu iki anlama gelebilir:

Birincisi: Ondan bir şey istenebilir veya sevabı olan bir işe çağrılabilir. O da, söz konusu isteği yerine getirmekte cimrilik eder veya işi yapmakta tembellik gösterir, ona rağbet etmez. Ama bu durum karşısında nefsini tenkit eder. Meselâ, mal sahibidir. Fakat cimrilik göstermekte, Allah yolunda malını

harcamaya nefsi razı olmamaktadır. Veya namaz kılma konusunda tembellik göstermekte ya da istenen bir ihtiyacı yerine getirmekte isteksiz davranmaktadır. Veya orucun açlık ve susuzluğuna dayanabilmek için nefsi, yeme ve içmeyi terk etmeye yanaşmamaktadır. İşte bu durumlar karşısında, "Niyetimi koruyamıyorum." diyor. Yani nefsim, arzularımı, yememi, içmemi terke yanaşmıyor. Bu sahih ve doğru bir anlamdır.

İkincisi: Nefsi, Allah yolunda mal harcamayı hoş görür veya namaz için ciddi bir dinçlik hisseder, tembellik göstermez. Aynı şekilde, oruç için yeme ve içmeyi terk eder. Bu arada bazı hatarât onu riyâya davet eder, o, "Benim buna niyetim yok." der. Sanki böyle bir duygu hissetmek istemez. Böyle bir duygu hiç olmamış gibi, kalbini eski safiyetiyle muhafaza eder. Neticede bu tür duygular da diner.

Bu bir yanlışlık ve zayıflıktır. Çünkü kullar, taat etmek ve riyâya kapılmayıp onu nefyetmekle emrolunmuşlar. Bu durumda olan kişiyi şeytan, her ibadet için riyâ hataratıyla karşı karşıya getirerek, ona bütün ibadetlerini terk ettirmesi mümkündür.

Allah, iblise vesvese verme imkânı verdiğine göre, insan, bu vesveseleri tamamıyla silip atmakla emrolunmamıştır. Riyâ gibi dünyanın çekici süslerini, tamamen yok edip silecek şekilde, karakter ve huylarını, övgünün sevilmediği, tenkidin ise sevildiği bir derecede, değiştiremezler. İnsanlar, Allah'ın verdiği akla göre, ikisini dengede tutmakla emrolunmuşlardır; yaradılıştan gelen durumları değiştirmekle mükellef değiller, zaten bu mümkün de değildir. Ancak kul, güçlü bir irâdeye sahip olursa, yaptığı bazı amellerde nefsin dürtüleri sükûn bulur, kötülüğe davet etmezler. Zayıf olanlarda ise, bazı hataratı ortaya çıkarırlar. Ancak övülme ve yerilme, tabiatları gereği, eşit olmazlar.

Kullar, hevâ-i nefisleriyle mücadele etmekle emrolunmuşlardır, nefsinde, onu şehvete davet eden garizâlardan bir eser bırakmamak veya şeytanın bütün vesveselerini çıkarıp atmakla emrolunmamışlardır. Çünkü Allah, akıl vermiş, akla bağlı olan mârifet ve ilim nimetini bahşetmiştir. Aklın garizâları yla da imtihan edilmektedirler. Şeytan ise, insanın sevdiği şeyleri hatırlatarak onu tahrik etmektedir.

Allah'ın vermiş olduğu ilim ve mârifetle donanmış akılla, bu garizâlarda tahrik edici duygular, şeytanın dürtüleri ve nefsin tabiatına uygun düşen hususları süslemesine karşı mücadele etmekle emrolunmuşlardır. İnsana gerekli olan bundan başkası değildir. Zaten daha fazlasına gücü de yetmez. Ancak, bu konuda bazıları daha güçlü olabilirler. Onlar da, yaptıkları mücahedeye devam etmekle nefsi, kötüye çağırmaktan alıkoymuşlar; yoksa tabiatını değiştirmiş değiller. Böylece bu mücahede yapılmadan önce nefsin ortaya çıkardığı hatarattan daha az hataratla karşılaşmaktadırlar.

Kula düşen, mücahede ve engellemelerle hevâ-i nefse karşı koymaktır. Nefsi melek tabiatlı yapmak üzere mücahede etmek, ona düşen bir şey değildir. Nitekim Vehb'den şu ifadeler rivayet edilmiştir: "İman, yulardan tutup götürendir (kaid), amel, arkadan kamçılayıp sürendir (saik), nefis ise huysuz bir binektir. Kaid tembellik gösterip ihmalkâr davranırsa, nefis yoldan sapar. Saik tembellik gösterir ise, nefis huysuzlaşıp yol almaz. Kaid ve saik yani iman ve amel düzgün olurlarsa nefis, ister istemez müspet anlamda yol alır.

Sen, nefsin hoşuna gitmeyen her şeyi terk edersen, neticede dinin bütününü terk edersin. Nefis, hevâyı gözlemekte, hevâ ise aklı beklemektedir. Şayet akıl onu azarlayıp men ederse, o da uslanır; onu kendi halinde serbest bırakırsan kokuşur."

Ne doğru söylemiş! Çünkü akıl, ilimle bakmaz ve mârifetle korunmazsa, nefsin çağırdığı hevâya meyleder, tuzaklara aldanır ve arzuları içinde tepinip durur. Tezekkür ederek, ilimle bakar ve mârifetle korunursa, hevâ-i nefsin çağırdığı şeyin zararlı olduğunu anlar, sonunun vehametini görür ve nefsin onu kullanmasına engel olur. Bu durum, Allah'ın, yer ve gökteki canlıları ayrı özelliklerde yaratmış olmasından ileri gelmektedir.

Meselâ melekleri, akıl ve basiret sahibi, hevâ, şehvet ve diğer canlıları incitecek oyun ve tuzaklardan uzak yaratmıştır. Onun için onlara, hevâ-i nefis ve arzular arız olmaz. Onlar devamlı Allah'a ibadet içindedirler. Hiç yorulmadan O'nu zikrederler. Çünkü onlara fütûr verecek zıtlıklar ve onları tefekkürden ve dünyayı, zikir ve ibadete tercih etmelerine neden olacak arzular vermemiştir. Hevâ-i nefisle mücadele etmedikleri, dert çekmedikleri ve yorulmadıkları için, onlara Cennet'in nimetleri de verilmemiştir. Azaptan korunarak sürekli ibadet hali üzere bırakılmışlardır.

Hayvanlar, kuşlar ve haşarât ise, şehvetlerle çevrili olarak yaratılmışlardır. Gıdasını bulma, maişetini temin etme, nahoş ve zarar verebilecek şeylerden korunmaya yetecek bir mârifet verilmiştir. Emir ve nehiyleri anlayacak, işlerin sonunu değerlendirecek bir akıl verilmemiştir. Onun için, cinlere ve insanlara haram kılınan şeyleri irtikâp etseler de, onlara ceza terettüp etmez. İstedikleri gibi çiftleşme, insanların mal ve kanlarına tecavüz etme vb. hususlardan ötürü cezalandırılmazlar. Varacakları en son yer ise topraktır.

İnsanlar ve cinler ise, emir ve nehiyleri yüklenen ve işlerin neticelerini hesaba katan bir akılla donatılarak yaratılmışlardır. Bu, buluğ çağına erince gerçekleşir. Deli ve bunak gibi, Allah'ın, akıllarını giderdiği kimseler müstesnadır. Fıtratlarına uygun olanı sevme, uymayan ve sıkıntı veren şeyden de nefret

etme özelliği de vermiştir. Sonra da kendilerine verdiği akılla, nefsin çağırdığı şeylere karşı, nefsin huylarına rağmen mücahede etmelerini emretmiştir.

Öyle ise, hangi özelliklerde yaratıldığını ve sonra neyin emredildiğini düşün! Bütün huylarını ve özelliklerini değiştirip melek gibi olmakla mükellef kılındığını düşünerek tabiatının, yaratılışının tersine dönüşmesini ve düşmanın susup, vesvese gücünün elinden alınmasını bekleyerek, ibadet ve taattan uzak durma. Üstelik bunu en doğru taat sayma gafletine de düşme. Kendi iddiana göre, ihlâsla amel etmek için ameli terk etmişsin ama, ihlâsla amel etmemişsin.

"Niyetimi koruyamıyorum." diyenin sözü, "Allah'a ibadet etmek istiyorum, ancak, kalbime gelen hatarâttan ötürü ihlâsla yapamamaktan korkuyorum." anlamına gelir ki, bu bir zaaftır.

Fakat bu sözü tembellik, cimrilik, isteksizlik ve nefsin taate istekle yanaşmaması anlamında söylüyorsa, bu doğrudur ve caizdir. Ama bu kötü durumlardan ötürü nefsini övmemeli, ona Allah'ın dünya ve ahiretteki sevabını hatırlatmalıdır ki, istekle taate yanaşsın. Bu istek doğunca onunla Allah'ın rızâsını irâde etsin ve kalbine göre riyâ vb. hatarâtı nefyetsin.

Allah Rızâsını Gözetmeden Bir Amele Başladıktan Sonra Pişman Olan Ne Yapmalı?

Dedim ki:

"Kul bir işe başlıyor, ancak başlarken gayesi Allah rızâsı değildir; halkın övgüsünü kazanma, tenkitlerinden korunma ya da ellerinde bulunan şeyden yararlanmaktır. Sonra, bu niyetinden ötürü pişmanlık duyuyor, henüz amelini de bitirmemiştir. Bundan sonra durumu nasıl olacak?"

Dedi ki:

"Her amel geçmişiyle ölçülmez. Eğer, başladığı nafilenin kabul olmasını istiyorsa, ona yeni baştan başlamalıdır. Meselâ, bir sürenin bir kısmını okuduktan sonra durumu anlar, süreyi baştan alır. Ama namaz, oruç, hac, böyle olmazlar. Çünkü insanlar namazda, değişik durumlardadırlar. Bazıları, bu ibadetleri de bırakmalı, demişler. Çünkü boşa gitmiştir. Yeniden başlamalı ve yaptıklarını tekrarlamalıdır.

Dedim ki:

"Neden ihram, iftitah tekbiri ve oruç niyetini özellikle saydın ve onlar bozulur demedin de, geri kalanına bozulur dedin?"

Dedi ki:

"Çünkü iftitah tekbiri, namazın başlangıcı ve girişidir. Riyâ da kalpte olan bir keyfiyet olduğu için, iftitah tekbiri, ihram ve orucun niyetini ifsat etmez. Sanki şiirle namaza başlamış, kıblenin dışında bir yöne yönelmiş gibi olur. Onun için iftitah tekbiri fasit olmaz ama, onun dışında kalanlar fasit olurlar.

Bir grup da, "İftitah tekbirini, oruca niyeti ve ihramı da yenilemelidir." demişler. Çünkü, her ne kadar bununla namaza giriliyorsa da, Allah rızâsı için yapmamış, halk için yapmıştır. Onun için hepsi fasit olmuştur. Allah rızâsı için yapılan istisna.

Bir başka grup da şöyle demektedir: "İstiğfar edip, namaz, oruç ve hacdan geri kalanı tamamlamalı, geçmiş olan kısmı da saymalıdır. Çünkü ameller, hatimeleriyle değerlendirilir, o da namazını ihlâsla bitirmiştir. Nasıl ki, orucunu, haccını veya namazını riyâ ile bitirse boşa gidiyorsa, bu da onun tersidir. Çünkü kul, sadece Allah için tekbir getiriyor, kıbleye yöneliyor, rükû' ve secde yapıyor. Eğer bunları başkası için yapsa kâfir olur. Allah için namaz kılıp, halkın övgüsünü beklese ve sonra pişman olsa, ihlâsla devam etmek şartıyla, yaptığı da geçerlidir. Çünkü, siyah-

lık bulaşmış, sonra yıkanarak eski haline döndürülen beyaz bir elbiseye benzer. Aynen bunun gibi, iftitah tekbiri, kıraati, rükû'u ve secdesi hep Allah için olan birer ibadettirler.

Pişman olur, istiğfar eder ve gerisini ihlâsla yapmaya niyetlenirse, riyâ zail olur. Allah için yapma haline dönüşür, çünkü ihlâs vasfını almış ve Allah'a has kılınmıştır. Henüz ameli bitirmeden, yapmış olduğu kısım için de halkın övgüsüne karşı istiğna göstermiş, nefsine, onların övgüsüne kapılmaması için kızmış, cahillerden olmamak için pişman olmuş ve ameline başlamadan Allah'ı irâde etmiştir. Ama, amelini ihlâsla bitirmişse, dediğimiz gibi, ameller hatimeleriyle değerlendirilir.

Bütün fırkalara göre, namaz hiçbir amele benzemiyor. Ancak hacda, başlangıç için ihram daha kuvvetlidir. Onu bırakamaz. Çünkü ondan çıkmak, Allah'ın vacip kıldığı ve sünnetin öngördüğü şekliyle, ancak tavafla mümkün olmaktadır. Onun için onu tamamlamalı, riyâdan ötürü de pişmanlık duymalıdır. İhram'dan çıkmasına gerek yoktur.

Dedim ki:

"Allah beni setredip, arkadaş, komşu ve tanıdıklara sevdirir, onlar da beni övüp senâ etseler, kalbim de onların övgüsünü istemediğini ortaya koysa, bu durumun beni aldatan bir muğalata olmasından korkmalı mıyım?"

Dedi ki:

"Bu iki anlama gelir: Birincisi; senin bu konuda gerçekçi olman, onların övgüsüne bel bağlamaman, seni setrettiği için Allah'a şükretmen ve onların övgüsünün sana hiçbir şey sağlamayacağını bilmen gerekir. Oysa sen, onların övgüsüne yaslanmışsın, nefsin bununla rahatlık hissetmekte, sen ise kalbinde, aldanmaktan hoşlanmamaktasın.

Bu böyledir. Çünkü nefis kulların övgüsünü almayı başarınca, o övgüde bir eksiklik olmadığı sürece, hiçbir şeye aldırmaz. O da bunu başarmıştır. Bu şu örneğe benzer. Adam, kendisine yetecek imkânlara sahiptir. Ayrıca ona yardım eden kimseler de var. Diyor ki, "Allah'a tevekkül ediyorum, rızka pek önem vermiyorum!" Dışardan bakanlar da bu sözünde gerçekçi olduğunu, inanç ve tevekkülünden ileri geldiğini zannederler. Oysa, yeterli imkâna ve yardım eden kimselere sahip olduğu için itminân ve güven içindedir. Nefsi bu durumu ona, inanç ve tevekkül olarak kabul ettirmektedir.

Dedim ki:

"Bu iki durumun arasını nasıl ayıracağız?"

Dedi ki:

"Öven kimselerin tamamı veya bir kısmının tavrında değişiklik olunca, sadece kendilerine hakim olamadığın ve arız olduklarında da reddettiğin bazı hatarât dışında bir şey hissetmiyorsan, onların övgülerine önem vermediğinde sadık olduğuna inanabilirsin. Eğer nefis, onların övgülerine karşı müstağni olmasaydı, o övgüler ortadan kalkınca üzüntüde azalma olmazdı.

Tavırlarında değişiklik olunca, üzüntüye kapılıyor, bundan dolayı gelen hatarâtı içinden söküp atamıyor ve kalbin onlarla uğraşıyorsa, bu nefsin onların övgüsüne dayandığına ve rağbet ettiğine bir delildir. Eğer öyle olmasaydı, üzülmezdi. Var olabilecek geçici bir üzüntüyü de Allah'ın vermiş olduğu akılla hemen reddederdi.

Dolayısıyla, elinden alınan şeyi sevmeseydin üzülmezdin. Sadece öyle olmadığın bir şekilde seni zannederler diye, geçici bir üzüntü duyardın. Bu da kalbini meşgul etmezdi. Onların seni zikrettikleri halden de uzaklaşırdın ki, senin o

hale sevindiğine inanmasınlar. Böylece yalandan özür dileme, yemin etme, sabahlara kadar düşünme zahmetinden de kurtulurdun. Onların senin günahından haberdâr olduklarını bilirsen, Allah'ın bilmesinden çok, onların bilmesine üzülürsün. Neticede, bu suçtan daha büyük özürler ileri sürer, olması gerekenden daha fazla üzüntü ve inkisar duyarsın ki, onların kalplerinden, zannettikleri veya inandıkları şeyi silebilesin.

Eğer nefsin, onların övgüsüne dayandığını bilmek isterse, tavırları değişince duyduğun üzüntüye bak. Çünkü bu üzüntü onların övgüsüne dayandığını gösterir. Tavırları değişmiyorsa nefsine, şayet övgü yerine seni tenkit etselerdi, bu duruma üzülüp üzülmeyeceğini sor. Şayet üzülürsen ve kalbine korku hakim olursa, onların övgüsüne dayanmış olduğunu bil. Şayet üzülmezsen, yine de nefsinin samimî olduğuna inanma. Çünkü, onların tenkidine sebep olmayacak bir derecede üzüntüyü terk edebilir.

Bazen kul, övgüyle birlikte, insanların inandığı bazı şeyleri nefyetmekte gerçekçi olabilir. Ama tenkitle imtihan edilirse, ihlâsını kaybeder. Bu durum çok görülmektedir. Bundan, öncelikle korkmalıdır. Çünkü kişi, halkın övgüsü kaybolunca üzülüyorsa, ihlâsında yalancı olabilir.

İnsanlar Devam Ettiremez, Dolayısıyla Allah'a Asî Olurlar Endişesiyle Bazı Nafileleri Terk Etme

Dedim ki:

"İnsanlar devam ettiremez, dolaysıyla Allah'a asî olurlar endişesiyle bazı nafileleri terk etmek mi evlâdır, yoksa devam ettirmek mi?"

Dedi ki:

"Sen bir adamın sana kötülük yapması zannıyla ibadeti terk etme konusunda muğalata yapıyorsun. İki durumu bir araya getirmişsin. O adama kötü zan beslemiş ve seni Allah'a yaklaştıracak şeyi terk etmişsin. Bu arada bazı vecibeleri terk etmişsin. Belki, onları üzerim endişesiyle akrabalarını ziyaret etmekten de çekiniyorsun. Belki, onda gördüğün bir münkeri, sözünü dinlemez düşüncesiyle, reddetmekten çekinirsin. Sen de durumun böyle olmadığını bilmediğin için, reddetme, engel olma görevini yapmamış, ona da sû-i zanda bulunmuş olursun. Ama açıkça fasık olmuş biriyse, bu şekilde düşünmek mümkündür. Emir ve nehyi, fıskıyla birlikte kabul etmiş olur.

İlim sahibi olana bir şey emrettiğin zaman, hemen aksine deliller getirir. Sen de, kendi düşüncene göre, senin yüzünden Allah'a isyân etmesin diye, birçok nafileyi terk edersin. Eğer, iddianda doğru isen, aldanmış ve sû-i zan etmişsin. Şayet doğru değilsen, nefsini tenkit edilmekten korkutmuşsun. Nefis sana acıdığını ve nasihat etmek istediğini hayâl ettirmiş. Hâlbuki sen, bu konunun dışında, hiç onlara acımıyorsun. Allah'a isyân ettiklerini bilsen de onlara kızmazsın. Oysa diğer konularda kızıyordun.

Sözü edilen sıfat, halka çok merhametli ve ebdâl olan enbiyaların sıfatıdır. Kendine bak bakalım, sen de halka her halinde o derece acıyor musun? Eğer öyle ise, acımayı yanlış kullanıyorsun. Çünkü sû-i zan seni, taattan alıkoymaktadır. Sen, ona acıyacağın konuyu, onun hakkında kesin olarak bilmiyorsun. Ancak bu iş, farz ve fazilet cinsinden sana bir eksiklik getirmiyorsa, onlara acıdığın ve şeytan onları aldatmasın diye terk edebilirsin. Ama, onlara acıdığın zaman onlar zaten o işi yapıyorlar, sen de "Bir fitneden ötürü onlardan yüz çevirmem." diyor ve ne fazilet ne de farzdan bir şeyi terk ediyorsan, düşman sana yapmak iste-

diğini yapmış demektir. Hz. Peygamber'den şu olay nakledilmiştir: "Kendisi itikafta iken Hz. Safiyye Validemiz O'na uğrar. Beraber dışarı çıkarlarken iki kişiyle karşılaşırlar. Hemen Hz. Peygamber, "Bu yanımdaki Safiyye'dir." der. Adamlar, "Ey Allah'ın Resûlü, biz senin hakkında hayırdan başka bir şey mi düşünüyoruz?" dediklerinde Hz. Peygamber, "Şeytanın size bir zan vermesinden korkuyorum."[131] der. "Siz şüpheye düşmüşsünüzdür." demez.

İbrahim en-Nehaî ve A'meş yolda birlikte yürümek isterler. İbrahim der ki, "A'meş, tek gözlüdür." diyorlar. A'meş "Onlar günah, biz ise sevap kazanıyoruz, bize ne!" cevabını verince, İbrahim, "Hem onların hem de bizim selâmette kalmamız daha uygun değil midir." cevabını verir.

Öyle ise, senin sevabını azaltmayan konularda, onlara acımanda bir sakınca yoktur. Ama, onların kötülük yaptığını kesin bir şekilde düşünmemelisin. En çok olabilecek şey, tenkitten ve makamın düşmesinden korkmaktır. Akıllı kul bu konuda aldanmaz.

Uyulsun Diye Amelleri Açıktan Yapmak

Dedim ki:

"Bir işi, başkasına örnek olsun diye açıktan yapmak konusunda ne dersin? Yardım istediği zaman, Ensar'dan birinin bir kese altın getirmesi, onu görenlerin de yardım etmeye koşmaları gibi. Nitekim Hz. Peygamber de, "Kim güzel bir çığır açarsa, ona uyanların sevabı kadar sevap alır."[132] buyurmuştur. Namaz, hac, oruç, gazaya katılmak vb. ibadetler bu cinsten midir?"

---

[131] *el-Buharî*, İtikâf, 11, Ahkam, 21; *Müslim*, Selâm, 24; *Ebû Dâvûd*, Edeb, 81; *İbn Mace*, Sıyam, 65; *Müsned*, II, 337.

[132] *Müslim*, Zekât, 69, İlim, 15; *Neseî*, Zekât, 64; *İbn Mâce*, Mukaddime, 14.

Dedi ki:

"Sadaka konusundan örnek olma açısından insanlar birbirine yakın düşüncelere sahiptir. Çünkü sadaka, acımak, iyilik yapmak ve düşkünün elinden tutmak demektir. Kul bunu açıkça yapınca, diğerlerini de teşvik eder. Ancak, sadakasıyla Allah'ın rızâsını istemeyip, gizleme endişesi duymadığına, ama "Allah'ın bilmesi ve sevgisiyle yetinmeyip insanların da bundan haberdar olması için izhar etti." şeklinde anlaşılmasından da hoşlanmadığına, tam kanaati olmadıkça, izhar etmesi uygun olmaz. Aksine, büyük bir sevap kaçırma ve sadece başkasına örnek olma noktasında, az bir sevap alma endişesi içinde sadakayı izhar etmelidir. Sadece sadaka sevabıyla yetinmemeli, ona bakıp verenlerin alacakları sevap kadar sevap almak için, onları da teşvik etmeli ve örnek olmalıdır.

Sadakada başka bir anlam da var: Sadakayı alacak şahıs, açıktan verilmesinden rencide olacaksa, gizli vermek evlâdır. Çünkü mü'mine eziyet vermemek daha faziletlidir. ***"Başa kakarak ve eziyet ederek sadakalarınızı iptal etmeyiniz."*** (Bakara, 2/264) âyetinin anlamında ihtilafa düşülmüştür. Bazıları "Şurda burda, falana sadaka verdim, diye konuşursun, bu da onun kulağına gider ve üzülür. Bu durum sadakanın iptaline neden olur." demişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise, sadaka verdiğin kişiyi fiilinle rahatsız etmek anlamına geldiği görüşündeler. Eğer, sadece örnek olması için sadakayı Allah adına izhar etme gücünü kendinde bulamıyorsan, riyâ endişen olmazsa da, gizli vermen daha faziletlidir.

Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadîsi duymadın mı? *"Yedi sınıf var ki, gölgenin olmadığı günde Allah'ın arşının gölgesinde gölgelenirler."*[133] Diğerlerini saydıktan sonra, *"...birisi de, sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin duymadığı kimse."* buyurdu. Başka bir

---

[133] *Neseî*, Kaza, 2; *İbn Mâce*, Taharet, 11.

hadîste de, "Sol elinden ne kadar çok gizlerse o kadar sevabı fazla olur. Ama, örnek olması için açıktan verme gücünü kendinde bulan istisnadır."[134] buyurmuştur. Şöyle bir hadîs de rivayet edilmiştir: *"Gizli amel, açık amelden yetmiş kat daha faziletlidir."* ama, gücü yeten için de, açıktan yapmak, gizli yapmaktan yetmiş defa daha faziletlidir.

Dedim ki:

"Açıklamaların üzerine kalbimin güç bulduğunu hissettim. Bunu istiyor ve Allah'tan daha çok sevap almayı arzuluyorum. Nefis ise, tartışmak üzere, düşmanın hatarâtından, hevâdan kurtulamıyor. Vicdanın, bu konuda doğru, nefsin ise aldattığını nasıl anlayacağız?"

Dedi ki:

"Nefsine dersin ki, "Eğer, onlar farkına varmadan, onların yaptığı amelden sevap alsan, bunu sadece Allah'ın bilmesiyle yetinir misin?" Eğer, kalbin buna kanaat getirdiğini hissetsen, o zaman sadıktır. Aksi takdirde, aldatmakta, halkın övgüsünü almak amacıyla nefis, bunun açıktan verilmesini istemektedir. Ama fazla sevap almak için, Allah rızâsı hedeflenerek bu işi yaptığın hissini vermektedir.

Dedim ki:

"Peki oruç, namaz, hac ve gaza konusu da böyle midir?"

Dedi ki:

"İrâdesi güçlü olup, ameli bitirdikten sonra gelecek hataratı reddetme gücüne sahip kimsenin dışında, bunların izhar edilmesini istemiyorum. Zaten genelde de izhar edimliyor. Bazen düşman böyle yapanın peşine düşer, bir gaflet anını bularak hataratıyla onu yere serer. Ama güçlü insanın, örnek alınsın diye, açıktan yapmasında bir zarar yoktur. İnsanlar, bu

---

[134] *el-Buhârî*, Zekât, 13; *İbn Mâce*, İkame, 78.

tür ibadetleri alabildiğine gizli tutmakta emrolunmuşlar. Çünkü nefis çok aldatıcı, şeytan ise sürekli pusuda beklemektedir.

Bazen adam sesini yükselterek, gece, komşularını uyandırmak ister. Eğer adam, güçlü bir azme sahip, halkın övgüsü kendisine hafif gelen, onların bu sesle uyanıp amel etmeleri, Allah'tan beklediği sevaptan daha sevimli gelmeyen bir kimse ise, bunu yapabilir.

Gaza, zaten açıktan yapılan bir iştir. Gösteriş yapmama konusunda güçlü olan kimse, diğerlerine örnek olması için öne atılabilir ve ön safta çarpışabilir. Böylece onları da teşvik etmiş, ileri atılmalarını sağlamış olur. Bu daha faziletli bir iştir. Çünkü gizli olan bir şey açığa çıkarılmış değildir. Açık olan, açık yapılmıştır. Zaten bu makam açıktan yapma makamıdır. Düşmana saldırmak ve hamle yapmak kendisine basit gelen, Allah'ın riyâyı nefyetme gücü verdiği, orada kendilerine örnek olduğu kişilerce tanınan biri ise, durumunu gizlemeyip açıktan yapması daha efdaldir. Böylece düşmanla savaşa teşvik etmiş olur. Bununla da Allah yardım eder ve din aziz olur.

Arkadaşlarını Amele Teşvik Etmek İçin Bir Şeyler Anlatma

Dedim ki:

"Kişinin, arkadaşlarını amele teşvik etmek için, onlara bazı şeyler anlatmasına ne dersiniz?"

Dedi ki:

"Geçmişte bu şekilde davranan, Sa'd b. Muaz gibi salih kimseler bulunmuştur. O şöyle diyor. "İslâm'la müşerref olduğum günden beri, kıldığım hiçbir namaz yoktur ki, ondan başkasını arzulamış olayım. Hiçbir cenazeye tâbi olmadım ki, ona

söylenenin dışında bir şeyi kendime söyleyeyim. Hz. Peygamber'in söylediği her sözü hak olarak bilmişim." Hz. Ömer de, "İster zengin ister fakir sabahlayayım umurumda değil. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olduğunu bilmiyorum." derken, İbn Mes'ud da şunları söylemektedir: "Sabahladığım hâl dışında bir hâlle sabahlamayı temenni etmedim. Hoşa gitmeyen iki şey, ölüm ve fakirlik, ne güzel şeylerdir! Hangisiyle imtihan edileceğim umurumda değildir." Hz. Osman, "Müslüman olduğum günden beri, ne şarkı söyledim, ne bir temennide bulundum, ne de Hz. Peygamber'le bey'at ettikten sonra sağ elimle zekerime dokundum." derken, Şeddad b. Evs şunları söyler: "Müslüman olduğum günden beri, şu cümlenin dışında, tenkit edilecek ve yerinde olup olmadığını araştırdığım bir söz söylemedim.." O kölesine, "Yemek tepsisini getir, yemek hazırlanıncaya kadar, onunla oyalanalım,." demişti. Süfyan b. Harb, ölümü yaklaşınca akrabalarına, "Üzerime ağlamayın, ben Müslüman olduktan bu yana, garipsenecek bir iş yapmadım." dedi.

Hz. Âişe, insanların faziletlilerinden olan Üseyd b. Hudayr'ın şöyle dediğini aktarır: "Üç hâl var ki, onların dışında da olsam yine aynı hâl üzere bulunurum. Bir cenazeyi takip ettiğim zaman, kendimin de oraya gideceğimi söylerim. Kur'ân okuduğum zaman ve Hz. Peygamber'i dinlediğim zaman." Ömer b. Abdilaziz de şunları söylemektedir: "Hiçbir zaman, Allah'ın benim için takdir ettiği bir kaza için, "Keşke başka türlü olsaydı." demedim; hiçbir arzum da, Allah'ın takdir ettiği şeklin dışında ortaya çıkmadı."

Bu önderler bu şekilde konuşmuş ve hiçbiri, hayır ve başkasını ibadete teşvik etmek dışında bir şey düşünmemiştir. Bu, ancak güçlü ve yaptığını, sadece öncülük etsin, başkasına örnek olsun düşüncesiyle yapan, aynı zamanda riyâya girmeyen insanların harcıdır. Aksi takdirde, önderlik vasfını yanlış yerde kullanmış olur.

Çünkü onların yaptığı örnek olmaktadır ve daha köklüdür. Bir âlim veya halife, yün veya zahitlerin elbiselerinden bir elbise giyse, bir toplumda konuşsa, onları, yaptıkları bir hayra teşvik etse, hemen bundan etkilenir ve boyun eğerler. Çünkü onların imamı ve uyulacak bir mevkidedir. Onun dışında, kimsenin ilim ve faziletle tanımadığı veya çok az kişinin tanıdığı bir şahıs, aynı şeyi yapınca, uyulmadığını ve alaya alındığını görüyoruz.

Öyle ise, önder olmayan kişinin halk içinde bunu yapması uygun değildir. İmam olanın ise, güçlü bir irâdeye sahip olması şartıyla, yapması normaldir. Meymun b. Mihran, "Şu çarşıda, izarı çözülü (fakir, üstü başı perişan) olup da "Allah'tan başka ilah yoktur." diyen kimseyi görüyor musun?" der.

Onların, ***"... bizleri takvâ sahiplerine imam kıl."*** (Furkan, 25/74) sözlerini duymadın mı? Yani bize uyulsun. Bu dedikleri üzerine övülmüşler. Çünkü bununla, Allah'a çokça taat edilmesini istedikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim de, ***"Benden sonra gelenler arasında bana bir doğruluk dili nasip et."*** (Şuara, 26/84) demişti.

Avamdan biri bunu yapsa, alaya alınır. "Çirkin bir davranış, riyakâr adam, dünyayı arzulamaktadır, ahmak, deli." vb. sözler söylerler. Çünkü, onların önderi değildir ve ona bu gözle bakmamaktadırlar. Güçlü olan kul, onları Allah'a taata teşvik etmek ve uyandırmak istemektedir. Durum böyle olunca, güçlü bir azme sahip bile olsa, onları günaha teşvik etmiş olur. Onlara amelini ne kadar çok izhar etse veya anlatsa, yine de onların taata karşı ilgileri artmaz.

Öyle ise, mürid olan kula düşen, bu durumu bilmek ve her şeyi Allah'ın vazettiği şekilde, yerli yerine koymaktır.

Bazen kul halka, kendinden söz eder, onlar onu riyakârlıkla suçlarlar. Çünkü ona uymazlar. Bazı insanlara, akraba-

ları uymaktadır. Ama yakın komşularına bile bir şey dese veya açıktan bir amel işlese, uymazlar. Bazılarına komşuları da uyar ama, açıktan zikir yaparak veya anlatarak ya da yün elbise giyerek, işi sokağına taşısa, uymazlar veya riyakâr derler. Bazısı da var, kendi mahallesi ve sokağı uyar, ama avam halkın yapmadığı bazı şeyleri onlara izhar etse ve anlatsa, uymazlar ve harekete geçmezler. Halktan onu tanımayan bazıları, onu tanıyıp, ilim sahibi abid, faziletli bir kimse olduğunu öğreninceye kadar, ona karşı ileri gider ve sû-i zanda bulunur, alaya alırlar.

İnsanlardan bazıları da var ki, bir şeyi açıktan yaptıkları zaman, halk da onu tanıyınca veya zaten tanıyorsa, yanlarından geçince, "Bu halife çapında bir kimsedir, çok meşhur bir muhaddîs, halk tarafından bilinen bir müftü gibidir." diyorlarsa, bu şahıs, -daha önce görmeseler bile- adını duyan herkese önder gibidir, ona boyun eğer ve kendisinden gördükleri hayırlara uyarlar. Hatta avamdan bazılarının, meşhur âlim, ibadetle temayüz etmiş, fazıl kimselerin, hatalarına bile uyduklarını görmüşüz. Bunların hatalarına bile uyulduğu halde diğerlerinin doğrularına uyulmuyorsa, hayırları nasıl izhar ederler?

Akıllı mürid, Allah'ın onu halk nazarında nereye koyduğunu bilen, buna göre güçlü olduğu zaman, uyulması gayesiyle neyi ne ölçüde izhar etmesini hesaplayan, niyeti iyi bile olsa, halkın övgüsüne değer de vermezse, haddini aşmayan kimsedir.

Bu konuda Hasan'dan şu sözler rivayet edilmiştir: "Adam var ev halkının imamıdır, adam var mahallesinin imamıdır, adam var genelin imamıdır." Sünnette, kendi selâmetleri için bazı şahıslara, gizli amel yapmaları tavsiye edilmiştir. Çünkü, gizlilik amel edenleri daha iyi koruduğu gibi, çok hatarâta maruz kalıp, onları kabul etme tehlikesinden de daha uzaktır. Hasan'dan şu sözler aktarılmıştır: "Müslümanlar bilirler ki

gizli amel, daha çok korur." Akıllı müride, nefsini aldatması ve onu deneyecek türden işleri izhar etmesi yakışmaz. Afiyeti iltizam etsin. Onun durumu, boğulmakta olanları kurtarmaya giden, ama onların boynuna sarılmalarıyla kendisi de boğulan adamın durumuna benzer. Keşke, suda boğulan gibi olsa! Bazıları neticede Allah'ın gazabına maruz kalmaktadırlar.

Azmi güçlü olan, riyâyı kabul ettirmek için gelen düşman hataratını kolayca geri çeviren, ameli izhar etmesine sadece Allah rızâsı neden olan veya kendisi istemediği halde ameli ortaya çıkan ve kendisinin de ortaya çıkmasına rağmen gizlemeye çalışan, onu bu işe Allah'ın bilmesine kanaat getirmeme değil, amelinin sevabıyla yetinmemenin neden olduğu, izhar etmekle başkasını da teşvik edip ayrıca sevap almayı gaye edinen kimse, iki kat sevap alır. Kişi, uyulan şeyleri aşıp uyulmayan şeyleri de izhar ederek haddini aşmaması şartıyla, büyük sevap alır.

Alimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, ister önder olsun ister olmasın, amelin gizli olanı daha hayırlıdır, ama açık olan amel, önder olanlar için diğerlerine nazaran daha hayırlıdır, demişlerdir. Bazıları da, önder olmayanlar için gizli amel, açık amelden hayırlı, önder olanlar için ise, açık amel daha hayırlıdır, demişlerdir. Şayet önder olanlar için açık amel daha hayırlı olmasaydı, Hz. Peygamber ona teşvik etmezdi. Başkalarının da onlara uyması için, onları teşvik etmiştir. Bu ise ancak alenî yapılan işlerde söz konusudur.

Onları bu incelikten ötürü açık amele teşvik etmiş ve hem kendi yaptıklarının hem de onlara tâbi olanların sevabı kadar sevap alacaklarını müjdelemiştir. Bu, riyâ için değil daha fazla sevap almaları için, onları gizli amel etmekten, açık amel etme seviyesine çıkarmayı hedeflediğinin delilidir. Onlar daha önce, gizli amel yapana sadece amelinin sevabı olduğunu biliyorlardı. Bu, önderler için açık amelin daha hayırlı olduğunu göstermektedir.

Bir hadîste, "Gizli yapılan amelin açıktan yapılan amelden yetmiş defa, açıktan yapılan amelin de gizli yapılan amelden, uyulması şartıyla, yetmiş defa, bazen de sayılmayacak derecede, daha faziletli olduğu..." bildirilmiştir.[135] Bir başka hadîste de, "Kim güzel bir çığır açarsa, kıyamete kadar ona uyanların sevabı kadar sevap alır."[136] ifadeleri bulunmaktadır. Bazen adam bir çığır açar, kıyamete kadar uyulur.

Düşman Endişesinden ve Şöhret Korkusundan Ameli Açıktan Yapmaya Karşı Zayıf Olmak ve Gizli Amel Etmek

Dedim ki:

"Gizli amelin fazileti, anlattığınız gibi olunca, bizler de önder olma seviyesinde olmayınca, sadece gizli amel etmemiz gerekir demektir."

Dedi ki:

"Bu, düşmanın bir galâtı ve hilesidir. Çünkü Yüce Allah, hem gizli, hem açık ameli överek şöyle buyurmuştur: ***"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz, sizin için daha iyidir ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır."*** (Bakara, 2/271) ***"Mallarını gece gündüz, gizli ve açık (Allah yolunda) verenlerin mükâfatı Rabb'leri yanındadır."*** (Bakara, 2/274)

Öyle ise, gizlilik açık yapmaktan daha faziletlidir. Açıktan yapmak ise, hiç yapmamak ve boş durmaktan faziletlidir. İmkân olunca gizli yapmalı, olmayınca, ihlâsla birlikte yapılan açık amel, terk etmekten faziletlidir.

---

[135] *el-Buhârî*, Zekât, 13; *İbn Mâce*, İkame, 78.
[136] *Müslim*, Zekât, 69, İlim, 15; *Neseî*, Zekât, 64; *İbn Mâce*, Mukaddime, 14.

Dedim ki:

"Bazı önder şahsiyetler, bilinmekten ve hayırla bile olsa, meşhur olmaktan hoşlanmamışlar. Meselâ, onlardan olan İbrahim en-Nehaî'nin yanına bir adam girmek için izin istedi. O bu sırada Kur'ân okuyordu. Hemen sayfaları kapattı ve "Bu adam benim her saat Kur'ân okuduğumu bilmesin." dedi. Yine onlardan olan İbrahim et-Teymî, şöyle diyor: "Konuşma hoşuna gidince sus! Sükût hoşuna gidince konuş!" Hasan da, "Onlardan biri, eziyet verici bir şeye rastlasa, meşhur olur endişesiyle, kaldırmaz." der. Bazılarının ağlaması geldiği halde onu yutar ve bunu gülmeye çevirir. Birisinin yanında ziyaretçileri geceleyince, şöhretten endişelendiği için, gece ibadetini terk etmiştir. Bunlara ne dersin?"

Dedi ki:

"Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun, onlar, gerçekten birer önder idiler. Hepsine uyulabilir. Bazıları, diğerlerine nazaran, bazı hallerde daha güçlüdürler. Eğer fazileti soruyorsan, ben sana onu haber vereyim. Faziletli olan, güçlü olup riyâyı nefyeden ve Allah'ın kendisine açtığı hayır kapısını terk etmeyendir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Sana bir hayır kapısı açılınca, onu fırsat bil ve faydalan."[137]

Aktardığımız hadîsler, güçlü olanları desteklemektedirler. Zayıf olanlar da, amele karşı tembel değiller, ihlâs ve selâmeti istemektedirler. Diğerleri onlardan daha güçlü olmakla beraber, Allah'ın bunları da o sevaptan mahrum bırakmayacağını ümit ederim.

İbrahim en-Nehaî'nin Kur'ân'ı gizlemesine gelince, rivayet edilir ki, İbn Abbas Kur'ân okurken yanına bir adam girdi. İbn Abbas, "Yarın gel, bugün cüzümü okuyorum." dedi. Hz.

---

[137] İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 38.

Osman, "Rabb'imin bana gönderdiği nameye bakmadan üzerimden bir gün geçmesinden utanırım." der ve her gün Kur'ân okurdu.[138] Abdurrahman, Hz. Ömer'in yanına girince, zeval vaktinde namaz kıldığını gördü. Hz. Ömer ona, "Bu benim geceden kalan virdimdir." dedi. Ebû Cehil'in oğlu İkrime, Kur'ân okur, sonra ağlayarak yüzüne sürer ve "Rabb'imin kelâmı, Rabb'imin kelâmı!" derdi. Bunu kendisinden rivayet eden, olayı bizzat görmüştür.

İbrahim et-Teymî'nin sözü ise, birisi zayıf diğeri sahih olmak üzere iki anlama gelebilir. Zayıf olanı, kullara verilen emirlere aykırıdır. Her ne kadar bazıları, ihlâsa olan sevgilerinden ötürü, nefislerine karşı bununla mudarat yapıyorlarsa da, diğer görüş daha kuvvetlidir. Sahih olan anlamı şudur: Adamın, şu şu yemekler hoşuma gider, dediği gibi, haram, lağv veya fuzûlî konuşmadan ötürü, nefsi bir lezzet aldığından konuşma hoşuna gidiyorsa, o zaman dediği sahih olur. Kullar da bununla emrolunmuşlar. Sükût da böyledir. Meselâ, tembellikten ötürü nefis, zikretmekten veya halkın kendisine olan sevgisi devam etsin düşüncesiyle, gerçeği konuşmaktan kaçar da sükût ederse bu yanlıştır. O zaman konuş, nefsin hoşuna giden sükûtu terk et.

Bu şuna benzer: Her şeyi söyleme, ama her konuda da susma. Nefsin arzuladığı noktayı tespit et ve ona muhalif davran. Çünkü hevâ-i nefs sadece dünyaya davet eder. Öyle ise, hem konuşmanda hem sükûtunda Allah'ın emrine riâyet et. Şayet nefis, konuşma veya sükûtun üzerine halkın övgüsünü bekliyorsa, riyâ ve ucup açısından bunlar hoşuna gidiyorsa, aksini yap, konuşuyorsan sus, susuyorsan konuş.

---

[138] el-Hakim, *el-Müstedrek*, III, 243.

Eğer, salih amel veya hayırlı konuşma açısından hoşuna gidiyorsa, kullar bunu terk etmekle emrolunmamışlar. Bunun Allah'tan gelen bir nimet olduğunu hatırlayıp, hevâ-i nefsin buna muhalif olduğunu düşünerek, tahdis-i nimet türünden, minnet duyguları içinde bu durumu itiraf etmelidirler. Ama, halkın övgüsünden ötürü hoşuna gidiyorsa ve başlangıç, kendini beğenme ise, riyâdan ötürü susması evlâdır. Ya da, İbrahim'in dediği gibi, durumun aksi, yani susuyorsa konuşması, konuşuyorsa susması evlâdır. Ama başlangıç, Allah için ve ihlâsla olmuş, halkın övgüsünün hoşuna gitmesi daha sonra ortaya çıkmışsa, insanlar bunu terk etmekle değil, hatarâtı nefyetme ve salih ameli tamamlamakla emrolunmuşlardır.

Hasan'ın sözü ise, bazı zayıf kimseleri teşvik veya kendisini şöhret peşinde koşan biri zannedenleri reddetme gayesine matuftur. Ya da, bazen ihlâsı ortaya koymada zayıf kalan kimselerden aktarmadır. Bu söz ve aktarma ile halkı ikaz etmesi, ağlama ve eziyet verici şeyleri ortadan kaldırmaktan daha meşhurdur. Nefsini, vaaz etme ve fütüvvete (fütya) soyundurmuştur. Bu hepsinden daha meşhurdur. Ancak, şöhret istemeye karşı, zahid davranmaya teşvik ve ikaz etmiştir. Kendinde bulduğu güçten ötürü, vaaz, zikir ve fütya yolunu tercih etmiştir. Bu en meşhurudur.

Hz. Peygamber ve ashabı, cenazelere katılıyor, âlimler topluluk içinde ve mescitlerde nafile kılıyor, ilim ve zikir için toplanıyorlardı. Âlimler, bunu iş edinmişlerdi. Bütün bunlar, alenî amelin onu terk etmekten evlâ olduğunu göstermektedir. İbrahim en-Nehaî, daha meşhur ve daha yüksek başka şeyler de yapmaya güç yetiriyordu. Kendini fetalığa vermişti, halk da onu meşhur etti. Hz. Osman'ın her gün Kur'ân okuduğunu haber vermesi, İbrahim'in Mushaf'ı gizlemesinden daha faziletlidir.

İbn Abbas, Ashab-ı Sebt'ten söz eden âyetleri (Nisa, 4/47) okuyunca ağlamış ve niye ağladığını soran İkrime'ye açıklamalarda bulunmuştu.

Öyle ise gizlilik daha faziletlidir. Gizli yapma imkânı bulamayanın, ihlâs ve arız olan hataratla mücahedeyle birlikte, alenî yaptığı amel daha evlâdır. Aksi takdirde, düşman hedefine ulaşır ve kul birçok ibadeti zayi eder.

Riyâ Endişesiyle Ameli Terk Etmek

Dedim ki:

"Riyâdan ötürü ameli terk edeyim mi, bu daha mı evlâdır?"

Dedi ki:

"Evet. Riyâ hatarâtı üç çeşittir ve üç halde olurlar. Biri amelden önce olur. Onunla beraber kalp, amelin Allah için yapılacağına inanmaz. Bu duyguya itaat edilmez ve kalp Allah'a bağlanmadan ve bu duygu nefyedilmeden bu haliyle amel yapılmaz.

Hatarâttan ikincisi de amelden önce olur ama, Allah için yapma duygusu da beraberinde bulunmaktadır. Bu halde amele başlanır ve o duygu nefyedilir. Üçüncüsü ise, ihlâsla amele başladıktan sonra ortaya çıkar. Bu nefyedilir ve kul ilk başladığı niyetiyle amelini sürdürür.

Dedim ki:

"Allah emrettiği halde, kulun terk etmesi gereken ameller var mıdır?

Dedi ki:

"Evet. Çünkü ameller iki kısma ayrılır: Oruç, namaz, hac, gaza, cihat, zikir, iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme vb. genele hitap eden ameller. Kadılık, hilafet, valilik, müftülük ve halka dua etme görevi gibi özel olan ameller.

Bundan ötürü Hz. Ömer, Übeyy b. Ka'b'ı, "Müslümanların efendisi, Kur'ân okuyanların efendisi." gibi sözlerle övmesine rağmen, görevi olmayan bir işte halk kendisine uyunca onu dövmüştü. Hz. Ömer, kalkar vaaz eder ve hutbe okurdu. Ahiret işlerinde harcamak üzere, mal istemek de bu özel işlerdendir.

Avam halk, bunların terkiyle emrolunmuştur. Çünkü bu işleri, dünyaya meyletmeyen, tamahın onlara etki etmediği güçlü ve havastan kişiler yürütür. Onlara göre Allah korkusu, halkın korkusundan çok öndedir. İlimle elde ettikleri gerçek sabırla, dünyaya karşı sürekli bir zühd içindedirler. Düşmanın güçlü saldırılarını, Allah'ın onlara bahşettiği güçle reddederler.

Kim bunların yolundan şaşarsa, yaptığı amelden ötürü zararı menfaatinden çok fazla olur. Aynı zamanda bunları, hilafet ve imareti terk etmeyi ve onu istememeyi emrederken görürüz.

Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Semûre'ye söylediği şu hadîs bunlardandır: *"Ey Abdurrahman, valilik isteme, çünkü istersen sana yardım yapılmaz. Ama sen istemeden verilirse yardım görürsün."*[139] Ayrıca, *"Valilik isteyeni tayin etmeyiz."*[140] buyurmuştur.

Namaz, oruç, gaza ve benzerlerinin peşine, hem zayıf hem güçlü olanlar düşmüştür.

Bir grup Hz. Peygamber'den, gazaya katılmak istediklerini belirttikten sonra, harcayacak bir şeyleri olmadığı için ağlamışlardı. Hz. Peygamber de bu istek ve davranışlarını övmüştü. Ama imarete bu şekilde bakmamış ve şöyle buyurmuştur: *"Siz imarete çok hırslısınız. Oysa onu hakkıyla alanın dışında, imaret kıyamet günü hasret ve pişmanlıktır."*[141] Şu söz de O'na aittir. "O

---

[139] *el-Buhârî*, Ahkam, 5, Keffâret, 10; *Ebû Dâvûd*, İmaret, 93.

[140] *el-Buharî*, Ahkam, 7; *Müslim*, İmaret, 14.

[141] *el-Buhârî*, Ahkam, 7; *Neseî*, Bey'at, 39; *Müsned*, II, 448.

yüksek mevki ne güzel süt anadır, fakat ondan ayrılmak da memeden fena bir ayrılıştır."[142] Ama namaz, oruç ve gazaya gösterdikleri hırsı kötülememiştir.

Hz. Ebû Bekir, Rafi b. Umeyr'e, "İki kişiye bile başkanlık yapma." demişti. Kendisi halife seçilince Rafi ona, "Bana iki kişiye bile başkan olma demiştin, ama sen bütün ümmet-i Muhammed'e halife oldun?" deyince şu cevabı verdi, "Evet, sana yine de aynı sözü söylüyorum. Bu işte adil olmayana Allah'ın lâneti olur. Hz. Peygamber vefat edince, arkadaşlarım beni rahat bırakmadılar." Rafi diyor ki, "Özrünü kabul edinceye kadar bana özrünü anlattı."

Hz. Ömer de, "Kim bu halifeliği, sorumluluğu ile birlikte benden devralır? Ne kadar arzu ediyorum!" diyordu. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber şunları söylemişti: *"İster on kişiye valilik yapsın, her vali kıyamet günü elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Ya adaleti onu serbest bırakır ya da zulmü onu o halde terk eder."*[143] Hz. Ömer bir adamı vali olarak tayin etmişti. Adam "Ey mü'minlerin emiri, beni onlara tanıt!" deyince Hz. Ömer, "Otur ve bu görüşümü gizli tut." cevabını verdi. (Ondan valiliği geri aldı.)

Hz. Peygamber bir adama valilik vermişti. Adam, "Ya beni vali yap ya da vazgeç." deyince, "Sen otur!" dedi.[144]

En çarpıcı örneklerden biri de Ömer b. Abdilaziz'dir. Halife seçildiği gün, cübbesini sürükleyerek göz yaşları içinde minbere çıkmıştı.

Kadılık da böyledir. Hz. Peygamber'in şu sözünden ötürü insanlar sürekli bundan korunmuş ve kaçmışlardır. *"Kadılık üç*

---

[142] *Neseî*, Bey'at, 39; *Müsned*, II, 448.
[143] *Darimî*, Siyer, 72; *Müsned*, II, 431, V, 267.
[144] *Ebû Dâvûd*, Cihâd, 3; *et-Tirmizî*, Da'avât, 58; *İbn Mâce*, Cenâiz, 65; *Müsned*, I, 8.

çeşittir: İkisi ateştedir, biri de Cennet'tedir."[145] *"Kadılığa tayin edilen, bıçaksız boğazlanmış demektir."*[146]

Dünya da böyledir. Yetecek miktarda elde edilmelidir. Fazlasından nehyedilmiştir. Haram olduğu için değil, ancak ebdâl zahitler ve Allah ve Allah'ın günleri hakkında bilgi sahibi olanların dışında kimse ondan salim kalmadığı için, böyle denilmiştir.

Hasan'dan, bir adamın yiyecek istediği ve bununla yetindiği, bir diğerinin fazla istediği, fakat fazlasını tasadduk ettiği, bunlardan hangisinin daha iyi yaptığı sorulunca, şu cevabı verdi: "Oturan daha faziletlidir." Çünkü dünyayı istemekle birlikte, selâmette kalmak çok zordur. Onu terk etmek de bir zühddür. Ama Allah'a yakınlık için olması istisnadır. Dünyanın fitnesi ve kalbi meşgul etmesinden ötürü, onu isteyince, Allah'tan uzak kalmaktan korkmuşlardır.

Ebu'd-Derda' şöyle diyor: "Şam mescidinin yolunda durup her gün elli dinar kazanarak onu tasadduk etmek hoşuma gitmez. Ben alışverişe haram demiyorum ama, ticaret ve alış verişin onları Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişilerden olmak istiyorum." Başka bir zaman da şu sebebi ileri sürmüştür: "Beni zikirden alıkoymasın diye." İkisi aynı anlama gelir. Şöyle devam ediyor: "Ben Hz. Peygamber'in bi'setinden önce tüccardım. Müslüman olunca, ticaret ve ibadeti beraber yürütmek istedim. Fakat ikisini toplayamadım, ticareti terk ettim. Kişi zikirden alıkonmadıkça ticaret yapamaz." Ebu'd-Derda', "Her gün elli dinar kazanıp onu Allah yolunda tasadduk etmek hoşuma gider ve bu beni zikirden de alıkoymaz ve meşgul etmez." dememiştir.

Müslümanlar, halife, vali veya kadı olan ya da fütüvvet ve dua göreviyle halkın işlerini gören kimselerin en faziletli kişiler olduğunda icma' etmişlerdir.

---

[145] el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 468.
[146] *et-Tirmizî*, Ahkam, 1; *İbn Mâce*, Ahkam, 1; *Müsned*, II, 230.

Bu konuda şu rivayetler aktarılmıştır: *"Adil olan imamın bir günlük icraatı, adamın yalnız başına yaptığı altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır."*[147] *"Hidayete çağıran kimseye, aldığı sevabın yanı sıra, uyan kimselerin sevabı kadar sevap verilir."*[148] *"Adil imam Cennet'e girecek ilk üç sınıftan biridir."*[149] *"Üç kişinin duası reddedilmez. Adil imam bunlardan birisidir."*[150] *"Kıyamette bana en yakın oturacaklardan biri de adil imamdır."*[151] Hz. Muaz'a şöyle buyurmuştu: *"Bir adamın seninle hidayete ermesi dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."*[152]

Adil olup hakka isabet ettikçe, kadılık da böyledir. Ebû Büreyde, Hz. Peygamber'in, adil olup hakka isabet eden kadının Cennet'te olduğunu söylediğini, aktarmaktadır.

Güçlü olan kişinin, selâmette kalıp elde ettiğini tasadduk etmesi şartıyla, dünyayı istemesi konusunda ihtilafa düşülmüştür. Bir grup, terk eden daha zahid ve faziletlidir, derken, başka bir grup, selâmette kalıp tasadduk edince, terk edenden daha faziletlidir, demişlerdir. Çünkü, başkasının elde edemediği ameli o elde etmiştir. Sevap alması için namaz ve oruç istendiği gibi, bu da istenir. Selâmette kalmaz endişesiyle de terki istenir.

Kulun Halkın Sevgisinden Dolayı Sevinmesinin Ölçüsü

Dedim ki:

"Halkın kendisini sevmesinden hoşlanmak caiz mi?"

---

[147] *et-Tirmizî*, Zühd, 37; *Neseî*, Kaza, 2.
[148] *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 37 ; *Muvatta*, Kur'ân, 37
[149] *el-Buhârî*, Zekât, 16; *Müslim*, Zekât, 91; *Neseî*, Kudat, 2.
[150] *et-Tirmizî*, Cennet, 2, *Müsned*, IV, 154; *İbn Mâce*, Dua, 11.
[151] *Müsned*, III, 22, 55.
[152] *el-Buharî*, Cihâd, 73; *Ebû Dâvûd*, Edep, 97; *İbn Mâce*, Zühd, 39.

Dedi ki:

"Bizzat bir taat üzerine halkın seni övmesini isteme, sadece Allah için yap ve başkasının övgüsünü kabul etme! Ama halk nazarında övülen bir taat üzerinde değil de, ayrıca seni sevmelerini istiyorsan, onlar da Allah'ın seni setretmesinden ötürü, seviyorlarsa bunda bir sakınca yoktur. Çünkü, seni bir taat üzerine sevmiyorlar. Ancak senin faziletini öğrenmiş sonra da seni kalpleriyle sevmiş, sana saygı göstermiş, sana hizmet etmişlerdir. Allah'ın teati üzerine bunu istemen caiz olmaz.

Dedim ki:

"Hz. Peygamber'in şu hadîsine ne dersin?" Adamın biri O'ndan, "Bana öyle bir şey söyle ki, onu yapınca, hem Allah hem de insanlar beni sevsin." diye istekte bulundu. O da şu cevabı verdi: "Dünyaya karşı zahid ol ki, Allah seni sevsin, dünyanın geçici metaını insanlara bırak ki, onlar da seni sevsin." Başka bir sözünde, "Dünyada zahid olsan, hem Allah hem de kullar seni sever." buyurmuştur.[153]

Dedi ki:

"Efendimiz, ne doğru söylemiştir! Çünkü, Allah'ın nefret ettiği dünyayı terk etse ve Allah'ı arzularına tercih etse, Allah onu sever. Halkı nefsine tercih eden kişinin, halk tarafından sevilmesine bir engel olamayınca, Allah'ı tercih edenin de O'nun tarafından sevilmesine engel yoktur.

Dünyaya karşı zahid olan, ne kimseye eziyet eder ne de yük olur. Böyle olanı da halk sever. Allah onların kalbine sevdiği kişiyi sevmelerini ilka eder. Adam, "Bana öyle bir şey söyle ki, bununla Hakk'ın ve halkın sevgisini isteyeyim." dememiştir. Hz. Peygamber de, "Dünyada zahid ol ve bununla Hakk'ın ve halkın sevgisini iste." cevabını vermemiştir. Sadece Allah rızâsı için zahid olmasını

---

[153] *İbn Mâce*, Zühd, 1.

söylemiş ve Allah'ın onu seveceğini ve doğruluğundan ötürü de halka sevdireceğini bildirmiştir. Çünkü ona, sadece Allah'ı arzulamasını bildirmiş ve halktan eziyet ve yardımını uzaklaştıracak şeyi haber vermiştir. Hz. Peygamber bu sözü ile onun sevilmesini reddetmemiştir.

Dedim ki:

"Hem Hz. Peygamber hem de soru soran, halkın sevgisine rağbeti izhar etmemişler midir?"

Dedi ki:

"Allah için sadık olduktan sonra, O'nun katından olan sevgilerine rağbet etmekte bir sakınca yoktur. Görmüyor musun ki, "Dünyaya karşı zahid ol." denilmiştir? Oysa onların övgüsü rağbet edilecek en büyük dünyalıktır. Onların övgüsüne karşı zahid olmak ise, dünyaya karşı en büyük zühddür. Böylece, halkın övgüsü dahil olmak üzere, dünyadaki her şeye karşı zahid olması istenmiştir. Ancak o zaman Allah onların kalbine, ona karşı sevgi yerleştirir. Bununla birlikte, taate mukabil, halkın övgüsünü istemeyi nehyeden haberlerle zıtlaşmayacak munkatı' bir hadîstir.

Bazı Günahlarının Halk Tarafından Bilinmesi Durumunda Üzülmenin Ölçüsü

Dedim ki:

"Halkın bazı günahlarıma muttali olması durumunda üzülmem doğru olur mu? Çünkü, neredeyse bu durumda üzülmeyen kimseyi görmedim?"

Dedi ki:

"Üzülme, tabiî bir hâldir. İnsan tabiatına muhalif bir şey ortaya çıkıp da nefis bunu anlayınca, üzülme ortaya çıkar. Tabiat, fiil, söz vb. durumlardan, uygun olup muhalif olmayan

huyların toplamı demektir. Üzülme ortaya çıkınca, ya doğruluk ve ihlâs ya da riyâ ve yalanla beraber olur. O zaman düşman ve nefis, değerinin düşmesi, şehadetinin kabul edilmemesi, kendisine karşı iyilik ve saygının kaybolması endişesini ileri sürerler. Bu endişeyi kabul eder ve bundan ötürü üzülürse, üzüntüsünü, dininde eksiklik meydana getirecek bir şekilde kullanmış olur.

Şayet korkusu, Hz. Peygamber'in, "Allah kimi dünyada setretmişse onu ahirette de setreder."[154] hadîsinde ifade edildiği üzere, kıyamet günü setrin kaldırılıp rezil olmasından ileri geliyorsa veya tabiatına aykırı bir şeyle imtihan edildiği için, onunla uğraşıp, aklının Allah'ı unutmasından endişe ediyorsa, ihlâslı ve doğru bir üzüntüdür.

Bu iki durumdan biri yoksa ve tabiatına aykırı olan üzüntüyü terk ederse, ona bir zarar vermez. Halkın bilmesi değil de, Allah'ın bilmesi asıl üzüntü ve meşguliyet sebebi ise, bu tercih edilen bir davranıştır. Ama Allah'ın bilmesi değil de halkın bilmesi onu üzmüş ve meşgul etmişse, işte hüsran bundadır.

Allah Bilse Bile Günahları Halktan Gizlemek

Dedim ki:

"Allah'ın bildiği günahı halktan gizlemenin anlamı nedir?"

Dedi ki:

"Kul için evlâ olan, halk tarafından bilinen hayırların dışında, bir şeyi halktan gizlememektir. Gizlisi de açığı gibi olmalıdır. Hatta daha fazla. Hz. Ömer bir adama, "Amelin açık olanına dikkat et." dedi. Adam, "Açık olan amel nedir?" deyince ona şu cevabı verdi: "O yaparken birisi seni görünce, utanmadığın ameldir."

---

[154] *Müslim*, Birr, 71, 72.

Ebû Müslim el-Havlanî de şöyle diyor: "Hanımıma yaklaşma ve def'-i hacet dışında, halkın muttali olmasından endişe edeceğim bir iş yapmadım!"

Ancak sadık olan bir kimse, bir günah işlemekle imtihan edilince, riyâya girmeksizin utancından, Cenâb-ı Hak'tan aktarılan, günahların açığa çıkarılmasını sevmediğine dair sözden ve Müslümanların üzerinde icma ettiği, "Kim günahını söylerse setredilmez." şeklindeki kaideden ötürü, bunu gizler. Bu Allah katında, Allah'ın setri ile setrolmaktan daha büyüktür.

Mürai olan, verâ' sahibi olmasından ötürü övülsün ve Allah'tan korkan biri olarak bilinsin diye setr eder. Oysa verâ' sahibi değildir, halka karşı gösteriş ve riyâ içindedir. Ne Allah'a karşı verâ'ı var ne de halktan utanmaktadır.

Utanılması Müstahap Olan ve Mekruh Olan Hususlar

Dedim ki:

"Halk çok utandıklarını söylüyorlar. Riyakâr ve iki yüzlü kim varsa utandığını söyler, sadık olanlar da aynı şekildedir. Bunun zaaf yanı ve hayırlı olanı var mıdır?"

Dedi ki:

"Hz. Peygamber'den aktarıldığı gibi, hayânın tamamı hayırdır."[155] Hayâda zaaf var diyenler, bunu bazı kitaplardan aktarıyorlar ama ne olduğunu anlayamadım.

Reşid b. Ka'b, İmran b. Hüseyn'e, "Hikmette zaaf var deniliyor." deyince, İmran kızmış ve "Vallahi bugün size hiçbir hadîs aktarmayacağım. Ben size Hz. Peygamber'in sözlerini

---

[155] *Müslim*, İman, 61; *Müsned*, IV, 426.

aktarıyorum sen zaaftan söz ediyorsun. O'ndan olan daima evlâdır. O şöyle diyor: "Hayâ, imandan bir şubedir."[156] "Allah, hilim sahibi ve hayâlı kişiyi sever."[157]

Hayâ, güzel tabiatın bir işlevidir. Allah bunu dilediği kullarına verir. Hem isyankâr hem muti' bundan yararlanır. Muti' olan, sıradan her insan olmaktan uzaklaşır; fasık olanın ise, fıskı ve rezilliği bir araya gelmez. Bu konuda şu hadîs rivayet edilmiştir. "Asi olanlar, hayâyı terk edip günahları ortaya çıkınca, onların halini değiştirmeyin. Allah, özeli ve geneli peş peşe getirmiştir."[158] Hz. Ebû Bekir'in rivayetinde ise şu ifadeler var: "Kötülük yaygınlaşır insanlar da onu değiştirmezlerse, hepsini kapsayan bir azabın gelmesi yakın demektir."[159]

Ümmü Seleme, "Aramızda salih kimseler olmasına rağmen helâk olur muyuz, ya Resulellah?" deyince, Hz. Peygamber, "Evet, kötülük yaygınlaşıp değiştirilmezse."[160] cevabını verdi.

Öyle ise hayâ güzel tabiatın bir işlevidir. Düşman hayâ ile riyâya çağırır. Kul ona itaat edince, riyâya inanır, hayâ ile oyalanır ve doğru olur. Önce hayâ duygusu kalbine doğar, sonra düşman riyâyı ileri sürer, o da onu kabul eder. Hayâdan riyâya intikal edince, muraî olur.

Bazen hayâ onu, sadece Allah rızâsı için davranmaya yöneltir, buna ihlâs da eklenir. Şayet bunu hayâdan ötürü yapar veya riyâdan değil ihlâstan ötürü terk ederse, hayırdan daha evlâ bir şey olmadığı müddetçe, Hz. Peygamber'in şu sözünden dolayı, bu çok hayırlıdır: "Hayânın tamamı hayırdır ve imandan bir şubedir."[161]

---

[156] *el-Buhârî*, İman, 16, Edep,77; *Müslim*, İman, 57; *Ebû Dâvûd*, Sünne, 14.
[157] *Ebû Dâvûd*, Vitir, 23; *Neseî*, Güül, 7; *Müsned*, IV, 224.
[158] *Müsned*, IV, 192.
[159] *ag*. VI, 418.
[160] *ag*. VI, 418.
[161] *Müslim*, İman, 61; *Müsned*, IV, 426.

Hayâ, ister sıradan bir insanda olsun, ister din veya dünya ile ilgili olsun, fark etmez. Bu şuna benzer: Bir şahıs, iki adama gelerek, birinden borç veya karşılıksız para ister. Birinin kalbinde hiç hayâ yoktur. Nefsi vermeye yanaşmayınca hemen reddeder. Diğerinin nefsi de istenen malı vermeye yanaşmaz, ama hayâsı, cimrilik gösterip isteyeni reddetmesine engel olur. Reddetmeden duraklar, isteneni yerine getirmeye yönelir, bu sefer şeytan ve nefis yolunu keser ve "İstediğini ver ki, 'ne cimri adam!' demesinler veya seni övsünler ve saygı göstersinler ya da ver ki, daha büyük bir karşılık alasın." derler. Adam da buna inanır ve verir. Şüphesiz tabiatındaki hayâdan ötürü bunu vermiştir.

Başka bir adam da, nefsinin vermeye yanaşmadığı bir şeyi ister, tabiatındaki hayâdan ötürü onu reddedemez. O anda riyâ duygusu baş gösterir, hemen reddederek, "Hayır, sadece Allah rızâsı için veririm." der. Veya, hayâ ile nefsin vermeme isteğini reddedince, hemen Allah'ın sevabını hatırlar ve onu arzular. Eğer hayâ olmasaydı isteyeni reddedecek, Allah için verme niyetinin ortaya çıkmasını beklemeyecekti.

Şayet vermekle, tabiatına hayâ duygusunu yerleştirip onu, sevap istemediği gibi aynı zamanda utanmayan kimsenin tabiatında yaratmadığı için Allah'a, şükretme niyetini taşıyor ve ihlâsla yapıyorsa -ki, Allah buna lâyıktır- sevap alma niyeti ile vermesi durumunu da artık sen düşün?

Başka biri, bir şeyler istiyor. Bu istek karşısında adamda sahip olamadığı bir hayâ duygusu baş gösteriyor. Verme azmi ile doluyor, riyâ duygusunu kabul etmiyor, ama sevabı da hatırlamıyor. Bunun azı şudur: Adam, terğîb veya terhîp için verir, yapar veya terk eder. Eğer, isteyene bu hayâ üzerine verirse veya vermesi uygun olmayan şeyi, bu hayâ üzerine vermezse, riyâ karışmadığı müddetçe, bu davranış güzel bir ahlâktan gelen bir hayırdır.

Hayâ, Allah rızâsı ve sevabı bir araya getirmek daha faziletlidir. Çünkü hayâ güzel bir haslettir, herkese verilmediği gibi ancak şekî bir kalpten alınır. Bu konuda şu hadîs rivayet edilmiştir: "Yemenli bir adam, Hz. Peygamber'in yanında bir şey (bir rivayete göre içki) içmek istedi. İçerken elbisesiyle gizledi. Bir adam, "Bu nedir?" deyince, Hz. Peygamber, "Bu hayâdır, Allah onu bazılarına vermiş bazılarına vermemiştir."

Bu duygu galeyana geldi mi, onunla beraber ya ihlâs veya riyâ olur. Ya da ihlâs veya riyâ olmaksızın, hayâ ile iş yapılır. Her riyakârın hayâ ile oyalanması mümkündür.

Bazı müridler, hayâlı olduklarını zannediyorlar, oysa muraîdirler. Bazı farzları zayi etmekten utanmazlar ama, bazı mubahları terk etmekten utanırlar. Meselâ, halkın nazarında huşû' sahibi olarak görülmez ve hafifliğe sebep olur düşüncesiyle bir işte acele etmezler, riyakârâne az gülerler.

Bazen halktan utanarak bir iş yaparlar, ama bu konuda Allah utanılmaya daha lâyıktır. Bu, bir hayırdan daha faziletli olan diğer bir hayra benzer. Müslüman bir yaşlıdan, kötü bir hareket görüp onu nehyetmek istemesine rağmen, yaşlılığından utanarak vazgeçen adam gibi. Yaşlıdan utanmak ve ona saygı göstermek bir hayırdır. Ama, yaşlıdan utanılsa bile, bu hayır onu, kötülüğü men etmekten alıkoymamalıdır. Yaşlılara ikram, dinden olan güzel bir ahlâktır. Hz. Peygamber, "Müslüman yaşlıya saygı, Allah'a saygı türündendir."[162] buyurmuştur.

Allah rızâsı için yerine getirmek üzere emirleri zayi etmeyip Allah'tan utanmak ise evlâdır. Eğer utanacaksa, Allah'tan utanmayı halktan utanmaya tercih etmelidir.

---

[162] *et-Tirmizî*, Birr, 75; *Ebû Dâvûd*, Edep, 30.

Sana anlattığım hayâyı iyi anla! Çünkü insanlardan bir çoğu bunu karıştırmakta ve hayâ üzerine yalan söyleyerek, bunu hayâ saymaktadırlar. Arkasından riyâ gelmeyen hiçbir hayâda beis yoktur. Elbise ve bedeninin kirliliğinden utanma vb. konularda, riyâ olmadıktan sonra bir beis yoktur.

Kulun Müslümanların Tenkidinden Hoşlanıp Hoşlanmaması

Dedim ki:

"Müslümana, Müslümanların tenkidinden hoşlanmaması yakışmaz mı?"

Dedi ki:

"Yakışır. Ama hoşlanmamanın çeşitleri var. Bazen, onların tenkidi Allah'ın tenkidine delil olur endişesiyle hoşlanmaz. Çünkü Hz. Peygamber "Siz, Allah'ın yeryüzündeki şahitlerisiniz."[163] buyurmuştur. Bu durum, tenkit edenler tenkitlerinde zulüm yapmayıp yalan söylemedikleri şartıyladır. Bazen, kalbini etkiler ve Allah'a ibadetle meşgul olmaktan alıkoyarlar diye, hoşuna gitmez. Ya da, Allah'ın helâl kılmadığı bir düşünce veya davranışta bulunur da asî olur düşüncesiyle hoşlanmamaktadır. Ya da bu tenkitleriyle Allah'a asî olurlar diye onlara acımakta ve tenkitlerinden hoşlanmamaktadır.

Bundan daha az olan, mubahtır. O da, tabiatına aykırı olduğu için tenkitlerinin onu üzmesi veya ona ağır gelmesi nedeniyle hoşlanmamasıdır. Duyduğu nahoş sözlerden ötürü üzülmemesi mümkün değildir. Tabiatının gereği olarak, duyduğu bu tür sözlerden ötürü üzülmesinde bir günah yoktur. Ama üzülmek hoşuna gitmemelidir.

---

[163] *el-Buhârî*, Cenâiz, 85; *Müslim*, Cenâiz, 60; *et-Tirmizî*, Cenâiz, 63; *Neseî*, Cenâiz, 50

Onu tenkit ettiklerinde, tabiatının gereği üzülürse, bunda bir sakınca yoktur. Ama, tenkitten hoşlanmıyor, onu verâ sahibi görmelerinden hoşlanıyor, dini ile dünyayı kazanıyor ve bundan ötürü tenkitlerinden üzülüyorsa, işte o zaman dininde eksiklik yapmış demektir.

Şayet, Allah'ın taatıyla riyakârlık yapmıyor, bundan ötürü, Allah'ın taatı üzerine övgülerinin tam olma endişesi duymuyor ve kalbi bundan salim kaldığı halde tenkitleri onu üzüyorsa, bir de onlar tenkitlerinde gerçekçi iseler, bu insan hem dininde noksanlık yapmış hem de aldanmıştır. Çünkü birçok insan, dinden gelen övgülerin yok olmasına mukabil sadece üzülmekle razı olmaz. Hatta bu durumu düzeltmek ve tenkidi bertaraf etmek için, daha önce yapmadığı bir ameli yapar. Böylece yalan ve yapmacıkla kendini mazur gösterir.

Mü'min, Allah'ın taatına karşı, halkın övgüsünü talep etmez. Ama tenkitlerini de almak istemez ve bunu sevmez. Çünkü bu durumlar kalbi meşgul eder, onu sıkıntıya sokar. Belki de onu caiz olmayan işlere sürükler ve taatla Müslümanların isyânına neden olur. Oysa taatla, Allah istenir, kullar istenmez. Bu taatla Allah'a isyân etmeme, halkın onu Allah'la meşgul olmaktan alıkoymaması ve dinlerinin selâmette kalması hedeflenir.

Dedim ki:

"Allah'ın taatı üzerine, halkın ne övgüsünü ne de tenkidini seviyor ikisi arasında üçüncü bir şık yoktur. Tenkitlerini sevmeyince, övgülerini seviyor demektir. Bu nasıl olur?"

Dedi ki:

"Allah'ın taatı üzerine yaptıkları tenkitlere üzülmesi, onların gözünde mertebesinin düşmesi endişesinden veya övgülerini sevmesinden ileri gelmiyor. Kalbinin meşgul olmasından ve onların, onun yüzünden isyâna girmelerinden ileri geliyor. Böylece, Allah'ın taatı üzerine övgülerini istememiş olur."

Dedim ki:

"Onunla meşgul olmadıkları ve Allah'a itaat ettikleri için onların övgüsünü seviyor.

Dedi ki:

"Şayet, övgüye olan sevgisi onu meşgul ediyor, kalbindeki meşguliyetin sükûn bulmasını istiyor ve bunlar için halkın övgü ve saygısını seviyorsa, bunun karşılığını almada acele etmiş demektir.

Hoşnutsuzluğu ise, kalbinin tenkitle uğraşmasından ve bunun giderilmesini istemesinden ise, bu selâmeti istemektir. Yoksa, meşguliyete inanıp övgülerini istemediğinden dolayı değil, kendi fıtratıyla mücadele edip, bu fıtratın onu bir gaflet anında mağlup etmesinden hoşlanmadığındandır. Onun için atlattığı her imtihanı, Allah'tan gelen bir nimet saymaktadır.

Dedim ki:

"Övgü de böyledir. Sadece taattan ötürü olanı değil, her türlü övgüyü sevmektedir. Taattan ötürü gelen tenkit sıkıntısına katlanmak ve bu konuda fıtratıyla mücadele etmek, bu işin onu meşgul etmesi ve belki de tamamıyla giderememesi nedeniyle övgüyü istemektedir."

Dedi ki:

"İnsan, fıtraten tenkitten nefret eder. Övgünün yok olmasında ise, makam sevgisinin verdiği endişeden başka, bir şey yoktur. Övgüyü istemek kalpten gelmiyor. Bunu iyilik ve taat üzerine överler ümidiyle istemektedir. Nefis, her türlü övgüye davet edince, onların onu sadece hayır ve iyilik üzerine öveceklerini bilir.

Dedim ki:

"Allah'tan amelini setretmesini istemesine rağmen övgüyü sevmesine nasıl cevaz veriyorsun?"

Dedi ki:

"Ben ancak, ihlâsla amel yapıldıktan sonra Allah tarafından setredilme nimetine sevinmelerine cevaz veriyorum. Övme ve tenkit arasında da bir makam vardır.

Dedim ki:

"Nedir o makam?"

Dedi ki:

"Kalplerini, hem övme hem tenkit etme işinden boşaltmalarıdır. Onu tanımayan, tenkit etmeyen ve övmeyen kişinin kalbi gibi veya iyiliğini hatırlamakla birlikte, onu ne öven ne de tenkit eden kimsenin kalbi gibi.

Meşgul olma endişesinden ötürü, onu tenkit etmelerini sevmez. Riyâ korkusu ve makama karşı istiğnasından ötürü övülmeyi de sevmez. Hepsinden uzak olmayı sever. Taat üzerine, ne övgü ne de sevgileri olsun istemez. Ona bildirmeden tenkit etseler, bu ona kolay gelir. Çünkü bundan ötürü sıkıntıya düşmemektedir. Fakat asî olmamaları için onlar adına bunu istemez. Övgüde ise onlar itaatkârdırlar.

Dedim ki:

"Övgü ve tenkit, biri diğerinden önce gelen iki basamak değil midirler?"

Dedi ki:

"Yapma ve terk etme arasında bir basamak yoktur. Çünkü terk, yapmak için ikinci bir fiildir. Fiiller değişiktir. Kul, bazen ne övgü ne tenkit olan üçüncü bir fiil yapar. Böylece bazı kullar için kalbini, hem övgü hem tenkitten boşaltmış olur. O kimseyi, ömrü boyunca ne taat üzerine övülen ne tenkit edilen biri olarak görmek hoşuna gider ki, kalbi, ahiretin dışında bir şeyle uğraşmasın. Çünkü, onları günaha sokacak bir şeyin ortaya çıkmayacağından emin olmadığı gibi, onun yüzünden Allah'a asî olmalarını da istememektedir.

Eğer onu tenkit eden kişi, iyi bir insan ise, günahı çoğalır diye, tenkit etmesini istemez. Ayrıca, onları gıybet gibi caiz olmayan bir şekilde zikretmekten korkar. En azından, onu Allah'la meşgul olmaktan alıkoyarlar.

Halk Nazarında Kötü Bir Makama Sahip Olmayı İstememe Konusunda Sadıkların Kalp Durumu

Dedim ki:

"Bu durumda, sadık olanların kalbi nasıl olacaktır?"

Dedi ki:

"Nefsi amel etmeye istekli ve hazır olmalı. Ya da halk arasında yaşadığı sürece, ne övülmesi ne de fazileti aklına gelmemeli, dili bunları konuşmamalı. Sadece, halk nazarındaki, mertebe ve değere karşı istiğna konuşulabilir. Sadece Allah için ibadete istekli ve hazır olmalı, halk için değil.

Dedim ki:

"Siz, kulun, Allah adına ona kızarak tenkit etseler bile, tenkit edilmekten ileri gelen meşguliyetinin kaldırılmasına ve başkasının onu tenkit edip günaha girmemesine sevinmesine cevaz vermemiş miydiniz? Oysa onu Allah için tenkit ediyor, Allah için ikaz ediyorlar ve gıybetini yapmıyorlar."

Dedi ki:

"Setretme perdesi kaldırıldığı için üzülmekte ve Allah tarafından, onu ikaz edecek ve ona nasihat edecek birinin gönderilmesini istemektedir. Bununla beraber, Allah'ın onu setretmesini veya setretme perdesini kaldırarak onu başkasının eliyle te'dip etmeyi değil, bizzat, Allah'ın, kalbine nasihat ederek onu uyarmasını arzular."

Dedim ki:

"Tenkitin ortaya çıkıp onu meşgul etmesinden ve tenkit edenlerin, caiz olmayan bir şekilde tenkit edip günaha girmelerinden hoşlanmadığına göre, övmelerine sevinmesi neden caiz olmasın?"

Dedi ki:

"Meşguliyetini giderme ve onların taatına sevinme söz konusu olur ve halkın nazarında değer kazanmayı hedeflemezse caizdir. Amelden sonra veya bitirmeden ya da iki halde de övseler, bu amel de bizzat kendisinden söz edilen ve yapana "Allah seni affetsin, Allah sana çok sevap versin." denilen bir amel değilse, bunu bir nimet saymalıdır. Çünkü, çirkini gizlemekte, güzeli ortaya çıkarmakta, onu halka sevdirmektedir. Allah'a itaat ettikleri uyulma makamında ise, ona uydukları ve kalbini gözetlediği için sevinmektedir.

Ama halkın nazarındaki değeri için sevinmemelidir. Bununla birlikte, bir gevşeklik ortaya çıkıp onu üzmesin, dolayısıyla ona olan övgülerinde bir değişiklik olmasın diye dikkatli olmalıdır. Veya başladığı bir amelden ötürü onu öveceklerine inanır, yaptığı taat üzerine övülme, iyilik görme ve saygı duyulma adına içinde bir arzu hissederse, hemen çirkinliklerini örten ve güzel yanlarını ortaya çıkaran Rabbi'ne şükredip amelini ihlâsla, sadece O'nun için yaparak bu düşünceyi nefyetmelidir.

Dedim ki:

"O zaman Abdullah'ın 'Hak için onu tenkit edenle öven bir olmalı' şeklindeki sözünün anlamı nedir?"

Dedi ki:

"Bu söz doğrudur. Allah için ihlâs, doğruluk ve herhangi bir fayda veya zarar vermeyen kimsenin övgüsüne karşı istiğna göstermeli ve onun nazarında övenle tenkit eden eşit olmalıdır.

Çünkü insanlar Allah'ın kullarıdırlar. Kendilerine bile bir fayda veya zarar vermeye güçleri yetmeyince başkalarına evleviyetle fayda veya zarar veremezler.

Onun için övgülerine karşı zahid olmalı, tenkitlerine de değer vermemeli ve gözünde eşit olmalıdır. Onu övseler bu bir fayda sağlamaz. Nitekim Hz. Peygamber'e Temimoğullarının şairi, "Ey Allah'ın Resûlü, benim övgüm bir süs, tenkidim ise uğursuzluktur." deyince Hz. Peygamber ona, "Yalan söyledin. Bu özellik Allah'ındır."[164] cevabını vermişti.

Mü'min, Allah'ın bir olduğuna, O'nun dışında kalan her şeyin de yaratılmış, terbiyeye ve idare edilen kullar olduğuna inanıp tam anlayınca, Mevlâ'sının mülkünde, O'nun istemediği ve razı olmadığı bir şeyi konuşmaz, kendisine fayda ve zarar vermeyen mahlûkatın korku ve ümidini kalbinden atar, övgü ve yergileri gözünde eşit olur. Çünkü onların seviyesi budur. Ama onun yanında Halık'ın övgü ve tenkidi bir olmaz. Çünkü bütün mülk O'nundur. Yarar ve zarar O'nun eliyle olmakta ve yaratılmaktadır.

Allah'ın övdüğü amele mukabil dünya ve ahirette sevap beklenir ki, bu en büyük menfaattir. Rabbi'nin tenkit ettiği amel ona büyük günah gibi olur, dünya ve ahiret azabından korkar. Çünkü dünya ve ahiretin maliki sadece O'dur. Halkın övdüğü ve yerdiği kimse O'nun yanında eşittir. Çünkü, Allah'ın izin verdiği müstesna, fayda veya zarar vermeye kadir değildirler.

---

[164] *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre 49; *Müsned*, III, 488.

Kulun Kalbinde Övgü ve Tenkidin Eşit Olması ve Nefsi veya Rabbi İçin Arzulamasının Farkı

Dedim ki:

"Eşitlik hangi konularda olacak?"

Dedi ki:

"Meselâ adam, iyiliği emir, kötülüğü nehyeder. Buna mukabil halktan biri onu över. Adam bakar ki, onu öven rızkını artıramıyor, ecelini geciktiremiyor, hastalığını gideremiyor, ahirette de ona sevap sağlayamıyor, dolayısıyla yok gibidir.

Sonra bir başkası onu tenkit ederek, "Sen müraîsin, tekellüfe giriyorsun." der. Bakar ki, onun tenkidi rızkını eksiltemiyor, ömrünü azaltamıyor, sağlığını bozamıyor, ahirette de bundan ötürü bir ceza gelmeyecek. Dolayısıyla tenkidi eşitlenmiş oluyor. Çünkü ne övenin övgüsü ile bir fayda ne de tenkit edenin tenkidiyle bir zarar ortaya çıkıyor. Kendisi için ikisi eşittir ama Rabbi için eşit değildir. Çünkü öven, Allah'a taat, ona uyma ve taatta bulunanın sevgisiyle över. Tenkit eden ise, hak üzerine tenkit ettiğinden, Allah'a asî olmuş, hakka buğzetmiş, onu sevmemiştir. Onun için Rabb'ın nazarında eşit olmazlar.

Dedim ki:

"Bu, benim gibilerin anlayamayacağı ince ve derin bir anlamdır, övgüyü seven ve tenkitten hoşlanmayan fıtratla bu anlayış nasıl bağdaştırılır? Nasıl bir anlamda eşit diğer anlamda farklı olabiliyorlar?"

Dedi ki:

"Hakkı övenin itaatkâr, tenkit edenin ise Allah'a ve hak ehline asî olduğuna inanırsan bunun bilinen ve var olan bir gerçek olduğunu anlarsın. Sevgi ve nefretin farklı oldukları yani kendi açısından eşit ama Rabbi açısından farklılık arz ettikleri sabit olmuştur. Çünkü o, ne tenkitten zarar ne de övgüden fayda görmüştür.

Dedim ki:

"İkisinin arasını ayırmamı sağlayacak ve fıtratta gördüğüm tenkit ve övgü konusuna delil olacak bir açıklamaya ihtiyacım var."

Dedi ki:

"Nefsinde bunu eşit gören, nefsin karşı koyması ve düşmanın hataratından ötürü aralarında fark görmeye başlamaktadır. Ancak bu durumdan hoşlanmaz, hevâ-i nefsi ve düşmanı reddeder. Çünkü ihlâsta güçlenmiş ve yükselmiştir. Hatta bazen bu konuda tenkit ediliyor veya övülüyor. Fakat aklın azmi ve ihlâsın nuru öyle güçlenmiş ki, yapısında herhangi bir değişiklik olmuyor.

Bu güçlü insanın yaradılışı da bazen ona karşı koyar. Fakat, doğruluğun kalbine galibiyetinden ötürü, bu tartışma zayıf kalmaktadır. Ama güçlü olmayan kişi, nefis ve düşmanın bu çağrılarına karşı mücadele ederek onları reddetmeli, akıl ve ilmiyle eşitliklerini sağlamalıdır. Eğer yaradılış iki durumun farklı olduğunu ileri sürüyor ve tartışıyorsa, güçlü ve galip gelinceye kadar mücadeleyi sürdürmelidir. O zaman sıkıntılar hafifler, yaratılışın bu düşünceleri zayıflar ve kolaylaşırlar.

Allah'ın kendisine verdiği akıl ve Halîk ile mahlûku ayıran ilimle iki durumu eşit görmesi sabit olunca, artık kendisine emredildiği şekliyle ikisi eşit olur. Nefsin tartışması bir zarar vermez. Rabbi için, nefret ve sevgide farklı, kendisi için eşit görmesi durumunda da salim ve sadık olarak kalır.

Dedim ki:

"Senin dediğin seviyeye çıktığını, nasıl anlayacak? Sevgi ve nefret açısında araya koyduğu farkın kendi nefsi için mi yoksa Rabbi için mi olduğunu nasıl anlayacak?"

Dedi ki:

"Bu durumu kalbine arz eder. Eğer, taat üzerine övülen ve tenkit edilen bir başkası olsaydı, öveni Allah sevince ona karşı sevgisi, tenkit eden, Allah nefret edince, ona karşı nefreti nasıl olacaktı? Kalbi, iki durumda da eşit bir şekilde Allah'a boyun eğmeğe hamledecektir.

Dedim ki:

"Yaratılış, kendi övgüsü ile başkasının övgüsünü, kendisine yapılan tenkit ile başkasına yapılan tenkidi eşit tutmaz."

Dedi ki:

"Evet, ama bu çok azdır. Ancak, aklı ve ilmiyle din edinir. Başkasını tenkit edenin buğzetmesi gibi buğzetmeli, başkasını övenin sevdiği gibi sevmelidir. Hevâ-i nefsini reddetmeli, ikisi arasındaki farktan hoşlanmamalıdır. Nasıl ki, ikisinin arasını eşit gördüğünden ötürü nefsinin tartışma ve muhalefetinden hoşlanmamıştır.

Aynı şekilde başkasını öven ve tenkit edenle, kendisini tenkit eden ve öven, onun nazarında nefret ve sevgide eşit olmalıdır. İkisi arasına fark koyan nefsin mücadelesinden de hoşlanmaz. Bunu yapınca, itaatkâr ve asî olanlara sevgi ve nefretiyle Allah'a yaklaşmış olur. Ayrıca, mahlûkatın övgü ve tenkitlerine değer vermemekle de O'na yaklaşmış olur. Yanında iki durum eşitlenmiştir. Bu ikisine, hevâ-i nefis açısından karşı koymalardan hoşlanmamalı ve onlara dayanmamalıdır. Nitekim hevâ-i nefsi nehyetmekle emrolunmuştur.

Dedim ki:

"İhlâs, benim gibilerin ulaşamayacağı, özel insanlara has bir mertebedir. Ben ise, işleri karıştırıyorum!"

Dedi ki:

"İşleri karıştırandan daha çok ihlâsa ihtiyacı olan hiç kimse yoktur. Çünkü muttaki olanın bütün nafileleri boşa gitse bile o, takvâsıyla kurtulur. İşleri karıştıranın ise farzları nafilelerle tamam olur. Nafileleri boşa gidince, farzları eksik kalır. Riyâdan tevbe etmiş bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkınca, Allah onu affetmezse helâk olur.

Anne-Babayı Razı Etmek ve Âlimlerin İlminden Yararlanmak İçin Riyakârlık

Dedim ki:

"Dünyalık elde etmek için değil, ilminden yararlanmak için bir âlime karşı riyakârlık caiz mi?

Dedi ki:

"Hayır; bu, işleri karıştırma ve yanılmadır. Çünkü Allah sadece kendisi için iş yapmanı ve O'nu istemeni emretmektedir. İlmini artırmak için yaptığın riyâ ise bir hüsran ve cehalettir. Sanki, "İlmim artsın da, amelimin gitmesi mühim değil!" diyorsun. Çünkü âlimin seni övmesi için gösterdiğin irâde, Allah'ın seni övmesi için gösterdiğin irâdeye zıttır. Veya yararlansan bile ameline karşı gösterdiğin kötü irâdeden ötürü bir fayda elde edemeyebilirsin.

Riyâdan ötürü ilmin de artmaz. Çünkü, ister riyakâr ol, ister ihlâslı ol, elde edeceğin ilim takdir edilmiştir. Ancak takdir edileni elde edebilirsin. Sonra âlim kişi senin onu kastettiğini bilmez ki, sana fazla ilim versin. Senin onu istediğini anlasa sana kızar. Kalbinde gizlediğin kötülükten ötürü sen ilim verilmemeye lâyıksın. Allah senin kalbindeki kötülüğü bildikten sonra, sana ilim vereceğinden nasıl emin olabilirsin? Verse bile ceza olarak ondan yararlanmana engel

olur. Böylece aleyhindeki delilleri artırmış, amelin boşa gitmesi ve nefrete maruz kalmanın yanı sıra, ilimden de yararlanmamış olursun.

Anne-babanın durumu da böyledir. Onların rızâsını Allah rızâsı için istiyorsun. Allah'ın rızâsında ise riyâyı terk vardır. Sanki sen, "Allah'ın rızâsını O'nun nefretiyle talep ediyorum!" demiş gibi oluyorsun. Bu iki durum zıttır ve muhaldir. Bunu ne vehim, ne de akıl söyler. Bununla sadece Allah'ın kızgınlığını kazanırsın. Sen kalbinde Allah'a taat ettiğini düşünüyor olabilirsin. Ama, sen, nefreti artmış olarak Allah'la karşılaşacaksın. Çünkü amelinde ihlâsla davranmamışsın.

Allah'tan kork! Çünkü, Allah'ın razı olamadığı bir şeyle anne-babanın rızâsını talep etmen, bir aldatmadır. Kendi iddiana göre, onları razı etmekle Allah'ın rızâsını talep etmiş oluyorsun. Oysa, Allah'ın sevmediği bir şeyle O'nu razı etmek istemişsin.

Dedim ki;

"Bir adam başkasının evinde veya kendi evinde birileri ile geceliyor. Onlar kalkıp gece namazı kılıyorlar. Adam, kendi evinde yalnız iken kılmıyordu. Bir-iki rekât kılıp vitirle bitiriyordu. Veya kalkıyordu ama namaz kılmıyordu. Onları görünce, o da namaz kılma arzusuna kapıldı ve bu iş için kalbine bir sevgi girdi. Daha önce kendi başına yapmadığı için nefsini durdurdu. Onlarla namaza mı kalkmalı yoksa evinde nasıl idiyse öyle mi davranmalı? Bu, gündüz, bir mescitte de olabilir."

Dedi ki:

"Dünyanın ortaya çıkardığı sebepler meşgul edici, tembelleştirici ve engelleyicidirler. Ahiret amelinin sebepleri ise harekete geçirici ve amele teşvik edicidirler. Adam evinde iken hanımıyla, çocuklarıyla rahat döşeğinde uyuma arzusu;

yemek yeme, hanımıyla sohbet etme, çocuklarıyla uğraşma, bazı hesaplarla meşgul olma vb. sebepler onu tembelleştirirler.

Diğer bir konu da şudur: Evinde kalkması az bile olsa süreklidir. Çoğu zaman da devamlılığa güç getirilemiyor. Evinden başka bir yere gidince, kalkmasına engel olan, onu tembelleştiren bu sebepler ortadan kalkmış olur. O'nu kalkmaya yönelten ve harekete geçiren sebepler ortaya çıkmış olur. Bunlar, onları namaz kılarken görme, namazları harekete geçirme, namazlarıyla onu geçmelerini bir aldanma olarak bilme, yer değişikliğinden, ses ve hareketlerden ötürü uyuyamama ve uykunun kaçmasını ganimet bilme, uykusuzluğu namazla değerlendirme ya da yer değişikliği problem olmadığı için uyuyabilecekken, onların, onun kalbini namaz için harekete geçirmeleri vb. meşgul edici sebepleri ortadan kaldıran durumlardır. Ancak bu, kısa bir zaman, bir gece veya bir gündür, kısa zamanda biter.

Devamın azlığından ötürü, nefse hafif gelir. Nefsi onların namazına yönelten yardımcı unsurları bulunca, bunu bir ganimet olarak değerlendirir. Sadık bir niyet de belirmiş olabilir.

Bu bazen nefsin bir aldatmacası da olabilir. Nefis, onların kalkmasıyla harekete geçince, Allah'ı istediği ve sadık olduğu vehmini verir. Oysa onların tenkidinden, ona eksik bir gözle bakmalarından, "Bu, gece kalkanlardan değilmiş, bizde onu kalkanlardan zannediyorduk veya bu gece kıldığından daha fazla kıldığını zannediyorduk." demelerinden ya da onların hareketleriyle harekete geçmeyince onu tembel zannetmelerinden endişe etmektedir.

Dedim ki;

"Bu iki yönelme ve anlam arasında ne fark var?"

Dedi ki;

"Aralarında iki fark var. Nefsine şunu sorsun: Şayet yalnız olup, onu meşgul eden sebepler ortadan kalksaydı veya namazlarından haberdar olup onu görmedikleri bir yerde namaz kıldıklarını görse, ama onların kendisinden haberi olmadığı için onlar gibi namaz kılmadı diye tenkitlerinden korkmasaydı veya onları bir duvar veya perdenin arkasından görseydi, namaza kalkar mıydı, kalkmaz mıydı? Eğer nefsi "Evet." diyorsa, onlarla namaz kılsın. Ama, "Hayır." diyorsa, evinde kıldığına bir tek rekât eklemesin.

Oruç da böyledir. Onlar namaz kılmaz ama Kur'ân okuyup sohbet etseler, onun kalbi bu iş için harekete geçse, daha önce gece namazı kılmadığı halde namaz kılmak istemesi de böyledir.

Yine aynı şekilde, Kur'ân ve okuma ve zikre katılmazsa bile uykusu kaçsa, nefsine sorsun, şayet onların görmediği bir yerde olsaydı bu Kur'ân veya vaazı duysaydı veya uykusu kaçsaydı namaz kılacak mıydı? Nefsi "Evet." diyor ve bu işe gönüllü ise namaz kılsın, aksi takdirde daha önce kıldığına bir şey eklemesin.

Dedim ki:

"Onu gördükleri bir yerden onu harekete geçirdikleri zaman, kalbinde kalkmaya bir ilgi ve azim hissetse ama, nefsi zorluğa katlanamayıp "Uyu!" dediği için tembellikten veya içinden gelen bir sesin, "Kalkman uygun olmaz, çünkü evinde kalkmıyordun." demesinden ötürü kalkmazsa, durum nasıl olur?"

Dedi ki:

"Kalp, sadece, Allah rızâsı için onlarla kalkıp kılmak istiyor, nefis de tembellik ve gevşeklikten ötürü kalkmak istemiyorsa, kalkıp kılsın. "Senin kalkman uygun olmaz." diyen ses ise, Al-

lah'tan gelebileceği gibi düşmandan da gelebilir. Eğer kalbinde yalnız Allah için kalkmaya ciddi bir istek duyuyor, nefsi de yalnız başına olsaydı ve onu görmedikleri bir şekilde harekete geçirselerdi kalkardı hissini veriyorsa, hemen kalksın. Ama, kalbinde galip duygu kalkmasının uygun olmadığı şeklinde ise, nefsi de onlar onu görmedikleri ama onun onları namaz kılarken gördükleri bir yerde bile olsa veya uykusu kaçsa ya da okuma ve vaaz sesini duysa yine de kalkmak istemediği hissini veriyorsa, kalkmasın, bir tek rekât bile kılmasın.

Dedim ki:

"Ortaya çıkan kılma niyetiyle birlikte onların övgüsünü de arzulasa nasıl olur?"

Dedi ki:

"Kalbinde galip olan, Allah rızâsı için kalkmaksa, onların övgüsü için kalkmaktan hoşlanmıyor, nefsi ile mücadele ederek bunu reddediyor ve nefsi de eğer onların görmedikleri bir şekilde uyandırılsa kılmaya "Evet." diyorsa, onlarla beraber kılsın, onların övgüsü ile ilgili duyguya önem verip terk etmesin.

Bazen kul, başkasının teşvikiyle daha canlı olabiliyor. Cuma namazında olduğu gibi. Meşgul edici sebepler zail oluyor, etrafında kılanları görüyor, o da canlanıyor. Diğer günlerde ise namaz kılmıyor. Bu tür bir niyet de ortaya çıkınca yine kılsın. Çünkü o Allah içindir. Gece başkasıyla birlikte olunca da durum böyledir. Ancak başkasıyla birlikte olunca nefis aldatmaya daha yakındır. Öyle ise anlattığım şekliyle nefsini yoklasın.

Dedim ki:

"Ağlayan birileriyle beraber bulunsa, ama ağlaması gelmiyorsa ve nefsi, ağlayanlar arasında katı kalpli olarak görülmekten endişe ediyorsa, düşünce ve tezekkürle kendini ağlamaya zorlasın mı?"

Dedi ki:

"Kalbine şunu sorsun: "Yalnız başına olduğu bir yerden, ağlama seslerini duysaydı, başkaları Allah'ın haşyetinden ağlarken, Allah'ın onu katı kalpli olarak görmesinden, onların, ondan daha çok haşyet içinde olmaları endişe verir miydi?" Çünkü, onlara nazaran kendi günahlarının çokluğunu daha iyi bilmektedir. Onun için ağlamaya çalışsın. Ama ağlayamıyorsa, ağlamasının önüne geçemeyeceği bir anı beklesin.

Çünkü böyle davranmazsa, nefsin, "Ne katı kalpli adam, rikkati, hüznü, havfı az adam." demelerinden endişe edip etmediğinden emin olamaz. Çünkü nefis, kendisine ikram edilsin diye havfı izhar edebilir. Hz. Lokman'ın şu sözünü duymadın mı?: "Yavrum, kalbin facir olduğu halde, sana ikram etsinler diye insanlara Allah'tan koktuğun gösterisinde bulunma!"

Dedim ki:

"Vecde gelen veya zikir esnasında kulun duyduğu âli nefes ya da bir düşünceden sayha meydana geliyor."

Dedi ki:

"Bu ikiye ayrılır: Birisi, tekellüfle meydana gelir, içten kopan bir coşkudan değil. Gaye, o anda veya kendilerine aktarıldıktan sonra duyanların övgüsünü almaktır. Ya da, duyduğu zikirden sonra, "Ne katı kalpli, rikkati az adam." demesinler diye nara atar. Ya da bir günah işlemiş, şakalaşma veya kahkaha gibi dinde bir eksiklik yapmış, veya onlara bir günahının aktarıldığını zannederek, bu günahın üzüntüsünden içini çekiyor, nara atıyor hissini vermek, hakkındaki kötü imajı silmek ve değerinin düşmemesi için nara atar. Ya da onları, kendi hakkındaki düşüncelerle şüpheye düşürmek veya havfının, rikkatinin, üzüntüsünün az olmadığını göstermek ve bunun rikkat ve havftan ileri geldiği hissini vermek istemektedir.

İkincisi: Kendisinin düşünmesi, tezekkür etmesi veya başkasından zikir duyması ile hüzünlenebilir, ancak bu hüzün kalbine galip gelmeyebilir. Bunun üzerine nara atma, iç çekme, inleme gibi hususlara kendini zorlayabilir. Çünkü düşündüğü veya duyduğu husus önemli bir şeydir. Buna rağmen kalbinin, istenen seviyede rikkate gelmediğini görünce, üzüntüsünden ve üzüntüyü kalbine davet etme gayesiyle nara atar, iç çeker ve inler. Sonra, havf ve hüzünlü bir kalp sahip olduğuna delil olarak görülsün düşüncesi ortaya çıkarak, onu yapmacık hareketlere sürüklemek ister. Bunları nefyeder ve kabul etmezse bundan kurtulur. İş bittikten sonra kabul ederse yine de ameli boşa çıkmaz, ama Rabb'inin taatı üzerine kalbi hakkın övgüsünü sevince bu bir noksanlık olur. Bu hataratı kabul eder ve nara atarak durumu artırırsa sevabı gider. Ama kabul etmekle birlikte, işi olduğu kadarıyla bıraksa bile kendisinden kabul edilmeyeceği endişesini taşıyorum.

İşin bir başka yönü de şudur: Havfı düşündüğünden veya ona ait bazı şeyler duyduğundan ya da ölü bir ceset ve mezarlık, Allah'ın azabını hatırlatan şey vb. havf ve üzüntü veren bir durumla karşılaştığından ötürü nara atar, inler veya iç çekerse bu aklına galebe çalma şeklinde olacağından, gerçek bir havfla sadece Allah için ortaya çıkmış olur.

Bazen, nara atma veya inleme heyecanı içinde düşman, halkın övgüsünün sevgisini veya ona katı kalpli ve rikkati az adam gözüyle bakarlar düşüncesini kalbine doğurur. Eğer bunu nefyederse ihlâslı olmuş, kabul ederse tasannu' yapmış olur.

Dedim ki:

"İlk heyecan ve coşku tabii bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen, nefis bunu nasıl yapmacığa çevirir ve müraî olur".

Dedi ki:

"Bitirmeden önce yapmacığa çevirir. Namaz vb. böyledir. Başlar sonra düşman onu riyâya çağırır, o da bu çağrıyı kabul ederek yapmacığa girer. Bundan daha büyük olanı nara atmak, iç çekmek, inlemek, ah vah etmektir. Bunlar, önce havftan ileri gelir ve coşar. Halk için yapmacık davranma durumu söz konusu olunca, bu hareketini artırır, sesini yükseltir, acıklı bir hâl verir. İnleme ve iç çekmesi de değişir. Bunun riyâ olup olmadığından şüphe edilmiştir. Çünkü bu artma ve değişiklik, ilk başladığı anlara benziyor. Halkın övgüsünü kazanmak için tekellüfe giriyor.

Nara ve iniltisi bitinceye kadar bunu kabul etmez, sonra kalbine, halkın övgüsü duygusu girer de onu kabul ederse, ameli boşa gitmez ama noksan olur.

Ağlama da böyledir. Hatta her işine bu durum sirayet eder. Bazen halk için tekellüfe girer ve yapmacık hareket yapar. Allah rızâsını gözeterek kendini ağlamaya zorlar. Bununla birlikte riyâ duygusu baş gösterir. O da kabul eder. Bazen hissiyatına sahip olamadan ağlar, yine riyâ duygusu baş gösterir, o da kabul eder. Ağlama sesi yükselip, hıçkırıklar onu boğar.

Bazen ağlaması üzerine onların övgüsüne inanır, hataratı kabul eder ve ağlamasını artırır. Bu konu da namaz gibi ihtilaflı bir konudur. Başladıktan sonra riyâ duygusu ortaya çıkmakta, o da onu kabul etmektedir. Nefsinde yaptığı değişiklik de böyledir, bu sınıfa girer.

Dedim ki;

"Bayılma ve kendinden geçmeye ne dersin?"

Dedi ki;

"Bazen bu da tekellüfle oluyor. Bu yalancıların işidir. O'nu takatten kesen bir havf olmadığı halde kendinden geçer ve kendini yere atar, güya aklı başından gider. Bu bedenin zayıflığından ileri

gelir. Ayakta veya oturarak duramadığı için düşer. Aklında ise hiçbir şey yoktur. Havfa delâlet eden işaretlerden ötürü halkın övgüsünü almak için, bir de yapmacık davranışlara girer.

Bazen düşmesiyle ortaya çıkan yapmacık hareketten daha büyük şeyler olur. Nefsi, aklı gitmeden düştüğünü anlayınca, endişeye kapılır. Bu endişe onu gerçekten aklının gittiği inancına sürükler. Hâlbuki bedenen zayıf olduğu için düşmüştür. Nefis, aklının gitmeden düştüğünü anlamalarından endişe eder. Bu sefer de aklı gerçekten gider. Neticede havfın şiddetinden değil, riyâ ve tasannudan ötürü tekellüfe girer.

Bazen de gerçekten aklın gitmesinden ötürü bayılır, ama hemen ayılır. Çünkü, aklı mağlup olmadan bayıldığı zannedilir endişesi içindedir. Şayet aklın mağlubiyetinden bayılırsa, daha yavaş kendinden geçer ve Allah için bayılmış olur. Çünkü havften ötürü kendine hakim olamaz. O anda düşmanı karşısında bulur. Aklın mağlubiyeti olmadığı halde bayıldı demesinler, ona saygıları artsın ve kalbindeki havfın güçlü olduğuna inansınlar diye, baygınlık süresini uzun tutmasını söyler.

Aklın mağlubiyetinden ötürü bayılmadığını söylerler endişesiyle, zayıflıktan ötürü düştükten sonra, hemen kendini toparlaması da böyledir. Çünkü mağlubiyetten ileri gelseydi, hemen ayılamazdı.

Ayıldıktan sonra hemen kalkar, beklemez ama acele ile güçlülüğünü ortaya koymaz, gizler. Sesi kısılır, bedeni güçsüzleşir. Aklın mağlubiyetinden ileri gelmedi demesinler diye böyle davranır. Bunun gibi aklının gitmesinden bayılır, sonra ayılır. Aklının gitmesinden bayıldığına delil olsun ve sû-i zanna neden olmasın diye, zayıflığını izhar eder.

Havf ve Hüzünde Halka Karşı Yapmacık Hareketleri Nefyetme

Dedim ki:

"Nara atma, iç çekme ve bayılma konularındaki bu yapmacık hareketleri nasıl nefyedecek?"

Dedi ki:

"Nefsi, bu ameli, halk için tekellüflü bir şekilde yapmayı emredince, Allah'ın, aklı, bedeni ve kalbine muttali olduğunu ve havfı izhar etmek için, tekellüfe girdiğinden ötürü, ona kızdığını düşünmelidir. Üstelik kalbinde havf olmadığı halde, halk için bunu izhar edip Allah'tan emniyet içine girer. Bu münafıkların ahlâkındandır. Onlar da Allah için yapmadıkları halde, ibadette tekellüfe girerler. Oysa halk olmazsa hiç yapmazlar. Allah'tan emniyet içinde havflarını izhar ederler. Çünkü onu halk için yapması ve tekellüfte bulunması, Allah'ın gazap ve kızgınlığından emin olduğunu gösterir. Allah için olsaydı veya bu konuda mağlub olsaydı, havf onun kalbini hiç heyecana getirmezdi.

Öyle ise, Allah'ın ona bakışını, Allah'ın sadece kendi havfından yapılanları veya havf ortaya çıksın diye girişilen tekellüfleri ve sadece ona saygının oluşturduğu havfı kabul ettiğini, hatırlamalıdır.

Sonra, halktan gelen dinî veya dünyevî faydası artmadığı ve övgülerini kazanmadığı halde, Allah'ın rızâsını kazanmayı O'nun kızgınlığına maruz kalma ile değiştirdiğini hatırlamalıdır. Belki de, kalbinde Allah'ın hoşuna gitmeyen duygular taşıdığından ötürü Allah, halkın kalbinde ona karşı olan övgüyü siler, tenkit ve nefret yerleştirir.

Allah'ın kızgınlığından korkup sahih bir şekilde başladığı ve onunla Allah'ın rızâsını ve emniyetini ümit ettiği ameli, O'nun kızgınlığı ile değiştirmek şartıyla girdiği kayıp ve zararı

hatırlayınca -ki eğer bu zarar değilse başka zarar yoktur- Allah için olan ve sahip olamadığı heyecanı tekellüfle artırma yoluna gitmez, halkın övgülerini istemez, üzüntüyü artırmaz, baygınlık süresini uzatmaz, ayıldıktan sonra da zayıflığını izhar etmez.

Yürürken, konuşurken, namaz kılarken veya zikir esnasında baş eğmek, inkisar içinde görünmek de böyledir. Oysa, onu inkisara uğratacak, başının eğilmesine neden olacak ve kalbini haşyete sürükleyecek kalbî bir havf duygusu coşmamıştır. Allah'ın onu görmesi veya kendisini Allah'a yaklaştırmayan amellerinden ötürü kusuruna bakılmaması ve onunla alay edilmeyip hafife alınmaması için, Allah'tan selâmet isteyip O'na karşı nefsini zelil göstermek gayesiyle de tekellüflü bir hayâ atmosferine girmemiştir. Çünkü bunlar münafıkların davranışlarıdır.

Nitekim hadîste de, "Nifakın huşûundan Allah'a sığının!" denilmiştir. Nifakın huşûunun ne olduğu sorulunca da, "Kalpte huşû olmadığı halde bedenin huşûlu görülmesidir!" cevabı verilmiştir. İstiğfar ve Allah'ın azabından istiazeyi izhar etmek de böyledir. Hz. Ömer, "Kalpte olandan fazla huşûu artırma!" demiştir.

Dedim ki:

"Bunu nasıl nefyedecek?"

Dedi ki:

"Allah'ın ona baktığını, ona kızgınlığının havfını, halktan ona gelecek şeyin azlığını hatırlayarak bunu nefyedebilir. Aslında halktan, az bile olsa, ne dinî ne dünyevî bir menfaat ona ulaşmaz.

Allah'ın kızgınlığına maruz kalıp, hiçbir dinî veya dünyevî menfaat elde edemeden ahirette bütün amelleri de boşa çıktıktan sonra, kim onun gönlünü alabilir? Bunu ancak bir kâfir ya da aklını oynatmış ahmak biri ya da Allah'ın gazabına ve cezasına aldırmayan inatçı bir facir yapabilir.

Dedim ki:

"Bazılarını görünce kalbimde bir huşû' coşuyor. Ancak nasıl başladığımı bilmiyorum."

Dedi ki:

"Başka bir zaman huşûlu olmadığın bir halde iken, halkın nazarı üzerine geldiğinde, nefsin, içinde bulunduğu halde huşû' haline geçmek isterse, dikkatle bak, kalbine doğan nedir? Allah muttali olduğu için mi, ahireti hatırladığın için mi, yoksa başkası seni gördüğünden bir tasannudan dolayı mı? Eğer Allah içinse devam et. Ancak sıdk içinde huşû' başladıktan sonra, onların övgüsüne dayanmamaya dikkat et. Onlar muttali oldu diye ilk halinde tasannua doğru bir gidiş bulursan, Allah'tan utan, O'nun kızgınlığından, yarın sıdk ve ihlâs sahibi olarak seni bilenlerin yanında perdeleri kaldırıp rezil-rüsvay etmesinden çekin.

Vehb'in rivayet ettiği şu sözü duymadın mı: "Hz. Eyyûb'e delil getirip karşı gelmek isteyen üç kişiden biri, "Ya Eyyûb, kulun nefis aldatmasıyla alenî yaptıklarının yok olduğunu, gizli yaptıklarından ötürü de mükâfat aldığını bilmiyor musun!?" Bir başkası da şu sözü söylemiştir: "Allah'ım, halkın beni huşû sahibi bilip Senin bana kızmış olmandan Sana sığınırım!"

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan şöyle dua ederdi: "Allah'ım, halkın gözünde alenî olarak yaptıklarımın süslü, halvette, kendi başıma gizli yaptıklarımın çirkin olmasında sana sığınırım. Halka karşı riyakârlığımı koruyorum. Muttali olduğun şeyleri kaybediyorum, halka güzel bir imaj vermek istiyorum, Sana karşı en kötü amellerimle rezil olmuşum, iyiliklerimle onlara yaklaşıyorum, kötülüklerimle onlardan kaçıp Sana koşuyorum, kızgınlığın bana helâl olmuştur, gazabın bana gerekli olmuştur, bütün bunlardan beni koru, ey merhametlilerin en merhametlisi!"

Ahirette nefret edilip rezil olmaktan, Allah katında değerinin düşmesinden, yardım dileyince cevap verilmemekten sakın! Çünkü Allah'ın nazarında O'nun işlerini hafife alanı Allah da hafife alır.

Vehb b. Münebbih'in rivayet ettiği şu sözü duymadın mı? "Üç kişiden biri Hz. Eyyûb'e "Ya Eyyûb açıktan yaptıklarına dikkat edip gizli yaptıklarına dikkat etmeyen kimselerin, Allah'tan bir şey istediklerinde reddedilerek yüzlerinin simsiyah olacağını bilmiyor musun?"

Halk Görünce Allah İçin Huşûlu Olmanın Alâmetleri

Dedim ki:

"Halk görünce huşû' ve havfta sadık kalmanın alâmetleri nedir?"

Dedi ki:

"Halk görmeden önce sadık olan, iki durumdan birisinden bulunur: Ya huşû' içindedir. Ya değildir. Bu konuda sadık olmasının alâmeti şudur: Bütün halk ona muttali olsa, içinde bulunduğu halde bir değişiklik olmaz, huşûlu bulunmadığı halden huşû' haline geçmez, var olan huşûunda bir artma olmaz, huşûlu ise, onlar muttali oldu diye bunu gizlemez. (...)

Bununla birlikte kalbine gelen bu zikir onlar görmeden de gelseydi yine huşû' içinde olacağına dair, nefsinde bir boyun eğme hissetmelidir.

İşte bunlar, huşûda sadık olmanın, bu sıdkın kalpten geldiğinin, sıdktan sonra halka karşı tasannu'a meyletmekten çekindiğinin ve nefsinden gelen çekinmenin kalbine galip geldiğinin alâmetleridir. Böyle olunca huşû' ondan geliyor demektir. Sanki, Allah'tan başka kimse ona muttali olmamış gibi huşûuna devam

etmektedir. Sanki ondan başka dünyada kimse yoktur. Sadece, zayıf bazı hatarat doğuyor içine. Onlar da kalp tarafından güçlü bir sır, Allah'ı yüceltme ve havf ile reddedilirler.

Böyle olunca, bir taat veya mubah içinde değildir ki, değişsin. Sadece Allah muttali olduğu için ve onun rızâsını kazanmak, yanında bulunan bol sevaptan yararlanmak, diğer tarafta güzel bir yaşantı ve nimetler elde etmek gayesiyle başka bir hale intikal eder.

İki Arkadaşı Olan Adamın Durumu

Dedim ki;

"Meselâ iki arkadaşım var. Biri zengin, diğeri ise fakirdir. Gönlüm zengin olanın yardımına daha çok koşuyor, ziyarette onu tercih ediyor, daha çok ona gidiyor vs."

Dedi ki;

"Allah'ı istemede bu davranış bazen doğru olur, bazen yanlış olur. Doğru olanı şudur: Eğer zengin olan Allah'a daha çok itaatkar ve takvâ sahibi ise veya dinde sana daha çok faydalı oluyorsa ya da kalbin onunla beraber olduğu zaman kendini daha çok salim hissediyorsa veya ondan dinine faydalı olan bir ilim öğreniyorsan ve bu sebeplerden ötürü Allah rızâsı için ona gitmeyi tercih ediyor ve bu gitmede dünyayı talep etmiyorsan, o zaman ona daha çok gitmen, iyilikte tercih etmen evlâdır. Ama fakir olanın bundan kırılacağını ve kendini terk edilmiş olarak düşüneceğini bilirsen ikisini eşit tutarsın.

Aynı şekilde, zenginin evi sana daha yakın olduğu için onunla sık görüşüyorsan ve Allah'a ayandır ki, eğer fakirin de evi yakın olsa ve iyilik, takvâ, akrabalık, yanlarında selâmette kalma ve benzeri hususlarda eşit olsalardı, nefsin fakire gitmeyi tercih etmeyecek idiyse, işte o zaman zengini tercih etmen şüphesiz

dünya içindir. Ama sen âlim bir kimse isen, zengin olanın da dinî açıdan fakirden daha zayıf olduğu için, dönmesinden veya ihmalkâr davranmasından endişe ediyor ve bu gaye ile dinde güçlenir ümidiyle ona daha çok gidiyor, iyilikte tercih ediyor ve bununla Allah'ın rızâsını gözetiyorsan, o zaman ona daha çok iyilik yapman ve gitmen evlâdır.

Dedim ki;

"Bende daha çok zengine gitme arzusunu uyandırdın. Ama fakire gitmeye engel olacak bir şey de söylemedin. Bu durumda nefsimin aldatmasından emin olamam. Bunu nasıl anlayacağım?

Dedi ki;

"Fakir bir insanın durumunu nefsine sorarsın. Fakir ve zengine gitmeyi gerektirecek sebepler eşit olduğu halde nefsin, zengine gitmeyi tercih ediyorsa, onun sadık olmadığını bilmelisin.

Dedim ki;

"İkisine de gitme sebepleri eşit, ben de ikisine gidiyorsam, yine de endişe etmeli miyim?

Dedi ki;

"Gitme konusunda endişeye gerek yok. Ama zenginin yanında, fakirin yanında olandan daha çok ilim ve hikmetten söz ediyor ve huşûlu görünüyorsan, işte buna dikkatli olman gerekir. Buna dikkat ettikten sonra birine daha çok gitmen önemli değil.

İbn-i Semmak, bir cariyesine, "Ben Bağdat'a giderken bana hikmet kapıları açılıyor, acaba niye?" diye sorunca; cariye şu cevabı verdi: "Dilini tamahkârlık biliyor (keskinleştiriyor)!" Ne doğru söylemiş. Çünkü kul, zenginin yanında, fakirin yanında konuştuğundan daha çok hayır konuşur, huşûyla görünür vs. Bınu dünyalık bir şey elde etme tamahkârlığı ve ümidiyle yapar.

Bu riyâ kitabının sonudur, Allah'a hamd olsun.

İNDEKS

Kalb Hayatı 1

Kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere, bütün hatıralara vize verebilme konusunda da tehlikeli işlere alet olabilir. O, Hakk'a yönlendirilebildiği sürece, bedenin en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir projektör olur; yüzü cismaniyete dönük kaldığı zamanlarda da şeytanın zehirli oklarının hedefi hâline gelir. ***İman***sız birinde kalb ölü ve ötelere karşı bütün bütün kapalı; ***ibadet***siz birinde o, ölüm ağında bir hasta; ***tefekkür***süz bir bünyede ise her türlü tehlike ve saldırıya açık ve güvensizdir.

İnsanı Hakk'a ulaştırmada en aldanmaz vesilelerden biri kalbtir ve kalbin en büyük ameli de ***ihsan***dır. Yani Allah'ı görüyor gibi yaşamak ve O'na ibadet etmektir. İhsan ***ihlâs***a ulaşmanın en kestirme yoludur ki, bu da ancak sağlıklı bir ***kalb hayatı*** ile elde edilebilir.

ISBN 975-278-037-7

